

Установа адукацыі
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў

Факультэт культуралогіі і сацыякультурнай дзейнасці

Кафедра культуралогіі

УЗГОДНЕНА
Загадчык кафедрай

_____ 20 ____ г.

УЗГОДНЕНА
Дэкан факультэта

_____ 20 ____ г.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС
ПА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЕ

**СТАНАЎЛЕННЕ І РАЗВІЦЦЁ БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРАЛОГІІ ЯК
НАВУКІ І ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЫ**

для спецыяльнасці 1-21 80 13 Культуралогія

Складальнік:

Смолік А.І., загадчык кафедры культуралогіі ўстановы адукацыі
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў, доктар
культуралогіі, прафесар

Разгледжана і зацверджана
на паседжанні Савету ўніверсітэта 19 сакавіка 2019 г.
пратакол № 7

Складальнік:

Смолік А.І., загадчык кафедры культуралогіі ўстанова адукацыі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў, доктар культуралогіі, прафесар

Рэцэнзенты:

Ю.Г. Балодзіс, дацэнт кафедры менеджмента сацыяльна-культурнай дзейнасці ўстанова адукацыі “Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў” кандыдат культуралогіі, дацэнт;

А.Э. Салікаў, прафесар кафедры маладзёжнай палітыкі і сацыякультурных камунікацый дзяржаўнай установы адукацыі “Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы”, кандыдат культуралогіі, дацэнт.

Разгледжаны і рэкамендаваны да зацвярджэння:

*Кафедрай культуралогіі
(пракакол ад 30.01.2019 № 8);*

*Саветам факультэта культуралогіі і сацыякультурнай дзейнасці
(пракакол ад 18.02.2019 № 7)*

ЗМЕСТ

1. ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА.....	4
2. ТЕАРЭТЫЧНЫ РАЗДЕЛ.....	8
2.1 Канспект лекцый.....	8
2.2 Слоўнік паняццяў і катэгорый культуры.....	173
3. ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЕЛ.....	183
3.1 Тэматыка семінарскіх заняткаў.....	183
4. РАЗДЕЛ КАНТРОЛЯ ВЕДАЎ.....	185
4.1 Пералік пытанняў па тэмах семінарскіх заняткаў.....	185
4.2 Пытанні да заліку.....	191
5. ДАПАМОЖНЫ РАЗДЕЛ.....	193
5.1 Вучэбная праграма.....	193
5.2 Асноўная літаратура.....	204
5.3 Дадатковая літаратура.....	206

1. ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Да вучэбна-метадычнай літаратуры новага пакалення адносяцца вучэбна-метадычныя комплексы па сацыяльна-гуманітарных дысцыплінах, якія ўключаюць не толькі лекцыйны матэрыял, але і неабходныя студэнту сістэмныя па характару і структуры метадычныя распрацоўкі. Практыка паказвае, што інавацыйны рэсурс, увасоблены ў ВМК, стымулюе працэс грамадска-палітычнай сацыялізацыі студэнтаў, фарміруе творчае, спрыяльнае для дыялога і калектыўнага пошуку ісціны адукацыйнае асяроддзе, узбагачае каштоўнасны змест вывучаемых студэнтамі культуралагічных ведаў і навыкаў даследчыка духоўнай і матэрыяльнай культуры. Прафесійна распрацаваны комплекс уяўляе сабой інтэрактыўны механізм грамадскай сацыялізацыі асобы спецыяліста сацыякультурнай сферы, якасную дыягностыку ведаў, уменняў і навыкаў.

Эксперыментальны вопыт выкарыстання ВМК па культуралогіі дазваляе разглядаць яго як сапраўдную інавацыйную вучэбную літаратуру, якая забяспечвае мэтанакіраванае фарміраванне сацыяльна-прафесійнай кампетэнтнасці будучага спецыяліста сферы культуры. Іманентны патэнцыял комплексу выяўляецца ў рацыянальным спалучэнні і ўзаемадзеянні ў вучэбна-выхаваўчым працэсе традыцыйных і інавацыйных метадаў, якія забяспечваюць мабільныя і ўстойлівыя “зваротныя сувязі” паміж выкладчыкам і студэнтамі. Па сваёй структуры і зместу ВМК з’яўляецца альтэрнатывай метадыкам, якія выкарыстоўваліся ў вышэйшых навучальных установах на этапе станаўлення айчынай культуралогіі як вучэбнай і навуковай дысцыпліны. Комплекс уяўляе сабой сістэмны, універсальны арганізацыйна-метадычны інструмент, які адпавядае акадэмічным крытэрыям: фундаментальнасці, інфарматыўнасці, сацыякультурнай накіраванасці. Яго метадычны і інфармацыйна-аналітычны патэнцыял садзейнічае раскрыццю і ўзбагачэнню творчых магчымасцей студэнтаў, рэалізацыі функцый культуралогіі як інэгральнай сацыяльна-гуманітарнай дысцыпліны.

Канцэптуальна-базовы сегмент ВМК па культуралогіі гэта – змест адрасаваных студэнтскай аўдыторыі тэкстаў лекцый, якія адпавядаюць патрабаванням міждысцыплінарнай інтэграцыі і сучаснай інфармацыйнай парадыгмы грамадскай думкі. Глыбокі інтарэс і давер да культуралогіі выклікаюць лекцыі, якія не дубліруюць змест іншых сацыяльна-гуманітарных дысцыплін, пазбаўлены маніпуляцый з інфармацыяй, якая размешчана ў глабальнай і айчынай інфармацыйнай прасторы. Выклікаюць водгук у студэнтаў праўдзівыя факты аб сацыякультурнай сітуацыі ў Беларусі, бліжнім і далёкім замежжы, праблемы, «нязручныя», дыскусійныя, непасрэдна звязаныя з сацыякультурнай дынамікай.

У навукова-метадычны кампанент ВМК па курсу “Станаўленне і развіццё беларускай культуралогіі як навукі і вучэбнай дысцыпліны” акрамя тэкстаў лекцый уваходзяць іншыя ўзаемазвязаныя элементы: вучэбная

праграма, планы семінарскіх заняткаў, тэсты розных узроўняў складанасці, трэнінгі па шэрагу раздзелаў праграмы, пералік тэарэтычных і практычных праблем для рэфератаў, курсавых і дыпломных работ, найбольш значныя фрагменты арыгінальных тэкстаў заснавальнікаў беларускай навукі аб культуры, слоўнік культуралагічных дэфініцый, кантрольныя пытанні да заліка і экзамена, метадычныя парады студэнтам і выкладчыкам, наглядна-графічныя матэрыялы, спіс літаратуры і г.д.

Такім чынам, ВМК па культуралогіі якасна адрозніваецца сваёй архітэктонікай (структурай, стылем тлумачэння тэорыі і сацыякультурнай практыкі, навукова-метадычным забеспячэннем) ад традыцыйнай вучэбнай літаратуры.

Выкарыстанне дадзенага ВМК прадуглежвае творчы падыход да структурывання лекцыйнага матэрыяла, выбару праблем для дыскусій, актуальнай тэматыкі студэнтскіх даследаванняў, увядзенне ў лекцыі і семінарскія заняткі наглядна-графічнага, відыё-і-гука раду, інфармацыйна-аналітычных фрагментаў, інтэрпрэтацый, афарызмаў, тэрміналагічнага слоўніка.

Навукова-педагагічная і грамадзянская пазіцыя выкладчыка культуралагічных дысцыплін выяўляецца ў здольнасці ўлічваць змены ў інфармацыйнай плыні сучаснага грамадства, міжкультурнай камунікацыі. Выклікі глабалізацыі патрабуюць асаблівых адносін да нацыянальных культурных каштоўнасцей, ідэалогіі беларускай дзяржавы. Арганічнасць узаемасувязі тэорыі культуры і сацыякультурнай практыкі абумоўлівае неабходнасці ў грунтоўнай эмпірычнай аргументацыі характара і вынікаў мадэрнізацыі беларускага грамадства.

На наш погляд, прапануемы вучэбна-метадычны комплекс істотна адрозніваецца ад традыцыйнай вучэбнай літаратуры (падручнікаў, вучэбна-метадычных дапаможнікаў, курсаў лекцый айчынных і замежных аўтараў) якаснымі параметрамі: адпаведнасцю структуры і зместу патрабаванням дзяржаўнага адукацыйнага стандарта; навізнай прапануемых метадаў навучання; дэмакратычным каштоўнасна-светаглядным патэнцыялам; наяўнасцю сукупнасці метадычных матэрыялаў, якія неабходны студэнтам: аўтарскага тэксту лекцый ў лаканічнай і даступнай форме; інфармацыйна-аналітычных дыягнастычных распрацовак; інфарматыўнасцю, непарыўна звязанай з праблематыкай культурнага жыцця беларускага грамадства; накіраванасцю на выкарыстанне ў вучэбным працэсе сучасных інфармацыйна-камунікатыўных тэхналогій.

Безумоўнай перавагай ВМК па культуралогіі з'яўляецца яго інавацыйны рэсурс, які абумоўлены гарманічным узаемадзеяннем яго элементаў: навукова-метадычным, ідэйна-выхаваўчым, арганізацыйна-метадычным. Комплекс уключае у сябе поўны і гарманічны вучэбна-метадычны набор матэрыялаў, якія неабходны студэнтам для паспяховага засваення тэорыі і гісторыі культуры. Яны скурпулёзна распрацоўваліся аўтарамі, апрабраваліся ў вучэбным працэсе, на навукова-метадычных

канферэнцыях, верыфіцыраваліся, рэцэнзаваліся на прадмет надання асобным з іх грыфа Мінадукацыі

Канцэптуальна-базовы сегмент ВМК па культуралогіі гэта – змест адрасаваных студэнтскай аўдыторыі тэкстаў лекцый, якія адпавядаюць патрабаванням міждысцыплінарнай інтэграцыі і сучаснай інфармацыйнай парадыгмы грамадскай думкі. Тэксты ўяўляюць сабой інфармацыю тэарэтычна-практычнага характару ў выглядзе сукупнасці звестак аб новых артэфактах, з’явах і працэсах у матэрыяльнай і духоўнай культуры, а таксама адпаведныя прыклады і парады выкарыстання атрыманых тэарэтычных ведаў у сацыякультурнай практыцы. Дыдактычнае прызначэнне лекцыйнага матэрыяла заключаецца ў тым, каб увесці студэнтаў у фундаментальную культуралогію, азнаёміць з з’явамі асноўнымі прынцыпамі, катэгорыямі, заканамернасцямі, паказаць яе метадалогію і логіку, значэнне тэорыі для сацыякультурнай практыкі. Глыбокі інтарэс і давер да культуралогіі выклікаюць лекцыі, якія не дубліруюць змест іншых сацыяльна-гуманітарных дысцыплін, пазбаўлены маніпуляцый з інфармацыяй, якая размешчана ў глабальнай і айчыннай інфармацыйнай прасторы. Выклікаюць водгук у студэнтаў праўдзівыя факты аб сацыякультурнай сітуацыі ў Беларусі, бліжнім і далёкім замежжы, праблемы, «нязручныя», дыскусійныя, непасрэдна звязаныя з сацыякультурнай дынамікай.

У навукова-метадычны кампанент ВМК па культуралогіі акрамя тэкстаў лекцый уваходзяць іншыя ўзаемазвязаныя элементы: вучэбная праграма, планы семінарскіх заняткаў, трэнінгі па шэрагу раздзелаў праграмы, пералік тэарэтычных і практычных праблем для рэфератаў, найбольш значныя фрагменты арыгінальных тэкстаў заснавальнікаў навукі аб культуры, кантрольныя пытанні да заліка і экзамена, метадычныя парады студэнтам і выкладчыкам, наглядна-графічныя матэрыялы, спіс літаратуры і г.д.

Такім чынам, ВМК па курсу “Станаўленне і развіццё беларускай культуралогіі як навукі і вучэбнай дысцыпліны” якасна адрозніваецца сваёй архітэктонікай (структурай, стылем тлумачэння тэорыі і сацыякультурнай практыкі, навукова-метадычным забеспячэннем) ад традыцыйнай вучэбнай літаратуры.

Выкарыстанне дадзенага ВМК прадуглежвае творчы падыход да структурыравання лекцыйнага матэрыяла, выбару праблем для дыскусій, актуальнай тэматыкі студэнтскіх даследаванняў, увядзенне ў лекцыі і семінарскія заняткі наглядна-графічнага, відыё-і-гука раду, інфармацыйна-аналітычных фрагментаў, інтэрпрэтацый, афарызмаў, тэрміналагічнага слоўніка.

Навукова-педагагічная і грамадзянская пазіцыя выкладчыка культуралагічных дысцыплін выяўляецца ў здольнасці ўлічваць змены ў інфармацыйнай плыні сучаснага грамадства, міжкультурнай камунікацыі. Выклікі глабалізацыі патрабуюць асаблівых адносін да нацыянальных культурных каштоўнасцей, ідэалогіі беларускай дзяржавы. Арганічнасць

узаемасувязі тэорыі культуры і сацыякультурнай практыкі абумоўлівае неабходнасці ў грунтоўнай эмпірычнай аргументацыі характара і вынікаў мадэрнізацыі беларускага грамадства.

На наш погляд, прапануемы вучэбна-метадычны комплекс “Станаўленне і развіццё беларускай культуралогіі як навукі і вучэбнай дысцыпліны” істотна адрозніваецца ад традыцыйнай вучэбнай літаратуры (падручнікаў, вучэбна-метадычных дапаможнікаў, курсаў лекцый айчынных і замежных аўтараў) якаснымі параметрамі: адпаведнасцю структуры і зместу патрабаванням дзяржаўнага адукацыйнага стандарта; навізнай прапануемых метадаў навучання; дэмакратычным каштоўнасна-светаглядным патэнцыялам; наяўнасцю сукупнасці метадычных матэрыялаў, якія неабходны студэнтам: аўтарскага тэксту лекцый ў лаканічнай і даступнай форме; інфармацыйна-аналітычных дыягнастычных распрацовак; інфарматыўнасцю, непарыўна звязанай з праблематыкай культурнага жыцця беларускага грамадства; накіраванасцю на выкарыстанне ў вучэбным працэсе сучасных інфармацыйна-камунікатыўных тэхналогій.

Безумоўнай перавагай ВМК па курсу “Станаўленне і развіццё беларускай культуралогіі як навукі і вучэбнай дысцыпліны” з’яўляецца яго інавацыйны рэсурс, які абумоўлены гарманічным узаемадзеяннем яго элементаў: навукова-метадычным, ідэйна-выхаваўчым, арганізацыйна-метадычным. Комплекс уключае у сябе поўны і гарманічны вучэбна-метадычны набор матэрыялаў, якія неабходны студэнтам для паспяховага засваення тэорыі культуры. Яны скурпулёзна распрацоўваліся аўтарам, апрабраваліся ў вучэбным працэсе, на навукова-метадычных канферэнцыях.

2. ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

2.1 Канспект лекцый

УВОДЗІНЫ

Культуралогія з'яўляецца гуманітарной дысцыплінай, якая вывучае разнастайнасць культур, іх унікальнасць, непадабенства і адзінства культурна-гістарычнага працэса. Яна аналізуе тыпы культурнай творчасці, структуру і функцыі культур, заканамернасці сацыядынамікі і іх праяўленні ў культуры чалавечага быцця. Яна разам з філасофіяй выступае ў якасці асновы гуманітарных навук. Культуралагічныя веды і ўяўленні дапамагаюць сёння пераадолець так званую глабалізацыю, садзейнічаюць фарміраванню ўяўленняў аб шматполюснай цывілізацыі і многіх самакаштоўнасных культурах.

Сучасныя культуралагічныя даследаванні дазваляюць крытычна ўспрымаць уласную культуру і ўласцівы ёй тып чалавека, зразумець іх гістарычныя і культурныя межы. Цікавае да культуралогіі абумоўлена таксама зменай сацыяльных стымуляў на культурныя. Сацыяльныя змены ўсё больш атрымліваюць культурную матывацыю.

Павышаны інтарэс да фундаментальных культуралагічных даследаванняў выкліканы глабальнымі праблемамі крызіса нашай тэхнагеннай цывілізацыі і прадчуваннем парасткаў будучай цывілізацыі. У XXI ст. назіраецца імклівае нарастанне прыкладных культуралагічных даследаванняў, якія падтрымліваюцца іх метадалагічнай і тэарэтычнай рэфлексіяй.

Такім чынам, нягледзячы на тое, што культуралогія адносна маладая навуковая і вучэбная дысцыпліна (першыя даследаванні культуры адносяцца да другой паловы XIX ст.), тым не менш у ёй назапасіўся значны аб'ём ведаў аб культуры як разнастайнасці і самабытнасці. Сведчаннем таму з'яўляецца вялізарная колькасць манаграфічнай літаратуры па разнастайных праблемах фундаментальнай і прыкладной культуралогіі, кандыдацкіх і доктарскіх дысертацый, навуковых артыкулаў і дакладаў у спецыялізаваных часопісах і зборніках матэрыялаў канферэнцый, сімпозіўмаў і форумаў па актуальных пытаннях сацыякультурнага развіцця грамадства.

У Беларусі айчынная культуралогія за апошнія дваццацігоддзе таксама заняла трывалае месца ў сістэме гуманітарных ведаў. У шэрагу ВНУ ажыццяўляецца падрыхтоўка культуролагаў-даследчыкаў, выкладчыкаў культуралагічных дысцыплін, магістрантаў і аспірантаў па спецыяльнасцях “тэорыя і гісторыя культуры”, менеджмент сацыяльна-культурнай сферы”, “менеджмент міжкультурных камунікацый” і інш. Прафесарамі і дацэнтамі беларускай вышэйшай школы апублікаваныя грунтоўныя манаграфіі, у якіх аналізуюцца ключавыя праблемы сацыядынамікі айчынай і сусветнай культуры (М.І.Крукоўскі, І.В.Марозаў, У.Ф.Мартынаў, У.П.Скараходаў, А.У.Спірына, А.І.Смолік, Ю.В.Чарняўская, І.М.Шумская і інш.).

У Беларусі культуралагамі, сацыёлагамі, філосафамі і гісторыкамі распрацавана і выдадзена пэўная колькасць вучэбна-метадычнай літаратуры па тэорыі і гісторыі культуры (Я.Д.Грыгаровіч, І.В.Казакова, Л.К.Кухто, І.Я.Левяш, І.В.Марозаў, У.Ф.Мартынаў, І.Я.Шыршоў, В.Р.Языковіч і інш.). Асобным вучэбна-метадычным дапаможнікам надзены грыф “Дапушчана Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь у якасці вучэбнага дапаможніка для студэнтаў ўстаноў, якія забяспечваюць атрыманне вышэйшай адукацыі”.

Асноўным прадметам дадзенага дапаможніка з’яўляецца працэс станаўлення і развіцця імпліцытных і экспліцытных культуралагічных ведаў ў Беларусі. Яго аўтары адсочваюць фарміраванне айчынай культуралогіі на працягу ўсяго культуралогічнага часу, які ахоплівае амаль тысячагадовы адрэзак часу. Змест дапаможніка разлічаны на студэнтаў, магістрантаў і аспірантаў практычна ўсіх гуманітарных спецыяльнасцей. Аднак найбольшую цікавасць дапаможнік выкліча ў студэнцкай моладзі, якія атрымлівае адукацыю па спецыяльнасці “фундаментальная культуралогія”. Вучэбным планам па гэтай спецыяльнасці прадугледжваецца засваенне гісторыі беларускай культуралагічнай думкі. У дапаможніку даецца культуралагічная інтэрпрэтацыя тэкстаў важнейшых прац айчынных мысліцеляў, прыводзяцца біяграфічныя звесткі аб іх, фрагменты тэкстаў іх прац. Матэрыял падаецца ў кантэксце пэўнай культурна-гістарычнай эпохі і развіцця агульнаеўрапейскай гуманітарнай думкі.

Раздзел 1. Уяўленні аб сутнасці культуры ў эпоху Сярэднявечча

1.1 Перадумовы фарміравання імпліцытных ведаў аб культуры

Уся гісторыя айчынай культуралагічнай думкі ўяўляе сабой непарыўны працэс спасціжэння духоўных з’яў як часткі быцця беларускага этнаса. Вытокі асэнсавання аб’ектыўнай ісціны ў галіне духоўнага асваення рэчаіснасці неабходна шукаць у культурным вопыце старажытнаславянскіх народаў, якія пачалі засяляць тэрыторыю сучаснай Беларусі ў першыя стагоддзі новай эры. Як паказалі даследаванні археолагаў, у сляях якія адносяцца да VI-VIII стст., на тэрыторыі Паўночнай і Сярэдняй Беларусі ўжо паўсюдна заўважаны сінтэз культуры балтаў і славянскіх плямён. У курганах і гарадзішчах знойдзены шматлікія творы скульптуры (язычніцкія “ідалы”) і дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва: ювелірныя ўпрыгожванні, мастацкая кераміка, разьба па косці. У VIII-X стст. усходнеславянскі этнас ужо стварыў адметную культуру, якая увабрала ў сябе элементы культуры балтаў і іншых суседніх супольнасцей. Культура гэтага перыяда – складаная і багатая з’ява, шматграннасць якой у значнай ступені абумоўлена своеасаблівасцю культуры асобных княстваў. Полацкая і Тураўская старажытныя дзяржаўныя ўтварэнні з’яўляліся не толькі палітычнымі і эканамічнымі цэнтрамі Заходняй Русі, але і асяродкамі духоўнай і матэрыяльнай культуры. Княствы

знаходзіліся ў цеснай сацыякультурнай камунікацыі з Візантыяй і з тагачаснымі заходнееўрапейскімі дзяржавамі.

Культурныя кантакты ўсходніх славян, якія пражывалі на тэрыторыі сучаснай Беларусі значна ўзмацніліся пасля прыняцця ўсходнеславянскімі дзяржавамі хрысціянства. Распаўсюджванне хрысціянства на землях Заходняй Русі паклала пачатак працяглага перада панавання новага светапогляду, які абвясціў прынцыпова новае ў параўнанні з язычніцкім уяўленне аб сутнасці быцця, гісторыі, чалавека, яго месца ў свеце, адносіны да сябе і іншых людзей. Старажытныя княствы, якія прынялі новую рэлігію ад Візантыі, адчулі яе магутнае духоўна-культурнае ўздзеянне дапоўненае дабратворным старабалгарскім уплывам. Дзякуючы балгарскім кніжнікам – Кірылу і Мефодзію усходнія славяне атрымалі пісьменнасць і пераклады значнай колькасці самых разнастайных кніг пераважна рэлігійнага зместу. Да іх адносіліся Свяшчэннае пісанне, богаслужбовыя, тэалагічныя, хронікі, гістарычныя апавяданні, прыродазнаўча-навуковыя сачыненні, разнастайныя зборнікі выказванняў. Перакладзеная літаратура знаёміла нашых продкаў з культурнымі дасягненнямі іншых народаў, перш за ўсё з дасягненнямі і каштоўнасцямі грэка-візантыйскай цывілізацыі і старабалгарскай кніжнай культуры.

Уплыў на працэс фарміравання імпліцытных культуралагічных ведаў аказала антычная філасофія як вышэйшае дасягненне старажытных грэкаў і рымлян. Іх філасофія асэнсоўвала не толькі культурны вопыт Грэцыі і Рыма, але і досвед усяго тагачаснага свету, абмежавнага сяродземнаморскім рэгіёнам, і мела на той час высокую ступень усеагульнасці. У антычны перыяд ужо адбываецца паступовае зніжэнне ролі міфа, крызіс міфалагічнага светасузірання. Міфалагічныя сюжэты ў пэўнай ступені набываюць сімвалічную, умоўную, паэтычную форму. У суб'ектаў антычнай культуры назіраецца ўзмацненне этычнага аспекта светаразумення. Аналіз літаратуры, якая была вядома ў ранні перыяд гісторыі беларускага этнаса сведчыць, што нашым продкам дастаткова шырока былі вядомы перакладзеныя і нават арыгінальныя творы грэчаскіх аўтараў. Вытрымкі шэрагу антычных літаратараў нярэдка групіраваліся ў разнастайныя зборнікі. Таму ёсць усе падставы меркаваць, што ўжо ў пачатку першага тысячагоддзя пісьменныя людзі старыжатнабеларускіх княстваў былі знаёмы з некаторымі імпліцытнымі культуралагічнымі ведамі антычных філосафаў і гісторыкаў. Антычныя аўтары выказалі мноства цікавых думак наконт прыроды гісторыка-культурнага прагрэсу і рэгрэсу, фактараў, якія абумоўліваюць паходжанне і разнастайнасць культур, аб карысці міжкультурных камунікацый і інш. Усходнія славяне, якія пражывалі на землях сучаснай Беларусі, вельмі хутка далучыліся да багацця візантыйскай і стараславянскай літаратуры і культуры і самі пачалі займацца творчасцю ў розных галінах духоўнай культуры. Так, даволі рана узнікае і афармляецца славянская летапісная традыцыя. Так, высокую ступень адметнасці маюць такія

летапісныя творы, як “Слова аб палку Ігаравым”, “Аповесць мінулых гадоў”, зборнікі “Пчала”, “Чэтці-мінеі” і інш.

Уплыў на светапогляд мысляроў сярэдніх выкоў аказала візантыйская культура, якая была спадкаемцам антычнай культуры. Яе архітэктура, жывапіс, філасофія, тэалогія, навука выступалі ў якасці недасягальнага ўзору (прынамсі да XII–XIII стст.) для народаў як мусульманскага, так і хрысціянскага свету. У перыяд існавання Візантыйскай імперыі культура перажывала сапраўдны росквіт.

Паколькі Візантыйская імперыя знаходзілася на перакрыжаванні Захаду і Усходу, то яе культура ўяўляла своеасаблівы сінтэз грэка-рымскай і ўсходняй культур, прычым дамінавалі ў ёй відавочныя антычныя традыцыі, рысы. Асобныя элементы візантыйскай культуры нагадвалі антычную (найперш рымскую) культуру, напрыклад, адміністрацыйная сістэма, ваенная магутнасць, моцная армія, хрысціянская рэлігія, рымскае права, дзяржаўная лацінская мова (пазней яе замяніла грэчаская мова), іпадромы. У эпоху Сярэднявечча візантыйская цывілізацыя і культура займалі (разам з кітайскай) вядучае месца ў сусветным цывілізацыйна-культурным працэсе.

Да крыніцы фарміравання культуралагічнай думкі, на наш погляд, варта аднесці народныя міфапаэтычныя ўяўленні ўсходніх славян, прадстаўленыя вуснай народна-паэтычнай творчасцю. У вуснай паэтычнай творчасці, музыцы, танцы, тэатры, выяўленчым і дэкаратыўна-прыкладным мастацтве адлюстроўваецца працоўная дзейнасць, грамадскі і бытавы ўклад жыцця, культы і вераванні, рэалігійныя і сацыяльна-псіхалагічныя асаблівасці этнаса. Як ранняя форма ідэйнай свядомасці навогул, фальклор меў для іх вялізарнае значэнне. Фальклор, як сінтэзаваная шматаспектная сфера ў культурнай самарэалізацыі і камунікацыі этнаса уплывае на розныя аспекты онта-і філагенэза, уздейнічае на культурную кампетэнцыю суб’ектаў этнічнай культуры. Менавіта ў ім выяўляецца мадэль светабачання чалавека, фарміруецца этнічная самасвядомасць этнафора. На прыроду пераносіліся сутнасныя сілы чалавека, якія надзяляліся атрыбутам бязмежнай магутнасці.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што ў міфе адбываўся працэс надзялення навакольнага асяроддзё якасцямі чалавека. Міфалогія развівала ў суб’ектаў старажытнай культуры ўяўленні і тым самым садзейнічала іх духоўнаму развіццю. У розных жанрах фальклору заключаліся зачаткі культуралагічных ведаў.

1.2 Культуралагічныя ідэі ў разнажанравай беларускай літаратуры сярэдніх выкоў

Сярэднявечча – назва эпохі паміж старажытнасцю (Антычнасцю) і Адраджэннем. Гэта паняцце ўведзена ва ўжытак італьянскімі гуманістамі XV–XVI стст., якія імкнуліся супрацьпаставіць свой час папярэднім стагоддзям, што трактаваліся імі як перыяд заняпаду культуры. Сярэднія вякі ахопліваюць перыяд ад V да XV ст. Асноўнымі прыметамі Сярэднявечча прынята лічыць існаванне васальна залежнай сістэмы і феадалізму як

асаблівага тыпу грамадскага ладу. Эпоху характарызавалі панаванне натуральнай гаспадаркі і падзеленасць свету на мноства малых, практычна аўтаномных гаспадарчых рэгіёнаў, а таксама перавага рэлігійнага светапогляду.

У сацыяльным плане сярэдневяковае грамадства складалася з трох асноўных саслоўяў – духавенства, дваранства (рыцарства) і трэ-цяга саслоўя (народа). Узаемаадносінны паміж людзьмі былі заснаваны на падначаленасці ніжэйшых саслоўяў вышэйшым. Нярэдка адбывалася барацьба за вяршэнства паміж свецкай і духоўнай уладамі. Найбольш вядомыя багасловы і філосафы Аўрэлій Аўгусцін, Фама Аквінскі даказвалі прымат духоўнай улады над свецкай. Грамадзяне сярэднявечных краін належалі найперш да пэўнай сацыяльнай групы – саслоўя, абшчыны, гільдыі, цэха, карпарацыі, партыі, роду. Тады калектыўны пачатак відавочна дамінаваў над індывідуальным.

Культура еўрапейскага Сярэднявечча ўзнікла на руінах Рымскай імперыі. Аслабленне і распад цэнтральнай імперскай улады суправаджаліся смутамі, войнамі, разрухай. Тры сілы сутыкнуліся ў барацьбе, ад зыходу якой залежала яе будучыня. Першая – гэта традыцыі старэйшай грэка-рымскай культуры. Яны засталіся ў нямногіх культурных цэнтрах, дзе яшчэ існавала жыццё ў антычных храмах, бібліятэках і майстэрнях. Зберагалі гэтыя традыцыі высокаадукаваныя людзі, але авалодаць новымі ідэямі, што маглі б заваяваць шырокае прызнанне на аснове элінізму, яны ўжо не маглі. Калі б гэтая сіла, тым не менш, змагла выстаяць і зноў усталявацца ў грамадстве, тады вектар далейшага культурнага жыцця Еўропы быў бы звернуты ў мінулае. Другой сілай быў дух варварства. Пераносчыкамі яго былі розныя народы, што жылі на тэрыторыі Рымскай імперыі і пранікалі ў яе. Варвары былі мужнымі і суровымі, ідэалы і каштоўнасці антычнага свету былі ім не зразумелымі. Духоўны свет варварскіх народаў быў вельмі бедны. Яны не маглі супраціўляцца больш развітым формам духоўнага жыцця, якія нес Рым.

Хрысціянства было трэцяй і самай моцнай з усіх сіл, якія характарызавалі культурнае развіццё Еўропы. Ад іудаізму яно ўвабрала не толькі ідэю адзінабожжа (монатэізму) і ветхазапаветнага Свяшчэннага Пісання, але і элементы старажытных культаў, што адлюстроўваліся ў ім. Такім чынам, хрысціянства з'яўлялася свежай плыню, якая змагла ўдыхнуць

У духоўнай культуры Сярэднявечча галоўная роля належыць хрысціянскай рэлігіі. Яна з'яўлялася дамінантай духоўнага жыцця сярэдневяковага грамадства, выконвала функцыі аднаго з найважнейшых інстытутаў культуры. Яе светапогляднай асновай з'яўляецца сувязь адзінаверцаў, іх духоўна-маральных пошукаў. У гэтых умовах прыроду маральнага ідэала хрысціянскай ідэалогіі можна ўявіць як адзінства веры, надзеі і любові. У гэтай трыядзе вера выступае як асаблівы стан духу, як святая прастата, што вядзе да Бога. Надзея ўвасабляла ідэю выратавання ад граху з дапамогай Бога праз замагільную адплату, шлях да якой – пакорлівасць, прытрымліванне прыкладаў асвечаных царквою паводзін. Любоў разумеецца як любоў да Бога, як сувязь, імкненне чалавека да Бога.

Сутнасць культуры любой эпохі перш за ўсё адлюстроўваецца праз уяўленні чалавека аб самім сабе, сваіх мэтах, магчымасцях, інтарэсах. У сярэднявечнай культуры гэтыя ўяўленні шмат у чым фарміравалі дзеянні царквы. Яны імкнуліся грамадскія адносіны тлумачыць па прыкладзе адносін чалавека і Бога. Падпарадкаванне, пакорлівасць становяцца галоўнымі каштоўнасцямі грамадскага жыцця, якія прапаведуе хрысціянскае духавенства. Яно ідэйна апраўдвае саслоўную арганізацыю жыцця грамадства, яго іерархічнасць, калі кожны чалавек ведае сваё месца ў свеце і жыве ў строгай адпаведнасці з гэтым парадкам размяшчэння сацыяльных груп.

Рэлігійнасць як галоўная асаблівасць духоўнага жыцця Сярэднявечча абумовіла ролю царквы як найважнейшай арганізацыі культуры. Царква выступае і як свецкая сіла, якая ў асобе папства імкнецца да панавання над хрысціянскім светам. Задача царквы была выключна цяжкай: праводзіць сваю культуру ў жыццё царква мела магчымасць, толькі “акунаючыся” ў людскія справы, а развіваць гэтую культуру можна было толькі шляхам паглыблення ў яе рэлігійнасць. Каб развіваць сваё “нябеснае жыццё” ў вышэйшых формах рэлігійнасці, царква павінна была спусціцца ў свет і перайначваць яго, але ў той жа час жыць зямным жыццём.

Такім чынам, галоўнай рысай духоўнай культуры Сярэднявечча з’яўляецца яе рэлігійнасць. Яна выступае як новая светапоглядная аснова свядомасці чалавека, выяўленне запыту на святое, чыстае жыццё, якое ўзнікае ў таго чалавека, што стомлены грубасцю позняй рымскай Антычнасці. Язычніцкія рэлігіі не былі падрыхтаваны да гэтага, але і вялікія масы людзей таксама не былі здольнымі стаць аскетамі, практычна цалкам адмовіцца ад радасцей зямнога жыцця. Хрысціянства было свайго роду залатой сярэдзінай, кампрамісам духу і плоці, бо пры ўсёй сваёй духоўнасці Хрыстос уваскрасае як цялесная істота, якая мае плоць і кроў, да якой можна дакрануцца. Акрамя таго, адзін Бог лепш зразумелы для чалавека, які мае аднаго гаспадара. Таму асноўнай асаблівасцю культуры Сярэдніх вякоў з’яўляецца яе відавочны тэацэнтрызм – такі светапогляд, дзе ў цэнтры ўвагі знаходзіцца Бог.

Менавіта на светапоглядным падмурку хрысціянства ўзніклі культура і філасофская думка на раннесярэдневяковых беларускіх землях. Хрысціянскі гуманізм, пазбаўлены саслоўных абмежаванняў, абумовіў яго духоўную ўплывовасць. Асветнікі гэтай эпохі імкнуцца да філасофскага, рацыяналістычнага асэнсавання рэчаіснасці. Адметнасцю іх філасофскіх вучэнняў з’яўляецца вера ў магчымасці чалавечага розуму як надзейнага сродку пазнання свету. Маральны пафас хрысціянскага гуманізму дастаткова хутка пранікае ў старажытнабеларускую літаратуру і набывае адзнакі ўстойлівай нацыянальнай традыцыі, вызначае яе ўзнёслы ўнутраны пафас.

Светапоглядныя ўяўленні Ефрасініі Полацкай (каля 1104–1173) была адной з першых асветніц. Прадслава (свецкае імя) з’яўлялася дачкой малодшага сына Усяслава Чарадзея, Святаслава (у хрышчэнні Георгія). У

юнацтва стала манашкай, прыняўшы імя Ефрасінні. Пачатак свайго манаскага жыцця Ефрасіння правяла ў келлі Полацкага Сафійскага сабора, дзе займалася перапіскай царкоўных кніг. Па ініцыятыве Ефрасінні была пабудавана царква Спаса – унікальны помнік мураванага дойлідства Беларусі. Потым яна заснавала каля Полацка жаночы манастыр Св. Спаса, пры якім адкрыла школу для навучання дзяцей грамаце. Ефрасіння заснавала і мужчынскі Багародзіцкі манастыр. Потым яна заснавала каля Полацка жаночы манастыр Св.Спаса, пры якім адкрыла школу для навучання дзяцей грамаце. Ефрасіння заснавала і мужчынскі Багародзіцкі Гэтыя манастырысталі асяродкамі асветы ў Полацкім княстве, пры якіх працавалі вучэльні, бібліятэкі, ікананісная і ювелірная майстэрні. Сама Ефрасіння складала і запісвала малітвы і дыдактычныя пропаведзі. Пад канец жыцця яна адправілася ў паломніцтва да гроба Гасподняга ў Іерусалім. Там і памерла ў 1173 г. Пасля смерці Ефрасінні невядомы аўтар склаў “Жыццё Ефрасінні Полацкай”. Гэта адзін з вельмі нямногіх помнікаў літаратуры агіяграфічнага жанра старажытнага Полацка, які дайшоў да нас. Ён зарадзіўся ў Рымскай імперыі як аповяданні аб хрысціянскіх пакутніках. Дадзены жанр прайшоў дастаткова доўгі шлях і стаў swoasablivay ідэалагічна-мастацкай формай услаўлення духоўных і свецкіх асоб, кананізаваных хрысціянскай царквой. Старэнне ў Полацку свайго жыцця з’яўляецца сведчаннем самастойнасці і палітычнай і культурнай незалежнасці княства. Аўтар услаўляе настойлівую і самаахвярную жанчыну, яе імкненне да ведаў і духоўнай дасканаласці. “Жыццё...” прасякнута пафасам сцвярджэння хрысціянскіх светапоглядных уяўленняў і імкненнем да праўдзівасці. Актыўным суб’ектам сцвярджэння праўдзівасці выступае ў творы Ефрасіння. У гэтым жыцці выразна прасочваецца аксіялагічны кантэкст. У “Жыцці Ефрасінні Полацкай” важнейшае значэнне набывае сцверджанне ідэі сапраўднага чалавечага жыцця, якое заключаецца ў адданасці ідэі, абранаму шляху і якое, безумоўна, прадугледжвае выбар, г. зн. асэнсаваную пазіцыю ў адносінах да рэчаіснасці. Ефрасіння Полацкая, пакзвае аўтар, свядома выбірае паміж вышэйшым мірскім (багацце, слава) і цяжарам манаскага быцця. Гэты выбар заснаваны на супрацьпастаўленні зямнога, рэальнага, і духоўнага.

Важнейшай культурнай каштоўнасцю, якая адлюстроўваецца ў дадзеным агіяграфічным творы, з’яўляюцца веды. Змястоўная арыгінальнасць жыцця – у паказе любові да кнігі, ведаў, у імкненні да духоўнага самаўдасканалення. Аўтар жыцця адзначае, што ў Ефрасінні вельмі рана праявіўся інтарэс да ведаў і шырока разыйшліся чуткі аб яе мудрасці і прыгажосці. У жыццеапісанні звяртаецца асабліва ўвага менавіта на ўнутраныя духоўныя якасці Ефрасінні Полацкай, перш за ўсё на яе інтэлектуальную адоранасць.

У жыцці скандэсаваны таксама важнейшыя эстэтычныя каштоўнасці. У творы ўвасоблены ідэал духоўнай і фізічнай прыгажосці чалавека як ён уяўляўся мыслямі сярэдніх вякоў. Аўтар разважае аб хуткацечным

характары прыгажосці бачанага чалавекм света і аб нятленнай прыгажосці падзвіжніцтва.

Аналіз тэкста жыцця сведчыць, што ў ім увасоблена шэраг маральных каштоўнасцей. Так, аўтар паведамляе, што Ефрасіння займалася маральным выхаваннем дзяўчат і жанчын Полаччыны. Такім чынам, у вышэй прыведзеных радках сфармуляваны сутнасць і змест маральнай культуры як яна ўяўлялася ў сярэднявеччы. Духоўны ўплыў беларускай асветніцы Ефрасінні Полацкай адчуваўся на ўсіх землях старажытнай Русі. Яе імя і справы, вобраз падзвіжніцы сталі шырока вядомыя ў XVI ст., калі мітрапаліт Макарый уключыў яе “Жыццё...” ў “Мінеі-чэці”. Найпадобнейшую Ефрасінню Полацкую глыбока шануюць ва ўсім хрысціянскім свеце.

Праблема чалавека ў творчай спадчыне Кірылы Тураўскага

Культуралагічныя ўяўленні ранняга сярэднявечча ў Беларусі вельмі выразна адлюстраваны ў літаратурнай спадчыне аднаго з самых таленавітых пісьменнікаў і красамоўцаў таго часу Кірылы Тураўскага (каля 1130 – пасля 1190). Вядомы беларускі пісьменнік, прапаведнік, царкоўны дзеяч нарадзіўся і выхоўваўся ў г. Тураве. Сын заможных бацькоў. Атрымаў добрае хатняе выхаванне, пазней спасціг вышэйшыя тагачасныя навукі ад грэчаскіх настаўнікаў. Добра валодаў народнай вобразнай і стараславянскай мовамі, глыбока ведаў візантыйскую культуру, асабліва паэзію і красамоўства. Рана стаў паслушнікам аднаго з тураўскіх манастыроў. Каля 1123 г. пайшоў у Нікольскі манастыр, быў іераманахам і настояцелем гэтага манастыра. У 1159 г. прыняў епіскапства. Сваю пасадку разглядаў як нялёгка абавязак хрысціяніна і асветніка.

На думку даследчыкаў, да літаратурнай спадчыны Кірылы Тураўскага адносіцца больш за 70 твораў розных жанраў. Захаваліся 8 слоў-казанняў, 2 прытчы, 2 казанні, 2 пасланні да Васіля –ігумена Пячэрскага, 2 каноны і каля 30 спавядальных малітваў. Яго творы набылі вялікую папулярнасць на Русі. У іх ён тлумачыў сімваліку біблейскіх кніг. Ён прапаведаваў евангельскую боскую ласку, радасць адчування духоўнага нараджэння ў Хрысце. Для хрысціянскай культуры таго часу багаслоўская паэтычная, красамоўніцкая і асветніцкая творчасць Кірылы Тураўскага была сапраўдным адкрыццём красы і мастацкай выяўленчай сілы роднай мовы.

Творы Кірылы Тураўскага набылі вялікую папулярнасць на Русі і распаўсюджваліся ў спісах на працягу многіх стагоддзяў. Пазней яго малітвы, казанні, прытчы неаднойчы друкаваліся рознымі выдаўцамі. Філасофскія і маральна-этычныя погляды пісьменніка раскрываюцца ў яго творах у форме прытчаў, з выкарыстаннем мастацкіх вобразаў і сімвалаў. Так, у спавядальных малітвах, створаных К.Тураўскім, яскрава адчуваецца шчырае лірычнае самараскрыццё душы чалавека перад Богам. Мудрасць вучонага, прамоўцы, пісьменніка, ва ўяўленні Тураўскага, зыходзяць ад Бога: ён неаднаразова падкрэсліваў, што піша і прапаведуе не ад свайго розума, а просіць дара слова ў Бога. “Яко же бо и по ногу вязящи птице нест мощно а анерскую възлетети высоту, тако и мне в телесных вязащю похотех, не

возможно о духовных беседовати” (Еремин, с.343). Як і Ефрасіння Ён прапаведаваў каштоўнасць ведаў; у чытанні кніг і практыкаваннях розума мысляр бачыў шлях да маральнага ўдасканалення і інтэлектуальнага развіцця. Разум для яго быў вышэйшай каштоўнасцю зямнога жыцця. У адной з яго прытч гаворыцца: “Гора будзе ўсім тым, хто не трымаўся кніжнай мудрасці і наказаў духоўных бацькоў; гора тым, хто пад гульні і скокі апіваўся віном; гора будзе жалейнікам і гора тым, хто іх слухаў, бо ўзвялічвае д’ябла – губіць усіх хрысціян” [МІАБ, с. 627].

Для светапогляду Кірыла Тураўскага характэрны пазітыўныя адносіны да прыгажосці пачуццёвага свету, але ў адпаведнасці з артадаксальным хрысціянствам ён бачыў у прыгажосці зямной водбліск боскай прыгажосці: “Ибо если цепь золотая, униженная жечугом и драгоценными камнями, приятна для очей, на нее взирающих, тем более приятны красоты духовные – святые праздники, веселящие сердце верующих и освящающие их души” (“Творения...с. 23). Ідэалам прыгажосці, да якой павінен імкнуцца чалавек, па меркаванні Тураўскага з’яўляюцца боскія анёлы.

Праблема чалавека як суб’екта культуры ў яго грамадскім быцці сімвалічна раскрываецца ў некаторых прытчах. Шэраг твораў К.Тураўскага прысвечаны раскрыццю сацыяльна-этычнага сэнсу манаскага жыцця. Духоўная місія манахаў, лічыў К.Тураўскі, заключаецца ў тым, каб даць чалавеку і грамадству ўзоры быцця з Богам, жыцця ў чысціні і ў адпаведнасці з Боскай праўдай. У асобных творах красамоўніцкага жанру выкрываецца недасканаласць дзяржаўнага ладу, зямной улады, якая служыць грахоўнай прыродзе чалавека, а не яго духоўнаму ўдасканаленню.

Ідэя антрапацэнтрычнасці Клімента Смаляціча (?–пасля 1161)
вядомы як пісьменнік і царкоўны дзеяч. Верагодна, што адукацыю атрымаў у Канстанцінопалі. Быў спачатку манахам Зарубскага манастыра непадалёку ад Кіева, сем гадоў з’яўляўся мітрапалітам Кіеўскім і ўсяе Русі. Даследчыкі сведчаць, што Клімент Смаляціч грунтоўна вывучаў антычную культуру, дасканала ведаў творы Арыстоцеля, Гамэра, Платона і інш. У Іпацьеўскім летапісе пра яго сказана, што ён “быў кніжнік і філосаф, якіх у рускай зямлі не бывала”. Гэтая характарыстыка, бяспрэчна, вельмі справядлівая. Клімент быў пладавіты пісьменнік, але да нашага часу захаваўся толькі адзін яго твор – “Пасланне Фаме прэсвітэру”. Гэтае “Пасланне...” раскрывае круггляд і інтарэсы вучонага, царкоўнага дзеяча. З паслання бачна, што К.Смаляціч дазваляў іншасказальнае тлумачэнне Свяшчэннага Пісання. Паводле меркаванняў Клімента, важныя не толькі літаральнае, але і сімвалічнае разуменне біблейскіх тэкстаў, іх творчая інтэрпрэтацыя. Для распрацоўкі і выкладання сваіх думак ён шырока выкарыстоўваў працы антычных мысляроў.Значнае месца ў светапоглядзе К.Смаляціча належыць ідэі антрапацэнтрычнасці. Разглядаючы чалавека як вянец тварэння, як асноўны цэнтр Сусвету, створаны па ўзоры і падабенстве боскім, Клімент падкрэслівае, што чалавеку належыць імкнуцца да маральнага ўдасканалення, услаўляць Бога і дзякаваць яму. У “Пасланні...” ён адзначае

духоўна-маральную прыроду чалавека. К.Смаляціч адстойвае маральную чысціню думак і ўчынкаў, падтрымлівае духоўнае памкненне да найвышэйшых каштоўнасцей быцця. Ён заклікаў людзей сканцэнтраваць сваю дзейнасць на духоўным, вечным, адмовіцца ад матэрыяльных даброт, уключаючы царкоўную маёмасць.

Вышэйшы сэнс чалавечага існавання К.Смаляціч бачыць у разуменні пабудовы свету, боскай арганізацыі быцця. Зразумеўшы гэта, чалавек становіцца, такім чынам, на шлях пазнання Бога і сваімі ўчынкамі можа далучыцца да Творцы ці, наадварот, аддаліцца ад яго.

Прапаведванне маральных прынцыпаў Аўрамія Смаленскім (сярэдзіна XII ст. – 1224). Асветнік, рэлігійны і грамадскі дзеяч нарадзіўся ў Смаленску. З дзяцінства выхаваны ў духу строгай хрысціянскай маралі і прывучаны да сістэматычных кніжных заняткаў. У сталым узросце ён вырашыў прысвяціць сябе справе рэлігійнага служэння і асветы. Раздаў усю сваю маёмасць манастырам, цэрквам і бедным, а сам пайшоў у манастыр, размешчаны ў ваколіцах Смаленска. Тут ён старанна вывучаў творы Іаана Златавуста, Яфрэма Сірына, жыцці святых і займаўся зборам і перапісваннем кніг. Пасля 30 гадоў манаскага служэння ў 1198 г. ён прыняў сан прэсвітэра і стаў шырока вядомы як прапаведнік і настаўнік не толькі манаскай браціі, але і свецкіх асоб. Да яго прыходзілі за духоўнай парадай і настаўленнем баяры і простыя людзі, багатыя і жабракі. Аўрамія раіў ім няўхільна прытрымлівацца маральных прынцыпаў хрысціянства, клапаціцца пра духоўнае ўдасканаленне жыцця, увесь час памятаць пра Бога, маліцца дзень і ноч, каб не быць асуджаным на Судзе потым. Памёр ён прыкладна ў 1224 г., пражыў ў манастве 50 гадоў. Пасля смерці, як і пры жыцці, Аўрамія шанавалі смаляне як нястомнага прапаведніка рэлігійнага пакаяння і непазбежнасці Страшнага Суда. За актыўнае прапаведанне хрысціянства і ўзорнае жыццё праваслаўная царква кананізавала яго. “Жыццё прападобнага Аўрамія Смаленскага”, якое склаў яго вучань Яфрэм, распавядае пра падзвіжніцкую дзейнасць асветніка.

Культуратворчасць Кіпрыяна (1330–1406). Па паходжанні серб або балгарын. Некаторыя даследчыкі называюць яго ўрадженцам Літвы. Займаў пасаду іераманаха пры Канстанцінопальскім патрыярху. З 1373 г. знаходзіўся ў Вялікім княстве Літоўскім у якасці ўпаўнаважанага прадстаўніка патрыярха. Быў прыхільнікам незалежнасці Літоўскай мітраполіі ад маскоўскага рэлігійнага цэнтра. Па прапанове вялікага князя Альгерда заняў кафедру Літоўскага мітрапаліта і ўзначальваў мітраполію да 1389 г. Ёму было шмат зроблена па ўмацаванні ролі Літоўскай мітраполіі ў рэлігійным жыцці ўсходніх славян. Мітрапаліт Кіпрыян як мага стрымліваў экспансію каталіцкай царквы, шмат увагі надаваў духоўнай асвеце насельніцтва ВКЛ. Культуратворчасць Кіпрыяна была накіравана на пераклады богаслужэбных кніг на старабеларускую мову і асветніцтва. У сваіх бліскучых прамовах і пасланнях мітрапаліт заклікаў народ ВКЛ да маральнага і рэлігійнага ўдасканалення, падкрэсліваў веліч і выратавальную сілу хрысціянскай веры.

Даследчыкі лічаць Кіпрыяна аўтарам “Летапісу аб пачатку зямлі рускай”. У гэтым творы ён паказаў гісторыю Маскоўскага княства з пункту гледжання адзінства ўсіх славян. У летапісе ёсць звесткі па гісторыі ВКЛ. Адзначаецца ваенны талент Альгерда. Кіпрыян напісаў таксама “Жыццё св.мітрапаліта Пятра”, “Зводную кормчую”, некалькі пасланняў Сергію Раданежскаму, шэраг грамат і малітваў.

Літоўскім. Па прапанове вялікага князя Вітаўта ў 1415 г. быў абраны мітрапалітам на Наваградскім саборы епіскапаў без згоды патрыярха.

Будучы мітрапалітам Літоўскім і Кіеўскім, Цамблак працягваў і развіваў традыцыі ўрачыстага красамоўства, закладзеныя К.Тураўскім. Ён з’яўляўся аўтарам больш за 40 твораў. Яго пропаведзі, дыдактычна-панегірычныя словы, павучанні, жыцці напісаны вобразнай мовай, насычаны метафарамі, параўнаннямі. У сваіх працах Г.Цамблак узнімаў пытанні шырокага грамадскага значэння, абараняў праваслаўную веру і культуру, услаўляў нацыянальна-культурных дзеячаў. Пропаведзі і жыцці, складзеныя Г.Цамблакам, распаўсюджваліся ў беларускіх манастырах, з’яўляліся ўзорам для мясцовых кніжнікаў і духоўна ўзбагачалі чытачоў ВКЛ. Яго літаратурная спадчына становіцца паўплывала на развіццё беларускай літаратуры, а творы ўключаліся ў шматлікія рукапісныя зборнікі XV–XIX стст.

Летапісанне як крыніца ведаў аб культуры. Зачаткі культурна-гістарычных ведаў акрамя агіяграфічнай літаратуры ўтрымліваюцца таксама і ў летапісах. Летапісанне на беларускіх землях узнікла ў перыяд, калі пасля працяглай барацьбы з язычніцтвам хрысціянства ўжо стала афіцыйнай рэлігіяй. Яно было выражэннем новага тыпа свядомасці, якое пераадолела язычніцкую міфалагізацыю рэчаіснасці ў яе агульна-абстрактным узаемапрацікненні сённяшняга і мінулага. Першым складзеным на беларускіх землях летапісным творам быў, відаць, Полацкі летапіс, які не з’яўляўся. Ён вядомы па нешматлікіх прамых і ўскосных звестках у розных пісьмовых крыніцах. Так, асобныя ўрыўкі яго ёсць у Кіеўскім летапісе. У Полацкім летапісе расказвалася пра полацкіх, віцебскіх, мінскіх і інш. заходнерускіх князёў. Помнікам беларуска-літоўскага летапісання XV ст. з’яўляецца Супрасальскі летапіс, які захаваны ў рукапісе 1519 г. Твор складаецца з 2 асноўных частак: 1-я – “Избрания летописания”, які ахоплівае гісторыю Русі за 854 – 1427 гг., Смаленская хроніка, “Пахвала Вітаўту” і смаленскія пагадовыя запісы за 1432-46 гг.; 2-я – “Летапісец вялікіх князёў літоўскіх”. Вядомы таксама Беларуска-літоўскі летапіс 1446 г., “Хроніка Вялікага княства Літоўскага і Жамойцкага”, Хроніка Быхаўца і інш. У адрозненне ад эпасу, легенд і паданняў, дзе дзеянне і час заключаны ў межы адной сітуацыі, у летапісах час становіцца адносна самастойным, набывае ўніверсальны характар прынцыпа і формы арганізацыі ўсяго матэрыяла, які ідзе ад рэальнасці. У летапісных творах адлюстроўваліся важнейшыя тэндэнцыі грамадска-палітычнага і культурнага жыцця сярэднявечнай беларускай супольнасці. У тэкстах старажытнабеларускіх летапісаў значнае

месца займае кірунак індывідуальнага, асобнага развіцця – сфера духоўных, хрысціянска-ідэалагічных імкненняў з яе ідэальным чалавечым вобразам падзвіжніка і аскета, з ідэямі чыстай, абсалютнай духоўнасці, унутранага маральнага ўзвышэння і безкарыслівага служэння грамадству.

У летапісах шырока трактуецца сутнасць добра як дамінантнай каштоўнасці эпохі Сярэднявечча. З увядзеннем хрысціянства акаляючая чалавека рэальнасць стала ўспрымацца ў кантэксце супрацьстаяння добра і зла, дабрадзейнасці і грэху. Так, з пункту гледжання аўтара Супрасальскага летапісу, агульнае шчасце ёсць дабро ўсёй дзяржавы, яно заключаецца ў адзінстве беларускага і літоўскага пачатку. Аналагічнай думкі прытрымліваецца і складальнік Летапісу Рачынскага, -- гэта перш за ўсё дабро абсалютнага і вярхоўнага літоўскага ўтварэння. Гэтыя ўяўленні займалі дамінуючае становішча ў сістэме ацэнак, ключавых каштоўнасных арыентацый. Сапраўднымі “святымі” аўтары летапісаў лічылі тых князёў, чыя дзейнасць садзейнічала росквіту дзяржавы, яе культуры, сцвярджэнню ідэі Бога.

Высновы

Такім чынам, старажытныя беларускія землі мелі багатую літаратурную спадчыну, у якой утрымліваліся важнейшыя каштоўнасці ўстаноўкі хрысціянскай культуры. Ключавы з іх – фарміраванне асобы праз самаўдасканаленне і самавыхаванне. Дадзеная мэта выхавання вынікала з хрысціянскай этычнай дактрыны, якая стала распаўсюджвацца на беларускіх землях з канца X ст. Хрысціянскія мысляры мяркавалі, што самаўладдзе душы, свабода чалавека – рашаючы фактар у маральным удасканаленні асобы, у праяўленні яго творчых задаткаў.

У поглядах аўтараў разнажанравай старажытнабеларускай літаратуры на змест працэса духоўна-маральнага развіцця чалавека ў якасці галоўнага элемента выступае пазнаваўчая дзейнасць у сферы маралі. Па іх меркаванні, менавіта ў ходзе пазнаваўчай дзейнасці індывід спасцігае сэнс маральных каштоўнасцей і патрабаванняў маралі, набывае ўменні суадносіць іх з унутраным светам, выдзяляць у жыцці этычныя праблемы. Старажытныя беларускія гарады мелі школы, у якіх грунтоўна вивучаліся грэчаская і лацінская мовы, дзе можна было атрымаць шырокую адукацыю. Сапраўдныя літаратурна-асветніцкія школы існавалі ў манастырах, якія выхавалі славетных мысліцеляў і асветнікаў.

Мысліцелі сярэдніх вякоў ставячы чалавека ў цэнтр зямнога быцця, вызначылі шэраг кірункаў узаемадзеяння асобы і света: гэта ўзаемадзеянне паміж людзьмі, адносіны чалавека да самага сябе, адносіны чалавека і грамадства. Асабліва ўвага ў канцэпцыях тагачасных асветнікаў надавалася чалавекалюбству, дабратворчасці, сумленнасці, свабодзе і актыўнасці чалавека. Беларускія кніжнікі лічылі, што працэс фарміравання высока маральнай асобы павінен ажыццяўляцца на аснове асветніцтва.

Літаратурная дзейнасць беларускіх мысліцеляў высока ацэньвалася ў Старажытнай Русі. Багатая літаратура Полацкай, Тураўскай, Смаленскай і Навагарадскай земляў садзейнічала станаўленню і развіццю беларускай мовы як ядра культуры.

Пытанні для самаправеркі

1. Калі ўзнікае ідэя культуры?
2. Вызначыце важнейшыя элементы сярэдневечнай мадэлі культуры.
3. Акрэсліце культуралагічныя ідэі ў творах К.Тураўскага, Аўрамія Смаленскага, Клімента Смаляціча і інш.
4. Абзначце аксіясферу старажытнай рукапіснай літаратуры і беларускіх летапісаў.

Літаратура

1. *Багновская, Н.М.* Культурология: учеб. пособие / Н.М.Багновская. – М.: Изд. торг. корпорация “Дашков и К”, 2004. – 300 с.
2. *Виппер, Р.Ю.* История Средних веков: курс лекций / Р.Ю.Виппер. – СПб.: СМИОПресс; Мн.: Асар, 2001. – 381 с.
3. *Гісторыя сярэдніх вякоў: у 2 ч./ В.А.Прохаў [і інш.]; пад рэд. В. А. Фядосіка, І.А.Еўтухова.* – Мінск: Бел. дзярж. універсітэт, 2002. – 2 ч.
4. *Дюби, Жорж.* Европа в Средние века / Ж.Дюби; пер. с фр. В.Колесникова. – Смоленск: Полиграмма; Мн.: Алфавит, 1994. – 319 с.
5. *Дюби, Жорж.* Средние века: от Гут Капета до Жанны д’Арк (987 – 1460)/ Жорж Дюби; пер. с фр. Г.А.Абрамова, В.А.Павлова. – М.: Междунар. отношения, 2000. – 414 с.
6. *История Средних веков. Европа / А.Н.Бадак [и др.]* – Мн.: Харвест, 2007. – 285 с.
7. *Кравченко, А.И.* Культурология: учебник / А.И.Кравченко; Моск.гос.ун-т им. М.В. Ломоносова. – М.: Проспект: ТК Велби, 2007. – 285 с.
8. *Падокшын, С.А.* Беларуская думка ў кантэксце гісторыі культуры/ С.А.Падокшын [наук. рэд. А.С.Майхровіч]; Нац. акад. навук Беларусі. Ін-т філасофіі. – Мінск: Беларус. навука, 2003. – 315 с.
9. *Силичев, Д.А.* Культурология: учеб. пособие для вузов/ Д.А.Силичев. – М.: Приориздат, 2004. – 352 с.
10. *Смолік, А.І.* Культура Беларусі XI-XIX стст.: Навуковы даведнік /А.І.Смолік. – Мінск: Беларускі універсітэт культуры, 1995. – 182 с.
11. *Смолік, А.І.* Культуралогія: гісторыя культуры: вучэб. дапам. /А.І.Смолік, Л.К.Кухто, А.А.Цобкало. – Мінск: Беларускі універсітэт культуры і мастацтваў, 2009. – 311 с.
12. *Хейзинга, Йохан.* Осень Средневековья: исслед. форм жизненного уклада и форм мышления в XIV и XV вв. во Франции и Нидерландах / Йохан Хейзинга; сост. и пер. с [нидерл.] Д.С.Сильвестров. – М.: Айрис-Пресс, 2002. – 537 с.

Раздел 2. Рэнсансна-гуманістычныя ідэі мысліцеляў і асветнікаў Беларусі

2.1 Агульная характарыстыка эпохі Адраджэння

У сучаснай навуцы тэрмін “*адраджэнне*” разумеецца ў шырокім і вузкім значэннях. У шырокім значэнні гэты тэрмін абазначае этнакультурны пад’ём, рост нацыянальнай свядомасці, актывізацыю развіцця нацыянальнай культуры. У вузкім сэнсе гаворка ідзе аб перыядзе развіцця сусветнай, у першую чаргу еўрапейскай, культуры з канца XII ст. (Італія) да пачатку XVII ст.

Тэрмін “*адраджэнне*” для характарыстыкі эпохі XIV–XVI стст. быў уведзены яе сучаснікамі – італьянскімі гуманістамі. Генетычна звязаны з рэлігійна-этычным паняццем “аднаўленне”, гэты тэрмін набывае ў азначаны перыяд прынцыпова іншы сэнс: аднаўленне культуры, пад’ём літаратуры, мастацтва, навукі пасля іх заняпаду ў Сярэдня вякі, а таксама як паняцце “эпоха пасярэдзіне” (між Антычнасцю і Рэнсансам).

Эпоха Адраджэння – перыяд у гісторыі культуры Заходняй і Цэнтральнай Еўропы XIV–XVI стст., асноўным зместам якога было станаўленне новай, “зямной” па сваёй сутнасці карціны свету, кардынальна адрознай ад сярэднявечнай. Новая карціна свету знайшла ўвасабленне ў гуманізме, вядучай ідэйнай плыні эпохі, і натурфіласофіі, выявілася ў мастацтве і навуцы. Будаўнічым матэрыялам для новай культуры паслужыла Антычнасць, да якой звярнуліся праз эпоху Сярэднявечча і якая “адраджалася” да новага жыцця, адсюль назва эпохі – “Адраджэнне”, або “Рэнсанс”. Зарадзіўшыся ў Італіі ў канцы XV ст., у выніку сінтэзу італьянскай і мясцовых нацыянальных традыцый нараджаецца новая культура – культура Паўночнага Адраджэння. У эпоху Адраджэння новая рэнсансная культура суіснавала з культурай позняга Сярэднявечча, што асабліва характэрна для краін, якія знаходзіліся на поўнач ад Італіі і Альп. Гэты перыяд у гісторыі еўрапейскай культуры адметны пераносам культурных інтарэсаў са сферы вышэйшага (нябеснага) Сусвету, з краю сакральнага да матэрыяльнага праяўлення жыцця, стварэння культуры антрапацэнтрызму (ад грэч. *anthropos* – чалавек). Эпоха Адраджэння характарызуецца ўсплескам мастацкай дзейнасці, у першую чаргу пластычнага мастацтва (жывапіс, скульптура), з’яўленнем нацыянальных моў на аснове царкоўнай латыні і мясцовых народных гаворак, станаўленнем нацыянальных дзяржаў на аснове феадальных уладанняў, эканамічным развіццём, а на яго аснове развіццём гарадоў і звязанай з імі цывілізацыі, духоўнай секулярызацыяй і ростам індывідуалістычных тэндэнцый у грамадскім жыцці.

Беларусь у канцы XV – на працягу ўсяго XVI ст. перажывала ў галіне культуры заметную трансфармацыю. У гэты час на беларускіх землях адбываўся працэс фарміравання народнасці, станаўлення і развіцця беларускай мовы, пісьменнасці і літаратуры. Беларускае мастацтва XIV–XVI

стст. адчувала адбітак праблем і супярэчнасцей грамадска-палітычнага жыцця дзяржавы. Яго развіццё было хуткім і бурлівым.

У гэты час наглядалася актыўнае засваенне традыцыйнай рэнесанснай культуры, якая ўзбагачалася нацыянальнымі рысамі. Вялікую ролю адыграла багатая спадчына старажытнабеларускіх княстваў. Пашырэнне ўзаемасувязей з заходнееўрапейскімі краінамі, у першую чаргу ў рэлігійных справах, спрыяла распаўсюджанню раманскага і гатычнага стыляў. Іх ужыванне абумовілі ўнутрыдзяржаўныя фактары.

На развіццё беларускай мастацкай культуры аказаў ўплыў рэфармісцкі рух (XVI ст.), галоўным чынам у распаўсюджанні светапоглядных канцэпцый. Адмоўнае ўздзеянне прадстаўнікоў гэтай плыні на творы выяўленчага мастацтва – іх іканаборская пазіцыя – істотна не закранулі жывапіс, скульптуру і графіку, але ўздзеянне Рэфармацыі ўсё ж было адчувальным. Супрацьлеглую пазіцыю займалі лідэры Контррэфармацыі, якія лічылі мастацтва важным сродкам у засваенні ідэй каталіцкай царквы. Яны не былі аб'якавыя да распаўсюджвання адукацыі. Адукацыйныя ўстановы, якія ствараліся ордэнамі езуітаў, пашырыліся ў 1570-я гг. (у 1570 г. – Віленскі езуіцкі калегіум, у 1581 г. – Полацкі, у 1584 – Нясвіжскі). У процівагу каталіцкай царкве былі адчынены пратэстанцкія вучэльні, а ў 1590-я гг. узніклі праваслаўныя брацтвы ў Магілёве, Вільні, Менску, Брэсце, Гародні. Яны аб'ядноўвалі праваслаўнае насельніцтва дзяржавы. Брацтвы адчынялі вучэльні, тыпаграфіі, шпіталі; вялі дзейнасць, накіраваную на захаванне культурнай спадчыны ў рамках патрабаванняў праваслаўнай царквы. Культурнае жыццё ў Беларусі XIV–XVI стст. было азнаменавана гуманістычнай дзейнасцю асветнікаў *Францыска Скарыны, Міколы Гусоўскага, Яна Вісліцкага, Лаўрэнція Зізання, Андрэя Рымшы*. У гэты час былі створаны “Летапіс Аўраамкі” (2-я палова XV ст.), “Хроніка Быхаўца” (XVI ст.), “Хроніка ВКЛ, Рускага і Жамойцкага” (1520-я гг.), “Летапіс вялікіх князёў літоўскіх” (1420-я гг.), зборнікі законаў (“Судзебнік Казіміра IV”, 1468; “Статуты ВКЛ” – 1529, 1566, 1588 гг.).

2.2 Канцэпцыі культурна-гістарычнага працэсу эпохі Адраджэння Аксіясфера творчай спадчыны Францыска Скарыны

Значнай з’явай культурнага жыцця Беларусі пачатку XVI ст. стала дзейнасць беларускага і ўсходнеславянскага мысліцеля-гуманіста, асветніка, вучонага, пісьменніка эпохі Адраджэння Ф.Скарыны (1490-1551 гг.). Ён нарадзіўся ў Полацку. Вучыўся ў Полацку і Вільні, на філасофскім факультэце Кракаўскага ўніверсітэта. У 1512 г. атрымаў у Падуанскім ўніверсітэце ступень доктара медыцыны. У гэты час заснаваў у Празе першае ў гісторыі беларускае выдавецтва. Тут ён пракаменціраваў і надрукаваў на беларускай мове 23 кнігі Бібліі. У 1521 г. вярнуўся на радзіму, заснаваў у Вільні новае выдавецтва і надрукаваў некалькі выданняў пад агульным загалоўкам “Малая падарожная кніжка”. Скарына — пачынальнік папулярных жанраў беларускай літаратуры: прадмоў, пасляслоўяў,

публіцыстыкі, а таксама сілабічнай сістэмы вершаскладання ў паэзіі. У яго літаратурных творах спалучаюцца традыцыйная тэалогія з характэрным для эпохі Адраджэння вальнадумствам, а каментарыі да старажытных тэкстаў перарастаюць ва ўзнёслае красамоўства.

Характар філасофска-этычных поглядаў Скарыны выявіўся ў сінтэзе хрысціянскіх, антычных і рэнесансна-гуманістычных ідэй. Ён разглядаў і вырашаў пытанні сэнсу жыцця, духоўнага свету, годнасці чалавека, паходжання маральных уяўленняў, агульнага і індывідуальнага дабра.

У спецыфічнай форме яго думкі блізкія ў той ці іншай меры да ідэй знакамітых гуманістаў Заходняй Еўропы. У сваіх творах ён не вылучаў спецыяльнай навукі аб духоўнай культуры, яго дзейнасная натура тычыцца шэрага канкрэтных навук (граматыкі, логікі, рыторыкі, музыкі і інш.). І тым не менш, каштоўнасна-нарматыўныя адносіны да свету – знешняму і ўнутранаму – знітавана непарыўна з усёй дзейнасцю Скарыны, з усёй яго творчасцю, з цэльным яго характарам і асобай. Духоўнае для яго не выдзяляна як нешта рэфлекціруючае, асаблівае, хутчэй, выступае як цэльныя адносіны да света з мерай дабыні і прыгажосці; яно праяўляецца ў яго светапоглядзе, у яго культуратворчасці. Светапогляд Скарыны па прыродзе сваёй глыбока духоўны, пранікнуты эстэтыкай Адраджэння, ён гарманічны, ураўнаважаны, спакойны і ў той жа час дзейнасны. У яго прадмовах, каментарыях і пасляслоўях да выданняў выразна адчуваецца культуралагічны кантэкст. Найбольш выпукла ў творах увасоблена аксіясфера беларускай культурнай прасторы. На першым плане ў мысліцеля-гуманіста такая каштоўнасць, як патрыятызм. Скарына – заснавальнік нацыянальна-патрыятычнай традыцыі ў гісторыі беларускай культуры і грамадскай думкі. Для мысліцеля на першы план выступалі інтарэсы свайго народа і айчыны, пачуццё абавязку перад радзімай. Гэта важны кампанент погляда на свет, пачуццё цэльнае, зразумелае, крышталёна яснае ў сваёй відавочнасці: «Понеже от прирождения звери, ходящие в пустыни, знают ямы своя; птицы, летающие по воздуху, ведают гнезда своя; рыбы, плавающие по морю и в реках, чувят виры своя; пчелы и тым подобная боронят ульев своих; також и люди, игде зродилися и ускормлены суть по бозе, к трму месту великую ласку имають» (Скорина..., с. 59).

У іерархіі маральных каштоўнасцей “вера” ў Скарыны стаіць пасля “любві”. У адпаведнасці з хрысціянскай этыкай найважнейшай маральнай дабрачыннасцю чалавека Скарына лічыў любоў. Ён пашыраў прынцып любві не толькі на прадстаўнікоў хрысціянскага веравызнання, але звяртаў да ўсякага чалавека незалежна ад яго становішча ў грамадстве, веравызнання, этнічнага паходжання.

Справядлівасць, на думку Скарыны, таксама з’яўляецца дамінантнай каштоўнасцю і боска-прыродным маральным паняццем. На базе справядлівасці і чалавекалюбства ён фармулюе свой маральны імператыв, на якім павінны будавацца маральныя ўзаемаадносіны паміж людзьмі,

выпрацоўвацца законы правасуддзя, грунтавацца дзяржаўны і сацыяльны лад.

Паводле Скарыны грамадскай і духоўнай каштоўнасцю з'яўляецца родная (беларуская) мова. Менавіта разуменне духоўнага патэнцыяла беларускай мовы спадзвігла яго на пераклад 23 кніг Бібліі на мову, набліжаную да мовы беларускага пісьменства. Пры матэрыяльнай падтрымцы віленскіх мецэнатаў Якуба Бабіча і Багдана Онькава наш суайчыннік стварыў у Празе першае ў гісторыі беларускае выдавецтва. Біблію Скарына разглядаў як вынік шматвяковага духоўнага вярпыту чалавецтва, крыніцу мудрасці, навукі, тэарэтычнай і практычнай філасофіі. Францыск Скарына не абмяжоўваўся толькі выдавецкай дзейнасцю, ён распрацаваў такія папулярныя ў XVI-XVII стст. жанры беларускай літаратуры, як прадмова, пасляслоўе, публіцыстыка, акафіст, сілабічная паэзія.

Каштоўнасць добра таксам ўласціва для поглядаў Скарыны. Ён вылучаў дзве катэгорыі добра – індывідуальнае і агульнае. З яго этычнага вучэння вынікае, што мысляр аддае перавагу агульнаму дабру перад індывідуальным. Сваё разуменне агульнага добра Скарына сфармуляваў у прадмове да кнігі “Эсфір”: “Не толькко бо сами народихомся на свет, но более ко службе божией и посполитого доброго”.

Іерархія каштоўнасцей, якая ўвасоблена у творах Францыска Скарыны адметна тым, што знакаміты гуманіст сцвярджае перавагу духоўных каштоўнасцей над матэрыяльнымі патрэбамі.

У тэкстах разнажанравых скарынінскіх твораў выяўляецца змястоўная сям'ясфера. Скарына, як бачна з аналізу твораў, шырока карыстаўся паняццем сімвала, абазначыўшы яго тэрмінамі “знамя”, “знаменаваць”, “знаменаванне” і вытворнымі ад іх. Аднак даследаванне пэўнага кантэксту, у рамках якога Скарына карыстаўся гэтым паняццем, дае падставы адзначыць мастацка-эстэтычны і этычны аспект катэгорыі сімвала. Так, у прадмове да Псалтыра ён пазбег паняцце сімвала, аднак у наяўнай форме разглядаў яго як гранічна абагульненае сімвалічнае выяўленне маральных, пазнавальных, эстэтычных і тэалагічных каштоўнасцей Бібліі. Гуманіст першы ў беларускім літаратуразнаўстве звярнуў увагу на сімвалічна-пераносны сэнс прытч. З гэтага поваду Скарына пісаў: “...всегда иную мудрость и науку знаменуют и иначе ся разумеють нежели молвлены бывають, и больше в себе сокритых тайн замыкають, нежели словами пишутъ». Такім чынам, можна меркаваць, што культура ўяўлялася Скарыне ў двух сваіх аспектах: вонкавым, які адлюстроўваў паверхневы гістарычны пласт быцця, і ўнутраны, які накіроўвае чалавека на пазнанне яго скрытага, духоўнага, этычнага і эстэтычнага сэнсу.

Такім чынам, Скарына паўстае перад намі як асветнік, настаўнік, грамадскі дзеяч і папулярызатар айчыгннай і агульначалавечай культурнай спадчыны. Яго па праву можна лічыць заснавальнікам нацыянальна-

патрыятычнай традыцыі ў гісторыі беларускай культуры і грамадскай думкі. Калі для большасці сярэдневяковых мысліцеляў быў уласцівы касмапалітызм

Наватарскія ідэі Сымона Буднага. Прадаўжальнікам культурна-асветніцкай, нацыянальна-патрыятычнай і філасофскай традыцыі Ф.Скарыны быў Сымон Будны (1530-1593 гг.), метадалагічныя і гнесеалагічныя погляды якога адлюстроўвалі ўзровень развіцця культуры і думкі эпохі Адраджэння. Грунтоўную гуманітарную і багаслоўскую адукацыю атрымаў у Кракаўскім універсітэце. У 1558 г. прыехаў у Вільню, дзе працаваў настаўнікам. У гэты час выдае на беларускай мове "Катэхізіс". У пачатку 60-ых гг. засноўвае ў Нясвіжы друкарню, у якой выдаюцца творы "Об оправданнн грешного человека перед Богом", "Пра свецкую ўладу" і інш.

У 1573 г. вядомы беларускі магнат Я.Кішка запрашае С.Буднага ў Лоск, прапаноўвае пасаду прапаведніка і зас-ноўвае для яго друкарню. У гэтай друкарні Будны выдае Новы Завет з прадмовай і каментарыямі. Тут жа былі выдадзены некалькі яго твораў на лацінскай мове. У 1576 г. ў Лоску надрукаваны галоўны рэлігійна-філасофскі твор Буднага "Пра найважнейшыя палажэнні хрысціянскай веры".

Ён належыў да памяркоўнай рэлігійна-рэфармацыйнай плыні, блізкай да кальвінізму. Будучы прыхільнікам тэалогіі, ён у той жа час не ігнараваў філасофію і імкнуўся выкарыстаць яе ў творчай дзейнасці. Так, пры аналізе тэкстаў Бібліі С.Будны абапіраўся на метады інтэрпрэтацыі, вызначаўся сваім герменэўтычным майстэрствам. Паводле Буднага, ісціна знаходзіцца ў Свяшчэнным пісанні ў згорнутым выглядзе і яе там неабходна знайсці і адэкватна перадаць. Справіцца з гэтай задачай можа толькі суб'ект высокай культуры, адукаваны. Пры даследаванні свяшчэнных тэкстаў ён абапіраўся на рацыяналістычны метады, што дазволіла гуманісту праводзіць лагічны, філалагічны, гістарычны і натуралістычны аналізы. Рацыяналістычна-натуралістычны спосаб выяўлення ісціны, выкарыстаны перш за ўсё ў адносінах да біблейскіх сюжэтаў, адкрываў магчымасць такой інтэрпрэтацыі прыроды, грамадства і чалавека. Такім чынам, можна сцвярджаць, што задоўга да рамантычнай герменэўтыкі Ф. Шлейермахера наш суайчыннік вызначыў псіхалагічныя працэдуры тлумачэння тэкста.

Натуралістычнае інтэрпрэтацыя С. Будным шэрагу біблейскіх сюжэтаў дазволіла яму перагледзіць пэўныя палажэнні артадаксальнага вучэння пра Бога у духу дэізму. Так, ён не пагаджаўся з традыцыйным вучэннем пра Тройцу і лічыў сапраўдным богам толькі Бога Бацьку. "Дух", паводле мысляра, не з'яўляецца самастойнай і раўназначнай субстанцыяй, а ёсць атрыбут "Бацькі", яго творчая сіла, боская свядомасць і воля. З надсусветнага пачатку ім выключаліся і Хрыстос. На аснове вялікай колькасці лагічных, гістарычных і філалагічных аргументаў С.Будны адмаўляў боскае паходжанне і звышнатуральнае нараджэнне Хрыста. На яго думку, Хрыстос не з'яўляўся Богам, а быў самаадданым прапаведнікам, высокамаральным чалавекам, за што і быў надзелены боскімі ўшанаваннямі, здольнасцю тварыць цуды. Не падтрымліваў ён і вучэнне аб бессмяротнасці душы і

існаванні замагільнага свету. У трактаце “Пра найважнейшыя падажэнні хрысціянскай веры” яе аўтар пісаў: “Памылковай з’яўляецца агульнапрынятае ўяўленне людзей пра душы, быццам яны жывуць пасля смерці, пераносяць пакуты ці маюць асалоду. Душа – гэта не што іншае, як чалавечае жыццё” (с.57). Такія погляды былі сапраўднай інавацыяй і мелі прэцэдэнта ў еўрапейскай думцы.

С. Будны ўзбагаціў новымі ідэямі традыцыйную хрысціянскую маральную дактрыну, узгадніўшы яе з філасофска-этычнымі вучэннямі Адраджэння і Рэфармацыі. Адною з такіх ідэй была ідэя свядомай і шчырай веры, якая выкладзена ім у “Катэхізісе”. Ён лічыў, што ў каталіцтве адбылося скажэнне веры і маралі, іх першапачатковы змест і сутнасць падменены фармальнай і паказной. Асновай веры, па меркаванні С.Буднага, з’яўляецца не дагматыка, абрады і літургія, а этыка, якая змяшчаецца ў Бібліі. Вера, паводле гуманіста, можа быць абгрунтавана рацыяналістычным спосабам, аднак у выпадку канфлікту паміж розумам і верай вырашальнае слова належыць розуму.

Новай для таго часу была ідэя маральна-духоўнай свабоды чалавека, сацыяльна-палітычнага ідэалу, якую С.Будны абгрунтоўваў у “Катэхізісе”. Мысляр адстойваў думку, што поўнае самавыяўленне асобы, росквіт яе здольнасці мачымы толькі на аснове свабоды. Ён быў прыхільнікам сацыяльнай гармоніі, мірнага суіснавання ўсіх саслоўяў феадальнага грамадства. Яго палітычным ідэалам быў асветны манарх, які павінен быў акружыць сябе мудрымі і вучонымі людзьмі. Гуманіст заклікаў магнатаў клапаціцца аб развіцці культуры, адукацыі, роднай мовы. “Абы ваши княжацкія милости, – звяртаўся ён да князёў Радзівілаў у “Катэхізісе”, – не толькі в чужоземских языцех кохали, але бы ся теж... и того здавна славного языка словенского размиловати и оным ся бавити рачили” ( ). Сам Будны, займаючы пасаду катэхізіста (настаўніка) Віленскай пратэстанцкай суполкі выкладаў асновы кальвінісцкага вучэння на беларускай мове. Ён быў таксама першым, хто выдаў першую кнігу на беларускай мове на тэрыторыі Беларусі. Клапоцячыся аб развіцці беларускай мовы і культуры, С.Будны выступаў за дыялог культур, заклікаў да засваення ўсёй сукупнасці еўрапейскай культуры.

Ідыёлаг радыкальнай плыні беларуска-літоўскай Рэфармацыі асуджаў езуітаў за іх рэлігійную інталерантнасць і тых праваслаўных дзеячоў, якія імкнуліся адмежавацца ад заходнеўрапескай культуры. Карысць еўрапейскай адукацыі С.Будны адчуў на ўласным вопыце. Менавіта ў Кракаўскім універсітэце ён атрымаў ґрунтоўную гуманітарную і багаслоўскую адукацыю, якую пазней удасканалваў у Базельскім пратэстанцкім універсітэце.

Не пазбаўлены наватарства і выказванні С.Буднага па праблемах мастацтва. Так, ім сфармуляваны адзін з асноўных прынцыпаў эстэтычнай думкі эпохі Адраджэння: мастацтва – люстэрка жыцця, а не боскай сутнасці. Ім жа абгрунтавана думка пра пазнавальнае значэнне мастацтва і яго

маральна-выхаваўчую ролю. Эстэтыка гуманіста мела рацыяналістычны характар. На яго думку, прыгожае тое, што ісціннае. Па праблеме суадносін формы і зместу С.Будны на першае месца вылучаў змест.

Падсумоўваючы вышэйсказаннае неабходна адзначыць, што асновай светапогляда С.Буднага з’яўляецца гуманізм. Праўда, ў адрозненне ад Ф.Скарыны ён носіць больш рацыянальны характар. Розум, рацыянальны аналіз становіцца ў С.Буднага ўніверсальным крытэрыям карысці, добра. У яго светапоглядзе рацыяналізм з’яўляецца галоўным момантам – і ў крытыцы рэлігіі, і ў сацыяльным вучэнні, ва ўсіх ацэнках з’яў жыцця. На аснове дадзенай метадалогіі ім выказана шэраг прынцыпова новых ідэй, на падставе якіх вучоныя ХХ ст. будуць распрацоўваць уласна культуралагічныя канцэпцыі.

Талерантнасць і рацыяналізм Васіля Цяпінскага. Грамадска-палітычныя і рэлігійныя погляды С. Буднага падзяляў беларускі гуманіст-асветнік Васіль Мікалаевіч Цяпінскі (Амельяновіч), які нарадзіўся каля 1540 г. у сям’і дробнага гаспадарскага баярына Полацкага павета. Даследчыкі яго жыцця і творчасці мяркуюць, што В.Цяпінскі быў “асабіста і ідэйна звязаны з С.Будным” (Батвін. с. 155). У трактаце “Пра найважнейшыя падажэнні хрысціянскай веры” С.Будны пісаў, што ў 1574 г. у доме В.Цяпінскага адбыўся сінод антытрынітарыяў. Услед за Ф.Скарынай і С.Будным ён наважыўся надрукаваць Евангелле на царкоўнаславянскай і беларускай мовах. У 1570 г. быў завершаны пераклад і выдадзена Евангелле, якое змяшчала евангеллі ад Матфея, Марка і часткова ад Лукі. Да выдання В.Цяпінскі напісаў грунтоўную прадмову, дзе выказаў шэраг цікавых ідэй адносна становішча беларускай культуры і народа як яе суб’екта. Ён дае вельмі пазітыўную ацэнку беларускаму этнасу: “...зацный, славный, острый, довстипный» (с. 155). З тэкста прадмовы відавочна, што гуманіст быў занепакоены ўпадкам культуры і асветы, духоўнасці тагачаснага грамадства і заклікаў пануючыя слаі і духавенства ВКЛ дапамагчы народу адкрыць школы і ўзняць навуку. Мысляр выявіў прычыны крызіса культуры, які быўдэтэрмінаваны, на думку аўтара прадмовы, афіцыйнай палітыкай паланізацыі і акаталічвання беларусаў, а таксама падтрымкай гэтай палітыкі мясцовымі феодаламі. В.Цяпінскі выйсе з крызісу бачыў ў адкрыцці школ, у якіх бы навучанне вялося не на польскай і лацінскай мовах, а на беларускай. У Евангеллі ён нават змясціў 210 слоў-перакладаў, якія тлумачылі на палях незразумелыя ці мала зразумелыя для паспалітага народа словы. Думкі, выкладзеныя ў прадмове пяць стагоддзяў назад, не згубілі сваёй актуальнасці і для сённяшняга часу.

Падыход В.Цяпінскага да рэлігіі як формы духоўнай культуры быў рацыяналістычны і талерантны. Рэлігійную адукацыю і выхаванне ён разглядаў як сродак асветы і фарміраванне этнічнай самасвядомасці беларускага народа.

Рэнесансава-утапічная канцэпцыя Міколы Гусоўскага. Прадстаўніком новалацінскай усходнеерапейскай школы ХVI ст. з’яўляецца

беларускі паэт-гуманіст М.Гусоўскі (1470-1533 гг.). Гуманітарныя веды ён набываў у розных адукацыйных установах Беларусі, Італіі, Польшчы. Задавальняючы жаданне свайго мецэната Э.Вітэлія, сакратара велікакняжацкай канцылярыі, паэт стварыў у 1522 г. у Рыме твор “Carmen de statura feritate ac bisonis” (“Песня пра постаць, дзікасць зубра і паляванне на яго”). Акрамя гэтай паэмы ў рымскі перыяд ім напісана яшчэ 11 вершаў. У 1524 г. ім створана паэма “Новая і славетная перамога над туркамі ў ліпені месяцы”, а праз год – паэма “Жыццё і подзвігі Гіяцынта”. У сваёй творчай спадчыне асветніка ўвасоблены яго грамадска-палітычныя і эстэтычныя погляды. М.Гусоўскі належыў да творцаў, якія стаялі ля вытокаў рэнесансавага рэалізму. У сваёй паэзіі ён адлюстравіў найважнейшыя культурныя каштоўнасці. Так, у паэмах і вершай творца ўсталяў дзейснага, свабоднага, гарманічна развітага суб’екта культуры. Ён выказаў ідэю аб узаемасувязі асобы, прыроды і грамадства і заклікаў да беражлівых адносін да прыроды, рацыянальнага выкарыстання і памнажэння прыродных багаццяў радзімы. Можна лічыць, што паэтам сфармуляваны асноўныя прынцыпы экалагічнай культуры. Прыроду Беларусі М.Гусоўскі ўспрымаў як крыніцу здароўя, радасці, выхавання высокіх патрыятычных і эстэтычных пачуццяў.

Як выразнік перадавых грамадска-палітычных і эстэтычных поглядаў М.Гусоўскі выступаў за ўсебаковую міжкультурную камунікацыю. Так, у паэме “Песня пра зубра” ён адстойваў ідэю яднання і супрацоўніцтва розных па веры і культуры еўрапейскіх народаў, міждзяржаўных адносін.

Паэт змог вызначыць фактары пасіянальнасці, жыццяздольнасці беларускага народа і яго культуры. Па меркаванні творцы, імі з’яўляюцца працавітасць, сумленнасць, гарачая любоў да роднага краю, глыбокая маральнасць, зладжаная і гарманічная сістэма жыццёвых правіл, прыярытэтаў, звычаяў, абрадаў, духоўных светаўяўленняў, традыцый. У народнай мудрасці М.Гусоўскі бачыў невычэрпную крыніцу для розных відаў элітарнай культуры і адзін з фактараў стойкасці народнага духу. У свае творы ён уключаў асобныя элеменцы беларускай народнай культуры.

Нягледзячы на пэўную ўнутраную супярэчлівасць светапогляду М.Гусоўскага, якая праяўлялася ў абстрактнасці яго гуманізму, артадоксіяй і вальнадумствам, ідэалізмам і стыхійным матэрыялізмам, культуратворчасць паэта прама ці апасродкавана паўплывала на станаўленне беларускай культуралагічнай думкі, польска-беларускай літаратуры, такіх яе жанраў, як лірыка-эпічная, гістарычная і сатырычная паэма, элегія, эпіграма.

Эксплікацыя сутнасці інкультурацыі Лаўрэнціям Зізаніям (Тустаноўскім). У рэчышчы рэфармацыйнага руху ажыццяўлялася навукова-педагагічная і грамадская дзейнасць Л.Зізанія, які паходзіў з дробнай шляхты Трокскага ваяводства. Гады жыцця даследчыкамі дакладна не вызначаны (1550 – 60-я – каля 1634). Пасля заканчэння Астрожскай школы на Валыні працаваў выкладчыкам царкоўнаславянскай і грэчаскай моў у Брэсцкай, Віленскай, Львоўскай праваслаўных брацкіх школах, хатнім

настаўнікам у сем'ях некаторых магнатаў ВКЛ. Акрамя педагогічнай працы займаўся кнігадрукаваннем. Так, у Вільні ім былі створаны і апублікаваны “Азбука з Лексісам” (“Наука ку читаню и розуменю писма словенского” і “Грамматіка словенска съвершеннаго искусства осми частиі слова”. Л.Зізаній таксама падрыхтаваў да выдання “Катэхізіс Вялікі”. Рукапіс кнігі быў зроблены на беларускай мове і быў выдадзены ў 1627 г. у Маскве, у ХУІІІ ст. неаднаразова перавыдаваўся стараверамі ў Гродна.

Кнігі, выдадзеныя педагогам-гуманістам, садзейнічалі фарміраванню ў вучняў сацыяльных якасцей, уласцівасцей, каштоўнасцей, ведаў і ўменняў, засваенню нормаў, правіл, узораў, устаноў, паводзін, дзякуючы якім чалавек становіцца дэзядольным удзельнікам сацыяльных сувязей, інстытутаў і супольнасцей. Так, у “Азбуку” акрамя матэрыяла, які вучыць чытаць і пісаць, уключаны дапаможны лексічны матэрыял, царкоўныя палемічныя тэксты і малітвы. Таму кніга магла выкарыстоўвацца як у свецкім, так і царкоўным навучанні. Нельга пераацаніць значэнне “Лексіса”, які ўяўляў сабой слоўнік-энцыклапедыю (1061 слова), дзе прыведзены самыя разнастайныя звесткі па біялогіі, геаграфіі, медыцыне, філасофіі, этнаграфіі, ваеннай гісторыі, прававым становішчы розных сацыяльных груп насельніцтва, змешчаны словы з народнай гутарковай мовы. У даступнай для простых людзей форме тлумачацца розныя з’явы рэчаіснасці. Можна без пераўвельчэння сцвярджаць, што “Лексіс” – значная культурна-асветніцкая з’ява ў гісторыі культуралагічнай думкі Беларусі.

“Грамматіку словенску...” тагачасныя асветнікі-гуманісты разглядалі як падмурак, на якім павінна трымацца далейшае паглыбленае вывучэнне розных навук. Змест кнігі складалі сем вольных мастацтваў. Праз усю кнігу праходзіць думка аб неабходнасці свецкіх ведаў, вывучэння арыфметыкі, астраноміі, граматыкі, геаметрыі, дыялектыкі, рыторыкі, музыкі і аб іх ролі ў развіцці асобы.

Уклад Л.Зізанія ў гісторыю беларускай гуманітарнай думкі вызначаецца рацыяналістычнымі адносінамі да пэўных з’яў прыроды і грамадскага жыцця. У яго культурнай спадчыне пашыраліся гуманістычныя погляды на сутнасць чалавека, яго месца ў свеце. Педагог быў уэўнены ў сіле розуму і душы чалавека, лічыў, што чалавек створаны Богам і з’яўляецца гаспадаром самога сябе. У яго навукова-педагогічнай літаратуры выказана шэраг думак, якія сугучны культуралагічнай канцэпцыі Інкультурацыі.

Культуралагічны дыскурс у твочасці Мялеція Смятрыцкага. У цэнтры грамадска-рэлігійнага руху ў Беларусі знаходзіўся пісьмнік-палеміст эпохі Адраджэння М. Смятрыцкі (1575-1633 гг.). Скончыўшы філасофскі факультэт Віленскай езуіцкай акадэміі, ён выкладаў стараславянскую, грэчаскую і лацінскую мовы ў праваслаўных брацкіх школах Вільні, Менска, Кіева, пэўны час займаў пасаду рэктара брацкай школы ў Кіеве. Больш за 30 гадоў ён пражыў у розных гарадах і мястэчках Беларусі. Мысліцель не застаўся ў баку ў перыяд бязлітаснай рэлігійна-нацыянальнай канфрантацыі, якая распачалася адразу пася Берасцейскай (1596 г.) уніі. З гэтай нагоды ён напісаў шэраг прац з антаезуіцкай накіраванасцю. Найбольш вядомыя яго творы – “Антыграф, або Адказ на з’едлівы трактат” (1608 г.) і “Трэнанс, альбо лямант усходняй царквы” (1610 г.). У іх

М.Сматрыцкі, як ніхто іншы, пераканаўча і найбольш дакладна выявіў прычыны уніі. Паводле яго, унія была дэтэрмінавана прыгнечаным становішчам у грамадстве, маральным разлажэннем праваслаўнага духавенства. Характарызуючы маральнае аблічча святароў, ён пісаў: “У жыцці вы шынкары і купцы, па звычках – лежабокі, у размове – невукі, у абыходжанні – крывадушныя, а па адзенні – драпежныя ваўкі, вашы забавы – распусныя. Гэта ўсё губіць і вас саміх, і тых, хто вас пераймае” (с.130).

Абагульненнем навукова-педагагічнай дзейнасці з’явілася “Граматыкі славенскія правільнае синтагма», выдадзеная ў 1619 г. У ёй Сматрыцкі адстойваў і сцвярджаў правы беларусаў на захаванне сваёй мовы як асновы культуры, абараняў мову і айчынную самабытную культуру ад нападкаў каталіцкіх палемістаў. Дыдактычна праца адметна багаццем граматычнага аналізу, выяўлення прыроды моўнага строю, слова, стылю, лексікі. З выданнем “Граматыкі словенскай...” Л. Зизанія і выхадам у свет працы М.Сматрыцкага гаворка пра беларускую мову і літаратуру з абстрактнай катэгорыі пераўтваралася ў практычны здабытак народа. На працягу двух стагоддзяў “Граматыка” *Мялеція Сматрыцкага* служыла падручнікам усяму ўсходнеславянскаму свету. Па ёй спасцігаў граматыку вялікі рускі вучоны М.В.Ламаносаў.

Творчая спадчына М.Сматрыцкага – гэта своеасаблівы летапіс важнейшай старонкі культурагенэзу, барацьбы беларускага народа за захаванне сваёй самабытнай мовы, праваслаўнай рэлігіі і культуры. Таленавітым педагогам выказаны канцэптуальныя палажэнні канцэпцыі сацыялізацыі і інкультурацыі асобы беларуса.

Канцэпцыя свабоды чалавека ў айчыннай гуманітарыстыцы

Культуралагічнай накіраванасцю адметны творы шэрагу беларускіх філосафаў. У гэты перыяд шырока вядомымі былі працы **Андрэя Волана** (1530-1610 гг.), філосафа і правазнаўцы, ідэолага рэфармацыйнага р'уху на Беларусі. Адукацыю атрымаў ва універсітэтах Германіі. Ён з'яўляецца аўтарам каля 30 прац. Гуманістычную накіраванасць маюць яго творы "Пра палітычную або грамадзянскую свабоду", "Прамова да сената", "Пра шчаслівае жыццё, або Найвышэйшае чалавечае дабро" і інш. У іх Волан выступаў за рэформы ў сацыяльных і палітычных адносінах, у праве і дзяржаўным кіраванні, распрацоўваў канцэпцыю свабоды чалавека. У рэлігійна-палемічных творах з пазіцыяй кальвінізму крытыкаваў асноўныя догмы, арганізацыйную будову каталіцкай царквы. Адстойваў прынцыпы верацярпімасці.

Блізкімі да поглядаў А.Волана па сутнасці і сэнсу былі думкі **Міхаіла Літвіна**. Гуманіст паходзіў са збяднелай беларускай шляхты. На жаль, звесткі пра час і месца нараджэння і яго смерць пакуль невядомы. Каля 1550 г. ён напісаў сацыяльна-палітычны трактат "Аб нормах татараў, літоўцаў і масквіян". У трактаце Літвін ставіў пытанні сацыяльна-палітычнага ўдасканалення грамадства. Аснову гарманічнага развіцця бачыў у маёмаснай роўнасці, прытрымліваўся канцэпцыі ідэальнага правіцеля, справядлівага кіравання і правасуддзя.

Мысліцель падтрымліваў ідэю талерантнасці, выступаў супраць умяшання каталіцкай царквы ў свецкія справы. Грамадскія праблемы разглядаў з пазіцыі проціпастаўлення дрэнных і добрых звычаяў. У сваёй працы закранаў пытанні сацыяльнай роўнасці перад законам, аднолькавага прынцыпу абкладання падаткамі простага чалавека і шляхціца: чым большая маёмасць, тым большы павінен быць падатак.

Погляды Літвіна сугучны ідэям грамадзянскага гуманізму, прасякнуты рэфармацыйна-гуманістычным пафасам эпохі Адраджэння. Рупліва працаваў на культурнай ніве ў гэты час **Саламон Рысінскі** (1560—1625). Філософ, паэт, педагог і этнограф. Нарадзіўся на Полаччыне. Працаваў настаўнікам. Рысінскі нейкі час жыў у Германіі, Польшчы. Пасля 1600 г. службы ў князёў Радзівілаў. Кола навуковых інтарэсаў Рысінскага было вельмі шырокім, аб чым сведчаць яго працы: "Пісьмы", "Кан'ектуры да пісьмаў Л.А.Сенекі", "Пошукі па Аўзонію", "Зборнік прыказак". Для яго прац характэрны шырокія веды ў галіне гісторыі, літаратуры, міфалогіі і моў. Рысінскі ў сваіх працах схіляўся да матэрыялістычнага тлумачэння з'яў прыроды.

Адным з пачынальнікаў свецкай адукацыі на Беларусі быў **Ян Намыслоўскі** (1560—1635). Мысліцель-гуманіст, пісьменнік, педагог. Вучыўся ў Ягелонскім універсітэце ў Кракаве. У 1585 г. прызначаны рэктарам арыянскай школы ў Іўі. З 1593 г. прапаведнік абшчыны арыян у Навагрудку. У 1592 г. Намыслоўскі выдаў твор "Анатомія і гарманічнасць хрысціянскага чалавека", у 1597 г. надрукаваў "Зварот да братоў-евангелікаў". Працуючы ў Іўеўскай школе, напісаў падручнікі "Дапаможнік для авалодання вучэннем Арыстоцеля" і "Сентэнцыі, неабходныя ў грамадскім жыцці". У яго падручніках шмат яскравых узораў, разважанняў, у якіх крытыкаваліся асноўныя догмы хрысціянскай рэлігіі.

Да станаўлення імпліцытных культуралагічных ведаў у ХУ-ХУІ стст. прычыніліся многія іншыя беларускія гуманісты. Эпоха Адраджэння натхніла на самаадданую асветніцкую працу Даніэля Бялінскага, Бярнарда Ваяводку, Эразма Вітэлія, Фабіяна Даманеўскага, Мацея Кавячынскага, Станіслава Кашуцкага, Лаўрэнція Крышкоўскага, Даніэля Ланчыцка-га, Фаўста Соцына, Якуба з Калінаўкі і іншых прадстаўнікоў рэфармацыйнага руху на Беларусі.

Пытанні для самаправеркі

1. Вызначыце іерархію культурных каштоўнасцей, увасобленых у творчасці Ф.Скарыны.
2. Акрэсліце палажэнні канцэпцыі свабоды чалавека, якая была створана прадстаўнікамі рэнесансна-гуманістычнай літаратуры.
3. Раскрыце сутнасць метадалагічных і гнесеалагічных поглядаў С.Буднага.
4. Выявіце ў творах В.Цяпінскага ідэі талерантнасці і рацыяналізму.

5. Ажыццявіце рэканструкцыю зместу інкультурацыі ў творах Л.Зізанія і М.Сматрыцкага.

Літаратура

Батвінік, М.Б. Цяпінскі (Амельяновіч) Васіль Мікалаявіч / М.Б. Батвінік // Мысліцелі і асветнікі Беларусі : Энцыкл. даведнік / Беларус. Энцыкл.; Гал. рэд. “Берас. Энцыкл.”: Б.І.Сачанка (гал. рэд.) і інш.; Маст. Э.Э.Жакевіч. – Мінск: БелЭн, 1995. – 671 с.: іл.

Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии: Избр. произ. ХУ1 – начало Х1Х в. – Минск: Изд-во АН БССР, 1962. – 524 с.

Падокшын, С.А. Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі. Ад Францыска Скарыны да Сімяона Полацкага /С.А. Падокшын. – Мінск:, 1990. – с.

Скарына, Францыск. Прадмовы і пасляслоўі / Францыск Скарына. – Мінск: “Навука і тэхніка”, 1969. – 237 с.

Смолік, А.І. Культура Беларусі ХІ-ХІХ стст.: Навуковы даведнік /А.І.Смолік. – Мінск: Беларускі ўніверсітэт культуры, 1998. – 182 с.

Смолік, А.І. Культуралогія: тэорыя культуры: вучэб. дапам. / А.І.Смолік, Л.К.Кухто – Мінск: Беларускі ўніверсітэт культуры, 2008. – 281 с.

3. Асэнсаванне новаеўрапейскага тыпу культуры ў эпоху Асветніцтва

3.1 Сацыяльна-культурныя асаблівасці фарміравання культралагічных ідэй у ХУІІ-ХУІІІ стст.

ХУІІ–ХУІІІ стст. – гэта гістарычная эпоха, на працягу якой культура заходнееўрапейскіх краін набыла тую развітую форму, што вылучыла Еўропу з астатняга свету, а еўрапейскую культуру ў асобы тып культуры. У папярэднія эпохі культура Еўропы яшчэ не была "еўрапейскай" у гэтым сэнсе, а ў ХІХ ст. яна ўжо перастала быць спецыфічна "еўрапейскай", г. зн. асаблівым сацыякультурным светам, аб'ядноўваючым краіны Еўропы (у адрозненне ад іншых).

Контурны новаеўрапейскай культуры сталі вызначацца ў ХУІІ ст. Рэфармацыя была зародкам культуры новага тыпу. Яна праклала дарогу да пераасэнсавання дагматаў хрысціянства. Пратэстантызм самім фактам свайго існавання сцвердзіў магчымасць рознага разумення Свяшчэннага Пісання. Духоўная атмасфера ў грамадстве пачала мяняцца. Манаполія царквы на пасрэдніцтва ў стасунках чалавека з Богам рухнула. У барацьбе з царквой былі закладзены асновы навуковага прыродазнаўства. Знакамітыя мысліцелі Новага часу Ф.Бэкан, Т.Гобс, Р.Дэкарт, Б.Спіноза, Г.Лейбніц і іншыя вызвалілі філасофію ад схаластыкі і павярнулі яе тварам да навукі. Асновай філасофскага пазнання для іх стала не сляпая вера, а розум, які абапіраўся на логіку і факты. Паступова ўся грамадская думка набывала незалежнасць ад рэлігіі.

Еўрапейская культура, назаўжды захаваўшы свае хрысціянскія карані, хрысціянскія каштоўнасці і ідэалы, з цягам часу спарадзіла на іх дух лібералізму і нават атэізму. Хрысціянская рэлігія засталася важнейшым фактарам духоўнага жыцця грамадства, але яе манапольнаму панаванню над усёй культурай прыйшоў канец. Еўрапейская культура стала свецкай.

З Новага часу бярэ пачатак і другая асаблівасць еўрапейскай культуры – яе шматнацыянальнасць, шматмоўнасць. Сярэдневяковая латынь саступіла месца нацыянальным мовам, што, з аднаго боку, узбагаціла еўрапейскую культуру традыцыямі і вопытам народнай творчасці, а з другога – зрабіла дасягненні культуры больш даступнымі для народаў Еўропы. Пачаўся падзел нацыянальных культур, што паслужыла базай развіцця агульнаеўрапейскай культуры, адзінай у сваёй разнастайнасці. У краінах Еўропы фарміруюцца арыгінальныя мастацкія школы і літаратурныя плыні, у якіх па-рознаму знаходзяць выражэнне мастацкія стылі таго часу – барока і класіцызм.

Кантакт і ўзаемадзеянне культур – гэта адна з важнейшых умоў культурнага прагрэсу, які вывеў Еўропу ў Новы час на лідзіруючае месца ў свеце.

У XVIII ст. у еўрапейскай культуры прыметна ўзмацніўся свецкі пачатак. Важную ролю ў культуры эпохі Асветніцтва пачала адыгрываць філасофія. XVIII ст. нярэдка называюць “стагоддзем філасофіі”, бо ў тагачасны перыяд менавіта яна займала адно з вядучых месцаў у духоўным жыцці грамадства. Сфарміраваўся своеасаблівы тып філосафа-асветніка, у якім адначасова сумяшчаліся асобныя рысы як філосафа, так і звычайнага асветніка, а нярэдка і пісьменніка, грамадскага дзеяча. Да ліку найбольш знакамітых і папулярных філосафаў-асветнікаў адносяцца Вальтэр, Ж.-Ж. Русо, Д. Дзідро, Ш. Мантэск’е і інш. У цэнтры іх увагі быў не асобны індывід, не хаатычнае награмаджэнне фактаў і выпадковая сувязь гістарычных фактаў і падзей, а гістарычна змяняючыся “дух народаў” ці “дух эпох” – тое, што ўключае ў сябе калектыўныя формы народнага жыцця, вынікі іх сумеснай дзейнасці, грамадскія інстытуты.

Асветніцтва было распрацавана менавіта філосафамі-асветнікамі. Яны стварылі даволі стройную канцэпцыю мінулага, сучаснага і будучага чалавецтва. Аснову дадзенай канцэпцыі склалі паняцці “натуральнага стану”, “натуральнага права”, “грамадскага дагавору”, “прыроды чалавека”, розуму, прагрэсу. Паводле гэтай канцэпцыі, эвалюцыя чалавецтва пачалася з “натуральнага стану”, заснаванага на “натуральным праве”, якое, у сваю чаргу, адпавядала “прыродзе чалавека”. Асветнікі разглядалі “прыроду чалавека” ў якасці своеасаблівай сукупнасці такіх псіхалагічных якасцей і маральна-духоўных каштоўнасцей, як свабода, роўнасць, братэрства, любоў, міласэрнасць, справядлівасць, што ўласцівы толькі чалавеку і выдзяляюць яго з жывёльнага свету. Названыя якасці з’яўляюцца натуральнымі, бо яны нараджаюцца разам з чалавекам і адначасова выступаюць яго неад’емнымі, натуральнымі правамі. Без іх і без права на іх чалавек перастае быць сапраўдным чалавекам.

Перыяд “натуральнага стану”, які ахопліваў час існавання першабытнага грамадства, асветнікі называлі “залатым векам”, бо тады, на іх думку, меў месца найвышэйшы росквіт свабоды, роўнасці, братэрства, справядлівасці і інш. Аднак гэтыя прынцыпы не былі поўнасьцю гарантаваныя, нярэдка яны парушаліся з-за недахопу любові і з-за ўзмацнення суперніцтва паміж людзьмі. Неабходнасьць урэгулявання такой сітуацыі прывяла да ўзнікнення дзяржавы, а разам з ёй – улады, права і законаў. Прычым усё гэта ўзнікла не па волі Бога, а ў выніку “грамадскага дагавору” – свядомага пагаднення паміж людзьмі. Менавіта дзяржава павінна была гарантаваць захаванне прынцыпаў і нормаў “натуральнага права”. Так узніклі першыя цывілізацыі. Праўда, дзяржава найчасцей дрэнна спраўлялася з такімі абавязкамі і таму ў грамадстве паступова ўзмацняліся розныя несправядлівасці, несвабода, няроўнасць. Асветнікі лічылі, што феадальны лад несумяшчальны з прынцыпамі розуму і “натуральнага права”, а таму яго павінен замяніць больш справядлівы і гуманны дзяржаўны лад. Яны прапаноўвалі праграму пабудовы такога новага грамадства ў “светлай будучыні”, калі зноў расквітнеюць свабода, роўнасць, справядлівасць, братэрства паміж людзьмі. На шляху да такой “светлай будучыні” асветнікі бачылі дзве галоўныя перашкоды – дэспатызм (найперш у форме абсалютнай манархіі) і абскурантызм (крайне негатыўнае стаўленне да асветніцтва і навукі).

На думку асветнікаў, да ліку асноўных сродкаў пабудовы новага грамадства адносіліся адукацыя і выхаванне, а галоўнай прычынай чалавечых няшчасцяў было невуцтва. Таму надзвычай важная роля надавалася навучанню, выхаванню людзей, іх асветніцтву, а таксама кіраўніку дзяржавы – “гасудару-філосафу”, “мудрацу на троне”. Асветнікі распрацавалі таксама канцэпцыю правоў чалавека. Яе асноўныя ідэі знайшлі адлюстраванне ў знакамітай “Дэкларацыі правоў чалавека і грамадзяніна” (1789), якая была прынята ў пачатку Вялікай французскай рэвалюцыі. У дадзенай дэкларацыі неад’емнымі правамі чалавека былі абвешчаны свабода асобы, слова, сумлення, зафіксавана роўнасць усіх людзей перад законам і права чалавека на барацьбу супраць прыгнечання.

Галоўную ролю ў рэлігійным жыцці еўрапейскіх краін на працягу XVIII ст. адыгрывалі каталіцтва і пратэстантызм, які існаваў у выглядзе розных плыняў і кірункаў — лютэранства, кальвінізму, англіканства, анабаптызму і інш. У XVIII ст. прыметна актывізавалася дзейнасць каталіцкага ордэна езуітаў, аднак у 1773 г. паводле рашэння папы рымскага Клімента XIV ён быў забаронены на “вечныя часы”. На працягу XVII–XVIII стст. у краінах Еўропы набылі вядомасць такія рэлігійна-містычныя вучэнні, як “янсенізм” і “квіетызм”. Янсенізм быў распрацаваны ў першай палове XVII ст. прафесарам Карнеліем Янсеніем. Ён адмаўляў свабоду волі і прадвызначанасць да выратавання або пагібелі (рай або пекла), што па сутнасці адвяргала царкоўнае вучэнне аб выратаванні “добрымі справамі”. Квіетызм (ад лац. *quietus* – спакойны, безмяцежны) узнік у XVII ст. унутры

каталіцызму і быў афіцыйна асуджаны царкоўнымі інстанцыямі. Гэты кірунак быў распрацаваны іспанскім багасловам Малінасам, які таксама выступаў супраць тэзіса аб выратаванні “добрымі справамі” і патрабаваў містычнага зліцця чалавечай душы з Богам.

На працягу XVIII ст. у розных краінах свету даволі шырока распаўсюдзіліся ідэі скептыцызму і атэізму. Пачаўся навуковы аналіз Бібліі, што стварыла тэарэтычны фундамент для крытыкі рэлігіі. Вялікая французская рэвалюцыя канца XVIII ст. прывяла не толькі да звяржэння абсалютызму, але і да канфіскацыі царкоўных, манастырскіх зямель, адмены царкоўнай дзесяціны. У выніку рэвалюцыі святары атрымалі статус дзяржаўных чыноўнікаў і павінны былі прыносіць клятву на вернасць рэвалюцыйнай уладзе. Спецыяльныя дэкрэты Канвента (1793) увогуле скасавалі ў Францыі каталіцкую царкву як самастойны інстытут. Рэвалюцыянерамі-атэістамі была нават зроблена няўдалая спроба ўвесці новую спецыфічную рэлігію – “Культ Розуму”. Прыхільнікі дэізму – вучэння, паводле якога Бог прызнаецца Сусветным Розумам, які калісьці стварыў усё існае, а пазней ніколі не ўмешваўся ў развіццё свету і чалавецтва, паспрабавалі стварыць “Культ Вяроўнай Істоты”. Аднак абедзве гэтыя спробы скончыліся беспаспяхова.

Надзвычай хутка пачала развівацца навука, якая разам з філасофіяй лічылася найлепшым увасабленнем магчымасцей чалавечага розуму. Асноўнымі стылямі мастацкай культуры па-ранейшаму заставаліся барока і класіцызм. Аднак узніклі і новыя стылі ў мастацтве – ракако і сентыменталізм. У эпоху Асветніцтва мастацтва стала (у параўнанні з папярэднім перыядам) менш глыбокім і ўзвышаным і ў той жа час, наадварот, больш лёгкім, вытанчаным, павярхоўным. У мастацкай культуры ўзмацнілася своеасаблівая цяга да геданізму, пачуццёвага задавальнення. Мастацтва XVIII ст. стала больш заангажыраваным, бо пачало ўсё актыўней умешвацца ў працэсы грамадска-палітычнага жыцця. Сярод усіх відаў культуры на першыя месцы выйшлі філасофія, музыка і тэатр, якія нават адцягнулі на другі план выяўленчае мастацтва.

3.2 Культура і адукацыя ў асветніцкіх канцэпцыях беларускіх мысліцеляў

На Беларусі ідэйныя вытокі Асветніцтва бяруць пачатак у духоўна-культурным развіцці грамадства эпохі Адраджэння, у творчасці мысліцеляў канца XVII – пачатку XVIII ст. У цэнтры іх увагі быў не асобны індывід, а калектыўныя формы народнага жыцця, вынікі іх сумеснай дзейнасці, грамадскія інстытуты. Адначасова трэба заўважыць, што тэрмін “культура” у іх сачыненнях не ўжываецца, яго замяняе паняцце “цывілізацыя”, пад якой яны разумелі выхаванне, развіццё, высакароднае грамадства. Слова “цывілізацыя” у светапоглядзе айчынных асветнікаў сведчыць, што галоўным прадметам іх інтарэса было сучаснае ім грамадства з яго супярэчнасцямі і канфліктамі. Асветнікі былі не столькі апалагетамі

існуючай цывілізацыі, колькі яе крытыкамі. Так, Г.Каніскі прапагандаваў неабходнасць усталявання ў краіне парадку і законнасці, крытыкаваў духоўнае ўбоства тых, хто меў уладу. У “Слове да новавыбраных суддзяў” ён крытыкуе правасуддзе: “І што да суддзяў, дык гэта: неправасуддзе, нязнанне і неруплівасць спазнаць законы, лянота ў справе, хабарніцтва, патуранне сябрам і сваякам, раўнівасць праз веру сляпая, ад беднасці сляпая, якая не заўважае таго, што сапраўдная вера ад праўды ніколі не хоча аддзяліцца” [МІАБ, с. 625]. Адначасова мысліцель фармулюе важнейшыя прынцыпы прававой культуры: “правасуддзе, майстэрства ў законах, пастаянная руплівасць, абачлівасць разважлівасць пры разглядзе ўсіх акалічнасцей, нягледзячы на асобу, не баяцца магутных, ненавідзець хабарніцтва, не аддаваць перавагу сваяцтву і сяброўству, веру ад праўды бы родных сяцёр не аддзяляць, грымець на лсыўцаў, адносіцца паблажліва толькі да тых, хто каецца, дзля праўды церпіць і тое, і тое, што наступіць ад супраціўнікаў” [МІАБ, с. 625].

Фізіякраты (Л.Залускі, Г.Млоцкі, М.Страйноўскі, І.Храптовіч і інш.) разглядалі грамадства як натуральны арганізм, што складае частку прыроды; лічылі, што адыход чалавека ад разумных законаў прыроды непазбежна выкліча няшчасці, бедствы і беспарадкі. Л.Залускі ў “Агульнай філасофіі” адзначаў: “Даброты, якія прыносяць чалавеку найвышэйшую асалоду, абавязкова павінны быць стабільнымі, яны не павінны залежыць ад зменлівага, поўнага выпадковасцей, а выпадковасці адбываюцца без папярэдняга розуму, і чалавеку трэба дабівацца сваіх даброт праз розум” [МІАБ, с. 623].

Прадстаўнікі ранняга перыяду Асветніцтва (Б.Дабшэвіч, К.Нарбут, М.Пачобут-Адлянцікі і інш.) сцвярджалі гуманістычныя ідэі павагі да чалавека, выхавання і адукацыі на аснове свабоды перакананняў, высокай грамадзянскасці і адказнасці. Гісторык-асветнік А.Нарушэвіч адводзіў розуму галоўную ролю ў гістарычным працэсе, а прадметам навуковага даследавання лічыў не толькі дзеянні кіраўнікоў і ваеначальнікаў, але і жыццё простага народа. П.Бжастоўскі, М.Карповіч, І.Яленскі развівалі тэндэнцыі прыродазнаўчага матэрыялізму, радыкальныя сацыяльна-утапічныя ідэі. На іх думку чалавек культурны ў меру сваёй разумнасці і разумны ў меру адапаведнасці свайму прыроднаму прызначэнню. У параўнанні з прыродай культура выступае не як асобны від быцця, а толькі як звяно ў агульным ланцужку прыроднай эвалюцыі. Аднак такі натуралістычны падыход, паводле якога культура – тая ж прырода, не дазваляў адрозніваць іх ні ў жыцці, ні ў пазнанні.

Для пашырэння ідэй Асветніцтва ў Беларусі шмат зрабіла Камісія народнай адукацыі Рэчы Паспалітай, якая па сутнасці была першым у Еўропе міністэрствам асветы, а таксама выкладчыкі Віленскай акадэміі, народных вучылішчаў. Прагрэсіўныя асветніцкія тэндэнцыі адлюстраваны ў літаратуры і мастацтве, кнігавыдавецкай, культурна-асветнай і навукова-педагагічнай дзейнасці.

3.3 Сацыякультурны ўтапізм Сцяпана Аскеркі

Канцэпцыя перабудовы грамадства, якую распрацаваў С.Аскерка (1712 – ?), была заснавана на супастаўленні беларускай і нямецкай грамадскіх мадэляў, якія ён ведаў з уласнага вопыта. Германію ён прымаў за ўзорную мадэль цывілізацыі, а вёску за ўзор простага і натуральнага жыцця ў прыродзе.

Нарадзіўся на Навагрудчыне ў шляхецкай сям'і. Вучыўся ў Слуцкай гімназіі, потым у Германіі. З-за ганення езуітаў вымушаны быў жыць у Германіі, дзе быў саветнікам юстыцыі караля Фрыдрыха II. У 1760 г. напісаў і выдаў кнігу "План, які не з'яўляецца нормай". У працы ён неаднаразова спасылаецца на Ш.Монтэск'е, Д.Юма і перакананы, што змена грамадскіх адносін залежыць ад добрай волі грамадзян. У гэтым даследаванні ён выкладае ўтапічны план перабудовы ня-мецкага грамадства, усталявання такога грамадскага ладу, які б садзейнічаў уздыму жыццёвага ўзроўню, культуры і асветы народа. Так, вучоны прапаноўваў увесці працоўныя і ашчадныя кніжкі для кожнага рабочага, весці ўлік грамадскага прыбытку. Аскерка даказваў неабходнасць прафесійнай адукацыі сялян, абавязковага навучання дзяцей з пяцігадовага ўзросту, лекарскай дапамогі насельніцтву. Праца беларускага эканаміста папярэднічала творам вядомых французскіх сацыялістаў-утапістаў Сен-Сімона, Фур'е, Оўэна.

3.4 Аксіёмы розуму Андрэя Вішаватага

Прадаўжальнікам рацыяналістычных рэлігійна-філасофскіх традыцый ранняга беларускага антытрынітарызму быў А.Вішаваты (1608-1678 гг.). Нарадзіўся ў маёнтку Філіпава Трокскага ваяводства ў шляхецкай сям'і. Адукацыю атрымаў у шэрагу еўрапейскіх універсітэтаў (Лейдэнскім, Амстэрдамскім, Парыжскім). Актыўны прыхільнік Рэфармацыі, падзяляў ідэі сацыялізму. З-за ганення каталіцкай царквы вымушаны быў пакінуць Рэч Паспалітую і пасяліцца спачатку ў Венгрыі, Германіі, а потым у Галандыі. За мяжой Вішаваты напісаў шэраг рэлігійна-філасофскіх твораў па праблемах этыкі, логікі і філасофіі. Галоўны з іх — трактат "Аб рэлігіі, згоднай з розумам".

У сваіх працах вучоны выступае супраць традыцый і царкоўнага аўтарытэту, дае індывіду права самастойна вырашаць рэлігійна-філасофскія і маральна-этычныя праблемы. Чалавечы розум, сцвярджаў А.Вішаваты, гэта натуральны інструмент, дадзены Богам для пазнання праўды і адрознення яе ад фальшы. У працы зроблена спроба выкласці некаторыя лагічныя, метафізічныя і натуралістычныя аксіёмы розуму. На яго погляды паўплывалі такія найбуйнейшыя еўрапейскія мысліцелі, як Галілей, Гасэндзі, Дэкарт, Кеплер, Спіноза і інш., творы якіх ён грунтоўна даследаваў. У цэнтр яго рэлігійна-філасофскай дактрыны пакладзены тэзіс аб тым, што розум чалавека здольны дайсці да галоўных рэлігійных ісцін уласнымі сіламі, кіруючыся натуральнымі сродкамі. Працэс веры філосаф параўноўваў са звычайнай інтэлектуальнай дзейнасцю. Праўда, або ісціна грунтуецца на

асновах, уласцівых самому розуму. Толькі розум, па меркаванні, асветніка здольны вывесці чалавека з супярэчнасцей існуючай цывілізацыі.

3.5 Разуменне дынамікі культурна-гістарычнага працэса Каролям Вырвічам

Шырокую вядомасць у ХVIII ст. набыла навукова-педагагічная дзейнасць К. Вырвіча (1717-1793 гг.), светапогляд якога фарміраваўся пад уплывам французскай асветнай думкі, асабліва Вальтэра і Ш.Манэск'е. Нарадзіўся ў Браслаўскім павеце ў шляхецкай сям'і. У 1746 г. скончыў Віленскую акадэмію. Выкладаў рыторыку, гісторыю і геаграфію ў Крожскім і Навагрудскім езуіцкіх калегіумах. Працяглы час жыў за мяжой, дзе вывучаў арганізацыю асветы ў Францыі, Галандыі і Германіі. Быў прафесарам і рэктарам Варшаўскага калегіума. Вырвіч з'яўляецца аўтарам шэрагу падручнікаў па гісторыі і геаграфіі, дзе выклаў свае погляды на гістарычныя навукі.

Філософ непрыёмальна адносіўся да традыцыйных поглядаў тагачасных гісторыкаў, якія трактавалі гісторыю як гісторыю палітычных падзей і войнаў. Ён разглядаў гісторыю як сукупнасць змен у палітычным жыцці, звычаях, рэлігіі, эканоміцы, культуры. Духоўная і матэрыяльная культура функцыянальна выступае як дзейнасць, веды, асветніцтва і сродак фарміравання гарманічнай асобы. Паводле К.Вырвіча, у культуры ўвасабляюцца сродкі, спосабы і вынікі чалавечай дзейнасці. Вялікую ўвагу ён надаваў матэрыяльнай культуры, якая па меркаванню філосафа, вызначае ўзровень жыцця грамадства, характар яго матэрыяльных патрэб і магчымасці іх задавальнення. Вялікую ўвагу ў сваіх творах Вырвіч надае эканоміцы. У гандлі ён бачыў галоўную крыніцу багацця, сродкам павышэння гандлю вучоны лічыў развіццё прамысловасці і земляробства. У творах Вырвіча ("Сучасная геаграфія", "Усеагульная геаграфія", "Паходжанне сучасных дзяржаў і народаў" і інш.) перакрываюцца традыцыйныя тэалагічныя і прагрэсіўныя асветніцкія ідэі.

Цікавымі для сучасных культуролагаў з'яўляюцца разважанні А.Вырвіча аб сутнасці ісціны (праўды), ідэі, веры. Так, ён пастуліраваў, што ісціна ёсць тое, што мае рысы выразнасці і зразумеласці. Гэтымі рысамі валодаюць пэўныя ідэі і паняцці, якія маюць аксіяматычны характар і агульныя для ўсіх людзей. Менавіта яны адыгрваюць ролю крытэрыяў ісціны.

Аналіз творчай спадчыны А.Вырвіча дазваляе меркаваць, што па сваіх поглядах ён цалкам наблізіўся да заходнееўрапейскіх мысліцеляў Новага часу. У яго працах маюцца асобныя выказванні, якія карэлююць з пэўнымі культуралагічнымі канцэпцыямі.

3.6 Метадалогія Бенядзікта Дабшэвіча

Знакамітым прадстаўніком эклектычнай філасофіі на Беларусі быў Б.Дашэвіч (1722-1794 гг.), навуковая спадчына якога грунтоўна

даследавалася еўрапейскімі вучонымі (Э.Вінтерам, Л.Хмаем і інш.). Нарадзіўся каля Навагрудка, адукацыю атрымаў у Віленскай акадэміі, дзе пазней выкладаў філасофію і тэалогію. Нейкі час чытаў лекцыі ў Навагрудскім езуіцкім калегіуме.

Беларускі філосаф надрукаваў 10 прац, у якіх ён адстойвае павагу да навукі, да выхавання і адукацыі, падтрымлівае думку прагрэсіўных еўрапейскіх вучоных аб неабходнасці падзелу сфер навукі, філасофіі і рэлігіі. Галоўная яго праца "Погляды новых філосафаў". Арыгінальнасць твора ў тым, што ў перыяд амаль поўнага панавання схаластыкі і каталіцкай ідэалогіі Дабашэвіч праводзіць некаторыя ідэі Асветніцтва. У ёй Б.Дабшэвіч па сутнасці распрацаваў метадалогію даследавання сацыкультурных працэсаў і з'яў. Як і ўсе тагачасныя вучоныя, ён імкнуўся вырашыць навуковыя задачы з дапамогай матэматыкі. Аднак філосаф акрамя матэматыкі і натурознаўства спрабаваў адшукаць ісціну метадамі гуманітарных навук. Напрыклад, логіку ён лічыў першай з навук, здатных да устанаўлення ісціны. У якасці фундаментальных прынцыпаў логікі Б.Дабшэвіч называў прынцыпы дастатковай падставы і прынцып сумнення. Метадычнае сумненне, паводле мысліцеля, азначае, што даследчык не асуждае, не падумаўшы, погляды іншых, але спакойна ўзважвае розумам усе гэтыя выказванні, што здаюцца нам непрымальнымі палажэннямі, а старанна вывучае гэтыя палажэнні, як быццам бы яны карысныя.

Заслугоўваюць ўвагі культуролагаў разважанні філосафа наконт праблем метаду. Метад ён разглядаў як "функцыю розуму, з дапамогай якой шмат якія паняцці, многія меркаванні і мноства разважанняў так зводзяцца ў ясныя і пэўныя правілы, што або выяўленыя ісціны яны раскрываюць іншым, або з іх дапамогай выяўляюцца да гэтага часу невядомыя ісціны" [с. 251]. Філосаф вылучаў сінтэтычны і аналітычны метады. Пры дапамозе першага, па меркаванні Б.Дабшэвіча, упарадкоўваюцца часткі, з дапамогай другога – цэлае размяркоўваецца па частках. Адначасова ён адзначаў, што "у гэтых метадах для дасягнення поспеху неабходна дзейнічаць так, каб узыходзіць як бы па прыступках, альбо ад буйных і складаных з'яў да меншых, а таксама больш прастых, альбо ад дробных прастых да больш значных" [Памятнікі, с. 251].

Падводзячы вынікі аналіза творчай спадчыны Б.Дабшэвіча неабходна адзначыць, што ім разгледжаны амаль усе існуючыя ў тагачаснай еўрапейскай думцы значныя ідэі, тэорыі, аргументацыі па праблемах пазнання. Яго метадалогія была пабудавана на аснове сістэмы Р.Дэкарта і мела наватарскі характар. Асабліва важнае значэнне для даледчыкаў уяўляюць творы, у якіх аналізуюцца паняцці, тое, што сёння называецца семантыкай, семасіялогіяй, прагматыкай і г.д. У сваіх працах Дабашэвіч аналізуе ўсе існуючыя ў тагачаснай еўрапейскай думцы значныя ідэі, тэорыі. У кнігах вучонага разглядаецца сістэма поглядаў, якія абапіраюцца на новыя філасофскія і натуральныя тэорыі.

3.7 Адлюстраванне культуры сацыяльных супольнасцей у творчасці Язэпа Даманеўскага

У творчай спадчыне філосафа-мараліста, паэта-гуманіста, якім быў Я. Даманеўскі (канец ХУІ – 1-я палова ХУІІ ст.), увасоблены творчы метады ў духу эстэтыкі барока, паказаны сацыяльна-тэратэрыяльныя супольнасці, сацыякультурная сітуацыя якіх мае свае адметныя асаблівасці. Ім у Любчы надрукаваны шэраг маральна-паучальных вершаваных твораў, у якіх адлюстраваны філасофска-этычныя погляды паэта-гуманіста. У творах "Жыццё сельскае і гарадское", "Некаторыя эмблемы", "Афарызмы Саламона ў паэтычным выкладанні" і інш. сфармуляваны тэарэтычна асновы яго этыкі. У сваіх творах ён аналізуе гарадское і вясковае асяроддзі як фактары, якія ўплываюць на сацыякультурную сітуацыю.

Я. Даманеўскі ідэалізаваў вясковую субкультуру як увасабленне "натуральнага стану" чалавека, гарадскую ж трактаваў як "супрацьнатуральнае", чужое прыродзе чалавека, як крыніцу амаральнага пачатку, зла, якое садзейнічала разбэшчванню чалавечай асобы, дэфармацыі яго першапачатковай прыроды.

У шкале каштоўнасцей субкультуры паэт на першы план вылучаў дабрачыннасць і працавітасць, якія, на яго погляд, з'яўляюцца асноўнай умовай шчаслівага жыцця, крыніцай багацця. Высокі маральны статус гэтых каштоўнасцей Я. Даманеўскі абгрунтаваў прыкладамі з Бібліі і грамадзянскай гісторыі. Філосаф падпарадкоўваў індывідуальныя інтарэсы чалавека інтарэсам агульнага добра.

Творчая спадчына філосафа адметна яшчэ і тым, што ў ёй каларытна перададзены побыт гараджан і сялян, іх фальклор, дасціпны гумар.

3.8 Навука пра чалавека Лукі Залускага (1604—1676).

Нарадзіўся асветнік на Міншчыне шляхецкай сям'і. Пасля заканчэння Віленскага ўніверсітэта выкладаў паэтыку, рыторыку, філасофію, тэалогію ва ўніверсітэтах Рэчы Паспалітай. Выдаў у Вільні ў 1640 г. кнігу пад назвай "Агульная філасофія", якая складаецца з дзвюх частак: "Практычнай філасофіі" і "Тэарэтычнай філасофіі". Адышоўшы ад афіцыйна прынятай метадалогіі, ён на першы план паставіў навуку пра чалавека, а не навуку аб прыродзе і спосабах пазнання. Залускі арыентаваўся на гуманістычны ідэал навукі. Філасофія, на яго думку, павінна служыць удасканаленню чалавечай маралі і грамадскага жыцця людзей. Разглядаемы твор мысліцеля адлюстроўвае выразную індывідуальную філасофскую пазіцыю аўтара. Для яго філасофія не столькі навука, колькі мудрасць, "настаўніцтва ў норавах".

У працы "Этыка" Л. Залускі спрачаецца з акадэмікамі і перыпаэтыкамі, якія сцвярджалі, "што адны даброты ўласцівы душы (гэта іаства навукі, мудрасць і іншыя дабрачыннасці), другія – целу (гэта здароўе, сіла, прыгажосць), іншыя ж – вонкавыя (гэта багацце, слава, пашана, ўлада)" [МІАБ, с. 622]. Іх філосаф называе абыякавымі, а не дабротамі. Ён адзначаў, што "адшукванне дзяржаўных пасада вядзе цябе да ганаровых званняў. Але

зусім не да шчасця... Небяспечная рэч – гонар, і тым больш небяспечная, чым ён вышэй” [МІАБ, с. 623].

3.9 Канцэпцыя рэлігіі Казіміра Лышчынскага

У гісторыю айчынай грамадскай думкі К.Лышчынскі (1634-1689 гг.) ўвайшоў як мысліцель-атэіст, які прапаведваў сістэму ідэй, свабодную ад тэалагічных уяўленняў. Нарадзіўся асветнік у мястэчку Лышчыцы на Брэстчыне. Адукацыю атрымаў у езуіцкіх навучальных установах Брэста, Кракава, Каліша. Нейкі час выкладаў у Львоўскім і Брэсцкім езуіцкіх калегіумах. Але большую частку жыцця правёў у сваім маёнтку ў Лышчыцах, дзе займаўся юрыдычнай практыкай і педагагічнай дзейнасцю.

Мысліцель-атэіст глыбока вывучаў філасофію, гісторыю і прыродазнаўства. Усё яго жыццё прайшло ў вывучэнні твораў мысліцеляў старажытнасці і сваіх сучаснікаў і крытычным іх асэнсаванні. Пад уплывам іх ідэй у К.Лышчынскага сфарміравалася аўтарская рэлігійная канцэпцыя, у аснову якой было пакладзена матэрыялістычнае разуменне прыроды Бога. У сучаснай культуралогіі рэлігія трактуецца як ранняя форма духоўнай культуры. Найбольш важнай істотнай характарыстыкай рэлігіі з’яўляецца вера ў звышнатуральны, надпрыродны абсалют – Бога.

Атэістычныя ідэі К.Лышчынскага заснаваны на матэрыялістычных уяўленнях пра навакольны свет. Ён прызнаваў вечнае існаванне бясконцай прыроды, якая развіваецца па сваіх законах без умяшання Бога. Сваю атэістычную канцэпцыю матэрыяліст сфармуляваў у рукапісным творы “Аб неіснаванні бога”, напісаным на лацінскай мове. У дадзенай працы К.Лышчынскі на ўзроўні навукі таго часу імкнуўся даказаць, што прырода як рэальнасць знаходзіцца ў пастаянным руху і развіцці без умяшання звышнатуральнай сілы. Паслядоўна адмаўляў стваральную сілу Бога і самога Бога як рэальнасць. Паводле мысліцеля-атеіста, Бог – хімерычнае тварэнне чалавека, выдуманая ім і не мае рэальнай асновы. Мысліцель адзначаў: “Человек – творец Бога, а Бог – создание и творение человека. Таким образом, люди являются создателями и творцами Бога; а Бог – не реальное существо, а вымышленое, и к тому же химерическое; следовательно, Бог и химера – одно и то же” [Памятники, с. 189]. Ён не толькі адхіляў Творцу-Бога, але на яго месца ставіў чалавека. Адмаўленне існавання Бога на аснове аналізу яго сутнасці прывяло К.Лышчынскага да перагляду яшчэ шэрагу рэлігійных ідэй. Так, ён адхіляў тэзіс аб несмяротнасці душы, не прызнаваў хрысціянскія дагматы аб існаванні раю, пекла, чысцілішча, анёлаў, д’яблаў і іншыя звышнатуральныя прыродныя істоты. Мысліцель не верыў у бязгрэшнае зачацце дзевы Марыі, Тройцу, ва ўваскрэсенне Хрыста.

Наватарскімі былі меркаванні К.Лышчынскага па пытанню паходжання хрысціянства. Ён адмаўляў божае паходжанне ўсякай рэлігіі, у тым ліку і хрысціянства. Сцвярджаў, што вера, якую лічаць свяшчэннай – гэта гісторыя чалавецтва і яе стварылі нявернікі. “Религия, --пераконваў філосаф, -- создана людьми без религии. Благочестие выдуманно людьми, чтобы им поклонялись

как Богу. Страх перед Богом внушен теми, кто его не боится, чтобы их боялись. Вера, о которой говорят что она от Бога, является человеческой историей” [с. 189]. Наш суайчыннік абвяргаў гэзіс гэлагаў пра прыроджаныя рэлігійныя пачуцці, уласціваю людзям божую ідэю.

З вышэй сказанага вынікае, што радыкальная рэлігійная канцэпцыя К.Лышчынскага фарміравалася ў рэчышчы айчыннай і еўрапейскай матэрыялістычнай і атэістычнай традыцыі і абапіралася на прагрэсіўныя думкі свайго часу, рэнесансавыя і асветніцкія ідэалы.

3.10 Этнакультурная інтэнцыянальнасць у творах Саламона Маймана

Права людзей на жыццё, авеянае радасцю пазнання, напоўненае святлом розуму і ісціны сцвярджаў С.Майман (1753-1800 гг.), які нарадзіўся ў мястэчку Мір у сям’і яўрэйскага арандатара. Вывучаў у Германіі медыцыну, філасофію, фізіку, матэматыку. Майман нейкі час пражываў у Польшчы і Галандыі. У Еўропе ён пазнаёміўся з філасофскімі творамі Мендэльсона, Канта, Спінозы, Лока, Майманіда. Жыццё філосафа-асветніка адзначана пастаянным пошукам, нястомнай працай у авалоданні асновамі навук, плённай асветніцкай дзейнасцю. У 1790 г. выдаў сваю філасофскую працу "Спроба трансцэндэнтальнай філасофіі" на нямецкай мове, у якой больш поўна і грунтоўна выкладзены яго філасофскія погляды. Паводле пункту гледжання М.Саламона, усякае пазнанне магчыма з дапамогай свядомасці з яе ўяўленнямі, суджэннямі, перажываннямі. Свядомасць, лічыў філосаф, з самой сябе па сваіх уласных законах упершыню стварае свой уласны прадмет і тым самым надае яму аб’ектыўнасць і рэальнасць. Пазнанне магчыма толькі як пазнанне працэсу ўзнікнення прадмета. Па меркаванні М.Саламона, быццё ажыццяўляецца ў пэўных актах свядомасці, у якіх нешта з’яўляецца ці мысліцца ў якасці прадмета, а быць прадметам азначае мець сэнс. У працы “Спроба трансцэндэнтальнай філасофіі” асветнік пісаў: “Калі розум карыстаецца сваімі формамі пачуццёвых аб’ектаў (я маю на ўвазе сінтэтычныя, што падлягае сумненню), то гэта адбываецца не непасрэдна, а праз аб’екты розуму, якія іх прадстаўляюць” [МІАБ, с. 629].

Прадметам свядомасці асветніка ў першую чаргу былі аб’екты духоўнай і матэрыяльнай культуры беларусаў. Аб гэтым сведчаць шэраг тэкстаў яго прац. Так, у “Аўтабіяграфіі” (1791 г.) М.Саламон усебакова адлюстраваная жыццё і побыт, надзённыя праблемы і духоўнае жыццё тагачаснага беларускага грамадства. Гэта дазваляе нам гаварыць аб наяўнасці у творчасці філосафа этнакультурнай інтэнцыянальнасці, асноў феноменалогіі культуры. Ён лічыў, што людзям найперш неабходна даць кнігі, у якіх галоўнае месца займалі б пытанні прыродазнаўства, матэматыкі і філасофіі. Майман асабліва вялікую ўвагу адводзіў асветніцтву ў вырашэнні надзённых праблем рэфармавання існуючай сістэмы ўлады і грамадскіх адносін. Творы Саламона Маймана чыталі і высока ацэньвалі Гётэ, Гумбальт, Кант, Фіхтэ, Шылер.

3.11 Асэнсаванне кагнітыўнага элемента палітычнай культуры Казімірам Нарбутам

Пэўныя канцэптуальныя ўяўленні аб сутнасці палітыкі вярхоўнай улады ўвасоблены ў асобных працах К.Нарбута (1738 – 1807 гг.). Нарадзіўся мысліцель у маёнтку Яшнец Лідскага павета. Вучыўся ў піярскіх школах у Шчучыне, Дубровіцы. Удасканалваў свае веды па, філасофіі і прыродазнаўчых навуках у піярскіх калегіумах у Вільні і Рыме. Пасля вяртання на радзіму выкладаў філасофію ў Віленскім піярскім канвікце. У 1769 г. выдаў у Вільні падручнік па логіцы "Логіка, або Навука разважання і разумнай размовы". У гэтай працы Нарбут з гуманістычна-асветніцкіх пазіцый выказаўся за свабоду навукі, звязваючы яе з пошукам ісціны. "Логіка, -- сцвярджаў К.Нарбут, -- гэта навука, якая вучыць, як спасцігнуць і спазнаць ісціну, або, што адно і тое ж: гэта мастацтва правільнага мыслення... Таму што логіка з'яўляецца навукай, яна абавязана даць абгрунтаваныя правілы, якія яна прапаноўвае, і паказаць, што яны прыводзяць наш розум да пазнання ісціны і перасцерагаюць яго ад памылак" МІАБ, [с. 633-634].

Заслугоўваюць увагі сужэнні філосафа аб метадах пошуку ісціны ў прадметах. Паводле мысліцеля, "существуют только четыре метода, или пути, с помощью которых мы можем получить необходимые познания и установить истину, а именно: внутренне чувство (сознание); умозаключение, или выведение одного суждения из другого; опыт при помощи наших внешних органов чувств; чье-то авторитетное суждение, или свидетельство" [Памятники, с. 302].

Думкі аб грамадскай прыродзе чалавека выказаны ў працы "Эклектычная філасофія" і ў прадмове да кнігі "Ваенная навука прускага караля для яго генералаў". Нарбут адстойваў думку пра неабходнасць шырокай свецкай адукацыі, выступаў супраць цялеснага пакарання вучняў. Як асветнік-гуманіст ён клапаціўся аб фарміраванні ў вучню асобы, чалавека, цесна звязанага з практычнымі патрэбамі грамадства і часу. Па меркаванні мысліцеля-асветніка, чалавек створаны для жыцця ў грамадстве, але пры гэтым захоўвае свае прыродныя правы, якія ім павінна гарантаваць дзяржаўная ўлада. Філасаф сцвярджаў: "О том, что люди вынуждены жить в обществе, того требует сама человеческая природа... Следовательно, в человеческом обществе или в меньшем каком-либо объединении усилия всех должны быть направлены на достижение всеобщего счастья" [с. 308].

Члены грамадства, на думку аўтара, "Эклектычнай філасофіі" павінны актыўна ўдзельнічаць у палітычным жыцці дзяржавы незалежна ад становай або адмоўнай яе ацэнкі. К. Нарбут пераконваў: "Для того чтобы все сохраняли свое единодушие и в своем услии стремились к единой цели, они должны иметь установленные законы, т.е. законы страны, на которых основывалась бы целосность, безопасность, а вместе с тем и счастье граждан" [Памятнікі, с. 308]. Вярхоўную ўладу Нарбут разглядаў як арганізацыю, што ўзнікае на пэўнай ступені развіцця грамадства і служыць у

інтарэсах усіх і на агульную карысць. Таму ў краіне неабходна стварыць такія законы, на якіх бы грунтавалася цэласнасць, бяспека і шчасце грамадзян. Дзяржава, на думку філосафа, павінна клапаціцца аб непарушнасці законаў, справядлівасці, роўнасці, свабодзе асобы. Але для гэтага, па меркаванні філосафа, насельніцтва павінна мець добрую адукацыю, адкрытыя і незалежныя каналы для палітычнай дзейнасці людзей. Таму яго грамадская дзейнасць тычылася ўдасканалення тагачаснай сітэмы адукацыі, наданню ёй свецкага характару. Будучы членам Адукацыйнай камісіі, К.Нарбут шмат зрабіў для рэфарміравання школьнага навучання ў Беларусі і Літве. Ён з'яўляўся адным з аўтараў “Статута парафіяльных школ” і настаўлення “Аб інспектаванні (візітацыі) школ. У гэтых працах асветнік адстойваў прагрэсіўныя метады навучання, патрабаваў, каб у школах навучалі неабходным практычным навыкам і ведам, якія б былі звязаны з сацыяльна-культурным жыццём грамадства. Шмат намаганняў прыклаў рэфарматар, каб увесці ў курс навучання свецкую этыку, якая б з'яўлялася навукай маральнасці.

Такім чынам, характэрная рыса творчасці К.Нарбута – вера ў чалавека і яго розум, які здольны спасцігнуць ісціну праз асвету, што фарміруе адпаведныя ўстаноўкі і стэрэатыпы паводзін, якія садзейнічаюць пераводу ўяўленняў і каштоўнасцей у сферу практычнай рэалізацыі. Гэтыя гуманістычныя ідэі ён можна адстойваў на працягу ўсяго жыцця.

3.12 Увасабленне каштоўнасцей барочнай культуры ў творчай спадчыне Сімяона Полацкага

Складанае перапляценне драматычных гістарычных падзей ХVII-ХVIII стст. знайшло адлюстраванне ў беларускай культуры, маральна-этычных уяўленнях народа, у творах мысліцеляў таго часу. Яркім прадстаўніком філосафаў-асветнікаў гэтай эпохі з'яўляецца Сімяон Полацкі (Самуіл Гаўрылавіч Пятроўскі-Сітніяновіч, 1629-1680 гг.). Беларускі пісьменнік, філосаф-асветнік і царкоўны дзеяч. пачатковую адукацыю атрымаў у Полацку, вучыўся ў Кіева-Магілянскай шко-ле, у Віленскай акадэміі. У 1656 г. вярнуўся ў Полацк, прыняў праваслаўнае манаства. У Богаяўленскім манасты-ры вакол яго згуртаваліся таленавітыя пісьменнікі Полаччыны. У гэты перыяд Сімяон Полацкі напісаў шэраг паэтычных твораў, у якіх выказвае любоў і пашану да свай-го народа, да роднага горада і краю. У 1664 г. пераязджае ў Маскву, дзе з'яўляецца дарадцам цара па царкоўных справах. перакладчыкам і рэдактарам. У 1667 г. прызначаецца выхавальнікам і настаўнікам царскіх дзяцей. Беларускі асветнік актыўна займаецца не толькі палітычнай і царкоўнай барацьбой, але і педагагічнай, асветніцкай, выдавецкай дзейнасцю. Літаратурная, багас-лоўская і навукова-асветніцкая спадчына яго ўнушальная. Ён напісаны і выдадзены "Буквар мовы славянскай", шэсць багаслоўскіх прац ("Абед душэўны", "Вячэра душэўная", "Вянец веры кафаліцкія"). Сімяон Полацкі падрыхтаваў да друку два вялікія зборнікі вершаў "Рыфмалагіён" і "Вертаград мнагацветны".

Літаратурная творчасць і філасофскія погляды пісьменніка фарміраваліся як пад уплывам засваення шырокага кола тагачасных ведаў, так і ўздыму нацыянальна-вызваленчага руху, які ахапіў беларускія землі. Безумоўна, на погляды пісьменніка аказваў ўздзеянне тэалагічны светапогляд, які заставаўся пануючым у ХУІІ ст. Шэраг ранніх твораў ён прысвяціў боскаму, Хрысту і іншым рэлігійным паняццям і міфам. Але ў большасці пазнейшых твораў адчуваюцца элементы нерэлігійнага светаўспрымання. Традыцыйнае для ўсходнеславянскага светапогляду арыентацыя на прыярытэт агульнанародных інтарэсаў дапаўнялася ў С.Полацкага напружаным адчуваннем каштоўнасцей чалавечай асобы. У шматжанравай літаратурнай спадчыне ён адстойваў хрысціянскія духоўныя каштоўнасці, усё, што карысна для душы чалавека. У працы “Абед душэўны” ён пісаў: “Напоследок, всяк страстям работаяй грешник, слепец есть, ибо внегода страсти кого одолеют, весьма ум помрачают, по толику, якоже неправду видети ему правду быти: и злобу, вменить ему во благостыню, буйство во разум. На сей недуг врачба есть страсти истребляти противными им добротами. На всякую же слепоту, общее есть врачество, яже бремие грехов си, ко очесам душевныи прилагати, еже есть жалостие воспоминати беззакония си, и течи в силоаме мысленный, в дом божий, и тако исповеданием грехов своих, с покоянием слезным, умытися” [Памятники, с.170].

У творчасці С.Полацкага сфарміраваўся самабытны беларуска-славянскі тып барочнай культуры, які спалучаў сярэдневяковыя і рэнесансавыя ідэалагічныя арыентацыі і духоўныя каштоўнасці, з аднаго боку, і кампраміс паміж праваслаўна-візантыйскім традыцыяналізмам і лаціна-еўрапейскім навуковым рацыяналізмам, з другога.

Аксіясфера ў творчай спадчыне мысліцеля прадстаўлена такімі каштоўнасцямі, як хрысціянская любоў, праўда, ісціна, вера, прыгажосць. С.Полацкі таксама прызнаваў маральную каштоўнасць трагічнага ў жыцці людзей. Ён адрозніваў вонкавую матэрыяльную красу і духоўную прыгажосць. У дыдактычным вершы “Прыгажосць” паэт піша: «Не шелком и златом каждо красен буди, / но добродетели: ублажат тя люди.../ Тленно благо красота, недолго блистает, / в един час огневица ону истребляет. / Многим красота лица погибель родила, / купно души с плотию смертно повредила» (с.305).

С.Полацкі выказаў шэраг арыгінальных думак па праблемах мастацтва. Красамоўна мысліцель абгрунтаваў сутнасць мастацтва, ён лічыў, што жывапіс, літаратура, музыка ёсць не што іншае як імітаванне прыроды. Творца перадае толькі цялеснае аблічча любых з’яў ад Бога да жывёльнага, тое, што мае “плоцкую” форму. Вобразна перадае С.Полацкі прыроду творчага працэсу. Творцу ён параўновае з пчалай. Мастак як і пчала збірае ад пахучых кветак прыгожае і карыснае, перадае ў мастацкіх вобразах не толькі тое, што ўбачыў, але сілай уяўлення і не бачанае. Гуманістычная канцэпцыя

мастацтва выявілася ў яго трактаце “Слова да шчырага іконнага пісання”, вершах “Подражание”, “Живописание”.

С.Полацкі добра ведаў усходнеславянскую і заходнеўрапейскую культуры і выказваўся за дыялог культур: “Се что добро, или что красно, то еже жити братии вкупе” (с.305). Ён падтрымліваў ідэю экуменізму, якая прадугледжвала з’яднанне ўсіх хрысціянскіх цэркваў, але ніколі не адмаўляўся ад праваслаў’я.

Такім чынам, творчасць Сімяона Полацкага можна лічыць адной з вяршынь развіцця айчыннай грамадск-палітычнай, у тым ліку і культуралагічнай думкі.

3.13 Філасофія розуму і адчуванняў Станіслава Шадурскага

Вядомым прадстаўніком натурфіласофіі 2-й паловы ХУІІІ ст. з’яўляўся С.Шадурскі (1726 – 1789 гг.), які арыентаваўся на навуковыя дасягненні прыродазнаўства і прагрэсіўныя тагачасныя канцэпцыі і вучэнні. Ён нарадзіўся непадалёку ад Дзвінска. Закончыў Віленскі ўніверсітэт, вывучаў філасофію, прыродазнаўства і матэматыку ў Францыі. Вярнуўшыся на радзіму, займаўся педагогічнай дзейнасцю ў Варшаўскім і Навагрудскім калегіумах.

Вучоны напісаў і надрукаваў шэраг філасофскіх твораў: “Прынцыпы філасофіі мыслення і адчуванняў”, “Фізіка, або Філасофія прыроды” і інш. Шадурскі з’яўляўся прадстаўніком натурфіласофіі. Ён арыентаваўся на навуковыя дасягненні прыродазнаўства. Філасофія Шадурскага, якую ён сам называў “філасофіяй розуму і адчуванняў”, з’яўляецца значным укладам у развіццё навуковай і грамадскай думкі Еўропы. З тэкста яго твора “Філасофскія азначэнні агульнай фізікі” бачна, што думка слаўтага айчыннага філосафа зазнала ўплыў светапогляднай сістэмы Р.Дэкарта. Ён падзяляў асноўныя прынцыпы такіх частак дэкартаўскай філасофіі, як матэрыялістычная фізіка, ідэалістычная і дуалістычная метафізіка. Філосаф лічыў, што навука аб прыродзе “порождает и воспитывает мысли молодежи и развивает ее вкус, эта наука занимается тем, как не обманывается разум опытом, и опыт не вводится в заблуждение разумом” [Памятники, с. 230].

С.Шадурскі падтрымліваў думку Дэкарта пра існаванне дзвух субстанцый – матэрыяльнай і духоўнай. “Итак , материя, – писал мыслитель, – это самая текучая, чрезвычайно подвижная, легко принимающая любую форму, но не сохраняющая постоянства субстанция, называемая нами материалом всей природы” [Памятники, с. 232].

Гэта ідэя была пазней выкарыстана культуролагамі пры вызначэнні прадметнага (знешняга) і асобаснага (унутранага) відаў культуры, а таксама падзела культуры на духоўную і матэрыяльную. У працэсе культурарэгенэза духоўная дзейнасць чалавека адслаілася ад матэрыяльнай і супрацьпаставіла ёй сябе як самастойны інстытуцыяльны і прафесіяналізаваны спосаб апрадмечвання вынікаў псіхічнай дзейнасці.

Пры станаўленні экспліцытных культуралагічных ведаў іх заснавальнікі абапіраліся на тэзіс С.Шадурскага пра магчымасць карыстацца рознымі філасофскімі сістэмамі, запазычваючы з іх тое, што ўяўляецца дакладным і не выклікае сумнення. З філасофіі і іншых гуманітарных і прыродазнаўчых навук замежнымі і айчыннымі тэарэтыкамі фундаментальнай культуралогіі былі адаптаваны да тэорыі і гісторыі культуры пэўныя метады і паняцці (эвалюцыя, дыфузія, дынаміка, сенергетыка, інтэрферэнцыя і інш.).

З вышэйсказанага вынікае, што філасофія розуму і адчуванняў С.Шадурскага з'яўляецца важным укладам у станаўленне філасофскай і прыродазнаўчай думкі Новага часу, у развіццё не толькі імпліцытных, але і экспліцытных культуралагічных ведаў.

Заданні для самаправеркі

1. Вызначыце адметнасці еўрапейскай культуры ХУІІ-ХУІІІ стст.
2. Пакажыце асаблівасці трактоўкі сутнасці культуры мысліцелямі эпохі Асветніцтва.
3. Акрэсліце аксіясферу творчай спадчыны Сімяона Полацкага.
4. Як разумелі дынаміку культурна-гістарычнага працэсу беларускія асветнікі ХУІІІ ст.?
5. Выявіце інавацыйныя ідэі Казіміра Лышчынскага.

Літаратура

Аскерка Сцяпан // Мысліцелі і асветнікі Беларусі : Энцыкл. даведнік / Беларус. Энцыкл.; Гал. рэд. "Беларус. Энцыкл.": Б.І.Сачанка (гал. рэд.) і інш.; Маст. Э.Э.Жакевіч. – Мінск: БелЭн, 1995. – С. 173-174.

Бирало, А.А. Философия и общественная мысль в Беларуси и Литве в конце ХУІІ – середение ХУІІІ в. / А.А. Бирало. – Минск: Изд-во БГУ им. В.И.Ленина, 1971. – 180 с.

Волян, А. О государе и его личных добродетелях / А.Волян // Памятники философской мысли Белоруссии ХУІІ – первой половины ХУІІІ в. / В.В.Дубровский [и др.]; [сост. и подгот. текстов С.А.Подокшин]. – Минск: Навука і тэхніка, 1991. – С. 46-53.

Добшевич, Б. Взгляды новых философов / Б.Добшевич // Памятники философской мысли Белоруссии ХУІІ – первой половины ХУІІІ в. / В.В.Дубровский [и др.]; [сост. и подгот. текстов С.А.Подокшин]. – Минск: Навука і тэхніка, 1991. – С. 250-269.

Залусский, Л. Общая философия / Л.Залусский // Памятники философской мысли Белоруссии ХУІІ – первой половины ХУІІІ в. / В.В.Дубровский [и др.]; [сост. и подгот. текстов С.А.Подокшин]. – Минск: Навука і тэхніка, 1991. – С. 93-107.

Конисский, Г. Рациональная философия, или логика / Г. Конисский // Памятники философской мысли Белоруссии ХУІІ – первой половины ХУІІІ в. / В.В.Дубровский [и др.]; [сост. и подгот. текстов С.А.Подокшин]. – Минск: Навука і тэхніка, 1991. – С. 277-289.

Купчин, Н.С. Философские взгляды Маймона / Н.С.Купчин // Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии: Избр. Произв. ХУІ—начала ХІХ в. – Минск: Изд-во АН БССР, 1962. – С.366-376.

Лыщинский, К. Фрагменты из трактата К.Лыщинского “О несуществовании Бога” / К. Лыщинский // Памятники философской мысли Белоруссии ХУІІ – первой половины ХУІІІ в. / В.В.Дубровский [и др.]; [сост. и подгот. текстов С.А.Подокшин]. – Минск: Навука і тэхніка, 1991. – С. 189-190.

Нарбут, К. Логика, или наука о размышлении и рассуждении, благодаря которой всякий сможет во всем достигать истины и остерегаться заблуждений / К.Нарбут // Памятники философской мысли Белоруссии ХУІІ – первой половины ХУІІІ в. / В.В.Дубровский [и др.]; [сост. и подгот. текстов С.А.Подокшин]. – Минск: Навука і тэхніка, 1991. – С. 293-304.

Полоцкий, Симеон. Обед душевный / Симеон Полоцкий // Памятники философской мысли Белоруссии ХУІІ – первой половины ХУІІІ в. / В.В.Дубровский [и др.]; [сост. и подгот. текстов С.А.Подокшин]. – Минск: Навука і тэхніка, 1991. – С. 166-173.

Смолік, А.І. Культура Беларусі ХІ-ХІХ стст. : Навуковы даведнік / А.І.Смолік. – Мінск: Беларускі універсітэт культуры, 1998. – 182 с.

Смолік, А.І. Культуралогія: тэорыя культуры: вучэб. дапам. / А.І.Смолік, Л.К.Кухто – Мінск: Беларускі універсітэт культуры, 2008. – 281 с.

Цукерман, А.Я. Бенедикт Добшевич (1722— ок. 1794) / А.Я. Цукерман // Памятники философской мысли Белоруссии ХУІІ – первой половины ХУІІІ в. – Минск:, 1991. – С. 247-273.

Чернышова, Л.А. Лука Залусский / Л.А.Чернышова // Памятники философской мысли Белоруссии ХУІІ – первой половины ХУІІІ в. / В.В.Дубровский [и др.]; [сост. и подгот. текстов С.А.Подокшин]. – Минск: Навука і тэхніка, 1991 – С. 91-109.

Шадурский, С. Философские положения по общей физике / С. Шадурский // Памятники философской мысли Белоруссии ХУІІ – первой половины ХУІІІ в. / В.В.Дубровский [и др.]; [сост. и подгот. текстов С.А.Подокшин]. – Минск: Навука і тэхніка, 1991 – С. 230-242.

4. Дэмакратычная ідэалогія і яе ўплыў на развіццё экспліцытных культуралагічных ведаў у ХІХ ст.

4.1 Асэнсаванне культуры як падмурка гуманітарных навук

У ХІХ ст. краіны Захаду ўступілі ў перыяд сталага індустрыяльнага грамадства, для якога ўласціва наяўнасць новых прынцыпаў рэгуляцыі сацыякультурнага жыцця. Складаны механізм прамыслова развітой сістэмы патрабаваў для свайго падтрымання не толькі адпаведнай сацыяльнай і палітычнай сістэмы, але і адэкватнага духоўнага забеспячэння ў выглядзе сістэмы нормаў і каштоўнасцей. Яны стваралі асэнсаваны і актыўны ўдзел

насельніцтва ў неабходных відах жыццядзейнасці, выканання адпаведнай разнастайнасці роляў і дасягнення згоды паміж рознымі сляямі і групамі. Прыярытэт эканамічнай сферы, звязанай з прамысловай вытворчасцю, надаваў асаблівае значэнне падтрыманню тых каштоўнасцей, без якіх нельга забяспечыць паўнаwartасны “ўдзел у агульнай справе”, “роўнасць партнёраў”. Вымяраліся гэтыя каштоўнасці фінансава-эканамічнымі крытэрыямі.

У сістэме каштоўнасцей асобы індустрыяльнага грамадства вызначаліся дасягненні і поспех; валоданне прыватнай уласнасцю; індывідуалізм; спажыванне; універсалізм; актыўнасць і праца; вера ў прагрэс; права асобы на жыццё, свабоду і ўласнасць; павага да навукі і тэхнікі і інш.

У XIX ст. навука ўступіла ў свой “залаты век”. Навуковыя адкрыцці ў галіне фізікі, хіміі, бямалогіі, астраноміі, геалогіі, медыцыны адбываліся адно за адным. Прыродазнаўчы прагрэс паўплываў і на гуманітарныя навукі, шэраг з якіх пераходзяць на пазіцыі біялагічнага рэдукцыянізма. Адначасова назіраецца інтэнсіўны працэс спецыялізацыі гуманітарных ведаў, іх дыферэнцыяцыя і ўзнікненне новых навуковых дысцыплін і галін даследавання культуры. Сфарміраваўся значны корпус навуковых дысцыплін, якія даследавалі жыццё культуры ў яе розных формах і модусах антропалогія, этналогія, псіхалогія, сацыялогія і інш. З філасофіі культуры ўзнікае імкненне стварыць адзіную навуку аб культуры, якую ў 1899 г. Г.Рыкерт прапануе назваць “Kulturwissenschaft”. Яна павінна была забяспечыць цэласнасць і інтэграванасць распаўшыхся і пастаянна дыферэнцыруючыхся гуманітарных і сацыяльных навук з дапамогай ідэі культуры. Культура як аб’ект даследавання дазволіла злучыць у адно цэлае аб’екты розных гуманітарных навук і знайсці агульны прынцып пры ўтварэнні іх паняццяў.

У 2-й палове XIX ст. узнікла прадчуванне, а затым і асэнсаванне адзінства еўрапейскай культуры, што прадугледжвала новую ўстаноўку і каштоўнасцю арыентацыю асобы – арыентацыю не на родную культуру, а на еўрапейскую культуру ў цэлым як універсальную па сваёй сутнасці. Гэта думка была дамінантнай у неакантыянскай філасофіі Марбургскай і Бадэнскай школ, у французскім і рускім варыянтах неакрытыцызма. Так, феноменалаг Э.Гусерль бачыў у еўрапейскай культуры ідэальны лад жыцця і быцця, у якім “свая” і “чужая” культуры аб’яднаюцца.

У нямецкай філасофіі 1-й паловы XIX ст. замацоўваецца сэнс культуры як адукацыі. Паводле Х.Гадамера, адукацыя абазначае спецыфічна чалавечы спосаб пераўтварэння прыродных задаткаў і магчымасцей. Агульная сутнасць чалавечай адукацыі, на думку Г.Гегеля, заключаецца ў тым, што чалавек робіць сябе ва ўсіх адносінах духоўнай істотай (Гісторыяс. 79). Такім, чынам, культура нямецкімі філосафамі разумелася як працэс вызвалення індывіда ад усяго прыроднага, яго ўзвышэнне са сваёй асаблівасці да ўсеагульнасці і бесканечнасці духоўнага жыцця.

У гэты перыяд узнікае таксама прынцыпова новае гісторыкаматэрыялістычная трактоўка культуры. К.Маркс і яго прыхільнікі разглядалі культуру як вытворчасць, але іншага кшталту: яе яны вызначалі як вытворчасць чалавекам сябе ў якасці грамадскай істоты, ці як яго грамадскую самсвытворчасць. Марксісты адстойвалі вызначальную ролю культуры ў гісторыі чалавецтва, у працэсе яго вызвалення ад усіх форм адчужэння, у пераходзе да такога тыпу грамадскага развіцця, якое асноўваецца на індывідуальнай свабодзе і асобнай самарэалізацыі кожнага чалавека.

Адным з самых уплывовых кірункаў навуковай думкі XIX ст. быў пазітывізм, яго тэарэтыкі імкнуліся замяніць філасофскія (метафізічныя) веды навуковымі (ці пазітывіўнымі), узорам якіх служаць прыродазнаўчыя навукі. Сацыяльныя і гуманітарныя навукі пазітывісты паставілі побач з навукамі аб прыродзе – астраноміяй, біялогіяй, матэматыкай, фізікай, хіміяй. (метадалагічны натуралізм). Грамадскія і культурныя з’явы прыхільнікі пазітывізма трактавалі па аналогіі (анталагічны натуралізм). Паводле І.Тэна, навука аб культуры павінна дзейнічаць як батаніка, якая з аднолькавым інтарэсам вывучае апельсінавае дрэва і лаўр, ёлку і бярозу. Яна сама – не што іншае, як разнастайнасць прыкладной батанікі, якая займаецца не раслінамі, а культуратворчасцю чалавека (Гісторыя, с. 101). Такія погляды прыхільнікаў пазітывізма сустрэлі рашучую крытыку з боку многіх філосафаў. Яго крытыка садзейнічала з’яўленню новай – посткласічнай – посткласічнай філасофіі культуры з яе асаблівым бачаннем і разуменнем культурнай праблематыкі.

Свае погляды на працэс перавода культуры з галіны метафізічных ведаў у галіну навуковых ведаў выказаў В.Дзільцэй. У сваёй фундаментальнай працы “Уводзіны ў навуку аб духу” (1833) ён сцвярджаў, што, наступіў час для навук аб духу, якія павінны вызваліцца ад улады не толькі метафізікі, але і прыродазнаўчых навук. Пазнаннем духа, на погляд В.Дзільцэя, павінна займацца не толькі філасофія, але цэлая сукупнасць самастойных навук аб грамадстве, гісторыі і чалавеку. Філосаф лічыў, што навукі аб духу адрозніваюцца ад навук аб прыродзе як па свайму прадмету, так і па метаду. Прадметам навук аб духу, паводле філосафа, з’яўляецца тое, што адносіцца да самога чалавека, да яго ўнутранага свету. Дух – не проста псіхіка, ён уяўляе сабой асаблівую – пазапрыродную – рэальнасць. Таму навукі аб духу, па яго меркаванні, павінны не толькі вывучаць тое, што існуе, але і несці ў сабе свядомую сістэму ацэначных суджэнняў і імператываў, куды ўваходзяць каштоўнасці, ідэалы, нормы, арыентацыі, вобразы будучага, якія складаюць важнейшыя катэгорыі культуралогіі.

Такім чынам, у сістэму навук аб духу В.Дзільцэй у якасці аднаго з прадметаў уключаў культуру. Тым самым ён ушчыльную падыйшоў да думкі аб неабходнасці стварэння асобнай навукі, якую неакантыянцы назавуць навукай аб культуры.

Паняцце “культура” было дамінуючым у комплексе ідэй, якія сфармуляваў Ф.Ніцшэ. Культуру філосаф амаль ураўноваў з жыццём.

Культура, паводле яго, – гэта ўсё, што ёсць у жыцці арыстакратычнага; з ім цесна звязана мастацтва і інстынкт, яны вытокі культуры, яе безумоўная ўмова; у якасці смяротных ворагаў культуры і жыцця выступаюць свядомасць і пазнанне, навука і, нарэшце, мараль. На погляд Ф.Ніцшэ, толькі адзінкам дадзена ведаць і помніць у чым заключаецца сапраўднае прадназначэнне культуры, але і яны нездольны выратаваць культуру ад авалодаўшых розумам і душамі людзей эгаістычных пачуццяў і імкненняў.

Ф.Ніцшэ вызначыў некалькі тыпаў эгаізмаў у адносінах да культуры. Першы з іх – гэта “эгаізм прадпрыемальнікаў,” якія ацэньваюць культуру за тое, што з яе дапамогай яны атрымліваюць максімум прыбытку і шчасця. Наступным філосаф называе “эгаізм дзяржавы”, які садзейнічае развіццю культуры толькі ў той меры, у якой яна карысна самой дзяржаве ў яго саперніцтве з іншымі дзяржавамі ці захаванні існуючага палітычнага ладу. Не абыходзіць мысліцель і “эгаізм” тых, хто хоча прыкрыць культурай брыдкі ці сумны змест жыцця, схаваць за знешняй формай уласную нікчэмнасць. Эгаізмам, лічыць філосаф, “эгаізм навукі” і “вучоных”, якія прытрымліваюцца толькі абстрактнага, сухога пазнання, раўнадушнага і абьякавага да чалавечых пакут, якое знішчае ў свеце ўсё жывое і чалавечнае.

Па меркаванні даследчыкаў творчасці Ф.Ніцшэ, філосаф ажыццявіў сапраўдны разлом папярэдняй культуры, паказаў, што еўрапейская культура рухаецца да катастрофы, праклаў шлях да абсалютна новага тыпу культуратворчасці і трактавання аб ёй.

Падсумоўваючы сказанае вышэй, неабходна заўважыць, што ў XIX ст., асабліва ў яго другой палове, гісторыя еўрапейскай гуманітарнай думкі адзначана не толькі нарастаючым асэнсаваннем крызіса еўрапейскай культуры, але і распаўсюджваннем прынцыпаў навуковага даследавання на ўсю галіну культурна-гістарычных фактаў, якія да гэтага вывучаліся пераважна прадстаўнікамі метафізічных ведаў. Менавіта ў гэты час так званыя навукі аб культуры пачынаюць набываць статус самастойных навуковых дысцыплін. На мяжы XIX-XX стст. завяршаецца перыяд протанавук аб культуры, дзе культура разглядалася ў кантэксце той ці іншай сістэмы і трактавалася альбо як удасканаленне души чалавека, альбо як выражэнне духа, ці як нарматыўная рэгуляцыя сацыяльнай сістэмы. Асэнсаванне аўтаномнасці культуры як сістэмы каштоўнасцей, а яе асваенне як суаднясенне з каштоўнасцямі прывяло да ўсведамлення культуры як сапраўднага падмурка гуманітарных навук.

4.2 Асаблівасці сацыякультурнага развіцця беларускага грамадства

Філасофская і культуралагічная думка Беларусі ў XIX ст. складвалася пад уплывам разнастайных эканамічных, сацыяльна-палітычных, культурных і ідэйных фактараў. Станоўчы ўплыў на фарміраванне свядомасці інтэлігенцыі аказваў вызваленчы рух, які разгарнуўся ў 20—40-я гады. У гарадах нашай краіны было створана некалькі тайных таварыстваў, якія

ставілі сваёй мэтай падрыхтоўку ўзброенага паўстання супраць расійскага царызму, выступалі з патрабаваннем сацыяльных і палітычных перамен. Філаматы спрабавалі весці асветніцкую работу сярод працоўных і ўкараненню ў іх свядомасць рэвалюцыйных ідэй.

Ажыўленню культуралагічнай думкі ў Беларусі садзейнічала распаўсюджванне ідэй шматлікіх канцэпцый культуры, якія ўзніклі ў Заходняй Еўропе. Беларускія мысліцелі выступалі з крытыкай канцэпцыі аб незалежнасці свядомасці ад матэрыі і духу ад цела. М.Лавіцкі і іншыя падыйшлі да матэрыялістычнага разумення мастацтва як адлюстравання рэчаіснасці.

Рост нацыянальнай свядомасці народа, актывізацыя барацьбы за вызваленне і выхад на арэну гістарычнай творчасці садзейнічаў развіццю беларускай нацыянальнай культуры. У літаратуру, выяўленчае мастацтва, навуку прыйшла бліскучая плеяда творцаў, якія стаялі на пазіцыях рамантызму, у якім спалучаліся рысы дваранскага асветніцтва, дыдактызму і сентыменталізму. Прадстаўнікі беларускага рамантызму арыентаваліся на духоўныя каштоўнасці народа.

У 2-й палове XIX ст. у новай беларускай літаратуры ўзнікае рэалістычны накірунак. Ф.Багушэвіч, Я.Лучына і іншыя былі прапаведнікамі ідэалогіі сялянскага дэмакратызму. Вялікую ролю ў развіцці грамадскай думкі адыгралі вучоныя і выкладчыкі Віленскага універсітэта, Горы-Горацкага земляробчага інстытута. У навучальных установах распаўсюджвалася забароненая літаратура, ствараліся тайныя гурткі. Значная колькасць выкладчыкаў прытрымлівалася вольналюбівых ідэй і абуджала свядомасць студэнтаў.

У 40-50-ыя гг. пачынаецца кансалідацыя беларускай нацыі, на грамадскую арэну выходзіць шэраг вядомых беларускіх археолагаў, пісьменнікаў, фалькларыстаў, этнографістаў (І.Барычэўскі, Ф.Савіч, У. Сыракомля, Канстанцін і Яўстахій Тышкевічы, М.Янчук і інш.). Дзейнасць беларускай інтэлігенцыі станавілася больш свядомай і мэтанакіраванай. Яны становяцца выразнікамі нацыянальных і сацыяльных памкненняў народа.

Афармленне рэвалюцыйна-дэмакратычнага накірунку як самастойнай ідэалагічнай плыні грамадска-палітычнай і культурознаўчай думкі Беларусі адбылося ў перыяд паўстання 1863 г. Яно звязана з рэвалюцыйнай і публіцыстычна-асветніцкай дзейнасцю Кастуся Каліноўскага і яго паплечнікаў. Яны сталі першымі свядомымі даследчыкамі свайго народа.

У 2-й палове XIX ст. актывізуецца дзейнасць расійскіх і польскіх даследчыкаў па вывучэнні гісторыі, мовы, фальклору беларускага народа. Прадстаўнікі расійскай афіцыйнай навукі імкнуліся адшукаць агульнасць рускай і беларускай культур, а польскія – даказаць еднасць беларусаў і палякаў. Але менавіта вынікі рускай і польскай навукі, незалежна ад палітычнай арыентацыі даследчыкаў пацвердзілі нацыянальную самабытнасць беларусаў, абудзілі ў беларускай інтэлігенцыі цікавасць да сваіх каранёў. Пачынаецца свядомае самапазнанне беларускага этнаса і яго

культуры. У гэты перыяд П.Баброўскі, А.Багдановіч, М.Без-Карніловіч, Н.Васільева, У.Вярыга, Л.Галамбеўскі, І.Грыгаровіч, З.Даленга-Хадакоўскі, М.Доўнар-Запольскі, Я.Карскі, А.Кіркор, Ю.Крачкоўскі, І.Насовіч, М.Нікафароўскі, Е.Раманаў, А.Сапуноў публікуюць шэраг грунтоўных прац, у якіх сабраны разнастайныя артэфакты духоўнай і матэрыяльнай культуры.

Эпоха шырокага дэмакратычнага руху, этнакультурнай кансалідацыі беларускага народа выклікала на мастацкую арэну выдатную плеяду паэтаў дэмакратаў. Пачынальнікамі новай беларускай літаратуры былі П.Багрым, Ф.Багушэвіч, А.Гурыновіч, В.Дунін-Марцынкевіч, К.Каганец. Народнае жыццё, багатая духоўная культура беларусаў і яе суб'ект сталі пільнай увагай пісьме ннікаў.

4.3 Канцэпцыя народнасці і яе ўвасабленне ў літаратурнай спадчыне

Пад уздзеяннем эстэтыкі рамантызму і росту нацыянальнай самасвядомасці развівалася творчасць **Томаша Зана** (1796-1855 гг.). Паэтрамантык нарадзіўся ў в.Мясата Ашмянскага павета ў шляхецкай сям'і. Вучыўся ў Мінскай гімназіі, Маладзечанскім павятовым вучылішчы, Віленскім універсітэце. У час вучобы ва універсітэце разам з А.Міцкевічам быў ініцыятарам стварэння тайных таварыстваў студэнцкай моладзі — філаматаў, філарэтаў і прамяністых. Быў арыштаваны і ў 1824 г. высланы ў Арэнбург. На радзіму вярнуўся ў 1841 г., пасяліўся ў маёнтку Кахачын каля Оршы і займаўся літаратурнай дзейнасцю.

Т.Зан – адзін з пачынальнікаў новай беларускай літаратуры, якая спалучала ў сабе рысы асветніцтва і рэвалюцыйнага рамантызму. Нягледзячы на тое, што ён пісаў на польскай мове, яго творчасць грунтавалася на беларускіх крыніцах, гісторыі народа. Т.Зан адзін з першых у сваёй творчасці шырока выкарыстоўваў вобразы і сімвалы вуснай народнай творчасці, разглядаў фальклор як крыніцу абнаўлення і ўзбагачэння мастацкай культуры.

Творца апавяў прыгажосць прыгажосць краявідаў радзімы, уваскрашаў гісторыю беларускага этнаса. Сваёй творчасцю звярнуў увагу на багацце беларускага фальклору, пераемнасць і прыгажосць мовы беларусаў. Ідэі, перакананні і культуратворчасць Т.Зана значна паўплывалі на погляды і паэзію Я.Чачота, А.Міцкевіча, А.Адынца і інш.

Багацце і самабытнасць беларускай народнай культуры па-сапраўднаму выявіў **Ян Антоні Тадэвушавіч Чачот** (1796-1847 гг.). Нарадзіўся фалькларыст і паэт ў в.Малюшычы Навагрудскага паве-та ўсям'і арандатара. Адукацыю атрымаў у Навагрудскай дамініканскай школе, адзін год навучаўся ў Віленскім універсітэце. Тут зблізіўся з сябрамі тайнага таварыства філаматаў. Падчас выкрыцця студэнцкіх тайных згуртаванняў у 1823 г. Я Чачот быў сасланы на Урал. Толькі праз 10 гадоў яму зноў удалося вярнуцца на Беларусь.

Я Чачот яшчэ ў юнацкі перыяд захапіўся стварэннем вершаў на беларускай мове, і яго творы карысталіся вялікім поспехам. На яго раннія творы моцны ўплыў аказалі асветніцкія ідэі сентыменталізму. Пяру Я. Чачота належыць шэраг рамантычных балад: “Свіцязь-возера”, “Мышанка”, “Навагрудскі замак”, “Калдыгейскі шчупак”. Ён аўтар кнігі “Аповесці для маладых дзяўчат”, мноства вершаў. У сваіх творах паэт адстойваў інтарэсы беларускага сялянства, заклікаў паважаць простага мужыка, паляпшаць яго дабрабыт, крытыкаваў жорсткасць прыгоннікаў выказваўся за адмену прыгоннага права. Творы Я Чачота прасякнуты сапраўднай народнасцю і павагай да селяніна. Зыходзячы з ідэі народнасці, паэт адмаўляў барацьбу паміж памешчыкамі і сялянамі. Ён лічыў, што інтарэсы існавання нацыі, адраджэння яе самастойнасці патрабуюць класавага міру, салідарнасці ўсіх сацыяльных груп.

Літаратурная спадчына Я Чачота заснавана на вусна-паэтычнай творчасці беларусаў. Паэт збіраў і вывучаў беларускі фальклор. Ён запісаў і склаў зборнік беларускіх народных песен, якія сабраў на Навагрудчыне. Выдаў “Сялянскія песні”, шэсць фальклорных зборнікаў, куды ўвайшло каля 1000 песень у перакладзе на польскую мову і ў арыгінале, а таксама прыказкі і прымаўкі, слоўнік беларускай мовы і ўласныя беларускія вершы. Дарэчы, многія вершы паэта напісаны на па-беларуску. Адначасова з беларускімі вершамі творца працягваў пісаць і на польскай мове. У прадмовах да зборнікаў Я.Чачот паказваў асаблівасці фальклору і мовы беларускага народа. Гэтымі працамі ён праславіўся як паэт фалькларыст і ўвайшоў у гісторыю беларускай літаратуры. Спадчына Я.Чачота, якая спалучала, з аднаго боку, асветніцкі рацыяналізм і дыдактызм, а з другога боку, рысы сентыменталізму і рамантычнай ідэалізацыі, зрабіла вялізарны ўплыў на творчасць А.Міцкевіча.

Развіццю беларускай грамадска-палітычнай думкі спрыяла культуратворчасць беларускага і польскага паэта **Адама Міцкевіча** (1798-1855). Нарадзіўся ён на хутары Завоссе непадалёку ад Навагрудка ў сям’і збяднелага шляхціца. Адукацыю атрымаў у Навагрудскай дамініканскай школе, у 1815 г. паступіў у Віленскі ўніверсітэт, дзе ўключыўся ў дзейнасць па стварэнні тайнага таварыства студэнцкай моладзі (філаматаў). У “Плане новай арганізацыі” А.Міцкевіч сфармуляваў асноўныя задачы філаматаў: культурная праца ў масах, шырэй распаўсюджваць сярод народа асветніцтва, развіваць нацыянальную самасвядомасць, абуджаць у грамадзян імкненне да грамадскай дзейнасці, фарміраваць грамадскую думку. Паэт напісаў статуты для тайных арганізацый, шэраг вершаў-маніфестаў. За ўдзел у патрыятычным руху студэнцкай моладзі быў высланы ў цэнтральныя раёны Расіі. Тут ён зблізіўся з дзекабрыстамі, Пушкіным, Вяземскім, Баратынскім. У 1829 г. выехаў у Заходнюю Еўропу. У 1848г. прымаў актыўны ўдзел у рэвалюцыйных падзеях. У Італіі стварыў польскі легіён, які змагаўся супраць Аўстрыйскай імперыі. У 1854 г., калі пачалася руска-турэцкая

вайна, А. Міцкевіч разам з польскімі патрыётамі змагаўся супраць Расійскай імперыі.

Сваю рэвалюцыйна-вызваленчую дзейнасць паэт спалучаў з вялікай літаратурнай працай. Ім напісаны шэраг паэм: “Гражына”, “Дзяды”, “Конрад Валенрод”, “Пан Тадэвуш”. Літаратурная спадчына складаецца з мноства балад і вершаў. Многія з іх напісаны пад уплывам ідэй рэвалюцыйных дэмакратаў. У творах А. Міцкевіча цэнтральным з’яўляецца вобраз рамантычнага героя-барацьбіта за свабоду і шчасце народаў Беларусі і Літвы. У творах паэта ажывае гісторыя старажытнай Беларусі, паказаны складаны лёс беларускага народа. Крыніцай паэзіі А. Міцкевіча была цікавасць да народнай культуры, звычайў, мастацтва. Беларускаю мову паэт лічыў самай гарманічнай і з усіх моў найменш змененай, найбольш багатай і чыстай гаворкай, якая даўно з’явілася і цудоўна распрацавана. Праз усю творчасць паэта праходзіла ідэя народнасці, аваяная рамантычным пафасам.

А. Міцкевіч адным з першых распачаў творчае асваенне вобразаў і матываў беларускага фальклору. Высока ацэньваючы фальклор Беларусі, ён увасобіў сэнсы і сімвалы вуснай народнай творчасці у шэрагу сваіх паэтычных твораў. Даследчыкі творчасці паэта па праву называюць яго заснавальнікам беларускай школы ў польскай літаратуры, прадстаўнікі якой услед за А. Міцкевічам адлюстроўвалі багацце беларускай народнай культуры. Добратворны ўплыў творчасці паэта адчулі таксама многія беларускія творцы XIX ст. (Я. Баршчэўскі, А. Вярэга-Дарэўскі, В. Дунін-Марцынкевіч, В. Каратынскі, А. Рыпінскі, У. Сыракомля і інш.).

Вядомым прадстаўніком ранняга беларускага рамантызму з’яўляецца **Ян Баршчэўскі** (1794-1851 гг.). Нарадзіўся пісьменнік у в. Мурагі Полацкага павета у сям’і збяднелага шляхціца. Адукацыю атрымаў у Полацкай езуіцкай акадэміі, доўгі час працаваў хатнім настаўнікам і гувернёрам у розных месцах. Потым выкладаў грэчаскую і лацінскія мовы у некалькіх пецябургскіх установах і займаўся самаадукацыяй. Тут пачаў сур’ёзна займацца прафесійнай творчасцю, выдаваў штогадовы альманах “Незабудка”, на старонках якога друкаваліся таксама яго асобныя творы. Падтрымліваў творчыя сувязі з А. Міцкевічам, Т. Лада-Заблоцкім, Р. Падбярэзкім і інш.

Першыя вядомыя вершы, напісаны па-беларуску: “Дзеванька” (прысвечаны каханай дзяўчыне Максімавічанцы) і “Бунт хлопаў”, “Рабункі мужыкоў”, “Размова хлопаў”. Займаўся таксама жывапісам, маляваў пейзажы і карыкатуры, яго мастацкія творы карысталіся папулярнасцю сярод мясцовых жыхароў. У 1844-46 гг. выдаў свой галоўны твор празаічны зборнік “Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях”. У 1849 г. выдаў у Кіеве першую частку зборніка “Проза і вершы” (на польскай мове), куды ўвайшлі балады, паэма “Жыццё сіраты”, аповесць “Душа не ў сваім целе”. Творы Баршчэўскага распаўсюджваліся ў рукапісах або вусным шляхам як народныя. Баршчэўскі займае надзвычай важнае месца ў гісторыі мастацкай культуры беларускага народа. На працягу ўсёй творчасці кіраваўся рамантычна-ўзнёслым пачуццём любові да роднага краю. Як рамантык

аддаваў перавагу выключным, святочным і трагічным аспектам вясковага жыцця, чым тлумачацца асобныя праявы старашляхецкага кансерватызму, ідэалізацыі мінулай вольнасці і дабрачыннасці. Яго беларускія творы напісаны ў фальклорным стылі, маюць павучальны ці бурлескна-рэалістычны характар.

4.4 Асэнсаванне адметнасцей карціны свету і ментальнасці беларусаў у літаратуры

Адным з першых выразнікаў асаблівасцей нацыянальнай свядомасці беларусаў і працэсу адраджэння беларуска культуры быў **Францішак Бенядзікт Казімір Багушэвіч** (1840-1900 гг.), які нарадзіўся ў фальварку Свіраны Віленскага павета ў сямі збяднелых шляхціцаў. Вучыўся ў Віленскай гімназіі і Пецябургскім універсітэце. Удзельнік паўстання 1863-64 гадоў. За пагрозы рэпрэсій вымушаны быў пераехаць на Украіну, дзе знаходзіўся да 1884 года. Затым пераехаў у Вільню, нядоўгі час жыў у Кушлянах Ашмянскага павета. Пры жыцці паэта за мяжой выйшлі паэтычныя зборнікі "Дудка беларуская" і "Смык беларускі", апавяданне "Тралялёначка". Падрыхтаваны да друку зборнікі "Скрыпка беларуская" і "Беларускія апавяданні Бурачка".

Яго светапогляд і ідэйныя перакананні сфарміраваліся ў эпоху ўзнікнення і ўзмацнення вызваленча-дэмакратычнага руху, які быў накіраваны на барацьбу супраць асіміляцыі народаў Расійскай імперыі, пазбаўленых сваіх суверэнных правоў на самастойнае грамадскае і духоўна-культурнае існаванне, адбудову сваёй дзяржавы.

У агульным працэсе этнакультурнай кансалідацыі творчасць Ф.Багушэвіча – пачатак фарміравання нацыянальнай эстэтыкі, у цэнтры якой была эстэтызацыя каштоўнасцей дэмакратычнай ідэалогіі. Паводле паэта, асноватворнай каштоўнасцю ідэалогіі нацыянальнага адраджэння з’яўляецца беларуская мова. У прадмове да зборніка “Дудка беларуская” ён пісаў: “Шмат было такіх народаў, што страцілі найперш мову сваю..., а потым і зусім замёрлі. Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі” ( ). Праблему мовы творца вылучаў як асноўную праблему нацыянальнага жыцця, найважнейшую форму выяўлення духоўнасці народа, найбольш устойлівую, галоўную прыкмету нацыі.

Выразны акцэнт у сваіх творах Ф.Багушэвіч рабіў на такой культурнай каштоўнасці, як свабода, якую ён усведамляў найперш як адсутнасць падначалення адных у імя панавання другіх, нямногіх. Свабоду творца ўяўляў як натуральны чалавечы стан, дасягненне якога несумяшчальна з тагачаснымі грамадскімі адносінамі.

У шэрагу сваіх твораў паэта знайшла выразнае ўвасабленне любоў да роднага краю і зямлі на якой нарадзіўся і вырас (“Мая хата”, “Свая зямелька” і інш.): “Каб за край быў умерці гатоў, каб не прагнуў айчызны чужых” ( ).

Народ і яго стваральная праца, па меркаванні паэта – выток і ўвасабленне самой сутнасці жыцця. Народ з яго стваральнай працай з’яўляецца вышэйшай каштоўнасцю быцця. Паняцце “народ” у Ф.Багушэвіча

ахоплівае ўсіх людзей працы. У яго гэта не толькі “мужыкі нашы”, але ўсе беларусы, беларускі народ.

Асновай, падмуркам творчасці Ф.Багушэвіча быў прынцып рэалізму і народнасці. Кірунак яго дзейнасці вызначала імкненне садзейнічаць уздыму самасвядомасці працоўнага беларускага народа. Вырашыць гэту задачу, на думку паэта, было магчыма толькі ў працэсе развіцця ўсіх бакоў духоўнага і матэрыяльнага жыцця народа. Вялікія спадзяванні ў гэтай місіі творца ўскладаў на мастацтва, у тым ліку і на літаратуру. Вялізарную сілу ўздзеяння мастацтва ён сцвярджае ў праграмных вершах “Мая дудка” і “Смык”.

На канцэпцыі ўнікальнасці і непаўторнасці кожнай чаалавечай істоты грунтавалася культуратворчасць **Янкі Лучыны** (Івана Люцыянавіча Неслухоўскага) (1851- 1997 гг.). Паэт-дэмакрат нарадзіўся ў Мінску ў сям’і калежскага асэсара. Навучаўся ў Мінскай гімназіі, на матэматычным факультэце Пецярбургскага ўніверсітэта, механічным аддзяленні Пецярбургскага тэхналагічнага інстытута. Працаваў нейкі час у галоўных чыгуначных майстэрнях у Тыфлісе, у мінскім тэхнічным бюро Лібава-Роменскай чыгункі.

Творчая спадчына Я.Лучыны складаецца з шматлікіх вершаў на беларускай, польскай і рускай мовах, паэм “Паляўнічыя акварэлькі з Палесся”, “Пятруся”, “Віялета”, “Гануся”, “Андрэй”. Асновай яго маральна-эстэтычнай пазіцыі з’яўляюцца гуманістычная накіраванасць, дэмакратызм і арганічнае зліццё яго жыцця з жыццём народа. У спакойных, стрыманых творах паэта ўзаемадзейнічаюць рэалістычныя і рамантычныя пачаткі.

Я.Лучына фактычна стварыў сацыяльна-філасофскі і антрапалагічна абумоўлены тып беларуса XIX ст. з яго тонкім складам душы, псіхалагічнай адметнасцю цэласнай асобы. На думку Лучыны, гераічны характар беларуса з яго паўнотой і напружаннасцю жыцця парадніўся ў мірным сутыкненні душы, прыроды і чалавечай духоўнай актыўнасці. Чалавек у творчасці паэта выступае як асноўная субстанцыя, найважнейшая і абсалютная каўтоўнасць. У супрацьлегласць А.Шапэнгаўэру, які бачыў зло ў чалавечай прыродзе, Я.Лучына шчыра верыў у стваральную сутнасць чалавека: “Паверым шчасце завітнее на зямлі / Шумець там жыту, дзе балоты век былі. / Палескай простаі грамады нашчадкі ў хатах / За стол шырокі сядуць у бяседзе братняй, / Нарэшце скажуць: “Шчасце і да нас прыйшло!” / Паверым шчыра!... Шапэнгаўэру назло!..” [ ]. А вылечыць маральна хворае грамадства, па меркаванні паэта, дапаможа навука, святло якой створыць гармонію ў чалавеку, зробіць яго шчаслівым.

У станаўленні светапогляду Лучыны вялікае значэнне меў натуралізм як рацыяналізаванае форма светасузірання. Беларуска нацыянальная ідэя ў яго культуратворчасці цалкам зводзілася да нацыянальнага светапогляду, да такога разумення сябе ў свеце, калі сваё светабачанне ўспрымаецца натуральным, аптымальным.

Выразнікам працэсу станаўлення нацыянальнай самастойнасці беларускага народа быў **Дунін-Марцінкевіч Вінцэнт** (1808—1884). Паэт па сацыяльным

паходжанні і выхаванні належаў да дробнай шляхты. Бацькі мелі фальварак Панюшкавічы ў Бабруйскім павеце. У 1824 г. ён скончыў Бабруйскае павятовае вучылішча і працягваў адукацыю ў Пецябургскім універсітэце. З 1827 г. служыў дробным чыноўнікам ва ўстановах Мінска, а з 1840 г., пакінуўшы службу, пасяліўся ў маёнтку Люцінка непадалёку ад Мінска. Тут разгарнулася яго культурна-асветная, літаратурная дзейнасць.

Пачаткам літаратурнай працы стала драма "Сялянка" ("Ідылія", 1846). У 1850-я гады напісаў шэраг вершаваных аповесцей і апавяданняў: "Вечарніцы" і "Апантаны", "Купала", "Шчароўскія дажынкi" і інш. Дзейнасць Дуніна-Марцінкевіча разгортвалася на мяжы змены этапу нацыянальна-вызваленчага руху, у перыяд паступовага ўсталявання новых грамадскіх адносін. Яго светапогляд прасякнуты імкненнем да ўстанаўлення гарманічных узаемасувязей у сферы сацыяльных адносін, у галіне культуры, маралі, нацыянальнага жыцця. Тэндэнцыя ўпарадкавання існуючага, а не пераўтварэння яго выступае дамінуючай у драматурга. Прынцып гарманічнага адзінства ў сферы маралі стаў асновай для абгрунтавання ідэі класавай гармоніі. Шлях да гармоніі ён бачыў у маральным удасканаленні, асветніцтве, развіцці нацыянальнай культуры.

Асаблівую ўвагу ў ажыццяўленні гэтай задачы Дунін-Марцінкевіч надаваў літаратуры на беларускай мове, якая была звернута да пана і селяніна і прапаведавала ідэальны стан грамадства, у якім захаваны формы простых і добрабычлівых патрыярхальных адносін. Тлумаччы свой намер пісаць па-беларуску, ён адзначаў: "Жывучы сярод людю, які размаўляе па-беларуску, прасякнуты яго ладам думак, марачы аб долі гэтага братняга племені, анямеўшага ў маленстве ад невуцтва і цемнаты. Вырашаўшы для заахвочвання яго да асветы ў духу яго звычаяў, паданняў і разумовых здольнасцей пісаць на яго ўласнай гаворцы" (с. 481). Шлях да гармоніі творца бачыў у маральным удасканаленні, асветніцтве, развіцці нацыянальнай культуры.

Маральны характар ідэалу, што сцвярджаў драматург, выразна праглядаецца ў пазнейшых творах "Залёты", "Пінская шляхта". Народнае жыццё і селянін як прадстаўнік народа былі аб'ектам пільнай увагі пісьменніка. Сваёй творчасцю Дунін-Марцінкевіч абуджаў гістарычную памяць працоўнага людю, пачуццё грамадзяніна.

4.5. Праблема самасвядомасці культуры ў беларускай філасофіі XIX ст.

Гістарычная патрэба змен у грамадскім жыцці спарадзіла новы тып мыслення, асэнсавання праблем нацыянальнага самавызначэння беларускага народа. Айчынныя філосафы па-новаму падыходзяць да аналізу розных сфер быцця, у тым ліку і духоўнага, імкнуцца акрэсліць сутнасць дабра, шчасця, сумлення і іншых культурных каштоўнасцей.

Арыгінальную карціну свету ў рамках традыцыйнай філасофскай думкі прапанаваў беларускі логік, псіхолаг **Анёл Доўгірд** (1776—22.4.1835 гг.). Філосаф нарадзіўся ў маёнтку Юркаўшчына Мсціслаўскага павета. вучыўся ў

Мсціслаўскай школе езуітаў, потым у школе піяраў у Дуброўне У 1791 уступіў у ордэн піяраў у Любяшове і рыхтаваўся да настаўніцкай дзейнасці ў калегіуме піяраў у Дубровіцы, дзе ў свой час выкладаў К.Нарбут. Пасля вучобы ў Віленскай акадэміі выкладаў геаграфію, матэматыку, фізіку, французскую, польскую мовы, паэтыку і рыторыку, Лідскім, Вількамірскім, Расіенскім, Віцебскім, Шчучынскім, Любяшоўскім піярскіх вучылішчах. У час захопу Вільні войскам Напалеона быў капеланам Віленскай гімназіі і сакратаром мясцовага аб'яднання піяраў. У 1816, калі была адноўлена дзейнасць Галоўнай духоўнай семінарыі, Доўгірд. выконваў абвязкі яе капелана да закрыцця універсітэта. Адначасова чытаў лекцыі ва універсітэце па логіцы і псіхалогіі і поўны курс тэарэтычнай і практычнай філасофіі. У гэты перыяд надрукаваў у часопісе «Віленскі дзённік» артыкул пра філасофію кантыянца Ф.Яронскага, манаграфію «Аб логіцы, метафізіцы і маральнай філасофіі» У 1828 ён абараніў доктарскую дысертацыю па тэалогіі «Пра цуды».

У яго творчай дзейнасці філасофія і тэалогія амаль заўсёды спалучаліся ці дапаўнялі адна адну. А ў саміх творах яны іманентна былі проціпастаўлены адна адной, хоць сам Доўгірд. да гэтага не імкнуўся і толькі ў некаторых выпадках падкрэсліваў, што ў тэалогіі і філасофіі разглядаюцца розныя сферы быцця свету, таму нельга адным падмяняць другое. Першай прыступкай у пазнанні, а значыць і ў логіцы, Доўгірд. лічыў успрыманне, якое паступова пераходзіць у сукупнасць іх, а потым ва ўяўленне. У гэтым працэсе, на яго думку, вырашальная роля належыць даследаванню бо гэта тое, што фіксуе адносіны рэчаў у нашай свядомасці. Абапіраючыся на класікаў дакладных навук і прыродазнаўства Доўгірд па сутнасці схіляўся да механістычнай карціны свету, прымаючы за першаэлементы існуючага т. зв. механічныя элементы свету. Доўгірд. прытрымліваўся т. зв. філасофіі здаровага розуму. Яе ён прытрымліваўся ў розных пытаннях: у метафізіцы, логіцы, маральнай філасофіі, у гісторыкафіласофскіх поглядах. Асноўныя часткі яго філасофскай сістэмы: гісторыя філасофіі, логіка, метафізіка (ці тэалогія натуральная), маральная філасофія; кожная з гэтых частак падзяляецца на шмат іншых «сваіх раздзелаў».

Філасофія Асветніцтва паўплывала на многія яго філасофскія ідэі, у т.л. і на маральную філасофію, у якой шмат што абапіраецца на эўдэманізм і асветніцкую этыку. Асноўнай мэтай маралі Доўгірд. лічыць імкненне да шчасця. Таму менавіта першая кампанента маралі — агульная практычная філасофія, што вызначае шляхі да шчасця і тыя агульныя законы, якімі трэба кіравацца; этыка ў строгім яе разуменні выкладае аснову правоў і маральных абавязкаў чалавека; аскетыка растлумачвае, на чым грунтуецца маральная дабрата і як яе набыць. Гэта вышэйшая аснова маралі павінна задавальняць чатыры правілы: быць самадастатковай і не вынікаць ні з аднаго больш высокага правіла; быць дакладнай ці такой, каб з яе вынікалі ўсе астатнія правілы; быць яснай, г. зн. даваць чалавеку безумоўны крытэрыі адрозніваць дзеянні «благачэсныя» ад «неблагачэсных»; быць лёгкай, каб

без асаблівых цяжкасцей ёй маглі карыстацца ў канкрэтных выпадках. Гэты прынцып павінен улічваць як мага большай колькасці людзей. Але галоўнае ў ім — голас сумлення. Тут у Доўгірда сфакусіраваліся розныя этычныя вучэнні — і хрысціянскае, і асветніцкае: «голос сумлення» павінен працаваць ва ўнісон з ведамі, бо без іх нельга прызнаць учынак маральным. Адзінства сумлення і даволі глыбокіх ведаў — вось умова сапраўды маральнага акта. Маральны імператыў Доўгірда гучыць так: «Так рабі заўсёды, каб не было сорамна апавядаць усяму свету пра сваё дзеянне і пра пабуджальныя матывы, якія цябе да яго накіравалі». На яго думку, маралі трэба вучыць з дзяцінства, растлумачваць сувязі маралі і жыцця ў свеце, і тут вельмі прыдатны асабісты прыклад. Трэба з маленства клапаціцца пра душу, не забруджваць яе.

Філасофская сістэма А.Доўгірда не згубіла сваёй актуальнасці для сучасных культуролагаў, так як у ёй вызначаны галоўныя прынцыпы маральнай культуры.

Вялізарны ўплыў на фарміраванне айчынай культуры аказалі ідэі родапачынальніка беларускай рэвалюцыйнай дэмакратыі **Канстанціна Каліноўскага** (1838 — 1864 г.). Рэвалюцыянер-дэмакрат нарадзіўся ў в.Мастаўляны Гродзенскага павета ў сям'і дробнага шляхціца. Пачатковую адукацыю атрымаў у Свіслацкай гімназіі, у 1856 г. паступіў у Пецябургскі ўніверсітэт. Тут ён зблізіўся з рускімі рэвалюцыянерамі-дэмакратамі, якія аказалі на яго вялікі ўплыў. Вярнуўшыся ў 1861 г. на радзіму, К.Каліноўскі ўзначаліў вызваленчы рух у Беларусі.

У 1862 г. ён разам са сваімі аднадумцамі распачаў выданне першай у гісторыі Беларусі нелегальнай рэвалюцыйна-дэмакратычнай газеты "Мужыцкая праўда", якая адыграла вялікую ролю ў падрыхтоўцы паўстання 1863 г. Яна ўпершыню на беларускай мове несла рэвалюцыйна-дэмакратычныя ідэі ў асяроддзе сялян, клікала іх на барацьбу з прыгонніцтвам і самаўладдзем.

Друкаваная і рукапісная спадчына К.Каліноўскага складаецца з 7 нумароў газеты, шэрагу рэвалюцыйных інструкцый, заклікаў, загадаў, а таксама некалькіх лістоў. Яе аналіз сведчыць, што рэвалюцыянеры-дэмакраты галоўнай сваёй задачай лічылі барацьбу супраць феадальна-прыгонніцкіх адносін. К.Каліноўскі быў перакананы ў тым, што без знішчэння існуючага несправядлівага грамадзянскага і дзяржаўнага ладу немагчыма стварыць грамадства на новых справядлівых пачатках. Ён марыў раздаць усю зямлю сялянам, адмяніць усе класавыя, нацыянальныя і рэлігійныя прывілеі і абмежаванні з тым, каб зрабіць галоўным крытэрыем каштоўнасці чалавека працу, ацэньваць асобу па яе рэальных справах і заслугах. Будучы прыхільнікам ідэалаў сялянскага абшчыннага сацыялізму, К.Каліноўскі абараняў у першую чаргу інтарэсы сялянства, змагаўся за перамогу сялянскай рэвалюцыі. Ён гарача верыў, што адзіным сродкам знішчэння самаўладдзя і ліквідацыі памешчыцкага землекарыстання з'яўляецца ўзброенае паўстанне, сялянская рэвалюцыя. Ёй была распрацавана праграма гэтай рэвалюцыі, якая

прадугледжвала звяржэнне самаўладства, перадачу ўсёй зямлі без Усялякага выкупу сялянам, усталяванне народнай, дэмакратычнай дзяржавы.

К.Каліноўскі развіў далей рэвалюцыйна-дэмакратычныя этычныя ідэі. У "Мужыцкай праўдзе" ён падверг вострай крытыцы мараль эксплуатацыйных класаў, паказаў паразітызм памешчыкаў, норавы і парадкі памешчыцка-буржуазнага ладу, дзе квітнее шырокая сістэма ліхварства і хабарніцтва. Паняцце праўды ў К.Каліноўскага было непарыўна звязана з катэгорыяй сумлення, да якога ён часта звяртаўся ў сваіх публіцыстычных творах. Патрыятызм у яго не абмяжоўваўся інтарэсамі толькі адной нацыі. К.Каліноўскі быў перакананы, што свабоды і народнага шчасця можна дасягнуць толькі попеч з народамі Польшчы і Расіі.

Такім чынам, для этыкі К.Каліноўскага характэрны сацыяльная накіраванасць, глыбокі гуманізм, цвярозая ацэнка жыццёвых сітуацый, барацьба за сцвярджэнне карэнных сацыяльных інтарэсаў працоўнага беларускага народа.

Міжкультурная камунікацыя была цэнтральнай ідэяй філасофіі **Францішака Савіча** (1815—1846). Нарадзіўся ён ў в.Вяляцічы Пінскага павята ў сям'і уніяцкага святара. Вучыўся ў Пінскім павятовым вучылішчы, а з 1833 г.— у Віленскай медыка-хірургічнай акадэміі. Будучы студэнтам 3 курса, стварыў тайную арганізацыю "Дэмакратычнае таварыства", напісаў для яго статут "Прынцыпы дэмакратызму". У 1837 г. быў арыштаваны і высланы на Каўказ. У 1841 г. Ф.Савічу ўдалося ўцячы і нелегальна пасяліцца ў мястэчку Янішпаль непадалёку ад Жытоміра. Ён з'яўляецца аўтарам вершаў у форме гутарак і "Успамінаў". Героямі яго твораў былі простыя людзі.

У ідэйнай і грамадскай дзейнасці Ф.Савіч кіраваўся ідэяй братэрства ўсяго чалавецтва. На думку змагара за ідэалы свабоды і сацыяльнай справядлівасці, благаслаўная садружнасць суб'ектаў розных культур з'яўляецца адной з найважнейшых духоўных каштоўнасцей, убірала ў сябе гістарычны вопыт і асветніцкую ідэю роўнасці. Ф.Савіч адзначаў, што ўсе нацыі роўныя, і ніхто не павінен адчуваць нянавісць адзін да аднаго, нягледзячы на нацыянальныя адрозненні. Ён адмяжоўваўся ад прадстаўнікоў сляпога нацыяналізму і прытрымліваўся дэмакратычных сіл Польшчы і Расіі. Пры абмеркаванні нацыянальна-культурных пытанняў акцэнтаваў увагу на тым, што радзіла народы Расійскай імперыі. Асноўнай сілай у рэвалюцыйна-дэмакратычнай барацьбе ён лічыў сялянства. Гэта адрознівала Ф.Савіча ад рэвалюцыйна-цыянераў-дваран пачатку XIX ст.

У сваіх творах змагар за ідэалы свабоды крытыкаваў антыгуманны і амаральны характар прыгонніцтва, патрабаваў скасаваць ганебнае права аднаго чалавека панаваць над другімі. У доказе амаральнасці прыгонніцкіх адносін Ф.Савіч абпіраўся на ідэю роўнасці сацыяльных правоў усіх людзей. Але ён не абмяжоўваўся спасылкамі на прыроду чалавека. Ф.Савіч спрабаваў разгледзець матывы паводзін людзей у сувязі з грамадскімі ўмовамі іх існавання, надаючы рашаючае значэнне палітычнаму ладу, культуры, быту. таму ён выказваўся за рэспубліканскі лад замест манархіі.

Для дэмакратычнай ідэалогіі Ф.Савіча характэрна адданасць ідэалам розуму, свабоды і сацыяльнай справядлівасці. Ён, не выходзячы за межы ідэалістычнай трактоўкі сацыяльных з'яў, выказаў шэраг цікавых ідэй, якія з'явіліся асновай для будучага развіцця культуралагічнай думкі ў Беларусі. У ёй закладзены асновы тэорыі дыялогу культур, культурнай талерантнасці, аксеалогіі.

Ідэям вызваленчага руху вызваленчага руху адпавядала філасофская канцэпцыя **Юзафа Яжоўскага** (1798—1855). Вучыўся ў Віленскім універсітэце, на працягу 6 гадоў быў прэзідэнтам таварыства філаматаў. Акцэнтаваў увагу сяброў таварыства на вывучэнні філасофскіх твораў Арыстоцеля, Дэкарта, Русо, Вальтэра, Канта і інш. Знаёмства з філасофіяй ён разглядаў як неабходны этап на шляху да ўнутранага ўдасканалення асобы. Яжоўскі ў працах Канта шукаў адказ на пытанне пра месца чалавека ў свеце і яго прызначэнне. Асновай перамен, якія б прывялі да змены сацыяльных адносін, Ю.Яжоўскі лічыў чалавека, што мае вялікую сілу і магутнасць. Крыніцай гэтай сілы ён лічыў разуменне чалавекам свайго прызначэння.

Філасоф падтрымліваў ідэю развіцця народаў і удасканалення грамадства. Пад уплывам Канта ён парваў з асветніцкім уяўленнем пра "залаты век" натуральнага стану. Па яго меркаванні, чым даўжэй грамадства будзе знаходзіцца ў стане дзяцінства, тым больш у будучым яно зазнае бедстваў. Ю.Яжоўскі прызнаваў сувязь маралі і палітыкі, выказваўся за канстытуцыю і прадстаўнічае кіраванне. Ён заяўляў, што народ праз асветніцтва павінен усвядоміць карысць канстытуцыйнага кіравання і шкоднасць дэспатызму.

Значны ўклад у развіццё філасофскай думкі ўнёс **Лавіцкі Мацвей** (1816—1900 гг.), які нарадзіўся ў в. Вапкі Гайнаўскага павета ў дробнашляхецкай сям'і. Адукацыю атрымаў у Віленскай медыка-хірургічнай акадэміі. За актыўны ўдзел у рэвалюцыйна-дэмакратычным руху ў 1840 г. быў высланы ў Сібір, дзе знаходзіўся да 1858 г. Вярнуўшыся на радзіму, М.Лавіцкі супрацоўнічаў у часопісах "Звезда" і "Навукова-літаратурны дзённік".

Філасоф-дэмакрат асабліваю цікавасць праяўляў да праблемы дзяржавы і маралі. Існуючую феадальна-абсалютысцкую форму палітычнай арганізацыі ён разглядаў як сродак задушэння свабоды і разбэшчвання асобы і на гэтай падставе адмаўляў манархію. Філасоф абгрунтаваў ідэю аб дзвюх формах дзяржавы — дэспатызме і "якабінскім кіраванні". Якабінскую дыктатуру ён лічыў кіраваннем будучага. Зыходным прынцыпам яго філасофскіх поглядаў з'яўлялася "натуральнае права" ў яго антыфеадальным, дэмакратычным разуменні. Феадальна-абсалютысцкі рэжым Лавіцкім адмаўляўся як неадпаведны натуральнай прыродзе і правам чалавека, а існуючыя аграрныя адносіны разглядаліся як адна з галоўных прычын, што перашкаджае дасягненню роўнасці і свабоды.

Неабходнасць новага, больш дасканаллага грамадскага парадку абумоўлена, згодна з меркаваннем М.Лавіцкага, заканамерным характарам развіцця грамадства. Змена асобных этапаў у гісторыі чалавецтва такая ж

непазбежная, як і натуральны працэс змены ўзраставых перыядаў у жыцці індывідуума. Падтрымліваючы канцэпцыю паслядоўнага і паступовага развіцця, М.Лавіцкі лічыў магчымым і рэвалюцыйны шлях пераўтварэння грамадства. У сваіх працах "Погляд на хрысціянскі свет", "Варыяцыі", "Нарыс духу Віленскай медыка-хірургічнай акадэміі" ён выказваўся за ўсталяванне прынцыпаў нацыянальнага раўнапраўя і суверэнітэту. М.Лавіцкі быў перакананы, што ў натуральным развіцці чалавецтва не павінна быць народаў-паноў і народаў-рабоў, што ўсе народы роўныя, а справа вызвалення Радзімы павінна стаць асабістым інтарэсам, асабістай справай кожнага чалавека як члена грамадства.

Высокая ацэнка нацыянальна-вызваленчага руху ўтрымліваецца ў творчай спадчыне **Незабытоўскага Аляксандра** (1819—1849). Філософ нарадзіўся ў в.Смалічы непадалёку ад Нясвіжа. Адукацыю атрымаў у прыватных пансіёнах у Варшаве і Дэрпцкім універсітэце. Некалькі гадоў (1844—47) пражыў у Заходняй Еўропе. У Парыжы надрукаваў 5 кніг пра актуальныя грамадска-палітычныя і эканамічныя праблемы тагачаснага грамадства.

У сваіх працах выступаў у абарону дэмакратыі і нацыянальна-вызваленчай барацьбы прыгнечаных народаў Расіі. Таленавіты публіцыст заклікаў народ на барацьбу супраць сацыяльнага і нацыянальнага прыгнёту, патрабаваў скасавання паншчыны. У крытычным нарысе "Славянскія літаратуры" ўпершыню выступіў супраць кансерватыўна-рамантычнай плыні ў тагачаснай польскай літаратуры. Письменнік падверг крытыцы клерыкальна-месіянскія ідэі А.Міцкевіча. Кніга мемуараў "Мае запіскі" прысвечана паўстанню 1830—31 гг., у якой ён пазітыўна ацэньвае змаганне за суверэнітэт беларускага, літоўскага і польскага народаў.

4.6 Станаўленне айчыннай этнакультуралогіі

Выспяванне нацыянальнай самасвядомасці пабудзіла прадстаўнікоў розных грамадска-палітычных кірункаў да ўсебаковага вывучэння эканомікі, гісторыі, мовы, культуры Беларусі і асобных яе рэгіёнаў. Багатым дакументальным матэрыялам вызначаюцца працы М.В.Без-Карніловіча ("Гістарычныя звесткі пра выдатныя мясціны на Беларусі з дадаткам іншых звестак, якія да яе ж адносяцца"), Т.Нарбута ("Гісторыя беларускага народа"). Матэрыяльную і духоўную культуру асобных рэгіёнаў Беларусі вывучалі К.А.Гаворскі, З.Я.Даленга-Хадакоўскі, Р.А.Падбярэзскі, Э.Ф.Плятар, А.Ф.Рыпінскі, А.П.Сапуноў і інш.

Шматграннасцю і фундаментальнасцю вызначаліся працы братаў **К.П.Тышкевіча** (1806-1868 гг.) і **Я.П.Тышкевіча** (1814-1873 гг.), заснавальнікаў айчыннай навуковай археалогіі, музеязнаўства, фалькларыстыкі і этнаграфіі. Нарадзіліся яны ў мястэчку Лагойск, атрымалі па тым часе грунтоўную адукацыю. Старэйшы Канстанцін вучыўся ў Полацкім езуіцкім, Забэльскім дамініканскім калегіумах, Віленскім універсітэце. Малодшы Яўстафій скончыў гімназію ў Мінску, потым тры гады самастойна папаўняў веды ў бібліятэках Пецярбурга. З мэтай авалодання навуковымі

метадамі археалагічных і гістарычных даследаванняў наведваў Данію, Фінляндыю і Швецыю.

Лагойск са старажытным замкам, рассяня навокал замчышчы, гарадзішчы і курганы з дахрысціянскай мінуўшчыны выклікалі вялікую цікавасць братаў Тышкевічаў. З вывучэння лагойскіх старажытнасцей і пачалі яны сваю навукова-археалагічную і крэдаўную дзейнасць.

Не зважаючы на графскі тытул, Яўстафій і Канстанцін Тышкевічы, а часам і бацька бралі ў рукі рыдлёўкі і з дапамогай навакольных сялян раскопвалі старажытныя курганы. Пераапрунуўшыся ў простае сялянскае адзенне, яны хадзілі па вясковых хатах, каб паслухаць і запісаць народныя песні, легенды, паданні, шчырую гутарку сялян пра побыт, паўдзельнічаць у абрадах. Захопленыя загадкамі старажытнасці, Тышкевічы вырашылі грунтоўна разабрацца ў тыпах гістарычных помнікаў на роднай зямлі і высветліць, ці ёсць у іх заканамернасць і сувязь з культурай плямён, што некалі жылі на тэрыторыі Беларусі.

У выніку даследаванняў сотняў крывіцкіх курганоў і аналізу іх пахавальнага інвентару яны першымі адзначылі этнічныя прыметы – скроневыя кольца ў жанчын. Тым самым далі ключ для вызначэння тэрыторыі рассялення крывічоў. Аналіз пахавальнага інвентару дазволіў зрабіць ім наступныя вывады: пра гандлёвыя сувязі крывічоў з аддаленымі землямі; пра мясцовае насельніцтва, якое забяспечвала жалезам не толькі сябе, але і вывозіла яго; пра мясцовыя прылады працы і вырабы, што былі на ўзроўні тагачасных вырабаў суседніх краін. А з гэтага вынікала: у часы так званай ваеннай дэмакратыі тут не было таго варварства, пра якое сцвярджалі некаторыя гісторыкі.

Адначасова з археалогіяй Тышкевічы грунтоўна займаліся і фальклорам. Збіралі песні, легенды, прыказкі і прымаўкі, даследавалі абрады. У апісанні памінальных і калядных абрадаў Я.Тышкевіч быў адзін з першых сярод беларускіх этнографіаў. Ён сцвярджаў: “Народная паэзія дае нам магчымасць пазнаць пачуцці народа, а прымаўкі – пазнаёміцца з яго розумам” [Смолік, с. 5].

На аснове ўласных калекцый разам з бацькам Піям Феліцыянавічам Канстанцін і Яўстафій Тышкевічы стварылі першы на тэрыторыі Беларусі гісторыка-археалагічны музей, які размясціўся ў іх радавым маёнтку ў Лагойску. Толькі ў нумізматычнай калекцыі Тышкевічаў налічвалася 1140 медалёў і манет. Сярод трох тысяч кніг, сабраных у бібліятэцы музея, было каля 500 старажытных помнікаў айчыннага кнігадрукавання. У музеі захоўваліся зброя, вырабы старадаўняй разьбы, багатая калекцыя ручнікоў, сурвэтак, абрусаў. За сваю плённую шматгадовую працу ў галіне гісторыі, археалогіі і этнаграфіі Я.Тышкевіч быў абраны ганаровым членам Расійскай Імператарскай акадэміі навук у Пецярбургу, Каралеўскай акадэміі навук ў Стакгольме, Інстытута археалогіі ў Лондане, шматлікіх навуковых айчынных і замежных археалагічных таварыстваў.

Запаветнай марай братоў было стварыць у Вільні першы грунтоўны музей старажытнасцей на аснове экспанатаў, якія меліся ў Лагойскім археалагічным музеі. У 1845 г. частку лагойскай калекцыі Я. Тышкевіч перавёз у Вільню пад выглядам выстаўкі, якую пасля ператварыў у прыватны музей, а потым з дазволу ўлад – у музей, што размясціўся ў старажытнай зале Віленскага універсітэта. Яго выбралі старшынёй гэтага музея. Музей актыўна папаўняўся экспанатамі з Мінска, Магілёва, Віцебска, Оршы, Навагрудка, Крэва, Ліды, Пінска, Браслава, Паставаў і інш. Даследчык ахвяраваў музею сваю бібліятэку (3 тыс. кніг) і разам з братам Канстанцінам – археалагічную калекцыю з 2 тыс. адзінак. За 2 гады калекцыя музея дасягнула 10 тыс. экспанатаў [См.]. У 1856 г. музей быў афіцыйна адкрыты. Але казённая адміністрацыя, напалоханая паўстаннем 1863–1864 гг., пачала разглядаць музей як адзін з цэнтраў “польскай інтрыгі”, і паводле загаду генерал-губернатора М. Мураўёва ён быў афіцыйна забаронены ў 1864 г. “Шкодныя” экспанаты музея адпраўлялі ў Маскву. Я. Тышкевіч, вызвалены ад усіх пасадак, абразаны і зняважаны, у 1865 г. пакінуў Вільню.

Вынікам навуковай дзейнасці К. і Я. Тышкевічаў сталі грунтоўныя манаграфічныя працы: “Археалогія ў Літве”, “Нашы краі”, “Апісанне Барысаўскага павета”, “Пра курганы ў Літве і Заходняй Расіі”, “Вілія і яе берагі” і інш. Гэтымі працамі пакладзены пачатак шэрага айчынных культурознаўчых навук: археалогіі, музейлогіі, краязнаўства, нумізматыкі, фалерыстыкі і інш.

Значнае месца ў навуковай спадчыне **Івана Іванавіча Насовіча** (1788–1877 гг.) зацмаюць фальклорна-этнаграфічныя працы, у якіх сістэматызаваны багаты лексічны, фразеалагічны і фальклорны матэрыял, сабраны ім з розных рэгіёнаў Беларусі. Нарадзіўся этнограф у в. Гразівец, цяпер Чавускі раён. Скончыўшы Магілёўскую гімназію і духоўную семінарыю ў 1812 г., ён працаваў выкладчыкам, інспектарам Аршанскага, выкладчыкам, рэктарам Мсціслаўскага духоўных вучылішчаў, загадчыкам і выкладчыкам Дынабургскай гімназіі, Маладзечанскага і Свянцянскага дваранскіх вучылішчаў. У 1843 выйшаў у адстаўку, пераехаў у Мсціслаў і заняўся навуковай працай.

Фалькларыст шмат падарожнічаў па Беларусі, што дало яму магчымасць глыбока пазнаёміцца з народнай творчасцю беларускага народа. І. І. Насовіч цесна супрацоўнічаў з Аддзяленнем рускай мовы і славеснасці Пецярбургскай АН, Археаграфічнай камісіяй, Аддзяленнем этнаграфіі Рускага геаграфічнага таварыства. Па іх прапанове распачаў падрыхтоўку першага гістарычнага слоўніка беларускай мовы «Алфавітны паказальнік старажытных беларускіх слоў, выбраных з Актаў, што адносяцца да гісторыі Заходняй Расіі», які быў выдадзены ў 1853 г. і адзначаны Увараўскай прэміяй. У ім мовазнавец-лексікограф даў тлумачэнне і лексікаграфічную інтэрпрэтацыю каля 13 тыс. слоў.

Асноўная навуковая праца І. І. Насовіча тлумачальна-перакладны «Слоўнік беларускай мовы», над якім ён самааддана працаваў 16 гадоў.

Слоўнік быў выдадзены ў 1870 г. быў адзначаны Дзямідаўскай прэміяй. У яго ўвайшло больш за 30 тыс. слоў, запісаных аўтарам у Магілёўскай, Віцебскай, Мінскай і Гродзенскай губернях, а таксама выбраных з вуснай народнай творчасці, старабеларускіх пісьмовых помнікаў; усе значэнні слоў і словазлучэнняў раскрываюцца аўтарскімі тлумачэннямі з дакладнымі рускімі эквівалентамі і цытатамі з дыялектнай, фальклорнай ці агульналітаратурнай мовы, часам даецца этымалогія слоў. У 1881 быў выдадзены «Дадатак да беларускага слоўніка І. І. Насовіча» (каля 1 тыс. новых слоў). Слоўнік да гэтага часу застаецца унікальным зборам беларускай лексікаграфіі.

Грунтоўнымі былі і фальклорна-этнаграфічныя працы І. І. Насовіча, галоўная сярод якіх — «Зборнік беларускіх прыказак» (1867), за які аўтару быў прысуджаны залаты медаль Рускага геаграфічнага таварыства. У ім змешчана каля 3,5 тыс. прыказак, прымавак, прыгаворак, праклёнаў, скарагаворак і інш. блізкіх да іх паняццяў. У зборніку раскрываецца сэнс прыказак, выяўляецца іх паходжанне, даюцца эквіваленты з рускай мовы, а ў многіх выпадках і з інш. моў. І. І. Насовічу належаць зборнікі «Беларускія прыказкі і прымаўкі» (1868), «Беларускія прыказкі і загадкі» (1868), «Беларускія песні» (1873). Акрамя 350 тэкстаў песень, фалькларыст змясціў шэраг артыкулаў, прысвечаных песеннай культуры беларусаў. Вядомы рукапіс зборніка «Легенды, паданні, быліны, байкі, анекдоты», які, на жаль, не быў выдадзены і выяўлены і інш. зборнікі. Зборнікі адкрываюцца прадмовамі аўтара, у якіх І. І. Насовіч выказваў свае погляды на беларускую народную вусна-паэтычную творчасць народа, рабіў фанетыка-грамматычныя лексічныя каменіарыі, тлумачэнне пэўных выразаў і слоў. Аўтарству І. І. Насовіча належыць гістарычна-лінгвістычны нарыс «Аб плямёнах да часоў Рурыка, што засялялі беларускую тэрыторыю» дзе ён даводзіў, што назвы плямёнаў «дрыгавічы», «радзімічы», «крывічы» і інш. паходзяць ад беларускіх народных слоў.

У творчым спадчыне І. І. Насовіч засведчаны стан і ўзровень развіцця беларускай культуры сярэдзіны XIX ст., данесена нашчадкам моўны скарб нашага народа. У навуковых працах этнографа аналізуецца і асэнсоўваецца жыццё і побыт беларусаў, іх духоўны свет і мараль, звычаі і паверхі, практычная мудрасць і багацце вуснай паэтычнай творчасці.

Вядомым даследчыкам духоўнай і матэрыяльнай культуры беларусаў з'яўляўся **Адам Ганоры Карлавіч Кіркор** (1819 – 1886 гг.). Этнограф нарадзіўся ў в. Слівіна Мсціслаўскага пав. Магілёўскага губ. Належаў да небагатага беларускага шляхецкага роду татарскага паходжання. Бацькі яго ў 1830 – 40-я гады валодалі невялікім фальваркам Грынеўшчына у Клімавіцкім павеце. Адукацыю атрымаў ў Магілёўскай гімназіі, потым у 2-й Віленскай гімназіі, якую скончыў экстрэнам у 1838 г. Яшчэ ў гады навучання ў гімназіі зацікавіўся фальклорам і этнаграфіяй і надрукаваў у зборніку лепшых сачыненняў выхаванцаў Беларускай навучальнай акругі (1839) свой першы артыкул «Рэшткі язычніцкіх звычаяў на Беларусі».

Паступіўшы на службу ў Віленскую казённую палату, ён не кідаў і літаратурна-навуковых заняткаў, пісаў тэатральныя рэцэнзіі, выдаваў альманахі «Радэгаст», «Разумовыя дзённікі» і інш. Рэдагуючы губерньскія «Памятныя кніжкі», ён пашырыў у іх неафіцыйны аддзел, змясціў багатыя матэрыялы па гісторыі і статыстыцы Віленшчыны, у тым ліку яе беларускіх паведаў. Выдатны знаўца гісторыі і этнаграфіі Беларусі і Літвы, А.Кікор падрыхтаваў некалькі папулярных даведнікаў па Вільні і яе ваколіцах, друкаваў шматлікія навуковыя матэрыялы ў рускай і польскай перыёдыцы.

Асабліва каштоўнай для беларускай культуралагічнай навукі была яго праца «Этнаграфічны погляд на Віленскую губерню», якая была распрацавана ў 1857—59 гг, у межах праграмы Рускага географічнага таварыства. У ёй прыведзена больш за 100 беларускіх песень, 200 прыказак, слоўнік беларускай мовы. Вялікая павага да духоўнага жыцця працоўнага народа. Праца пранізана вялікай павагай да духоўнага жыцця беларускага народа.

У 1859 А.Кікор заснаваў у Вільні ўласную друкарню і выдаў у ёй шэраг навуковых і мастацкіх кніг, у тым ліку творы Ю.І.Крашэўскага, У.Сыракомлі, Ю.Ляскоўскага і інш. З 1860 выдаваў і рэдагаваў галоўную газету літоўска-беларускага рэгіёна «Віленскі вестник», зрабіўшы яе больш змястоўнай і папулярнай. Вакол выдаўца ўтварыўся гурток беларускіх, польскіх, літоўскіх літаратараў і культурных дзеячаў. Да яго належалі або падтрымлівалі з ім сувязі пісьменнікі У.Сыракомля, В.Каратынскі, В.Дунін-Марцінкевіч, А.Вярыга-Дарэўскі, А.Лдынец, І.Ходзька і інш., гісторыкі М.Малшоўскі, і Я.Тышкевіч, журналіст В.Пшыбыльскі, кампазітар С.Манюшка.

Пасля задушэння паўстання 1863-64 гг. А.Кікор, страціўшы магчымасць працаваць у Вільні, быў вымушаны перабрацца ў Пецярбург, а потым і ў Кракаў. Тут ён працягваў займацца навукай і журналісцкай дзейнасцю. Ён з поспехам як супрацоўнік Кракаўскай акадэміі вёў раскопкі ў Галіцыі, чытаў публічныя лекцыі па літаратуры і археалогіі. З прац гэтага перыяду асабліваю цікавасць маюць «Нарысы сучаснай рускай літаратуры» (1873), дзе падкрэсліваліся яе дэмакратычная традыцыя, роля ў ёй В.Бялінскага і М.Чарнышэўскага, «Літоўскія абразкі» і інш. віленскія ўспаміны, «Пра літаратуру братніх славянскіх народаў» з асобным нарысам гісторыі беларускай літаратуры, «Літва і Русь у гістарычных, географічных, статыстычных і археалагічных адносінах», нарысы гісторыі і культуры Беларусі ў трэцім томе «Жывапіснай Расіі».

А.Кікор не меў спецыяльнай адукацыі, працаваў у неспрыяльных умовах, але паспеў зрабіць нямала ў розных галінах навукі і культуры. Як даследчык духоўнай культуры беларускага народа, літаратуразнавец, выдавец і збіральнік літаратурна-культурных сіл ён адыграў прыкметную ролю ў станаўленні навукі аб беларускай культуры.

Каштоўнай крыніцай для вывучэння культуры, творчасці і побыту беларусаў з'яўляюцца навуковыя працы **Мікалая Якаўлевіча Нікіфароўскага** (1845-1910 гг.). Нарадзіўся этнограф-фалькларыст у в.

Вымна, Веліжскага павета Віцебскай губерні ў сям'і панамара вясковай царквы. Сям'я жыла бедна, блізка да жабрацтва, але маці імкнулася даць двум сынам і дачцэ пачатковую адукацыю. Пачатковую адукацыю атрымаў у прыватнай сельскай школе, а потым прадаўжаў адукацыю ў Віцебскім духоўным вучылішчы. У 1861 г. яго як лепшага вучня з духоўнага вучылішча перавялі ў Віцебскую семінарыю. Пасля заканчэння семінарыі ў 1867 г. быў прызначаны выкладчыкам народнага вучылішча ў в. Лоўжа. Большую частку жыцця М. Нікіфароўскі працаваў у навучальных установах Віцебска, але вышэй настаўніка падрыхтоўчага класа гімназіі ці семінарыі яго кар'ера не пайшла.

Сустрэча ў Віцебску з П.Шэйнам была паваротнай у жыцці М.Нікіфароўскага. Знакаміты даследчык культуры абудзіў у яго цікавасць да побыту і творчасці беларускага народа. Больш за 20 гадоў супрацоўнічаў ён з П. Шэйнам у якасці карэспандэнта. М.Нікіфароўскі даслаў яму значную колькасць фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў, але ў выданнях П. Шэйна змешчаная толькі іх частка, астатняе перададзена ў архіў Акадэміі навук. М. Нікіфароўскаму фальклорна-этнаграфічныя зборнікі П. Шэйна ў значнай ступені абавязаныя сваёй навуковай каштоўнасцю.

З 1890-х гг. ён пачаў выступаць з самастойнымі навуковымі працамі па этнаграфіі, фальклору і гісторыі Віцебшчыны. Апублікаваў каля 20 даследаванняў датычных матэрыяльнай і духоўнай культуры, вуснапаэтычнай творчасці беларусаў. Этнаграфічны аддзел Таварыства аматараў прыродазнаўства, антрапалогіі і этнаграфіі пры Маскоўскім універсітэце, сябрам якога з 1890 г. стаў беларускі фалькларыст, пачаў выдаваць серыю нарысаў М. Нікіфароўскага пад агульнай назвай «Нарысы Віцебскай Беларусі». Асноўную ўвагу ў гэтай працы даследчык удзяляў характарыстыцы становішча розных груп насельніцтва Віцебшчыны (старцаў, музыкаў і інш.). «Нарысы...» складаліся з васьмі частак і былі завершаныя ў 1899 г.

М. Нікіфароўскі таксама аўтар «Нарысаў простанароднага жыцця-быцця ў Віцебскай Беларусі і апісанне прадметаў ужытку» (1895) — першага буйнейшага даследавання матэрыяльнай культуры і вытворчай дзейнасці сельскага насельніцтва XIX ст., у прыватнасці сялянаў Віцебшчыны.

Капітальнай працй М. Нікіфароўскага лічыцца даследаванне «Простанародныя прыкметы і павер'і, прымхлівыя абрады і звычаі, легендарныя паданні пра асобы і мясціны» (1897 г.), у якой змяшчаецца 2307 народных прыкмет, павер'яў, забабонаў, абрадаў, звычаяў, сродкаў народнай медыцыны і ветэрынарыі, а таксама сказы і паданні пра асілкаў.

З фальклорных прац М. Нікіфароўскага заслугоўвае ўвагі першы буйны зборнік беларускіх частушак «Беларускія песні-частушкі», матэрыял для якога ён сабіраў у 1860—1905 гг. У ім навуковец прасочвае працэс развіцця частушачнага жанру з сяр. XIX да пач. XX ст. Таксама М. Нікіфароўскі зхяўляецца ўлкадальнікам зборнікаў «Простанародныя загадкі» (1898),

«Нячысцікі: Збор простанародных у Віцебскай Беларусі паданняў пра нячыстую сілу», «Напаўпрыказкі і напаўпрымаўкі» і інш.

Сваімі даследаваннямі па гісторыі, фальклору і этнаграфіі М.Нікіфароўскі стварыў трывалы грунт айчыннага культуразнаўства, паказаў самабытнасць культуры, якую за тысячагоддзі стварыў беларускі этнас.

Упершыню шырокія колы еўрапейскай грамадскасці ў навукова-папулярнай форме пазнаёміў з побытам і вуснай народнай творчасцю беларусаў **Павал Міхайлавіч Шпілеўскі** 1823-1861 гг). Нарадзіўся этнограф у в. Шыпілавічы Бабруйскага павету ў сям'і сьвятара. Вучыўся ў Мінскай духоўнай семінарыі і Пецярбургскай духоўнай акадэміі. Акадэмію скончыў са званнем кандыдата багаслоўя, быў прызначаны выкладчыкам славеснасці ў Варшаўскую павятовую духоўную вучэльню. У 1853 пераехаў у Санкт-Пецярбург, дзе са снежня 1853 працаваў пакаёвым наглядчыкам у Галоўным педагагічным інстытуце, а з красавіка 1855 — настаўнікам у школе пры экспэдыцыі нарыхтавання дзяржаўных папераў.

У раннія гады ў яго выявілася цікавасць да культуры роднага краю. Яшчэ будучы студэнтам акадэміі, П.Шпілеўскі склаў слоўнік беларускай мовы і пачаў збіраць матэрыял для працы «Беларускія народныя павер'і», дзе змясціў цікавыя звесткі з гісторыі местаў, мястэчак і вёсак Беларусі, апісанні побыту, павер'яў, абрадаў і звычаяў беларускага народу, становішча сельскай гаспадаркі і прамысловасці. Адзначыў сумленнасць, сціпласць, кемлівасць і працавітасць беларускага селяніна, самабытнасць беларускай мовы. Запісаў і надрукаваў паданне пра Мянеска, пра паходжанне Менску.

У 1853 г. П.Шпілеўскі наладзіў экспедыцыю па Беларусі, якая доўжылася тры зады. За гэты час ён наведаў шмат населеных пунктаў Беларусі. Вынікам экспедыцыі была праца «Путешествие по Полесью и Белорусскому краю», якая ў форме гісторыка-этнаграфічных і публіцыстычных нарысаў была надрукавана ў часовісе «Современник». У іх вучоны прыводзіў культурна-гістарычныя звесткі пра вёскі, мястэчкі, якія наведаў падчас падарожжа, апісваў адзенне, жыллё абрады, святы жыхароў гэтых рэгіёнаў. У экспедыцыі пісьменнік збіраў таксама звесткі пра беларускую мову з мэтай напісаць граматыку, але не закончыў гэтую працу.

Надзвычай багаты этнаграфічны матэрыял змяшчаецца ў працы «Белоруссия в характеристических описаниях и фантастических ее сказках», якую надрукаваў у 1853-56 гг. У яе аўтар уключыў шмат перапрацаваных і перакладзеных на рускую мову беларускіх казак, шырока і грунтоўна адлюстраваных абрады, рытуалы, звычаі беларусаў, змясціў многія дзесяткі народных песень і іншых вусных твораў. Пяру П.Шпілеўскага належыць праца «Описание посольства Льва Сапегы в Московию» (1850). «Белорусские пословицы» (1853), «Дожинка, белорусский обычай. Сценическое представление» (1857, шэраг артыкулаў пра тэатральнае і літаратурнае жыццё Расіі.

У сваіх навукова-папулярных творах П.Шпілеўскі праводзіў і адстойваў ідэю самабытнасці і самастойнасці беларускай мовы, народнай

культуры, адзначаў высокія маральныя якасці сялян як суб'ектаў створанай імі культуры, выявіў высокі культуратворчы патэнцыял беларускага народа.

Разнастайны этнакультурны матэрыял прадстаўлены ў навуковых працах **Паўла Васільявіча Шэйна** (1826 – 1900 гг.). Этнограф і фалькларыст нарадзіўся ў Магілёве. Вучыўся ў нямецкім вучылішчы пры лютэранскай царкве св. Міхаіла ў Маскве. З 1851 працаваў выкладчыкам у розных павятовых вучылішчах і гімназіях Тулы, Віцебска, Калугі і інш. З 1881 г. жыццё і навуковая дзейнасць звязана Пецярбургам.

Этнаграфічна-фальклорную дзейнасць П.Шэйн пачаў у сярэдзіне 1850 – х гадоў. Збіральніцкая праца ажыццяўлялася мэтанакіравана і сістэмна ў адпаведнасці са сторанай ім “Праграмай для збірання помнікаў народнай творчасці”. Дарэчы, гэта адна з першых спецыяльных фальклорных праграм у Расіі. Яе навуковец разаслаў беларускім карэспандэнтам, сярод якіх былі А.Я. Багдановіч, Я.Ф. Карскі, Ю.Ф. Крачкоўскі, Я. Лучына, М.Я. Нікіфароўскі і інш.

Асновай прац П.Шэйна былі матэрыялы, якія ён сабраў падчас некалькіх поездак па Беларусі. Фальклорна-этнаграфічныя апісанні калядных, масленічных, купальскіх, жніўных, вясельных, пахавальных абрадаў беларусаў з песнямі і фальклорнымі тэкстамі даволі поўн прадстаўлены ў кнізе “Матэрыялы для вывучэння побыту і мовы рускага насельніцтва Паўночна – Заходняга краю” (1887 – 1902). У кнізе змешчаны таксама міфалагічныя і бытавыя казкі пра жывел, легенды, паданні, прыказкі, прымаўкі, звесткі пра матэрыяльную культуру беларусаў (жыллё, адзенне, ежу, заняткі і інш.).

П.Шэйн з’яўляецца складальнікам зборнікаў “Рускія народныя песні” (1870), “Беларускія народныя песні” (1874), “Велікарос у сваіх песнях, абрадах, звычаях, вераваннях, казках, легендах і да т.п.” (1898 – 1902). У яго працах змешчана шмат унікальных твораў вуснай народнай творчасці, большасць з іх запісаны з захаваннем асаблівасцей беларускай мовы.

Гісторыі этнаграфіі, фальклору, мове і літаратуры прысвечаны разнастайнаправыя працы **Аляксандра Карлавіча Ельскага** (1834-1916 гг.). Нарадзіўся ён у маёнтку Замосце ў сямі памешчыка Карла Ельскага, які знаходзіўся непадалёку ад вёскі Дудзічы. Сямя была вельмі культурная. Старэйшы яго брат Міхаіл стаў вядомым у свой час музыкантам, кампазітарам. У 1852 годзе Аляксандр скончыў Мінскую класічную гімназію. Прымаў удзел у Крымскай вайне. У чыне паручніка выйшаў у адстаўку і тасяліўся ў в. Замосце, дзет пасля смерці бацькі атрымаў у спадчыну фальварак.

Літаратурна-публіцыстычную дзейнасць пачаў яшчэ у маладосці. Пісаў ён на беларускай, рускай і польскай мовах. Добра ведаў французскую і нямецкую мовы. У 1860-х гадах надрукаваў шэраг артыкулаў у “Віленскім весніку” аб становішчы беларускіх сялян. А.Ельскі супрацоўнічаў таксама з рэдакцыямі “Геаграфічнага слоўніка Каралеўства Польскага і іншых славянскіх краін”, “Вялікай усеагульнай ілюстраванай энцыклапедыі”, для

якіх напісаў звыш дзесяці тысяч гістарычна-краязнаўчых артыкулаў пра Беларусь. Так, у дадзеных выданнях змешчаны «Слоўца аб старым Заслаўі», «Пра беларускую гаворку», «Нататкі аб падарожжы па Мінскай губэрні», «Слоўца аб матэрыялах, якія служаць для даследвання беларускай гаворкі, этнаграфіі і літаратуры» і інш. Пяру А. Ельскага належыць некалькі вяршанапых і праяічных твораў на беларускай мове — «Сынок» (1895), «Выбіраймася ў прочкі» (1896), «Слова аб праклятай гарэлцы і аб жыцці і смерці пяніцы» (1900 г.). Усе гэтыя творы вытры маны у духу асветніцтва.

Краязнавец пераклаў на беларускую мову першую частку паэмы «Пан Тадэвуш» А. Міцкевіча, якая выйшла у Львове у 1982 годзе, а у 1908 годзе ў Вільні выдаў зборнік «100 прымавак, загадак, прыдумака і гавэндаў для пажытку беларускага (крывіцкага) народа». Шэраг прац напісана на польскай мове: «Беларуская літаратура і бібліяграфія», «Гістарычныя звесткі пра радзівілаўскую ткальню паясоў у Слуцку», «Гістарычныя звесткі пра фабрыку шкла і аздобных люстэрака ва Уручы Радзівілаўскім на Літве», «Напыс гісторыі мясцовай гаспадаркі ў супастаўленні з народнымі звычаямі ад першабытных да астатніх часоў» і інш.

У 1864 г. этнограф заснаваў Замосці краязнаўчы музей, дзе ён сабраў каля шасцідзесяці карцін і дзвюх тысяч гравюр, малюнкаў і эскізаў, бібліятэку з дзесяці тысяч кніг, сярод якіх былі старадрукі, хронікі, матэрыялы паўстанняў і вайны 1812 года, лісты Адама Міцкевіча, Тадэвуша Касцюшкі, а таксама іх асабістыя рэчы. Там захоўваліся каштоўныя калекцыі фарфору, шкла, слуцкіх паясоў. Багаты збор А. Ельскага прыводзіў у Замосце гісторыкаў і этнографаў, пісьменнікаў і краязнаўцаў. Тут у свой час пабывалі славуця тады вучоныя браты Катарбінскія, Здзяхоўскі, Федароўскі, Талька-Грынцэвіч, пісьменнік Вайсянгоф.

Разнастайная культуратворчасць А. Ельскага высока ацэньвалася яго сучаснікамі. Яго працамі і музейным зборам карысталіся вучоныя Кракаўскай акадэміі, супрацоўнікі музея Румянцава ў Маскве, члены Маскоўскага этнаграфічнага таварыства. Прызнаннем яго падзвіжніцкай навуковай дзейнасці было прысваенне краязнаўцу звання члена-супрацоўніка Вольнааганамічнага таварыства ў Пецярбургу, правадзейнага члена камісіі гісторыі і мастацтва філалагічнага аддзялення Акадэміі навук у Кракаве.

Такім чынам, у XIX ст. у Беларусі ўзнікаюць этналогія і фалькларыстыка як новыя апісальныя навукі. Да 1870-х г. у іх пераважаў міфалагічны кірунак. Яго прадстаўнікі асноўны акцэнт рабілі на духоўную культуру: песні, праданні, абрады, вераванні і разглядалі іх як рэшткі старажытнага светапогляду, ідэалізавалі міфалогію. Навукова-даследчая праца пачынальнікаў этналогіі і фалькларыстыкі спрыяла развіццю інтарэса да беларускай культуры, абуджэнню этнічнай самасвядомасці. З канца XIX ст. этналогіі паступова фарміруецца эвалюцыйны падыход. Побач са зборам і апісаннем артэфактаў нацыянальнай культуры робяцца спробы іх тэарэтычнага абагульнення і аналізу. Разам з даследаваннем аб'ектаў матэрыяльнай і духоўнай культуры пачынаецца асэнсаванне з'яў і феноменаў

сацыяльнай культуры народа. На падставе аналізу разнастайных фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў навукоўцы прыходзяць да высновы, што беларусы належаць да асобай і самастойнай этнічнай супольнасці. Сацыядынаміка беларускай культуры разглядаецца як працэс развіцця ад простых да складаных форм.

Першае сістэмнае апісанне сацыякультурнага жыцця кітайскага і японскага народаў, іх паўсядзённай культуры, традыцый, звычаяў, карціны свету, рэлігіі ажыццявіў **Іосіф Антонавіч Гашкевіч** (1814-18) Нарадзўся знаўца ўсходняй культуры ў 1814 г. у Мінскім уезде ў сям'і святара. Пасля заканчэння прыходскай школы адукацыю працягваў у Мінскай духоўнай семінарыі. У ліку двух яе лепшых вучняў быў накіраваны на вучобу ў Санкт-Пецярбургскую духоўную акадэмію. У 1839 г. ён быў уключаны ў склад 12-й рускай духоўнай місіі ў Пекін, дзе прабыў 9,5 гадоў. Дарытлівы малады чалавек не абмяжоўваў сябя толькі рэлігійнымі абавязкамі. І Гашкевіч грунтоўна вывучае духоўную і матэрыяльную культуру кітайцаў, іх мову, звычаі і абрады, захапляецца прыродазнаўствам. У Кітаі ён сабраў, апісаў і сістэматызаваў віды насякомых, што стала асновай каштоўнай калекцыі. Даследчык праводзіў сістэматычныя астранамічныя і метэаралогічныя назіранні. Матэрыялы, якія Гашкевіч сабраў у Кітаі паслужылі асновай для серыі навуковых публікацый у пецярбургскіх зборніках навуковых работ. У іх былі апублікаваны артыкулы аб шаўкаводству, прыгатаванні тушы, бяліл, румян, аб кітайскім рахунку. Знаходзячыся ў Кітаі, ён выучыў некалькі ўсходніх моў – кітайскую, маньчжурскую, карэйскую, мангольскую і японскую. Асобныя матэрыялы, дасланыя з Кітая публікаваліся ў выданнях Галоўнай фізічнай абсерваторыі ў С-Пецярбургу і Музея, а таксама ў часопісах «Морской сборник» і «Северная пчела». Шэраг артыкулаў вучоны надрукаваў у «Трудах членов российской духовной миссии в Пекине». У «кітайскі цыкл» увайшлі артыкулы «О шелководстве (перевод с китайского)», «Императорское, или благовонное, пшено (скороспелое) юй-дао-ми или сень-дао-ми», «О разведении шань-ин. Discoracea alat¹ (картофель)», «О китайских счетах», «Хонкон, из записок русского путешественника». Гэта першы гістарычны нарыс ў расійскай гістарыяграфіі аб англійскай калоніі на тэрыторыі Кітайскай імперыі.

Значная частка нарыса прысвечана паказу сацыяльна-культурнага жыцця ў Ханконе (Ганконгу). Акрамя гандлю, адзначае І. Гашкевіч, якім займаліся негачыянты і агенты Еўропы і Азіі, там было нямала прадстаўнікоў мастацтва і навукі. Ён апісвае ганконгскія клубы, пры якіх існавалі дборыя бібліятэкі. Значную асветніцкую дзейнасць ажыццяўляла аддзяленне Лонданскага Азіяцкага таварыства, якое праводзіла свае паседжанні і друкавала навукова-папулярныя паведамленні.

Навуковы свет высока ацаніў працы І. Гашкевіча. Так, прафесар Брандт, дырэктар Заалагічнага музея АН Расіі ў гутарцы з вучоным з захапленнем гаварыў аб артыкулах з «кітайскага цыклу»: «А теперь я хочу сказать несколько слов о ваших статьях. Великолепно! Вы, сударь,

пропагандируете полезные для России труды китайских ученых. Это большое подспорье для ведения культурного сельского хозяйства».

Пасля вяртання з Кітая І.Гашкевіча як лінгвіста, валодаючага ўсходнямі мовамі запрасілі на службу ў Міністэрства замежных спраў драгаманам (перакладчыкам) у Азіяцкі дэпартамент. У якасці перакладчыка ён з місіяй адмірала Пуйяіна чатыры гады знаходзіўся ў Японіі і сем гадоў з'яўляўся першым расійскім консулам у краіне Узыходзячага сонца. За гэты час вучоны сабраў вялікую калекцыю флоры і фаўны Індакітая, Філіпін, Карэі і Японіі. Знаходжанне ў Японіі І.Гашкевіч скарыстаў для стварэння першага Руска-Японскага слоўніка. У яго было ўключана 10 тысяч лексічных адзінак. Слоўнік быў надрукаваны ў 1857 г. За яго аўтар атрымаў Дзямідаўскую прэмію ад Імператарскай Акадэміі Навук з уручэннем залатга медалю. Для таго часу слоўнік быў сапраўдным дасягненнем лінгвістыкі. Ён карыстаўся пры вывучэнні японскай мовы не толькі ў Расіі, але і ў краінах Еўропы.

Гашкевіч і служачыя консульства вучылі японцаў майстэрству фатаграфіі, шыццю адзення еўрапейскага пакою, выпяканню хлеба, прыгатаванню малочных прадуктаў і саленняў, яны таксама навучалі японцаў марской справе і медыцыне, артылерыі і фартыфікацыі. Пільную ўвагу консул надаваў распаўсюджванню ў Японіі рускай мовы. З гэтай мэтай у Хакадаце была створана консульская школа, у якой навучалася каля дзесяці японскіх хлопчыкаў. Руская школа існавала таксама ў Нагасакі. Каб нейкім чынам спрасціць вывучэнне рускай мовы была складзена Руска-японская азбука. Да новага японскага года 100 экзэмпляраў азбукі былі падараныя хакадацкім дзецям і такая ж іх колькасць перададзена ў карыстанне грамадзянам Йеда, Кьё, і Нагасакі [9, с. 16-17]. Пазней у рускіх школах выкладалі не толькі супрацоўнікі консульства, але і былыя яе вучні. Варта адначыць, што на рускай мове ў Хакадацкай школе выкладалі матэматыку, геаграфію і гісторыю. У выніку такіх спрыяльных умоў для распаўсюджвання рускай мовы, яна стала адной з самых часта сустракаемых замежных моваў у Хакадаце.

Трансляцыю ўсходнеславянскай культуры ў Японіі здзяйсняла і праваслаўная місія. Як ужо было адзначана, у складзе консульства былі два святары: протаіерэй В. Е. Махаў і дзьякан І. В. Махаў. Служыў В. Махаў каля года, а пасля з'ехаў у Расію. Консул даслаў у Пецяярбург ліст з просьбай неадкладна адправіць у Японію праваслаўнага святара. Змяніў яго ў 1861 годзе япіскап Мікалай (у свецкім жыцці Іван Дзмітрыевіч Касаткін). Да гэтага часу консульства завяршыла будаўніцтва ў Хакадаце рускай праваслаўнай царквы, якая называлася саборам Уваскрасення. Мастак Кандрат Ільіч Карсалін, які дарэчы паходзіў з Беларусі, стварыў для гэтай царквы 2 абразы “Дзясцінства Хрыста” і “Узнесенне Гасподне”. Іосіф Антонавіч усебакова спрыяў дзейнасці айца Мікалая. У яго карыстанне была прадстаўлена багатая бібліятэка Гашкевіча. Агульнымі намаганнямі ў іх атрымалася абудзіць цікавасць многіх японцаў да праваслаўнага вучэння. Так праваслаўную веру прынялі настаўнік Савабэ Такума (Павел), урач Сакаі

Анцуноры (Іаан) і інш. [8]. У 70-я гады XIX ст. у Токіа была адкрыта катэхізатарская вучэльня для падрыхтоўкі японскіх прапаведнікаў праваслаўя. У 1882 годзе адбыўся першы выпуск мужчынскай семінарыі, у якой акрамя рускіх прадметаў выкладалася японская гісторыя, кітайскія класічныя навукі. Стары і Новы Запавет, логіку, псіхалогію выкладалі на рускай мове. У гэты час адкрылася і жаночая семінарыя, дзе акрамя рэлігійнай і агульнай адукацыі дзяўчынкі вучыліся музыцы, спевам, вядзенню хатняй гаспадаркі. Іосіф Антонавіч не толькі шчодро дзяліўся з японцамі сваімі ведамі, не толькі імкнуўся далучыць іх да найбагацейшай духоўнай культуры рускага народа, але і сам старанна даследаваў культурны досвед японскага этнаса. Ён быў асветнікам і вучоным, які цалкам прысвяціў сябе гэтай справе. Вольны ад дыпламатычнай дзейнасці час ён прысвячаў навуковым заняткам. Консул сістэматычна займаўся прыродазнаўчымі назіраннямі, грунтоўна даследаваў флору і фауну Японіі. Іменем І.Гашкевіча названыя апісаныя ім невядомыя дагэтуль віды насякомых. Яго калекцыі папоўнілі экспазіцыі і фонды Музея імператарскай Акадэміі навук. навуковыя артыкулы даследчыка друкаваліся ў выданнях Галоўнай фізічнай абсерваторыі ў Пецяярбургу, у часопісе “Марскі зборнік”. У “Працах членаў расійскай духоўнай місіі ў Пекіне” надрукаваныя работы Гашкевіча, прысвечаныя выяўленню спецыфікі ўсходнеславянскіх моваў і заняткаў японцаў, кітайцаў і карэйцаў. Дыпламатам сабраная ўнікальная бібліятэка, якая па сённяшні час захоўваецца ў Інстытуце Усходазнаўства РАН (Пецяярбургскі філіял). У ёй налічваецца 1346 японскіх ксілаграфіаў і старадрукаў, 47 старонак геаграфічных карт [14]. Сабраныя пісьмовыя помнікі сведчаць пра разнабаковасць інатрэсаў вучонага-дыпламата, яны датычацца пытанняў геаграфіі, этнаграфіі, гісторыі мовы, прычым не толькі японцаў, але і народаў суседніх краін: Кітая, Карэі. Лінгвістычныя пошукі І.Гашкевіча будуць неўзабаве сістэматызаваныя ў працы “Пра карані японскай мовы”, якая будзе апублікаваная ў 1899 годзе [4].

На працягу сямі гадоў узначальваў рускае консульства ў Японіі Іосіф Антонавіч. Усе намаганні консула былі накіраваныя на збліжэнне рускага і японскага народаў.

Выяўленнем агульных асноў усходняй і заходняй культур займаўся **Адольф Міхайлавія Янушкевіч** (1803-1857). Нарадзіўся даследчык у Нясвіжскім замку у 1803 г. Да хрышчэння яго апякаў Міхал-Геранім Радзівіл”. Першыя яго гады дзяцінства прайшлі ў вёсцы Ўсаве непадалёку ад Капыля, якую ягоныя бацькі трымалі ў заставе (маёмаснае забяспячэнне атрыманай пазыкі, звязанае з перадачай даўжніком маёмасці крэдытору з правам далейшага выкупу). У 1821 г. Міхал Янушкевіч набыў вёску Дзягільна непадалёку ад Койданава ва ўласнасць (Дзяржынск) Пачатковую адукацыю Адольф атрымаў у школе ксяндзоў Даменіканаў у Нясвіжы. Затым яго ўзяў на выхаванне бядзетны сваяк, падкаморы Міхал Янушкевіч, уладальнік вёскі Краснае ў Ямпальскім павеце Падольскай губерні, і паслаў у 1819 г. у Вініцкую гімназію. Пасля яе заканчэння А. Янушкевіч паступае ў 1821 г. у

Віленскі ўніверсітэт і 3 гады слухае курсы на літаратурным адзяленні. Ва ўніверсітэце быў заўважаны прагрэсіўна настроенымі прафесарамі і студэнтамі, заслужыў іх прыязнасць і павагу за тое, што ўмеў цаніць розум, меў схільнасць да літаратурнай творчасці і навукі. Падчас навучання ва ўніверсітэце была апублікавана яго сентыментальная “дума” пад назвай “Мелітон і Эвеліна” і шэраг вершаў. Яго вельмі высока шанавалі знакаміты гісторык і грамадскі дзеяч Іаахім Лялявель, які ўзначальваў кафедру ўсеагульнай гісторыі. Прафесар быў ідэйным натхняльнікам студэнтаў, якія ва ўніверсітэце стварылі тайныя таварыствы філаматаў і філарэтаў. Іх члены выступалі супраць афіцыйнай палітыкі расійскіх улад у галіне адукацыі, спроб абмежавання культурна-асветніцкіх функцый навукі, асуджалі дэспатызм, прыгонніцтва, феадальна-абсалютысцкія парадкі. У недалёкай будычыне лёс прывядзе прафесара і яго таленавітага вучня на дарогу рэвалюцыйнай барацьбы, дэвізам якой будзе “За нашу і вашу свабоду!”

Завяршыўшы ўніверсітэцкі курс Адольф вяртаецца ў Падолле, дзе яго нягледзячы на тое, што яму не было 24 гадоў абіраюць дэпутатам Галоўнага Суду Ізбы Цывільнай На гэтай пасадзе А. Янушкевіч праявіў сябе найлепшым чынам. За добрасумленнасць, справядлівасць, высокі прафесіяналізм улады ўзнагародзілі яго пахвальным лістом, а грамадскасць выказала жаданне яшчэ абраць яго дэпутатам на наступныя 3 гады. Але здароў’е не дазволіла яму апраўдаць высокі давер грамадскасці. Урачы настойліва рэкамендавалі прайсці курс лячэння ў Карлсбадзе, куды ён і ад’ехаў вясной 1829 г. У Еўропе А. Янушкевіч прабыў 20 месяцаў. Акрамя Карсбада наведаў шэраг гарадоў Італіі, Саксоніі, Чэхіі, Паўднёвай Францыі, дзе блізка сыйшоўся з І.Гетэ, А.Міцкевічам, А.Адзінцом. А.Міцкевіч у сваёй паэме “Дзяды” спісаў з Янушкевіча сімвалічны вобраз вязня Адольфа, які прарочыў у турме, што зняволеных там філаматаў і філарэтаў чакае Сібір і казематы.

Летам 1830 г. завяршыўшы курс лячэння А. Янушкевіч вырашыў вярнуцца на радзіму і ўключаюцца ў арганізацыйную дзейнасць па фарміраванню паўстанцкіх атрадаў. За ўдзел у паўстанні быў асуджаны на ссылку ў казахскія стэпы, дзе трыццацігадоваму вязню лёсам было наканавана чвэрць стагоддзя пражыць удалечыні ад гарача любімай радзімы. Васемнаццаць гадоў пражыў ссыльным сярод казахаў. У перыяд зняволення ён актыўна вывучае культуру народаў Сярэдняй Азіі, ажыццяўляе кампаратыўны аналіз беларускай і ўсходнеазіяцкай культуры. Вынікі даследавання выкладзены ў кнізе “Zywot Adolfa Januszkiewicza i jego Listy ze stepow kirgzkich”, якая ў 1861 г. была выдадзена ў Парыжы, а ў 1875 г. – у Берліне. На рускую мову кніга была перакладзена толькі ў 1966 г. у Алма-Аце [1]. Маецца таксама і казахскі пераклад дадзенай працы [7]. Гэта кніга і шэраг іншых дакументаў дазваляюць нам рэканструяваць навукова-асветніцкую дзейнасць славітага суайчынніка, дух і волю якога не зламалі амаль невыносныя ўмовы 25-гадовага жыцця ў ссылцы.

Безумоўна, шматгадовая скурпулёзная даследчая праца над рознымі літаратурнымі тэкстамі дазволіла назапасіць шмат тэарэтычных ведаў у галіне не толькі гуманітарных, але і прыродазнаўчых навук, якія Янушкевіч імкнуўся апрабіраваць на практыцы. Падчас вандровак А.Янушкевіч вывучаў гісторыю качавых народаў, іх побыт, запісваў казахскія легенды, паданні і песні. Свае ўражанні ён перадае ў лістах на радзіму і занатоўвае ў “Дарожным дзённіку”. Літаратурна апрацаваныя яго назіранні ўтрымліваюць цікавыя звесткі па геаграфіі, біялогіі, гісторыі, этнаграфіі, фальклору этнасаў, якія пражывалі на бяскрайніх прасторах Сярэдняй Азіі. За час знаходжання ў ссыльцы А. Янушкевіч пабываў у Тарбагатайскіх, Алатаўскіх, Агадырскіх, Альджанскіх, Архацкіх гарах, на берагах Балхаша, на памежжы Кітая. Нягледзячы на слабае здароў’е, адсутнасць элементарных умоў вандроўнік знаходзіў сілы, каб пасля цяжкіх пераходаў занатаваць цікавыя эпізоды з жыцця казахскага народа.

“Дарожны дзённік” А.Янушкевіча з’яўляецца важнай крыніцай па гісторыі Казахстана XIX ст. Чытач і сучасны даследчык знойдзе ў ім апісанне складанага працэсу далучэння казахаў Старэйшага жуза да Расіі, аналіз сацыяльна-эканамічнага становішча казахаў, адметнасцей народнага мастацтва. Менавіта дзякуючы навукова-асветніцкай дзейнасці нашага суайчынніка, Еўропа даведлася аб сапраўдным жыцці і побыце казахаў, змагла перамяніць сфарміраваўшыся стэрэатыпы, паводле якіх казахі ўяўляліся дзікімі ордамі, з абмежаваным інтэлектам.

Заданні для самаправеркі

1. Чым дэтэрмінавана дыферэнцыяцыя гуманітарных навук у XIX ст.?
2. Акрэсліце асноўныя палажэнні ідэі народнасці, увасобленай у творчай спадчыне Т.Зана, Я.Чачота, А.Міцкевіча.
3. Выявіце адметнасці карціны свету і ментальнасці, якія адлюстраваны ў творах Ф.Багушэвіча, Я.Лучыны, В.Дуніна-Марцынкевіча.
4. Абзначце асноўныя ідэі канцэпцыі самасвядомасці культуры.
5. Прасачыце этапы станаўлення айчыннай этнакультуралогіі.

Літаратура

- 1.Багушэвіч, Ф. Творы: вершы, паэма, апавяданні, артыкулы, лісты / Уклад., прадм. Я. Янукевіча; камент. У.Содаля, Я. Янукевіча; Маст. Г. Хінка-Янушкевіч / Ф. Багушэвіч. – Мінск: Маст. літ., 1991. – 309 с.
- 2.Гошкевич, И.А. О корнях японского языка / И.А. Гошкевич. – Вильно: Типография Юсіфа Завадзкага. Замкавы пер., соб. дом, 1989. – 109 с.
- 3.Дубянецкі, Э.С. Культуралогія: Энцыкл. давед. / Э.С.Дубянецкі; Маст. А.А.Глекаў. – Мінск: БелЭн, 2003. – 384 с.: іл.
- 4.Ельскі, А. Выбранае / А.Ельскі; уклад. Н.Мазоўка, У.Казберук [і інш.] – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2004. – 496 с.
- 5.Жыццё Адольфа Янушкевіча і Яго Лісты з кіргізскіх стэпаў, 1 том / пер. з пол. мовы і камент. Г.Суднік-Матусэвіч. – Мінск: Медисонт, 2008. – 208 с. [4] с., іл.

6. Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии: Избр. произ. ХУ1 – начало Х1Х в. – Минск: Изд-во АН БССР, 1962. – 524 с.

7. Киркор, А.К. Просвещение и народное творчество в Литве / А.К. Киркор // Живописная Россия. Литовское и Белорусское Полесье. – Репр. воспроизведение изд. 1882 г. (Санкт-Петербург). – Минск, 1993. – С. 97-136.

8. Лойка, А. Адам Міцкевіч і беларуская літаратура / А. Лойка. – Минск: Выд-ва Белдзяржуніверсітэта, 1959. – 132 с.

9. Майхровіч, С. Янка Лучына: жыццё і творчасць / С. Майхровіч. – Минск: Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1952. – 123 с.

10. Майхровіч, А.С. Поиск истинного бытия и человека: Из истории философии и культуры / А.С. Майхровіч. – Минск: Навука і тэхніка, 1992. – 245 с.

11. Никифоровский, Н.Я. Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах / Н.Я. Никифоровский. – Витебск: Тип. А. Кушкова, 1897. – 307 с. и 26 с. примеч.

12. Романов, Е.Р. Белорусский сборник 1-2: Песни, пословицы, загадки / Е.Р. Романов. – Киев: Тип. С.В. Кульженко, 1885. – 468 с.

13. Смолік, А.І. Прадмова / А.І. Смолік // Другія Тышкевіцкія чытанні (г. Лагойск, 15 кастрычніка 2009 г.): матэрыялы чытанняў / рэдкал.: А.І. Смолік (адк. рэд.) [і інш.]. – Минск: Бел. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2009. – 109 с.

14. Фихте, И.Г. Несколько лекций о назначении ученого; Назначение человека; Основные черты современной эпохи: сборник: пер. с немец. / И.Г. Фихте – Минск: Попурри, 1998. – 472 с.

15. Цвірка, К. Дарогамі Т. Зана / К. Цвірка. // Польша. – 1992. – № 5 – С. 159-172; № 6. — С. 148-165.

16. Шпилевский, П.М. Путешествие по Полесью и Белорусскому краю / П.М. Шпилевский. – СПб.: «Современник», 1853. – 327 с.

17. Fedarowski, M. Lud białoruski na Rusi Litewskiej: materiały do etnografii słowenskiej w latach 1877– 1893 / przez Michała Fedarowskiego / M. Fedarowski. – Krakow: Wydawnictwo Komisji antropologicznej Akademii umiejętności, 1902. – 564 с.

18. Tyskewicz, Konstanty Hr. Wilija i jej brzegi. Pod względem hydrograficznym, historycznym, archeologicznym i etnograficznym – / Konstanty Hr. Tyskewicz. – Drezno : Drukiem i Nakładem J.I. Kraszewskiego, 1871 – 362 s.

5. Фарміраванне экспліцытных культуралагічных ведаў у ХХ ст.

5.1 Асноўныя тэндэнцыі сацыякультурнага развіцця

Двадцатае стагоддзе ўвайшло ў гісторыю сусветнай цывілізацыі як эпоха найвялікшых сацыяльных катаклізмаў, што кардынальна паўплывалі на лёс многіх народаў. Навука стала яшчэ больш магутным фактарам развіцця

постіндустрыяльнага грамадства. Стварэнне квантавай механікі, тэорыі рэлятывізму, кібернетыкі, ядзернай энергетыкі, геннай інжынерыі, камп'ютэрнай і лазернай тэхнікі, мноствы іншых навукова-тэхнічных навін у карані змянілі навуковую карціну свету і яе ўвасабленне не толькі ў навуковых тэорыях, але і ў разнастайных тварэннях культуры. У постіндустрыяльным грамадстве склаўся і прынцыпова іншы тып вытворчасці, распаўсюджання і захавання культуры. Культура стала найбольш дынамічным, нават у параўнанні з тэхнікай, кампанентам цывілізацыі. Вытворчасць, перадача, захаванне і спажыванне інфармацыі ажыццяўляюцца на прынцыпова іншай тэхналагічнай аснове, што прыводзіць да карэнных змен у культуры.

Аптымістычнае светасузіранне, абумоўленае поспехамі навуковай думкі, увасобленай у сусветнай прамысловасці і тэхніцы, паслужыла асновай для ўзнікнення характэрнага для чалавека XX ст. адчування касмічнасці свайго быцця. Касмізм – унікальная, найцікавейшая з'ява сучаснай культуры. Значэнне яго пачынае ўсведамляцца толькі зараз, у трэцім тысячагоддзі. У працах вядомых касмістаў У.І.Вярнадскага, А.Л.Чыжэўскага, Тэйяра дэ Шардэна былі пастаўлены прынцыпова новыя праблемы касмічнай ролі чалавецтва, адзінства чалавека і космасу, маральна-этычнай адказнасці падчас касмічнай экспансіі чалавецтва.

Яшчэ адна акалічнасць адрознівае XX ст. ад папярэдніх. Буйныя адкрыцці мінулага рэдка былі звязаныя з развіццём тэхнікі. Яны існавалі аўтаномна, нават тады, калі апырэджвалі прагрэс тэхнікі. Тэхніка таксама развівалася незалежна ад навукі. Часам яны развіваліся паралельнымі курсамі, часам разыходзіліся, але практычна не залежалі адно ад аднаго. У XX ст., асабліва ў яго другой палове, яны немагчымыя адна без адной. Навука стала моцным фактарам развіцця тэхнікі, тэхніка стала навукаёмістай, і абедзве абумовілі далейшы прагрэс вытворчасці. З'яўляюцца атамная энергетыка, генная інжынерыя, пачынаецца засваенне касмічнай прасторы. Усё гэта прымушае не без падстаў называць XX ст. стагоддзем тэхнікі, якая пранікае ва ўсе сферы чалавечага існавання, закранае ўсе формы жыццядзейнасці чалавека.

Можа здацца, што бурнае развіццё тэхнікі ў XX ст. уяўляе сабой урачыстасць розуму і можа стаць асновай шчасця і ажыццяўлення шматвяковых летуценняў чалавецтва. На жаль, гэта далёка не так. Тэхнічны прагрэс, даруючы чалавеку матэрыяльныя выгоды, адымае ў яго чалавечы пачатак, ператвараючы яго спачатку ў прыдатак машыны, затым у абслугоўваючы элемент машынай вытворчасці. Чалавецтва, якое марыла аб вызваленні ад знясільваючай працы, у чарговы раз выпрабавала расчараванне: яно стала рабом стандарту, якое адняло ў чалавека нават яго святая святых – непаўторнасць пачуццяў. Артэга-і-Гасэт у кнізе “Паўстанне мас” паказвае працэс абязлічвання мас, які адбываецца ў свеце вытворчасці, абсталяванай новай тэхнікай.

Тэхніка ў XX ст. з жахлівай жорсткасцю выявіла сябе ў Першую сусветную вайну, калі свет быў узрушаны ўжываннем атрутных рэчываў і іншых формаў масавага знішчэння. Другая сусветная вайна з яшчэ большай выразнасцю паказала адваротны бок развіцця навукі і тэхнікі для чалавецтва.

Ідэя панавання чалавека над прыродай паставіла грамадства ў XX ст. на мяжу экалагічнага крызісу. Перад сучаснай еўрапейскай культурай паўстаюць жыццёва важныя задачы: як захаваць і палепшыць якасць прыроднага асяроддзя пры нарастаючым навукова-тэхнічным уздзеянні на яго? Якімі павінны быць якасці чалавека ў новай экалагічнай сітуацыі? Як ліквідаваць адчужэнне чалавека ад прыроды? Яшчэ Э.Кант адзначаў: “Абавязкі, аднак, мы маем толькі ў дачыненні да людзей. Нежывое цалкам падпарадкаванае нашай самаўпраўнасці. І абавязкі ў дачыненні да жывёл з’яўляюцца такімі толькі ў той ступені, у якой яны трапляюць у кола нашых інтарэсаў”.

З незвычайнай вастрынёй паўстае ў XX ст. праблема чалавека: яго месца ў свеце і роля ва ўсіх працэсах, якія выступаюць дваяка: як вынік развіцця ўсёй мінулай культуры і як пачатак наступных эпох. Праз чалавека праходзіць дэмаркацыйная лінія, якая адлучае мінулае ад будучыні.

Сацыякультурнай сістэме постіндустрыяльнага грамадства ўласцівы шэраг негатыўных аспектаў. Перш за ўсё гэта маніпулятыўны характар гэтай сістэмы. Тэхналагічныя дасягненні “інфармацыйнага стагоддзя” прывялі да духоўнага абясцэньвання былой культуры, яе адыходу ад асноўных сфер грамадскага жыцця, да страты для духоўнага стану чалавека.

Непрыманне негатыўных наступстваў постіндустрыяльнага грамадства спрыяе ўзнікненню разнастайных альтэрнатыўных формаў жыццёўладкавання: экалагічныя рухі; утапічныя камуны; арганізацыі, што ўзніклі на аснове розных усходніх містычных вучэнняў; авангардныя плыні, звязаныя з пакланеннем музычна-эстрадным тыпам масавай культуры і інш.

З сярэдзіны XX ст. у духоўным жыцці развітых краін, якія ўступілі ў постіндустрыяльную эпоху, выразна праяўляецца кірунак, што атрымаў назву постмадэрнізм. Гэты кірунак заметна паўплываў на ідэалагічнае і рэлігійнае жыццё, літаратуру і мастацтва, на гуманітарныя веды. Постмадэрнісцкая ментальнасць складвалася як пераадоленне не толькі класічных, але і мадэрнісцка-авангардных устаноў і арыентацый, як адаптацыя духоўнай дзейнасці да ўмоў сталага дэмакратычнага грамадства, якое адрозніваецца плюралізмам у самых разнастайных сферах быцця.

Постмадэрнізм не адмаўляе ні мадэрнізм, ні іншыя культурныя парадэгмы, але знішчае тую статусную іерархію, вяршыню якую займалі творцы і эксперты, а масам прыходзілася знаходзіцца ў падножжы. Адкідваецца і розніца паміж цэнтрам і перыферыяй, паміж стваральнікамі культурных твораў і аўдыторыяй і нават паміж дасканалым, ці высокім, у мастацтве і выпадковым, ці паўсядзённым. У гэтай плыні не прызнаецца “дыктатура навізны і прагрэсу”, адсутнічае клопат пра чысціню мастацкай

з'явы, дапускаецца і нават заахвочваецца існаванне самых разнастайных элементаў.

Са сталым індустрыяльным грамадствам звязваюць і станаўленне масавай культуры. У сучасным грамадстве пануюць масмедыя і масавая культура. Праз сродкі масавай інфармацыі масавая культура пранікае ў самыя шырокія слаі насельніцтва, самыя аддаленыя куткі як у рамках нацыянальных супольнасцей, так і ў глабальных маштабах.

Сучасная культуралогія дае мноства азначэнняў гэтай з'яве, бо масавая культура займае вялікую і ўсё больш значную культурную прастору ў свеце. На Захадзе яе называюць папулярнай культурай і індустрыяй забаў, спажывецкай і камерцыйнай культурай. Яе з'яўленне і функцыянаванне часта звязваюць з развіццём сродкаў масавай інфармацыі, з задачамі прапаганды пэўнай ідэалогіі, пэўных каштоўнасцей. Сапраўды, масавая культура мае ўсе гэтыя якасці. Было б несправядліва зводзіць яе толькі да забаў або кітчу, якія не валодаюць ні мастацкай, ні эстэтычнай каштоўнасцю. Ступень яе папулярнасці звязана не толькі з модай або даступнасцю амаль для кожнага члена грамадства. Практычна ўсе тэарэтыкі адзначаюць, што масавая культура з самага пачатку (яна з'явілася ў ЗША) існавала ў інтарэсах бізнесу і толькі потым стала ўдзельнічаць у іншых сферах культурнага жыцця людзей. У Еўропе масавая культура на першых парах выступала як апазіцыя афіцыйнай культуры, што была звязана з дзяржавай, ёю прапагандавалася і распаўсюджвалася праз навучальныя ўстановы і царкву.

Больш поўнае тлумачэнне масавай культуры прапаноўваюць тыя культурологі, якія разглядаюць яе функцыі. Адно тэарэтыкі бачаць яе сутнасць у тым, што яна здзяйсняе стандартызацыю духоўнай дзейнасці чалавека, калі ігнаруецца і нават “вымываецца” індывідуальная непаўторнасць кожнага. Іншыя адзначаюць, што ёй уласціва імкненне надаваць элементам культурнай сістэмы пэўнасць, аднастайнасць, абсалютнае падабенства, калі ўсе бакі жыцця нівелююцца. Масавая культура арыентуецца на самыя нізкія густы і адзнакі, таму папулярнае мастацтва не толькі дае плоскую і абмежаваную карціну жыцця, але прыводзіць людзей да звужэння эмоцый і інтарэсаў. З дапамогай масавага мастацтва мы прыстасоўваемся да нормаў жыцця непаўналетніх. Французскі сацыёлаг Э. Морэн лічыць, што для масавай культуры характэрны сістэма “зорак”, рэклама, эротыка, гвалт, хэпі энд.

Свет масавай культуры вялізны: ён уключае рэкламу, шоу-бізнес, папулярныя кіно- і тэлежанры, такія, як мюзікл, эратычны фільм, фільм жахаў, вестэрн, гангстэрскі фільм, некаторыя літаратурныя формы, напрыклад дэтэктыўны раман, і інш. Мэтай большасці выглядаў і жанраў масавай культуры становіцца зыход ад практычных патрэб штодзённасці. Масавая культура прапаноўвае ілюзію зносін, ілюзію дачынення людзей да чалавечай супольнасці. У канчатковым рахунку гэтыя ілюзіі ашукваюць не толькі спажывцоў, але і стваральнікаў масавай культуры.

Самыя розныя аўтары адзначаюць, што ўнутраным, істотным бокам масавай культуры з'яўляецца памкненне да пошласці – паніжэння ідэалу да ўзроўню асярэдненасці, звычайнасці, штодзённасці. Нездарма нават на радзіме масавай культуры яе называюць часта псеўдакультурай або контркультура.

У постіндустрыяльным грамадстве склаўся і прынцыпова іншы тып вытворчасці, распаўсюджання і захавання культуры. Культура стала найбольш дынамічным, нават у параўнанні з тэхнікай, кампанентам цывілізацыі. Вытворчасць, перадача, захаванне і спажыванне інфармацыі ажыццяўляюцца на прынцыпова іншай тэхналагічнай аснове, што прыводзіць да карэнных змен у культуры. “Экранная культура” – інтэрнацыянальная па сваёй прыродзе. Яна лёгка перасякае нацыянальна-дзяржаўныя межы, не мае моўных абмежаванняў, таму хутка авалодвае свядомасцю разнамоўнай аўдыторыі “без перакладчыка”. Даступнасць і разнастайнасць культурнай інфармацыі прыводзяць, з аднаго боку, да значнай аднароднасці сусветна-інфармацыйнай прасторы, да зняцця ўсіх перашкод, а з другога – да вялікай разнастайнасці інфармацыі, з якой чалавек можа выбраць тое, што адпавядае яго арыентацыі. Здольнасць хуткага і надзейнага пераносу інфармацыі на любы адлегласці робіць магчымым радыкальную дэцэнтралізацыю важнейшых працэсаў, у тым ліку вытворчасць, кіраванне, адукацыю.

У канцы ХХ ст. працэс культурнай інтэграцыі набірае сілу. Ідзе развіццё рознабаковых міжнародных культурных кантактаў, ствараюцца новыя міжнародныя культурныя, навуковыя, спартыўныя і іншыя арганізацыі, усталёўваюцца агульнапрынятыя для ўсіх краін нормы міжнароднага права, палітычнага жыцця, маралі. Усё гэта дазваляе нам гаварыць аб працэсе глабалізацыі сучаснай культуры.

Тэрмін “глабалізацыя” ў грамадскіх навуках ужываецца для абазначэння паскоранага працэсу інтэграцыі нацый у сусветную сістэму ў сувязі з развіццём сучасных транспартных сродкаў і эканамічных сувязей, а таксама ўзмацнення сродкаў масавай інфармацыі. Агульнапрынятая пазітыўная ацэнка глабалізацыі як працэсу пэўнага аб'яднання чалавецтва ў адзіную гаспадарчую сістэму толькі на базе сучаснай матэрыяльнай культуры, тэхнікі мае традыцыйны характар і абапіраецца на традыцыйна пазітыўную ацэнку амаль класічных ужо мадэляў агульнаграмадскага індустрыяльнага развіцця.

Пытанне аб уздзеянні на гісторыка-культурны працэс, аб глабальным мадэляванні і планаванні мае ўжо не толькі тэарэтычнае, але і практычнае значэнне. Зразумела, каб ажыццявіць ідэальна-плануючую функцыю, неабходна мець прагнастычную мадэль развіцця свету. Праблемы будучага культурна-гістарычнага развіцця ўвасобіліся ў выглядзе шэрага культуралагічных канцэпцый. Так, А.Маслоў ускладае свае надзеі на стварэнне будучага грамадства, у якім рашаючую ролю будуць адыгрываць самаактуалізуючыся і схільныя да вышэйшых перажыванняў індывіды. С.Хантынгтон у сваёй комплекснай праграме глабальнага мадэлявання праводзіць ідэю, што культурныя асаблівасці больш значныя, чым

палітычныя і сацыяльныя разыходжанні, і фундаментальнай праблемай сучаснай эпохі з'яўляецца супрацьстаянне сучаснага і традыцыйнага.

Самасвядомасць, ідэнтычнасць будзе мець у бліжэйшай будучыні ўсё больш вызначальнае значэнне менавіта на ўзроўні вылучаных культурцывілізацый, ці метакультур. Гэта таксама звязана з усведамленнем канфліктнасці свету і будучымі сутыкненнямі цывілізацый па “лініях культурных разломаў”, г.зн. прасторавых меж метакультурных супольнасцей. Напрыклад, С.Хантынгтон выказвае меркаванне аб тым, што адрозненні паміж цывілізацыямі-культурамі велізарныя і яшчэ доўга будуць заставацца такімі. Сапраўды, цывілізацыі непадобны па сваёй гісторыі, культурных традыцыях, рэлігіях. У людзей розных культурцывілізацый адрозніваюцца ўяўленні аб свеце ў цэлым, аб свабодзе, мадэлях развіцця, аб адносінах паміж індывідам і супольнасцю, аб Богу.

Асаблівую ролю ў вызначэнні абрысаў будучага культурнага свету адыгрывае фундаменталізм (строгае выкананне архаічных нормаў, вяртанне да былых парадкаў), перш за ўсё ў выглядзе рэлігійных рухаў. Вяртанне да традыцыйных культурных каштоўнасцей, на наш погляд, ёсць рэакцыя на экспансію глабальнай культуры ў развіваючыся краіны. Дадзеная з'ява ахапіла ў першую чаргу краіны ісламскай метакультуры, якая адыгрывае істотную ролю ў сучасным свеце. Асноўны “культурны разлом” навукоўцы бачаць у супрацьстаянні Захаду астатняму свету. Выйсце з такога становішча бачыцца ў змене супрацьстаяння палітычных сістэм супрацьстаяннем розных культур, фарміраванні шматполоснага полікультурнага ўзаемадзеяння. Сёння паступова адбываецца пераарыентацыя сучаснай індустрыяльнай культуры на больш інтравертную, звернутую да ўнутранага свету чалавека. Гэта выяўляецца ў вялікай цікавасці да асобнага самаўдасканалення, да рэлігійных сістэм, у непрыняцці маладым пакаленнем рацыянальна-рэчавага падыходу да жыцця, ва ўзнікненні субкультур і контркультуры, пошуку сэнсу існавання ў заходняй культуры. Як адзінка знешняга геапалітычнага ўзаемадзеяння заходняя культура іманентна імкнецца да мадэрнізацыі, абнаўлення.

Такім чынам, дынаміка культуры ў кантэксце глабалізацыі будзе залежаць ад узаемадзеяння культурцывілізацый, ад вырашэння канфлікту паміж сучаснасцю і традыцыянасцю, ад выкарыстання асаблівасцей культурна-гістарычнага шляху розных народаў.

Абазначаная кола праблем сацыякультурнага развіцця сусветнай супольнасці, у тым ліку і беларускага грамадства знайшла сваё адлюстраванне ў гісторыі беларускай культуралагічнай думкі.

5.2 Адметнасці сацыякультурнай сітуацыі ў Беларусі

На мяжы XIX-XX стст. важным фактарам светапогляднага развіцця беларускай свядомай інтэлігенцыі з'яўляюцца ідэі рэвалюцыйных дэмакратаў. Іх праграма побач патрабаваннямі сацыяльна-палітычнага зместу прадугледжвала патрабаванне свабоднага развіцця нацыянальнай культуры.

Пазіцый рэвалюцыйнай дэмакратыі прытрымліваліся ў дарэвалюцыйны перыяд Я.Купала, Я.Колас, Цётка і інш.

На хвалі нацыянальна-вызваленчага руху у Пецярбургу ўзнік Беларускі навукова-літаратурны гурток студэнтаў Санкт-Пецярбургскага універсітэта. Галоўная заслуга гуртка – навуковае абгрунтаванне неабходнасці правядзення сістэматычных даследаванняў беларускай мовы, літаратуры і культуры. Пры садзейнічання С.Вянгерава, Я.Карскага, А.Пагодзіна, Е.Раманава, Б.Эпімах-Шыпілы і іншых навукоўцаў гурткоўцы распрацавалі комплексную праграму даследавання матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў. На пасяджэннях гуртка студэнты абмяркоўвалі свае навуковыя даклады: “Фанетычная транскрыпцыя беларускіх твораў”, “Беларуская народная музыка”, “Вывучэнне старажытных гістарычных помнікаў і ахова даўніны” і інш. Такім чынам, выкладчыкі і студэнты ўпершыні выказалі думку пра стварэнне асобнай навукі аб беларускай культуры.

З утварэннем БССР беларусазнаўства працягвае развівацца і атрымлівае дзяржаўную падтрымку. Першыя кіраўнікі беларускай дзяржавы (З.Жлуновіч, У.Ігнатоўскі, А.Чарвякоў) нацыянальнай палітыцы надавалі важнае значэнне. Асноўны яе змест вызначалі пытанні развіцця беларускай мовы. У пачатку 20-х гг. беларуская мова, дзякуючы намаганням Я.Коласа, Я.Купалы, М.Гарэцкага, М.Чарота, М.Лынькова, К.Чорнага і інш., набыла ўсе галоўныя прыкметы, уласцівыя літаратурнай мове. Арганізацыяй беларусазнаўства займаўся Народны камісарыят асветы БССР.

Значную ролю ў станаўленні экспліцытных культуралагічных ведаў адыграў Інстытут беларускай культуры, які існаваў у 1922-29 гг. Даследаванні ў ім набылі комплексны характар. Яго супрацоўнікі К.Міцкевіч (Я.Колас), І.Луцэвіч (Я.Купала), С.Некрашэвіч, Я.Лёсік, І.Замоцін, М.Байкоў, А.Ясініскі і інш. распрацоўвалі беларускую навуковую тэрміналогію, мэтанакіравана і паслядоўна выяўлялі асаблівасці матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў. Вынікі навуковых даследаванняў публікаваліся ў “Запісках аддзела гуманітарных навук” Інбелкульту, часопісах “Наш край”, “Полымя”, “Маладняк”.

Паралельна з навуковым беларусазнаўствам развівалася і асветнае беларусазнаўства. Так, у 1920 / 1921 акадэмічным годзе ў школы быў уведзены прадмет “Беларусазнаўства”. Арганізаваліся курсы і гурткі. Напрыклад, у 1924-27 гг. у Мінску дзейнічалі Вышэйшыя курсы беларусазнаўства, на якіх рыхтавалі настаўнікаў і лектараў.

У 30-х гадах беларусазнаўства пачынае паступова згортавацца. Дзяржаўнае і партыйнае кіраўніцтва СССР пачало праводзіць у жыццё дэнацыялізаваную савецкую ідэалогію, згодна якой абмяжоўвалася культурна-асветніцкая дзейнасць у савецкіх рэспубліках. Спакваля прыхільнасць да беларускай і культуры трансфарміравалася ў поўную сваю процілегласць і станавілася прычынай сталінскіх рэпрэсій. Так, беспадстаўна былі абвінавачаны ў нацыянал-дэмакратызме А.Баліцкі, П.Галавач, М.Гарэцкі, У.Дубоўка, А.Дудар, Я. Дыла, В.Ластоўскі, Я.Лёсік, С.

Некрашэвіч, Я.Пушча, А.Цвікевіч і інш. Ішло таксама скарачэнне беларускамоўных школ, выдання беларускіх кніг і газет.

Непрыхільныя адносіны да нацыянал-дэмакратызма захаваліся аж да 1990-х гг. З узнікненнем незалежнай Рэспублікі Беларусь каштоўнасці ідэалогіі нацыянал-дэмакратызма замацаваны ў нацыянальным заканадаўстве. Важнае значэнне ў фарміраванні дзяржаўнай палітыкі ў галіне культурнай законы “Аб культуры”, “Аб адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь”, “Аб мовах у Беларускай ССР”. Апошнім заканадаўчым дакументам беларуская мова абвяшчалася дзяржаўнай мовай. Адначасова ў законе адзначалася, што ўсебаковае развіццё і функцыянаванне беларускай мовы ва ўсіх сферах грамадскага жыцця прадугледжвае клопат аб свабодным развіцці і выкарыстанні ўсіх нацыянальных моў. На падставе названага закона ў рэспубліцы была распрацавана Дзяржаўная праграма развіцця беларускай мовы і іншых нацыянальных моў. Праграма была заклікана садзейнічаць адраджэнню і развіццю мовы і культуры не толькі беларускага этнаса, але і свабоднаму развіццю і роўнаму выкарыстанню родных моў суб’ектамі іншых нацыянальнасцей.

У 90-я гады ХХ ст. цікавасць да вывучэння культуры істотна ўзрасла. Беларускія вучоныя сумесна разам з навукоўцамі сусветнай супольнасці спрабуюць адказаць на пытанне: “Што ўяўляе сабой гістарычны шлях чалавецтва — паслядоўнае развіццё па пэўнай схеме (стадыі, этапы) або ўзаемадзеянне розных тыпаў культур-цывілізацый?” З такім аспектам аналізу цесна звязаны праблемы ўдасканалення культур, распрацоўкі мадэляў будучага развіцця і ўплыву чалавека на ход гісторыка-культурнага працэсу ў цэлым. У гэты час у навукова-даследчых і вышэйшых навучальных установах Беларусі ствараюцца кафедры культуралогіі, у вучэбны працэс уводзіцца культуралагічны курс. Цікавасць да дысцыплін культуразнаўчага цыкла з’яўляецца адной з найбольш прыметных асаблівасцей сучаснай адукацыі. У працэсе культуралагічнай адукацыі моладзь рыхтуецца да асабістай арыентацыі ў сучасным свеце, да асэнсавання яе як сукупнасці культурных дасягненняў чалавечага грамадства. Культуралагічная адукацыя садзейнічае ўзаемаразуменню і прадукцыйным зносінам прадстаўнікоў розных культур.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што на працягу ХХ стагоддзя завяршыўся працэс фарміравання беларускай культуралогіі з рознымі яе галінамі (фундаментальнай, прыкладной, гістарычнай і інш.). На стыку гуманітарных навук узнікаюць філасофія культуры, сацыялогія культуры, лінгвакультуралогія, культураметрыя, музейная культуралогія.

5.3 Развіццё тэорыі і гісторыі беларускай культуры ў першай палове ХХ ст.

Рэвалюцыйныя падзеі ў пачатку стагоддзя паспрыялі далейшаму паглыбленню зместу дэмакратычна-вызваленчага руху. Ідыёлагі нацыянальна-культурнага адраджэння атрымалі магчымасць абапірацца на

нацыянальныя перыядычныя выданні. Газеты “Наша доля”, “Наша ніва”, “Наша хата” з’яўляліся своеасаблівымі інстытутамі беларускай культуры. На іх старонках адбывалася станаўленне беларускай літаратурна-мастацкай крытыкі, буліцыстыкі, фалькларыстыкі, у тым ліку і культуралогіі. Перадавая інтэлегенцыя, якая гуртавалася вакол названых перыядычных выданняў распачынае непасрэдную практычную дзейнасць па трансляцыі каштоўнасцей беларускай культуры. Так, нашанівец В.Ластоўскі ў 1910 г. выдаў першую навуковую працу на беларускай мове “Кароткая гісторыя Беларусі”. У 1913 г. у Віцебскім аддзяленні Маскоўскага археалагічнага інстытута А.П.Сапуноў пачаў чытаць лекцыі па гісторыі Беларусі. У гэтым вучэбным курсе разглядаліся і некаторыя праблемы беларускай культуры.

Інтарэс да комплекснага даследавання беларускай культуры ўзмацніўся ў гады 1-й сусветнай вайны (1914-1918 гг.), Лютаўскай і Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. Шматлікія беларускія палітычныя партыі ў барацьбе за дзяржаўную незалежнасць, адзінства нацыі, нацыянальна-культурнае адраджэнне імкнуліся абаперціся на першыя культуралагічныя канцэпцыя, вырацаваныя беларускімі тэарэтыкамі.

5.4 Асэнсаванне дэтэрмінантаў нацыянальна-адраджэнскага руху Антонам і Іванам Луцкевічамі

Вызначальную ролю ў станаўленні айчынай культуралагічнай думкі ў гэты перыяд адыграў **Антон Іванавіч Луцкевіч** (1884-1942 гг.) нарадзіўся ў г. Шаўляй Ковенскай губ у шляхецкай сям’і.роду. У 1902 г. скончыў Мінскую гімназію. Вучыўся на фізіка-матэматычным факультэце Пецярбургскага ўніверсітэта, юрыдычным факультэце Дрэпцкага ўніверсітэта. Адзін з заснавальнікаў у 1903 г. Беларускай рэвалюцыйнай грамады. Арыштаваны ў Мінску ў 1904 за распаўсюджванне партыйнай літаратуры; выпушчаны з пазбаўленнем права пакідаць горад. У лютым 1906 г. перайшоў на нелегальнае становішча і пераехаў у Вільню. Першы артыкул апублікаваў у 1906 у № 1 газеты «Наша доля». Супрацоўнічаў з выдавецтвам «Нашай нівы». Пасля акупацыі Вільні ў 1915 нямецкімі войскамі ўзначаліў Беларускае таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны. Адзін з выдаўцоў газеты «Гоман». У 1915 г.з братам, паэтэсай Цёткай (А.Пашкевіч) і інш. заснаваў Беларускаю сацыял-дэмакратычную работніцкую групу ўзначаліў Беларускі народны камітэт.

У перыяд існавання Беларускай народнай рэспублікі займаў шэраг пасадак ва ўрадзе БНР. У канцы сакавіка 1919 г. перад пагрозай польскай акупацыі Заходняй Беларусі выехаў у Берлін, дзе знаходзіўся амаль год. З лютага 1920 г. пражываў у Вільні. Там аднавіў выданне газ. «Наша ніва» і выдаў зборнікі «Наша ніва» і «Памяці Івана Луцкевіча». Выкладаў у Віленскай беларускай гімназіі. У ліпені 1921 г. заснаваў Беларускаю школьную раду, якая пазней злілася з Таварыствам беларускай школы. Пасля ўтварэння ў 1925 г. Беларускай сялянска-работніцкай грамады працаваў у яе рэдакцыйным камітэце. У 1930 г. польскія ўлады забаранілі дзейнасць

Беларускага выдавецкага таварыства, якім кіраваў Антон Луцкевіч. У 1931 г. звольнены з работы ў Віленскай беларускай гімназіі.

Пасля ўступлення ў Заходнюю Беларусь Чырвонай Арміі яго запрасілі на сход беларускай інтэлігенцыі. Арыштаваны 30 верасня 1939 г. савецкімі ўладамі ў Вільні; этапіраваны ў Мінск. Рашэннем Асобай нарады пры НКУС СССР 14 чэрвеня 1941 прыгавораны да 8 гадоў зняволення. Памёр у зняволенні у 1942 г.

Акрамя грамадска-палітычнай дзейнасці А.І.Луцкевіч займаўся плённай навукова-публіцыстычнай дзейнасцю. Першы артыкул «Што будзе?» надрукаваў у газеце «Наша доля» у 1906 г. У артыкулах і нататках крытыкаваў аграрную і нацыянальную палітыку царызму, Так, у артыкуле «Краёвае становішча», выказаўся за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне беларускага народа, асуджаў нацыяналізм. У артыкуле «Эканамічная эвалюцыя і беларускі рух», вызначыў фактары развіцця беларускага вызваленчага руху, які звязаў з развіццём капіталістычных адносін і станаўленнем нацыянальнай буржуазіі. Шэраг прац прысвечана гісторыі БРГ і БСГ «Польская акупацыя на Беларусі» і «За дваццаць пяць гадоў (1903—1928)». Даследаваў гісторыю нарадавольніцкага руху, выступаў з дакладамі і рэфератамі па гэтым пытанні.

А.І. Луцкевіч як літаратурны крытык напісаў шэраг літаратурна-крытычных прац («Нашы песняры», «Адбітае жыццё», «Пуцяводныя ідэі літаратуры», «Вязніца Адама Міцкевіча» і інш.). Ён з'яўляецца таксама аўтарам лінгвістычных прац. Ім распрацаваны цыкл лекцый па фанетыцы і этымалогіі. У 1917 г. выдаў працу «Як правільна пісаць па-беларуску», у 1918 г.— «Беларускі правапіс». А.І. Луцкевіч пераклаў на беларускую мову працу М. Доўнар-Запольскага «Асновы дзяржаўнасці Беларусі», «Элементарную алгебру» А. Кісялёва і падручнік В. Остэрлёфа і Я. Шустэра «Сусветная гісторыя. Ч. 2. Сярэднявечная гісторыя» Новы завет і Псалтыр Асобныя яго артыкулы і нататкі прысвечаны жыццю і творчасці М. Багдановіча, А. Бурбіса, М. Гарэцкага, Ядвігша Ш., Ф. Багушэвіча, Я. Коласа, Я. Купалы, Цёткі, К. Сваяка і інш.

Адным пачынальнікаў і ідэйных кіраўнікоў беларускага культурна-асветнага і грамадска-палітычнага руху быў **Іван Іванавіч Луцкевіч** (1881-1919 гг.). Беларускі дзеяч культуры нарадзіўся ў г. Шаўляй Ковенскай губ у шляхецкай сям'і. роду. Яго бацька Ян Герман прымаў актыўны ўдзел у паўстанні Кастуся Каліноўскага. Адукацыю пачынаў у Лібаўскай і Мінскай гімназіях. У 1902-1905 гг. адначасова навучаўся на юрыдычным факультэце Пецярсбургскага ўніверсітэта, ў Маскоўскі археалагічным інстытуце. У студэнцкія гады далучыўся да нацыянальна-вызваленчага руху. Быў адным з заснавальнікаў Беларускай рэвалюцыйнай грамады За палітычную дзейнасць у 1903 г. трапіў у астрог. Актыўна ўдзельнічаў у рэвалюцыйных падзеях 1905 г. у Мінску. Пад пагрозай арышту выехаў у пачатку 1906 г. у Вільню. Тут І.Луцкевіч прычыніўся да выдання беларускіх газет «Наша доля» і «Наша Ніва», «Гоман», стварэння кнігавыдавецкіх суполак «Наша хата» і Беларускае

выдавецкае таварыства. Па яго ініцыятыве ў Вільні быў адкрыты Беларускі клуб, вакол якога гуртавалася аматарская драматычная група пад кіраўніцтвам Францішка Аляхновіча. У 1919 г. у выніку намаганняў І. Луцкевіча ў Вільні адбылося адкрыццё першай беларускай гімназіі, дзе ён выкладаў краязнаўства і беларусазнаўства. Змагар за незалежную Беларусь з'яўляецца аўтарам шэрагу навукова-публіцыстычных прац па гісторыі, мастацтве, кніжнай культуры Беларусі, аповесці «Дым і попел». Ён уведзены ш навуковы ўжытак помнік старабеларускай кніжнай культуры ХІІ ст., пісаны арабскай графікай “Аль-Кітаб”.

Браты Луцкевічы былі аднымі зь першых, хто зразумеў неабходнасць дзяржаўнай незалежнасці Беларусі, выступалі за аднаўленне на Беларусі царкоўнай уніі дзеля паяднання рэлігійнага і грамадска-палітычнага рухаў у адзіным нацыянальна-адраджэнскім працэсе. Іх светапогляд эвалюцыянаваў ад канцэпцыі краёвай аўтаноміі да абвясчэння БНР у яе этнаграфічных межах. Адметнасцю іх поглядаў была культурная талерантнасць, якая праявілася ў адстойванні раўнапраўных адносін Беларусі, Расіі, Украіны, Літвы і Польшчы. І.Луцкевіч імкнуўся данесці ідэю дзяржаўна-культурнага адраджэння да сусветнай супольнасці. Ён ініцыяваў абмеркаванне пытання аб нацыянальна-культурным самавызначэнні беларускага народа на канферэнцыі сацыялістычных і рэвалюцыйных партый у Фінляндыі ў 1905 г., Славянскім з'ездзе прагрэсіўных студэнтаў у 1908 г. у Празе, Міжнароднай канферэнцыі нацый у 1906 г. у Лазане.

5.5 Выяўленне сэнсафарміруючай ролі беларускай мовы Я. Лёсікам

Праблемы незалежнасці Беларусі, яе нацыянальнага адраджэння, гісторыі і будычыні займалі асноўнае месца ў грамадска-палітычнай і публіцыстычнай дзейнасці **Язэпа Юр'евіча Лёсіка** (1883-1940 гг.). Мовазнавец нарадзіўся ў сяле Мікалаеўшчына Мінскага павету, у сям'і селяніна. Быў малодшым з сямі братоў і апошняе дзіця ў бацькоў. У 1898 г. ён паступіў у Маладзчанскую настаўніцкую семінарыю. Аднак на другі год быў выключаны з яе без права паступлення ў іншыя навучальныя ўстановы. Пераехаўшы ў Ноўгарад-Северскі на Чарнігаўшчыне паступіў у гарадское вучылішча і скончыў яе ў 1902 г. і быў прызначаны настаўнікам у школу ў мястэчку Грамяч. Тут захапіўся палітычнымі справамі і стаў знаёміць з палітычнымі пытаннямі грамяцкіх сялян. За палітычную дзейнасць быў арыштаваны і прыгавораны да бестэрміновага высялення ў Сібір. Тут сустрэўся з Алесем Гаруном, з якім потым не разлучаўся. Нягледзячы на адарванасць ад сваёй Бацькаўшчыны, Я.Лёсік трымаў цесную сувязь з ёю: супрацоўнічаў з «Нашай нівай», падтрымліваў кантакты з пісьменьнікамі і знаёмымі настаўнікамі на Беларусі. На радзіму беларускі грамадскі дзеяч вярнуўся ў 1917 г. і адразу ж уключыўся ў нацыянальна-вызваленчы рух. Я.Лёсік супрацоўнічаў з Беларускай сацыялістычнай грамадой, рэдагаваў газету “Вольная Беларусь” Беларускага нацыянальнага камітэта, удзельнічаў у рабоце Усебеларускага з'езда (1917 г.). У чэрвені 1918 г. узначальваў Раду

БНР. З устанавленнем на Беларусі савецкай улады адыйшоў ад палітычнай дзейнасці і прысвяціў сябе навуцы, культурна-асветніцкай і педагогічнай дзейнасці. З утварэннем Інбелкульту стаў адным з актыўнейшых даследчыкаў беларускай мовы. У 1922 г. ім была распрацаваны і выдадзены “Практычная граматыка беларускай мовы”, “Беларуская мова. Пачатковая граматыка”, “Беларуская мова, Правапіс”, “Сінтаксіс беларускай мовы”, “Граматыка беларускай мовы. Фанетыка”, Граматыка беларускай мовы. Марфалогія” і інш. Я.Лёсік ініцыяваў і ўзначаліў рэформу беларускага правапісу і азбукі, удзельнічаў у рабоце Тэрміналагічнай камісіі. Яго навуковая лінгвістычная дзейнасць была высока ацэнена, У 1928 г. Я.Лёсік быў зацверджаны правадзейным членам Беларускай акадэміі навук. Але пленная навуковая і культурна-асветніцкая дзейнасць творцы была перапынена сталінскімі рэпрэсіямі. У 1930 ён быў арыштаваны, пазбаўлены звання акадэміка і сасланы ў Саратаўскую вобласць, дзе і памёр у 1940 г.

Я.Лёсік пакінуў надзвычай багатую і разнастайную літаратурную спадчыну. Акрамя лінгвістычных прац ім напісана шмат мастацкіх твораў: “Геркулес і селянін”, “Бусел і буслянцы”, “Па-валачобнаму”, “Апавяданне без назвы” і інш.

Шэраг нарысаў і артыкулаў прысвяціў пісьменнік гісторыі Беларусі, сярод іх неабходна вылучыць “Гісторыя Вялікага княства Літоўскага-Беларускага”, “Літва-Беларусь”, “Бітва пад Грунвальдам у апісанні хронікі Быхаўца, Длугаша, Бельскага і інш.”.

Публіцыстыка Я.Лёсіка прадстаўлена артыкуламі, у якіх даследуюцца вытокі беларускай нацыянальнай культуры (“Культурны стан Беларусі к моманту Лютаўскае рэвалюцыі”, “Гістарычная няўхільнасць”, “Рабочы стан пануючых і прыгвалчаных нацый”). Погляды на нацыянальна-культурнае адраджэнне выказаны ў працах: “Аўтаномія Беларусі”, “Вольная Беларусь”, “Праціўнікам беларускага руху”, “Нашы патрэбы” і інш. Як і браты Луцкевічы ён напачатку быў прыхільнікам аўтаноміі Беларусі ш складзе Расійскай федэрацыі, у якую, па меркаванню публіцыста, павінны былі ўвайсці Вялікаросія, Латвія, Літва, Каўказ, Украіна, Сібір, Фінляндыя, Эстонія. Але пасля разгону Усебеларускага з’езду і падпісання Брэсцкага міру перайшоў на пазіцыі незалежнай Беларускай дэмакратычнай рэспублікі.

5.6 Культуралагічны дыскурс у творчасці Якуба Коласа

Сярод творцаў 1-й паловы ХХ ст. вылучаецца магутная постаць **Якуба Коласа (Канстанціна Міхайлавіча Міцкевіча)** (1882-1956 гг.). На важкі ўнёсак Я.Коласа ў адраджэнне беларускай культуры звярнуў увагу грамадскасці прэзідэнт Рэспублікі Беларусь А.Р. Лукашэнка. У сваёй прамове падчас ускладання кветак да манумента Перамогі ў 2010 г. ён падкрэсліў, што ў справу незалежнасці нашай краіны ўплецена “Сила слова светочей национальной культуры: Якуба Коласа, Янки Купалы, Максима Богдановича и многих-многих других” [186, с. 3].

Нарадзіўся паэт у сям'і Міхаіла Казіміравіча і Ганны Юр'еўны (з Лёсікаў), якія паходзілі з сялян вёскі Мікалаеўшчына. Бацька служыў лесніком у князя Радзівіла, маці вяла хатнюю гаспадарку. Костусь сам навучыўся рускай грамаце. Дзве зімы ён разам са старэйшымі братамі вучыўся дома, у так званага «дарэктара», потым скончыў народнае вучылішча ў Мікалаеўшчыне. У 1898 г. паступіў на казённы кошт у Нясвіжскую настаўніцкую семінарыю, якую закончыў у 1902. У час вучобы захапляўся мастацкай літаратурай, сам складаў вершы і байкі на рускай мове, збіраў матэрыялы па беларускай этнаграфіі, запісваў вусную народную творчасць. У гэты ж час пачаў ствараць вершы і праявіў творы на беларускай мове.

Пасля заканчэння семінарыі ў 1902—1905 гг. малады настаўнік працаваў на Палессі ў вёсках Люсіна (цяпер Ганцавіцкі раён), Пінкавічы (цяпер Пінскі раён). Рабіў этнаграфічныя запісы, збіраў беларускі фальклор. У гэты ж час ён пазнаёміўся з нелегальнай рэвалюцыйнай літаратурай, праводзіў растлумачальныя гутаркі з сялянамі. 9-10 ліпеня 1906 г. ён прыняў актыўны ўдзел у нелегальным настаўніцкім з'ездзе, які адбыўся ў вёсцы Мікалаеўшчына. З'езд разагнала паліцыя, К. Міцкевіч у ліку іншых быў пазбаўлены права працаваць настаўнікам. У 1907 г. прыехаў у Вільню, некалькі тыдняў працаваў загадчыкам літаратурнага аддзела ў «Нашай ніве», але паводле загаду паліцыі быў вымушаны пакінуць горад. У 1908 г. Я. Колас асуджаны на 3 гады турэмнага зняволення паводле абвінавачання ў актыўных дзеяннях, накіраваных на выкананне праграмы Усерасійскага саюза настаўнікаў, які, як было заяўлена на судзе, меў на мэце ліквідацыю існуючага ў Расійскай імперыі грамадскага ладу (у тым ліку ў складанні адозвы да настаўнікаў, хоць пісаў яе іншы чалавек, якога Колас суду не назваў). Увесь тэрмін пакарання Якуб Колас адбыў у Мінскім астрозе. За кратамі ўдавалася пісаць вершы і перапраўляць на волю.

Пасля выхаду з турмы з верасня 1911 па 1914 Якуб Колас займаўся настаўніцкай працай: некалькі месяцаў без афіцыйнага дазволу навучаў дзяцей чыгуначнікаў у мястэчку Лунінец, у 1912—1914 пасля атрымання пасведчання аб дабранадзейнасці працаваў настаўнікам спачатку ў вёсцы Купяцічы недалёка ад Пінска, потым у Пінскім 3-ім прыходскім вучылішчы. Гэты час вельмі адметны для асабістага жыцця Якуба Коласа. У жніўні 1912 на хутары Смольня, каля вёскі Мікалаеўшчына, адбылася яго першая сустрэча з Янкам Купалам, якая паклала пачатак іх сяброўству.

Літаратурная творчасць Я. Коласа пачынаецца з 1906 г. Менавіта ў гэтым годзе ў віленскай беларускамоўнай газеце «Наша доля» з'явіўся яго першы надрукаваны твор. Тут упершыню быў выкарыстаны псеўданім Якуб Колас. У той жа час ён пачынае актыўна супрацоўнічаць у якасці аўтара з віленскай беларускамоўнай газетай «Наша ніва».

Культуралагічны аналіз тэкстаў літаратурных твораў Я. Коласа, дае падставу сцвярджаць, што сваю культурна-антрапалагічную значнасць творы пісьменніка раскрываюць тым, што яны прасякнуты этнічным каштоўнасным

зместам, духоўным здароў'ем. У сваёй творчасці пісьменнік імкнуўся асэнсаваць першавытокі беларускай культуры, спасцігнуць яе самабытны характар, сутнасць этнацыянальнага духу, месца і ролю розных суб'ектаў культуры ў грамадскім працэсе. Коласаўскія тэксты напоўнены сэнсавымі аб'ектамі, дзе перасякаюць разнастайныя культурныя сэнсы, рухаюцца праз іх. Многія літаратурныя творы Я. Коласа ўключаны ў цэлую сістэму культурных каардынат, яны як бы сатканы з мноства ведаў аб культуры. Гэта сапраўды рэфлексійная дзейнасць творцы пераўтварылася ў своеасабліва выказаныя паэтам культуралагічныя ідэі, паняцці, сімвалы. І менавіта ў гэтым сэнсе творчасць Я. Коласа прасякнута культуратворчымі і культуралагічнымі інтэнцыямі, якія набываюць форму мастацка-вобразнага спасціжэння культуры, арыентуюцца на звышпачуццёвы пачатак пазнання, уключаючы сюды асабістае разуменне, уласную пазіцыю. Коласаўскія літаратурныя тэксты здольны пернараджацца ў новых кантэкстах і кожны раз набываць новыя значэнні, зіхаець новымі фарбамі сэнсаў, адкрываць нечаканыя гарызонты і пласты сваёй сутнасці. І пры гэтым – заставацца сабой, не парываць усіх сувязей са саім сэнсам у спрадвечным кантэксце. Для Я. Коласа характэрна асаблівае прадчуванне сутнасных працэсаў, феноменаў і з'яў культуры наогул і беларускай у прыватнасці. Імкненне абудзіць нацыянальны дух і веру народа ў сябе як стваральніка і транслятара высокай духоўнай культуры з'яўляецца той рэфлексійна-пачуццёвай прасторай, вакол якой фарміруецца этнацыянальны масіў дыскурсу пісьменніка.

5.7 Культурна-антрапалагічная сутнасць мастацка-публіцыстычнай творчасці Янкі Купалы

Духоўную прыгажосць і маральныя загану розных сацыяльных супольнасцяў беларускага грамадства, складаны гістарычны лёс народа і самабытнасць беларускай культуры ў сваёй творчасці выявіў **Янка Купала (Іван Дамінікавіч Луцэвіч)** (1882-1942 гг.). Нарадзіўся паэт у фальварку Вязынка пад Мінскам. Яго ацкі — Дамінік Ануфрыевіч Луцэвіч і Бянігна Іванаўна Валасевіч — належалі да дробнай збяднелай шляхты, арандавалі зямлю ў памешчыцкіх фальварках. У 1898 г. Купала закончыў Бяларуцкае народнае вучылішча. Пасля смерці бацькі ў 1902 г. працаваў на гаспадарцы, таксама на пасадах хатняга настаўніка, пісара ў судовага следчага ў Радашковічах, практыканта на бровары ў Яхімоўшчыне і іншых.

Восеньню 1908 г. Я.Купала пераяжджае ў Вільню, дзе супрацоўнічае з рэдакцыяй «Нашай Нівы». У віленскі пэрыяд узнікаюць шмат шырока вядомых потым вершаў. У снежні 1909 г. Я.Купала накіроўваецца ў Пецябург, дзе вучыцца на курсах і працуе ў Публічнай бібліятэцы, удзельнічае ў рабоце навукова-літаратурнага гуртка беларускіх студэнтаў. Увосень 1913 г. ён вяртаецца ў Вільню, дзе спачатку працуе сакратаром Беларускага выдавецкага таварыства, а потым зноў супрацоўнічае з «Нашай Нівай», адзін час ён з'яўляецца яе рэдактарам. У канцы верасня 1915 году ён едзе ў Маскву, там вучыцца ў Народным універсітэце імя А. Л. Шаняўскага.

У 1916 г. пераяжджае ў Мінск. Тут ён прызываецца ў армію, трапляе ў дарожна-сапёрны атрад, які знаходзіўся ў Мінску, а летам таго ж г. быў пераведзены ў Полацк. Час нямецкай акупацыі правёў у Смаленску.

У 1919 г., пасля абвясчэння БССР, Я.Купала пераехаў на сталае месца жыхарства ў Мінск, дзе працуе намеснікам загадчыка літаратурна-выдавецкага аддзела Наркамасветы БССР, рэдагуе часопісы «Вольны сьцяг» і «Рунь», дапамагае ўтварэнню Інстытута беларускай культуры, сапраўдным членам якога быў абраны ў 1922 годзе (па ўтварэнні на базе Інбелкульта Акадэміі навук у 1928 годзе ён стаў акадэмікам). Паэт узначальвае літаратурную суполку «Полымя», якая аб'яднала пісьменьнікаў-«адрэджэнцаў».

Другая сусветная вайна застала Купалу ў Каўнасе, дзе 22 чэрвеня 1941 году ён спыніўся па дарозе з Рыгі, вяртаючыся са зезду пісьменнікаў Латвіі. Забраўшы з Мінску жонку, пісьменнік выехаў у Маскву, а адтуль напрыканцы кастрычніка эвакуіраваны ў Печышчы (Татарстан). 4 чэрвеня 1942 году Купала быў раптоўна выкліканы ў Маскву тэлеграмай ад старшыні Саўнаркаму БССР І.С.Былінскага. 28 чэрвеня ў Маскве Купала трагічна загінуў у атэлі «Масква». Паэт быў пахаваны ў Маскве на Ваганькаўскіх могілках, а праз 20 гадоў яго прах быў перавезены ў Беларусь. Цяпер магіла Янкі Купалы знаходзіцца на Вайсковых могілках у Мінску, побач з магілай Якуба Коласа.

Першыя літаратурныя творы паэт пачаў пісаць яшчэ ў 1903 г. Пачынаў пісаць па-польску. Першае беларускамоўнае выступленне ў друку — публікацыя 1905 году ў газеце «Северо-Западный край» верша «Мужык».

Творчасць Я.Купалы ўяўляе сабой летапіс жыцця беларускага народа, адбітак яго нацыянальнага характару і светаразумення. У купалаўскіх творах акрэсліваецца ідэя свабоды, -- нацыянальнага, сацыяльнага і духоўнага разняволення чалавека. Цыкл купалаўскіх артыкулаў («Адбудова Беларусі», «Незалежнасць», «Больш самачыннасці», «Справа незалежнасці Беларусі за мінулы год», «Моладз ідзе!», «Справа беларускага нацыянальнага гімна» і інш.) прысвечаны выяўленню нацыянальнай ідэі, перадумоў, шляхоў і сродкаў вырашэння праблем нацыянальна-культурнага развіцця Беларусі. Я.Купала акрэсліў маштабнасць нацыянальна-вызваленчага руху, разглядаў імкненне беларускага народа да самавызначэння як адзін з састаўных элементаў тагачаснай еўрапейскай гісторыі. Пісьменнік прытрымліваўся думкі, што беларусы, як прыгнечаная нацыя, павінны перш за ўсё вырашыць праблему ўласнай самастойнасці. Напачатку творца падтрымліваў погляды дзеячоў Рады БНР, якія імкнуліся стварыць дзяржаўна-культурную аўтаномію ў складзе Польшчы, а потым стаў на пазіцыі прыхільнікаў стварэння незалежнай суверэннай дзяржавы. У артыкуле «Менск» ён пісаў: «Толькі незалежная Беларусь збавіць нас раз назаўсёды ад чужой апекі і перакідання з аднаго боку на другі. Толькі Беларуская дзяржава запэўніць нам спакой, парадак і лепшую долю» [ ].

Важнейшай умовай існавання незалежнай Беларусі, па меркаванні Я.Купалы, з'яўляецца беларуская армія. У артыкулах “Беларускае войска”, “Беларускі сцяг уваскрос” публіцыст адстойваў думку, стварэнне нацыянальнай арміі – дзейсны сродак барацьбы за ўласную самстойнасць: “Хай жа гэта армія стане абаронай сваёй айчыны! Беларускі сцяг уваскрос! Хай беларуская армія не дасць яму больш памерці”

Неабходным элементам нацыянальнага і дзяржаўна-культурнага жыцця Я.Купала лічыў наяўнасць беларускага гімна. Творца заклікаў паэтаў і кампазітараў як мага хутчэй заняцца гэтай справай: “Справа беларускага гімна павінна быць вырашана, і то як найхутчэй” [ ].

Як прадстаўнік нацыянальнай гуманістычна настроенай інтэлігенцыі Я.Купала прапаведаваў ідэі культурнай талерантнасці. У артыкуле “Незалежная дзяржава і яе народы” публіцыст адстойваў права кожнага народа ствараць сваю культуру. Будучая Беларусь, па цвёрдым перакананні пісьменніка, павінна забяспечыць роўнасць усіх нацыянальных меншасцей перад уладай і законам, прадставіць магчымасць свабоднага развіцця нацыянальным культурам. “У вольнай, незалежнай Беларускай дзяржаве, -- пісаў публіцыст, – не павінна быць ні “эліта, ні іудзея” [ ].

У артыкулах “Забабон”, “Уваскрашэнне польскага універсітэта ў Вільні” і “Моладзь ідзе!” Я.Купала вызначае ролю і месца розных с’ектаў нацыянальнай культуры ў справе дзяржаўна-культурнага будаўніцтва. Ён не уяўляў будучую незалежную Беларусь без адукаваных, здольных грамадзян, якія будуць служыць справе сацыяльна-эканамічнага і культурнага адраджэння краю. Вялікія спадзяванні творца ўскладаў на інтэлігенцыю і моладзь. У артыкуле “Забабон” Я.Купала пісаў: “Хай жа наша шчырая беларуская інтэлігенцыя, выйшаўшая з-пад беларускай саламяннай страхі і злучаная святой думкай адбудавання Беларускай Дзяржавы, хай жа яна скажасваё жалезнае слова” .

У аснове купалаўскай канцэпцыі ляжыць прынцып усебаковага развіцця беларускай мовы як ядра культуры, заваявання ёй месца ў сусветнай супольнасці. Глыбокае разуменне Купалам моўнай праблемы выразна выяўляецца падчас тэкставага аналізу артыкула “Ці маем мы права выракацца роднай мовы”, у якім ён аналізуе прычыны пасіўнага выкарыстання роднай мовы беларусамі ў XIX- пачатку XX ст. Перашкодай на шляху функцыянавання беларускай мовы, тлумачыў наратар, з’яўлялася палітыка расійскіх улад, якія імкнуліся зрабіць усё для таго, каб выключыць з народнай свядомасці, беларускае слова. Пісьменнік сцвярджаў, што мова народа з’яўляецца важнейшай формай этнічнай ідэнтыфікацыі, тым моцным падмуркам, на якім можа паўстаць нацыянальная ідэалогія. Мастацкія і публіцыстычныя яго творы пранізаны патрыятызмам і глыбінным гістарызмам. Я.Купала імкнуўся абудзіць у беларусаў пачуццё годнасці і ўдзячнасці да продкаў, якія былі здольныя захоўваць сваю дзяржаўнасць і незалежнасць, бараніць радзіму ад ворагаў, развіваць адметную культуру. У творах народнага паэта Беларусі выразна выяўляецца канцэпцыя чалавека, у

якой увасоблены высокія духоўныя памкненні асобы, далучанай да перадавых ідэй свайго часу, яе высокія маральныя якасці, яе права кіравацца ў сваіх учынках уласным выбарам, жаданне знайсці справядлівасць. Погляды Я.Купалы вызначаліся дэмакратызмам, адмаўленнем насілля, сцвярджаннем прыярытэту агульначалавечых духоўных каштоўнасцей над класавымі.

5.8 Сістэматызацыя культурна-гістарычнага шляху ў творчай спадчыне Максіма Багдановіча і Максіма Гарэцкага

У залаты фонд беларускай культуры ўвайшла спадчына **Максіма Адамавіча Багдановіча** (1891-1917 гг.), які нарадзіўся ў Мінску. Раннія дзіцячыя гады прайшлі ў Гоодне. У 1896 г. бацька паэта, Адам Ягоравіч, з дзецьмі пераязжае ў Ніжні Ноўгарад. У 1902 годзе Максім паступіў у Ніжагародскую мужчынскую гімназію. Падчас рэвалюцыі 1905 г. прымае ўдзел у вучнёўскіх і студэнцкіх дэманстрацыях, за што атрымлівае атэстацыю «недобранадзейнага вучня».

У чэрвені 1908 году Багдановічы пераяжджаюць па службе бацькі ў Яраслаўль. У 1909 г. Максім захворвае на сухоты і выязжае на лячэнне ў Крым. У 1911 г. М. Багдановіч наведвае Вільню, дзе знаёміцца з Вацлавам Ластоўскім, Іванам і Антонам Луцкевічамі і іншымі дзеячамі беларускага Адраджэння. Летам гэтага ж года браты Луцкевічы запрасілі Максіма адпачыць на хутары Ракуцёўшчына (непадалёку ад Радашковіч), які тады належаў іх дзядзьку В. Лычкоўскаму. Там за 2 месяцы быў напісаны цыкл вершаў «Старая Беларусь», а пазней многія творы з цыкла «Места», «З беларускіх матываў». У тым жа годзе Максім Багдановіч меў намер паступіць у Пецярбургскі ўніверсітэт на філалагічны факультэт, але праз недахоп грошай і сыры клімат сталіцы вяртаецца ў Яраслаўль, паступіўшы ў Дзямідаўскі юрыдычны ліцэй. У снежні 1915 года Багдановіч паехаў у Маскву, каб наведаць беларускага гісторыка Уладзіміра Пічэту. Вядомы даследчык паўплываў на погляды паэта, якія ён выказаў у артыкуле «Белорусское возрождение»

Пасля заканчэння ў 1916 г. ліцэя паэт прыязжае ў Мінск, дзе жыў на кватэры Змітрака Бядулі. Хоць ён быў ужо цяжка хворы, але ўладкаваўся на працу сакратаром ў губернскай харчовай камісіі, шмат працаваў, а ўвесь вольны час аддаваў літаратурнай творчасці.

У лютым 1917 году сябры паэта сабралі грошы, каб ён змог паехаць у Крым лячыцца ад сухотаў. Лячэнне не дапамагло, і ў тым жа годзе ў Ялце Максім Багдановіч памер ва ўзросце 25 гадоў. Пахавалі паэта ў Ялце на трэці дзень смерці па праваслаўнаму абраду на Старых гарадскіх могілках.

Пачаткам літаратурнай дзейнасці Максіма Багдановіча лічыцца 1907 год. Яго першым значным мастацкім творам было беларускамоўнае праявічнае апавяданне «Музыка», якое адразу ж надрукавала «Наша Ніва». У гэтым алегарычным творы малады аўтар расказваў аб шматпакутным лёсе Беларусі на працягу стагоддзяў і выказваў надзею на хуткія перамены да лепшага. Апавяданне было напісана пад уплывам народнай творчасці. У

хуткім часе Максім стаў сталым супрацоўнікам «Нашай нівы» і завочна пасябраваў з супрацоўнікамі газеты. Творчасць М.Багдановіча развівалася ў атмасферы вострых сацыяльна-палітычных канфліктаў пачатку XX ст. З самага пачатку творы паэта былі прасякнуты пафасам патрыятычнага служэння сацыяльнаму і нацыянальнаму вызваленню беларускага народа, ідэямі роўнасці роўнасці і братэрства, гуманістычнымі ідэаламі. сацыяльнага прыгнёту і нацыянальнага адраджэння беларусаў выразна выяўляецца ва усіх творах паэта.

Творчую спадчыну паэта складаюць таксама публіцыстычныя артыкулы на рускай мове, прысвечаныя пытанням гісторыі літаратуры, нацыянальным і грамадска-палітычным праблемам; выходзяць гістарычныя і краязнаўча-этнаграфічныя брашуры, а таксама літаратуразнаўчыя рэцэнзіі. У іх творца зрабіў сістэматызаваны і комплексны агляд гісторыі беларускай літаратуры ад XII да пачатку XX ст. ва ўзаемазвязі з агульнаславянскім і ўсееўрапейскім культурным кантэкстам. У артыкуле “Беларускае адраджэнне” і іншых публічных выступленнях крытык выявіў грунтоўную дасведчанасць у нацыянальна-вызвалечых рухах у Беларусі і братніх славянскіх краінах.

Галоўным матывам для многіх паэтычных і публіцыстычных твораў М.Багдановіча была беларуская мова. Творца быў перакананы, што захавацца, забяспечыць за сабой пачэснае месца сярод цывілізаваных народаў нашай планеты беларусы змогуць толькі праз сваю родную мову.

У скандэнсаваным выглядзе культуралагічныя ідэі выяўляюцца ў яго працы “Беларускае адраджэнне” (1915), дзе вызначыў перыядызацыю нацыянальна-вызваленчага руху на працягу XIX – пачатку XX ст. Ён вылучаў дарэформены этап, які характарызуецца ажыўленнем лакальнага патрыятызму ў часткі інтэлігенцыі. Падчас паслярэформеннага этапу (1860-я – 1890-я г.) адбываецца зараджэнне народніцка-сацыялістычнага руху, паглыбленне навуковага вывучэння культуры Беларусі. Рэвалюцыя 1905 – 1907 гг. паклала пачатак якасна новаму этапу, калі паглыбленне і дынамізацыя дзейнасці грамадска-культурных суполак і беларускамоўных выданняў, выступленняў на арэну барацьбы за незалежнасць Беларусі Я.Коласа, Я.Купалы, А.Гаруна, Ядвігіна Ш і інш.

У гэтай канцэптуальнай працы М.Багдановіч сфармуляваў праграмныя патрабаванні нацыянальна-адраджэнскага руху. На яго погляд, неабходна дабівацца для Беларусі самакіравання ў межах “краёвай” аўтаноміі; скасаванне абмежаванняў у адносінах да беларускай мовы, увядзенне яе ў школьнае навучанне, дзяржаўныя ўстановы і царкоўна-рэлігійны ўжытак.

М. Багдановіч у разглядаемай працы, а таксама ў артыкуле “Новая інтэлігенцыя” абгрунтаваў культуратворчую ролю беларускай інтэлігенцыі . Ён акрэсліваў межы інтэлігенцыі двума патрабаваннямі: яна павінна мець імкненне да ведаў і павінна несці свае веды на карысць народу. Творца праводзіў ідэю адкрытасці беларускай нацыі, яе культуры сусветнай

цывілізацыі, падрэсліваў неабходнасць культурнага дыялогу з памежнымі суб'ектамі культуры, у прыватнасці з польскім і рускім народамі.

М.Багдановіч адным з першых пачаў распрацоўваць такія паняцці, як “беларускі народ”, “беларуская культура”, “беларуская нацыя”, “беларуская мова”, “нацыянальная свядомасць”, “нацыянальнае пачуццё”.

Такім чынам, публіцыстычная, мастацка-творчая і грамадская дзейнасць М.Багдановіча адыграла выключную ролю ў фарміраванні ідэйна-эстэтычных асноў беларускай нацыянальнай культуры, арыентаванай на патрыятычныя традыцыі, багацце фальклору, на лепшыя здабыткі сусветнай культуры.

Праблемы духоўнага сталення нацыі, актывізацыі глыбінных культурных патэнцый беларусаў, росту іх нацыянальнай самасвядомасці ўвасобіў у сваёй творчай спадчыне **Максім Іванавіч Гарэцкі** (1893-1938 гг.). Нарадзіўся літаратуразнавец нарадзіўся ў в. Малая Багацькаўка, Мсціслаўскага павета, Магілёўскай губерні ў сялянскай сям'і. У 1913 г. ён скончыў каморніцка-агранамічнае вучылішча ў Горы-Горках, у 1916 г. — Паўлаўскае ваеннае вучылішча ў Петраградзе. Працоўную дзейнасць пачаў у Вільні ў якасці чарцёжніка, каморніка, землеўпарадкавальных камісіяў Віленскай губерні. У час Першай сусветнай вайны быў прызваны ў расійскую армію восенню 1914 г. Быў цяжка паранены ў першых баях, доўга лячыўся ў ваенных шпіталях Вільні, Масквы, Магілёва. Потым у чыне прапаршчыка служыў у Іркуцку і Гжацку, у канцы 1916 г. на фронце ў Пінскіх балотах. Тут цяжка захварэў і быў адасланы ў тыл на лячэнне, а ў 1917 г. быў зусім звольнены з войска. Пераехаў у Смаленск, дзе паступіў у Археалагічны інстытут. Там сустрэў Кастрычніцкую рэвалюцыю. Служыў у Смаленскім савеце, паралельна супрацоўнічаў у газетах «Известия Смоленского Совета», «Звезда». Разам з рэдакцыяй «Звезды» у 1919 г. пераехаў у Менск, потым у Вільню.

Падчас акупацыі Вільні польскім войскам працаваў настаўнікам Віленскай беларускай гімназіі і беларускіх настаўніцкіх курсаў. Супрацоўнічаў у газетах «Беларускія ведамасыці», «Беларускі зван». Рэдагаваў газеты «Наша думка», «Беларускія ведамасыці». У студзені 1922 г. быў арыштаваны польскімі ўладамі як палітычны злачынца і зняволены ў Лукіскай турме ў Вільні. У выніку пратэстаў за мяжой супраць масавых арыштаў беларускіх і літоўскіх дзеячоў прымусова высланы ў Савецкую Беларусь. У кастрычніку 1923 г. пераехаў з сям'ёй з Вільні у Мінск, дзе выкладаў мову і літаратуру у БДУ, Камуністычным універсітэце БССР, Мінскім вэтэрынарным тэхнікуме, Горацкай сельгасакадэміі. Вёў даследчую дзейнасць у Інбелкульце і Акадэміі навук.

У канцы 20-х гг. разам з іншымі беларускімі дзеячамі стаў аб'ектам кампаніі «крытыкі» ў друку. У ліпені 1930 г. быў арыштаваны па абвінавачанні ў прыналежнасці да Саюза вызвалення Беларусі, у 1931 г. засуджаны да высылкі на пяць гадоў у горад Вятку, дзе працаваў чарцёжнікам, тэхнікам-сметчыкам мясцовага, настаўнікам рускай мовы і

літаратуры ў СШ г. п. Пясочня. Увесь гэты час займаўся літаратурнай працай. У лістападзе 1937 г. быў зноў арыштаваны і расстраляны па прысудзе «тройкі» НКУС у Вязьме. Рэабілітаваны 15 лістапада 1957.

Літаратурная творчасць М.Гарэцкага пачалася ў 1912 г., калі ў газеце «Наша ніва» было апублікавана яго апавяданне «У лазні». М.Гарэцкі з'яўляецца аўтарам раманаў-хронікі «Камароўская хроніка» і «Віленскія камунары» (напісаны ў пачатку 30-х гг.), у якіх прадстаўлена панарамнае гісторыка-мастацкае палатно лёсу беларусаў на працягу амаль паўтара стагоддзя.

У сваіх мастацкіх і навукова-публіцыстычных творах М.Гарэцкі паслядоўна праводзіў хрысціянска-этычны ідэал міласэрнасці, справядлівасці, чалавечнасці, міру ў адносінах паміж людзьмі і народамі. Пісьменнік імкнуўся разбурыць негатыўны стэрэатып аб тым, што беларусы ніколі не мелі ўласнай самастойнасці, а былі заўсёды часткай польскай ці расійскай дзяржавы. Таму праблема культурнай памяці была галоўнай у многіх яго творах. Асабліва абвострана прааналізавана яна ў артыкулах «Развагі і думкі», «Наш тэатр». Ідэю духоўнага і сацыяльна-палітычнага самасцвярджэння беларусаў М.Гарэцкі выказаў у фундаментальнай навуковай працы «Гісторыя беларускай літаратуры», дадаткам да якой стала «Хрэстаматыя беларускай літаратуры: XI – 1905 год», надрукаваная ў Вільні ў 1922 г. Тут зроблены навуковы аналіз тысячагадовай гісторыі беларускай культуры – ад хрысціянскай міфалогіі да культуратворчых набыткаў пачатку 1920-х гг. У творы развіты ідэі Я.Коласа, Я.Купалы аб культурнай памяці. Памяць разглядалася творцам не проста як адзін з многіх элементаў культуры, але як нейкая субстанцыя, з дапамогай якой замацоўваюцца ўсе элементы ў адно цэлае. Культура – структура гістарычнай памяці не толькі ўсяго чалавечства, але і асобнага народа. На погляд, аўтара беларусы не згубяцца ў свеце, будуць вартымі рэчаіснасці ХХ ст. і будучыні пры ўмове стварэння этнацыянальных форм культурнага жыцця. Этнацыянальнае выступала для М.Гарэцкага адным з крытэрыяў развіцця і цывілізаванасці беларускага грамадства, магчымасці эфектыўнай прысутнасці ў сусветнай культуры.

М.Гарэцкі прыходзіць да выснова, што нацыянальна-культурнае адраджэнне з'яўляецца заканамерным гісторыка-культурным працэсам на Беларусі. Беларусі на прагу многіх стагоддзяў мелі сваю дзяржаўнасць, якая заўсёды пазітыўна ўплывала на развіццё духоўнай і матэрыяльнай культуры. У якасці прыклада аўтар прыводзіць Вялікае княства Літоўскае, калі адбыўся сапраўдны росквіт беларускай мовы, прыгожага пісьменства, архітэктуры, народнай культуры. Крызіс беларускай культуры ў наступныя стагоддзі М.Гарэцкі тлумачыць стратай ВКЛ дзяржаўнай незалежнасці, павярхоўнай «вонкавай культурнасцю» беларускай арыстакратыі і шляхты, якія арыентаваліся на польскія духоўна-культурныя і рэлігійныя ўзоры. На погляд пісьменніка, у захаванні культурна-моўнай самабытнасці станоўчую ролю

адыгрвала ўніяцкая царква, духавенства якой трымалася беларускай мовы і традыцый.

У кнізе дадзены глыбокі аналіз стану этнаграфіі і фалькларыстыкі таго часу. М.Гарэцкі адзначаў важную ролю прац П.Бяссонава, Я.Карскага, І.Насовіча, М.Нікіфароўскага, Е.Раманава, М.Янчука ў фарміраванні нацыянальнай самасвядомасці беларусаў. У шырокім сацыяльным і нацыянальна-адраджэнскім кантэксце ім разгледжана творчасць пісьменнікаў-нашаніўцаў М.Багдановіча, З.Бядулі, А. Гаруна, К.Каганца, Я.Коласа, Я.Купалы, Цёткі і інш.

Такім чынам, можна канстатаваць, што М.Гарэцкі зрабіў выключна важкі ўклад у развіццё беларускай гуманітарнай, у тым ліку і культуралагічнай думкі. “Гісторыю беларускай літаратуры” можна па праву лічыць першай гісторыяй айчынай культуры.

5.9 Мадэль культурнай аўтаноміі Цішкі Гартнага

Творчая спадчына Ц. Гартнага з’яўляецца адметнай вяхой на шляху развіцця і станаўлення беларускай культуралогіі **Цішкі Гартнага (Зміцера Хведаравіча Жылуновіча)** (1887-1937 гг.). Нарадзіўся пісьменнік у мястэчку Капыль у сям’і бедных сялян-чорнарабочых. Першапачатковую адукацыю атрымаў дома потым была вучоба ў хатніх настаўнікаў. У 1902 г. Зм. Жылуновіч паступіў у двухкласнае Капыльскае народнае вучылішча. Пасля яе заканчэння юнак паступіў на працу ў гарбарную майстэрню ў родным мястэчку. У 1909—1912 гг. у пошуках працы ён аб’ездзіў многія гарады Беларусі, Украіны, Літвы і Латвіі. У 1913 г. трапіў у Пецярбург. Тут ён становіцца карэспандэнтам бальшавіцкай газеты «Правда». Пяць месяцаў працаваў на заводзе «Вулкан», затым тры месяцы быў беспрацоўным. У хуткім часе ўладкаваўся на працу ў выдавецтва «Новый человек». У 1915 г. быў мабілізаваны ў войска, але праз месяц адпушчаны. У 1916 г. працаваў у Беларускай бежанскай камітэце, выдаваў газету «Дзянніца».

Кастрычніцкая рэвалюцыя прынесла шмат перамен. У лютым 1918 г. Ц. Гартнага прызначаюць сакратаром Беларускага камісарыята пры ўрадзе РСФСР. З сакавіка гэтага ж года ён рэдактар першай беларускай савецкай газеты «Дзянніца». Пасля абвешчэння БССР Ц. Гартны — Старшыня Часовага рэвалюцыйнага рабоча-сялянскага ўрада. Пазней у розныя гады быў рэдактарам газеты «Савецкая Беларусь» і часопіса «Полымя», дырэктарам Дзяржаўнага выдавецтва Беларусі, намеснікам міністра асветы БССР. Працаваў у Інстытуце беларускай культуры. З 1929 г. з’яўляўся правадзейным членам Акадэміі навук Беларусі. Падчас сталінскіх рэпрэсій неаднаразова выключаўся з бальшавіцкай партыі за удзел у “контррэвалюцыйных арганізацыях беларускіх нацыял-дэмакратаў”. У 1936 г. быў арыштаваны органамі НКУС. Напачатку ўтрымліваўся у мінскай турме, а пазней пераведзены ў Магілёўскую псіхіятрычную лячэбніцу, дзе і памёр.

Першыя вершы на беларускай мове Зм. Жылуновіч напісаў у 1904 г. У 1908 г. адбылося знаёмства з першай штотыднёвай беларускай газетай. У ёй быў надрукаваны яго першы верш, прысвечаны Я.Купалу. Паэтычны зборнік Ц. Гартнага «Песні» выйшаў у 1913 г. у Пецярбурзе.

Яго творчасці ўласцівы класавы падыход да падзей і з'яў рэчаіснасці, але адначасова ў ёй выразна акрэслена і гуманістычная тэндэнцыя. Кірунак гэтай тэндэнцыі быў вызначаны яшчэ ў нашаніўскі перыяд, калі пісьменнік знаходзіўся пад жыватворным уплывам паэзіі Я. Купалы і Я. Коласа. У творах, прысвечаных адлюстраванню дарэвалюцыйнай рэчаіснасці, праявіў паказвае абумоўленасць учынкаў сваіх герояў сацыяльна-эканамічнымі абставінамі, жорсткую залежнасць ад іх.

Светапогляд пісьменніка эвалюцыяніраваў ад сацыял-дэмакрата леванародніцкага кірунку да большавіка і прадстаўніка левага флангу нацыянал-вызваленчага руху. Перавагу аддаваў рэфармацыйным метадам, з дапамогай якіх імкнуўся дамагчыся беларускай дзяржаўнасці ў форме аўтаноміі ў складзе Расійскай дэмакратычнай рэспублікі. На думку Ц.Гартнага, права самастойнага кіравання ў галіне культуры, асветы і адукацыі беларускай і іншых этнічных супольнасцей можна ажыццявіць у шматэтнічным грамадстве, якія была Расія. Прынцып культурна-нацыянальнай аўтаноміі для нацыянальнасцей, якія пражывалі на тэрыторыі Беларусі, быў уключаны ў праграму Беларускай сацыялістычнай грамады, актыўным членам якой быў З. Жылуновіч. Гэта ідэя знайшла сваё адлюстраванне і ў праграмах Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў, Беларускай сацыял-дэмакратычнай партыі, Беларускай партыі сацыялістаў-федэралістаў. Пасля ўтварэння БССР асноўныя палажэнні культурна-нацыянальнай аўтаноміі рэалізаваліся ў працэсе беларусізацыі.

Ц. Гарты, будучы дзяржаўным дзеячам, супрацоўнікам Інбелкульту імкнуўся паслядоўна адстойваць права кожнай нацыі, якая пражывала на тэрыторыі БССР, на магчымасць навучання на роднай мове, раўнапраўе ў якасці дзяржаўных беларускай, рускай, польскай, яўрэйскай моў і інш. Пры яго намаганні побач з беларускімі адкрываліся школы для нацыянальных меншасцей, ствараліся культурна-асветныя ўстановы, на 4 мовах выдаваліся газеты. Культурна-нацыянальная аўтаномія спалучалася з элементамі нацыянальна-палітычнай. З сярэдзіны 20-х гг. у БССР пачалі арганізоўвацца нацыянальныя Саветы, якія садзейнічалі гаспадарчаму ўздыму, абуджэнню нацыянальнай самасвядомасці этнасаў, павышэнню іх культурнага ўзроўню.

Канцэпцыю культурна-нацыянальнай аўтаноміі падтрымлівала большасць белаарускіх дзеячоў нашаніўскага перыяду А.Бурбіс, М. Багдановіч, браты А. і І. Луцкевічы, К.Кастравіцкі, А.Пашкевіч (Цётка) і інш.

Адмоўныя адносіны партыйнага і дзяржаўнага кіраўніцтва СССР праграмы культурна-нацыянальнай аўтаноміі прывялі ў 1930-я г. да яе згортвання, а яе тэарэтыкаў да праследаванняў за нацыянальна-дэмакратычныя погляды.

5.10 Філасофская пранікнёнасць у сутнасць быцця беларусаў

Філасофская думка XX ст. характарызуецца наяўнасцю розных філасофскіх плыняў і школ, для якіх асноўным і, як правіла, адзіным прадметам аналізу выступаюць навуковыя веда. Фарміруецца філасофія навукі як асобны кірунак, які імкнецца вывучаць толькі гэты ўнікальны кампанент культуры чалавека – свет навуковых ведаў. У выніку пераасэнсавання статусу тэарэтычных ведаў і спосабаў іх пабудовы ўзнікае другая гістарычная форма пазітывізма – эмпірыёкрытыцызм, які прапанаваў шэраг гнасеалагічных інавацый. Да іх можна аднесці ідэю адноснасці фундаментальных тэарэтычных ведаў, іх залежнасці ад спосабаў пазнаваўчай дзейнасці, адсутнасці прынцыповай розніцы паміж фізічным і псіхічным увопыце і інш.

Значныя змены адбываюцца таксама ў аналітычнай філасофіі. У аналітычнай традыцыі адбыўся пераход ад прадмета даследавання да стылю доказнасці і майстэрству аргументаванай тэхнікі. Аналітычную філасофію XX ст. звязвае не канцэптואльнае адзінства, а пэўны тып нарматыўных праблем абгрунтавання і сужэнняў, базавыя пытанні і адзінства прадмета.

Шырокае прызнанне і папулярнасць у сярэдзіне мінулага стагоддзя атрымаў экзістэнцыялізм, які стаў адным з найбольш уплывовых і прадуктыўных культурагенных фактараў, ён вызначаў інтэлектуальна-духоўныя пошукі шырокіх слаёў інтэлігенцыі, аказаў моцны ўплыў на літаратуру, гісторыю, мастацтва. Да экзістэнцыялізма адносяцца канцэпцыі, якія часам разыходзяцца і нават аспрэчваюць адзін аднаго па шэрагу прынцыпова важных пазіцый, такіх як праблема свабоды і аўтаноміі чалавека; быццё, чалавек і яго адносіны з быццём; свядомасць і канструяванне значэнняў вопыта і інш.

Беспрэцэндэнтны ўплыў на філасофію і культуру XX ст. аказала феноменалогія. Феноменалагічная праблематыка атрымлівае сваё развіццё па розных кірунках: па лініі пошуку метафізічных абгрунтаванняў саміх прынцыпаў аналізу феноменаў; феноменалогіі як метада “пазнання іншага”. Феноменалагічны метада знайшоў выкарыстанне ў культуралогіі, псіхалогіі, псіхіятрыі, этыцы, эстэтыцы, сацыялогіі і інш.

Адным з уплывовых кірункаў філасофскага аналізу XX ст. стала герменэўтыка. Намаганні яе прадстаўнікоў (Э.Беці, М.Хайдэгер, Г.-Г.Гадамер, П.Рыкёр і інш.) былі скіраваны на распрацоўку ўсеагульнай тэорыі інтэрпрэтацыі, выяўленне агульнай гнасеалагічнай структуры, якая ляжыць у аснове ўсіх форм навуковага тлумачэння.

У 30-я гг. мінулага веку ў літаратуразнаўстве і мастацтвазнаўстве ўзнікае структуралізм, які выступае з прэтэнзіяй на ўніверсальнасць. Яго прадстаўнікі (К.Леві-Строс, Ф.де Сасюр і інш.) прапаноўвалі альтэрнатыўныя метады даследавання і вырашэння праблем сацыягуманітарных ведаў. Праўда, ён хутка трансфарміраваўся ў постструктуралізм.

Такім чынам, у сусветнай філасофіі першай паловы XX ст. адбываецца трансфармацыя ўніверсальных схем, пераацэнкі каштоўнасцей, калі на змену

класічнай філасофіі прыходзіць мадэрнісцкі пошук новых форм і спосабаў пазнання. Відавочна, дух часу, адмаўленне класічных падыходаў у мысленні, не мог не паўплываць на беларускіх філосафаў.

5.11 Метафізічнае вымярэнне беларускага шляху Ігнатам Уладзіміравічам Канчэўскім (Абдзіраловічам)

Пытанне беларускай ідэнтычнасці і пошуку сваіх ідэалаў з’яўляецца найважнейшым у творчасці І.У.Канчэўскага (1896-1923 гг.). Нарадзіўся філосаф ў сям’і сакратара акруговага вайсковага суду. У 1913 годзе — скончыў Віленскае рэальнае вучылішча. Потым навучаўся ў Пецярбургскім тэхналагічным інстытуце, на гісторыка-філалягічным факультэце ў Маскоўскім універсітэце, на Вышэйшых кааператыўных курсах пры універсітэце імя А.Л.Шаняўскага У 1916 г. яго забралі ў войска, ваяваў у Румыніі, а падчас Лютаўскай рэвалюцыі ён апынуўся на Украіне, дзе ўступіў ва ўкраінскае нацыянальнае войска, але пазней пакінуў фронт. Пасля абвешчэння БССР пераехаў са Смаленска ў Мінск, дзе працаваў у розных дзяржаўных установах. У вольны час займаўся актыўнай культурна-асветніцкай дзейнасцю. Пісаў вершы, палітычныя артыкулы, рэцэнзіі, якія друкаваліся ў газетах “Беларускія ведамасці”, “Новае жыццё”, “Наша думка” і інш. У 1923 г., будучы хворым на сухоты, памірае ў Вільні.

У паэтычных і публіцыстычных творах І.Канчэўскі ажыццяўляе пераацэнку ідэалаў і каштоўнасцей у кантэксте праблемы беларускай ідэнтычнасці. Паэтычная творчасць вызначаецца філасофскай пранікнёнасцю ў сутнасць народнага жыцця, спалучэннем прыгажосці беларускага слова з нацыянальным светабачаннем, замілаваннем да чалавека, верай у адраджэнне і будучы росквіт Беларусі.

Фарміраванне ўласнай ідэнтычнасці і пошук сваіх ідэалаў найбольш выразна праяўляецца ў яго філасофскім эсе “Адвечным шляхам. Даследзіны беларускага сьветагляду”, выдадзенаму ў 1921 г. у Вільні. Ужо ў назве адчуваецца кантэкст беларускай ідэнтычнасці. Шлях уяўляецца філосафу як адзін з архетыпаў, што злучае мінулае і будучыню, скіраваны наперад, да ідэалаў Адраджэння. Пошук свайго беларускага шляху як і пытанне ідэнтычнасці ў час дзяржаўна-культурнага адраджэння былі надзвычай актуальнымі. Да гэтай праблемы звярталіся многія грамадскія дзеячы ў той час. Але толькі І.Канчэўскі надаў гэтай праблеме метафізічнае вымярэнне. У яго анталогічны статус Беларусі супадае са статусам мяжы паміж Усходам і Захадам, якая адначасова іх падзяляе і аб’ядноўвае, аднак, пры гэтым, не з’яўляецца ні тым, ні іншым. Але аўтара больш цікавіць не наяўнасць мяжы і нават не існаванне беларускага шляху, а здзяйсненне яго.

Эсе пачынаецца з аналізу дэтэрмінантаў, якія абумовілі невыразнасць беларускай культуры: “У невыразнасці беларускай культуры хочучь бачыць духоўную сьмерць народу, яго няздольнасць вызначыць свой духоўны ідэал” []. Прызнаючы невыразнасць беларускай культуры, І.Канчэўскі выяўляе яе прычыны. Па яго меркаванні, гэта вынікае з падзеленасці/падвоенасці

Беларусі. Кажучы пра падзеленасць, ён у першую чаргу мае на ўвазе падзеленасць беларусаў на рыма-католікаў і праваслаўных. Філософ адзначае, “што асоба, якая стаіць перад выбарам рэлігіі, выбірае адначасна і пэўны тып цывілізацыі, культурную традыцыю, сьветагляд, гомамадзкі і дзяржаўны лад”. Такім чынам, падвойнасць паводле веравызнання вядзе да падзеленасці на два цывілізацыйныя і культурныя тыпы ў межах адной культуры. Пачатак гісторыі ваганняў паміж Усходам і Захадам І.Канчэўскі звязвае з хрышчэннем Русі.

У працы даецца сутнаснае вызначэнне усходняй і заходняй культур. На думку філосафа, усходняя культура ўвасабляе схільнасць да ўсяго крайняга, выразнага, падкрэсленага; імкненне да агульнай “адналітнай” формы, з чаго вынікае ідэя адзінай палітычнай формы. Культура Захаду ўвасабляе поўную супрацьлегласць Усходу. Тут няма і не можа быць адзінай формы, як у палітыцы, так і ў духоўным і сацыяльным жыцці. Яна адмаўляе адзінае правільнае і імкнецца да разнастайнасці. У такой сітуацыі, лічыць аўтар эсэ, неабходны сінтэз згармнізаванне двух кірункаў.. Беларуская культура павінна ўзяць лепшыя каштоўнасці захоннай і ўсходняй культур. Але пры гэтым трэба ствараць свае “беларускія формы жыцця”.

Прычыну размытай ідэнтычнасці І.Канчэўскі бачыў у адсутнасці “уласных форм жыцця” і ў панаванні чужых форм. З гэтай нагоды філосаф грунтоўна праналізаваў трансфармацыю форм жыцця. Абапіраючыся на канцэпцыю “культурна-гістарычных тыпаў”, ён разгледзіў гісторыю еўрапейскай культуры як гісторыю форм. І.Канчэўскі заўважае, што на еўрапейскую культуру заметна паўплывала антычная культура. Але еўрапейскія народы, адзначае філосаф, прынялі толькі яе форму, не дух. Аднак змест і форма ўтвараюць дыялектычнае адзінства, і гэта аднабаковае запазычанне прывяла да негатыўных наступстваў. Форма жыцця замест таго, каб служыць чалавеку, пачала валодаць ім, сціскаючы і затрымліваючы яго духоўныя імкненні. Аўтар эсэ піша: “...чым слабей развіта духовасць чалавека, тым большую вагу набірае форма: звычай, дагмат, дактрына, незразумелы лёзунг”, “чым душа цямней, тым панаванне формы непадзельней” []. У выніку еўрапейскае грамадства набывае культуру, якую І.Канчэўскі называе “духовым мяшчанствам”, якая абапіраецца на дзве сілы – моду і дысцыпліну. З дапамогай іх адбылася экспансія на беларускія землі чужых форм як з Захаду, так і з Усходу. Самая моцная экспансія заходняй і усходняй культур была ў ХVIII-XIX стст. У сувязі з гэтым І.Канчэўскі вызначае важнейшую задачу нацыянальна-культурнага адраджэння: вызваленне ад чужых, “мёртвых” форм і стварэнні “беларускіх формаў жыцця” []. Але філосаф не адмаўляецца ад формы наогул, а лічыць неабходным падходзіць да яе творча, не прывязваючы да пэўнай формы.

Праграма пераадолення чужых форм засноўваецца на ідэі “ліючайся формы”. Абапіраючыся на тэзіс Геракліта, што нельга двойчы ўвайсці ў адну раку, усё цячэ, усё мяняецца, аўтар эсэ лічыць неабходным трымацца той формы, якая ўвесь змяняецца. Праз увядзенне паняцця “ліючаяся форма”

І.Канчэўскі выходзіць на сутнасць творчасці, якую ён даследуе ў двух аспектах: містычным (як касмічная сіла) і сацыяльным (як асноўны прынцып грамадскага жыцця). Містычную сутнасць творчасці ён бачыць у акце стварэння свету. У матэрыі як пачатку ўсяго існуючага зліты ўсе сілы: творчыя і дэструктыўныя, варожыя і прыяцельскія, але сама матэрыя – ёсць толькі магчымасць тварыць, а не сама творчасць. Толькі чалавек на пэўным этапе эвалюцыі прыроды прыходзіць у свет, каб “разьвярнуць усю моц сваёй творчасці, каб зліцца ў творчым тэмпе сусветнага дыхання сусветнай гармоніі” [1].

Сацыяльны аспект творчасці разумеецца І.Канчэўскім як абавязак свабоднай, маральна трывалай творчасці ва ўсіх праявах жыцця – эканамічнай, сацыяльна-палітычнай і духоўнай. Тут жа ён адзначае, што ў тагачасным беларускім грамадстве адсутнічаюць умовы для сацыяльнай творчасці. Па-першае, пэўнымі сацыяльнымі формамі карыстаюцца пануючыя класы і штучна затрымліваюць іх развіццё. Па-другое, для сацыяльнай творчасці патрэбны значна больш спрыяльныя абставіны ў параўнанні з творчасцю індывідуальнай. Неабходнай умовай творчасці, на думку філосафа” з’яўляецца адсутнасць прымусу, г. зн. палітычная незалежнасць, якая разглядаецца ім як “падстава грамадзкай творчасці, гэтай творчасці і не хапала” [1]. Творчасць І.Канчэўскі звязвае з неабходнасцю разбурэння. Творачы новыя формы грамадскага жыцця, мы з неабходнасцю разбураем старыя. Аднак творчасць і разбурэнне, сцвярджае аўтар, павінны быць не толькі ўзаемазвязаны, але і ўраўнаважаны.

Такім чынам, вырашэнне праблемы беларускай ідэнтычнасці бачылася аўтару эсэ як стварэнне беларускіх форм жыцця і разбурэнне чужых (як усходніх, так і заходніх) форм. Этыка-сацыялагічная канцэпцыя І.Канчэўскага была ўспрынята неадназначна тагачаснымі прадстаўнікамі беларускай гуманітарнай думкі. На старонка [штотыднёвіка “Pzegald Wilenski” распачалася вострая дыскусія адносна кірунку развіцця беларускай культуры. Некаторыя аўтары абвінавачвалі філосафа ў анархізме за негатыўную ацэнку ўсіх тагачасных палітычных партый і кірункаў. Другія яго праграму дасягнення незалежнасці называлі ўтапічнай. Але незалежна ад супрацьлеглых ацэнак тэкста філасофскага эсэ, крытыкі сыходзіліся ў адным, што у кожным выяўленні яго працы перш за ўсё было відаць вялікае замілаванне да чалавека. І чалавека, вольнага ад духоўнага, палітычнага і эканамічнага рабства ён хацеў бачыць у беларусе. Безумоўна, праблема беларускай ідэнтычнасці з’яўляецца найбольш складанай у гуманітарных навук, яна з’яўляецца прадметам і сучасных даследаванняў. І.Канчэўскі першы, хто сістэмна на аснове глыбокага навуковага аналізу зрабіў спробу вызначыць важнейшыя падыходы да яе вырашэння.

5.12 Інтэрпрэтацыя канцэпцыі культурнай асіміляцыі А.І Цвікевічам

Тэарэтычнае абгрунтаванне неабходнасці берагчы і ўзбагачаць свае духоўныя скарбы ўтрымліваецца ў працах **Аляксандра Іванавіча Цвікевіча** (1888-1937 гг.). Выдатны палітычны дзеяч беларускага нацыянальна-культурнага адраджэння нарадзіўся ў Брэсце ў сям'і фельчара чыгуначнай бальніцы. Скончыў юрыдычны факультэт Пецярбургскага ўніверсітэта, пасля заканчэння якога працаваў прысяжным павераным у Пружанах і Брэсце.

Падчас 1-й сусветнай вайны знаходзіўся ў Туле, прымаў актыўны ўдзел у дзейнасці Камітэта дапамогі ахвярам вайны. У 1917 г. у Маскве стаў адным з заснавальнікаў і кіраўнікоў Беларускай народнай грамады. Удзельнічаў у рабоце Усебеларускага з'езда. Пасля абвешчэння БНР выконваў дыпламатычныя місіі на Украіне і ў Заходняй Еўропе і Расіі. З 1921 па 1923 г. займаў пасаду міністра замежных спраў ва ўрадзе БНР, пэўны час узначальваў яе урад. У 1925 г. прызнаўшы Мінск адзіным цэнтрам нацыянальна-дзяржаўнага адраджэння, А.Цвікевіч прыняў рашэнне аб спыненні дзейнасці Рады міністраў БНР і з сям'ёй пераехаў у БССР. Тут ён працаваў у Наркомаце фінансаў, потым – вучоным сакратаром у Інбелкульце, Інстытуце гісторыі Беларускай Акадэміі навук. У 1930 г. гісторык быў арыштаваны і абвінавачаны па справе “Саюза вызвалення Беларусі”. Пасля адбыцця пяцігадовай ссылкі быў арыштаваны паўторна і расстраляны ў Мінску ў 1937 г.

Паралельна з актыўнай палітычнай дзейнасцю А.Цвікевіч займаўся плённай навукова-публіцыстычнай дзейнасцю. Ён з'яўляецца аўтарам 6 манаграфій, а таксама шэрагу артыкулаў, эсэ і публікацый у тагачасным друку (“Да пытання аб незалежнасці Беларусі”, “Усе дарогі вядуць у Беларусь”, “Незалежнасць як праграма сённяшняга дня”, “Эўразійцы” і інш.). У сваіх працах філосаф даследаваў праблемы нацыянальна-культурнага адраджэння, фарміравання грамадска-палітычнай думкі на Беларусі, станаўлення самасвядомасці і развіцця дзяржаўнасці беларускага народа.

У навуковую спадчыну А.Цвікевіча ўваходзяць такія працы, як “Кароткі нарыс узнікнення Беларускай Народнай Рэспублікі” (1918), у якой ахарактарызаваў беларускі нацыянальны рух 1917-18 гг., асабліва падкрэсліў значэнне акта 25 сакавіка 1918 г. пра абвешчэнне незалежнасці БНР. Станаўленню беларускай ідэі публіцыст прысвяціў працу “Беларусь. Палітычны нарыс” (1919). У ёй даецца таксама грунтоўны аналіз тагачаснага стана вызваленчага руху. У кнізе “Адраджэнне Беларусі і Польшча” (1921) паказаў сутнасць канцэпцыі польскіх гісторыкаў і палітыкаў адносна “ўсходняга пытання”, мэтай якіх было зрабіць Беларусь сваёй калоніяй. Увесь змест працы “Вялікае апрашчэнне ці вялікае ўдасканаленне?” быў звернуты да той часткі інтэлігенцыі, якая скептычна і адмоўна адносіцца да беларускага нацыянальнага адраджэння.

Найбольш значнай з пункту гледжання культуралогіі з'яўляецца праца А.Цвікевіча “Западно-руссизм”: Нарысы з гісторыі грамадзкай мыслі на

Беларусі ў XIX і пачатку XX ст.” (1929), дзе яе аўтар усебакова прааналізаваў ідэалогію і практыку Расійскай імперыі, скіраваную на культурную асіміляцыю. Сутнасць канцэпцыі заходнерусізма заключалася ў адмаўленні гістарычнасці беларусаў як самастойнай і самабытнай этнічнай адзінкі, атаясамлівання іх з велікарускім этнасам. Канцэптальнае афармленне заходнерусізма адбылося пасля паўстання 1863-64 гг. , калі ажыццяўлялася “русское дело в крае”. Яго ідыёлагамі былі прадстаўнікі касерватыўных ліберальна-славянафільскіх колаў Расіі І.Аксакаў, П.Баццошкаў, М.Каткоў, І.Карнілаў, К.Каўфман і інш. Названая канцэпцыя мела месца і ў Беларусі. Найбольш шчырымі прыхільнікамі заходнерусізму выступалі К.Гаворскі, М.Каяловіч, Л.Паеўскі, А.Пшчолка, Л.Саланевіч і інш.

5.13 Філасофія культуры Мікалая Ануфрыевіча Лоскага

Свае адносіны да ідэі адраджэння нацыянальнай культуры беларусаў выказаў Лоскі М.А. (1870-1965 гг.) у канцэпцыі няспыннага адухаўлення быцця. Нарадзіўся вядомы філосаф у мястэчку Краслаўка Дынбургскага павета Віцебскай губерні. Бацькі яго паходзілі з беларускага шляхецкага роду. Пачатковую адукацыю атрымаў ў Віцебскай гімназіі, але яе не закончыў, так як быў выключаны за прапаганду сацыялізму і атэізму. Грунтоўныя гуманітарныя веды атрымаў у Бернскім, С.–Пецябургскім універсітэтах. Пазней паглыбляў веды ў шэрагу нямецкіх універсітэтаў. Атрымаўшы глыбокія веды па гуманітарных і прыродазнаўчых навук, ён быў запрошаны ў С.–Пецябургскі ўніверсітэт, дзе спачатку займаў пасаду прыват-дацэнта, а потым прафесара.

М.Лоскі навукова-педагагічную дзейнасць спалучаў з рэвалюцыйна-прапагандысцкай. Так, нпярэдадні рэвалюцый 1917 г.ім былі напісаны працы працы “Чаго жадае партыя народнай свабоды” і “Пра сацыялізм”, у якіх выкладзены сацыяльна-палітычныя патрабаванні партыі кадэтаў. За ліберальна-дэмакратычныя погляды быў высланы ў 1922 г. савецкім урадам за мяжу. Працаваў прафесарам філасофіі ў Празе, Браціславе, ЗША. Памёр у Парыжы.

Па сваіх поглядах М.Лоскі належыў да рэлігійных філосафаў артадаксальна-праваслаўнай арыентацыі. Паводле яго канцэпцыі “рэальнага ідэалізму” аснову быцця складаюць духоўныя, надзеленыя свабоднай воляй сутнасці – патэнцыяльныя і рэальныя “субстанцыяльныя дзеячы”. Яны пачынаюцца ад элементарных часцінак і канчаюцца чалавекам, грамадствам, нацыяй, урэшце, космасам – рэалізацыяй сусветнага духа. Філасофія культуры М.Лоскага грунтуецца на ідэі няспыннага адухаўлення быцця. Па меркаванні філосафа, нацыя і нацыянальная дзяржава з’яўляюцца “субстанцыяльнымі дзеячамі” і тыпамі асобы больш высокага парадку, чым асобны чалавек. Індывід, на яго думку, можа задавальняцца статусам фармальнага грамадзяніна дзяржавы, застаючыся аб’якавым да культуры і лёсу нацыі.

Па поглядах у адносінах да нацыянальна-культурнай самастойнасці беларусаў М.Лоскі быў блізкі да заходнерусізма. Так, беларусаў і ўкраінцаў ён лічыў “галінамі рускага народа”, які стварыў вялікую дзяржаву з сусветнай культурай. У артыкуле “Украінскі і беларускі сепаратызм” філосаф адмаўляў беларускаму і ўкраінскаму народам права на стварэнне нацыянальнай дзяржаўнасці. Беларускаю літаратурную мову называў “страшна неэстэтычным і некультурным дыялектам”. Такі падыход М.Лоскага ў многім тлумачыцца яго прыналежнасцю да філасофскай артадаксальна-праваслаўнай плыні, якая падтрымлівала ідэю непадзельнасці праваслаўнай Расіі, а таксама адарванасцю філосафа ад беларускай культуры.

6. Развіццё тэарэтычнай этналогіі ў 1-й палове ХХ ст.

6.1 Канцэпцыя культурагенеза Яўхіма Фёдаравіча Карскага

На аснове глыбокага параўнальна-гістарычнага даследавання беларускай традыцыйнай культуры **Яўхім Фёдаравіч Карскі** (1861-1931 гг.) ўпершыню навукова абгрунтаваў нацыянальную самабытнасць беларусаў як самастойнага славянскага народа. Нарадзіўся філолаг-славіст у в. Лаша Гродзенскага павету. Пачатковую адукацыю атрымаў у Ятранскім народным вучылішчы, закончыў Мінскае духоўнае вучылішча і семінарыю, Нежынскі гістарычна-філалагічны інстытут. Пасля паспяховага заканчэння інстытута выкладаў рускую мову і літаратуру ў Віленскай гімназіі.

У 1893 г. Я.Карскі быў запрошаны для выкладання славянскіх моў у Варшаўскі ўніверсітэт. У гэты перыяд мовазнавец сістэматычна займаецца даследаваннем гісторыі беларускай мовы, фальклору, пісьменнасці. Ужо ў 1894 г. за працы па беларусазнаўстве ён быў узнагароджаны вялікім залатым мэдалём Расійскага геаграфічнага таварыства. У 1896 г. за даследаванне “Заходнерускія пераклады псалтыра ў ХУ-ХУІІ стст.” атрымаў навуковую ступень доктара філалогіі ў Маскоўскім універсітэце. Літаратуразнавец таксама быў абраны членам Археаграфічнай камісіі Маскоўскага археалагічнага таварыства У 1901 г. за працы ў галіне палеаграфіі Пецярбургская АН адзначыла яго Ламаносаўскай прэміяй. У 1905 г. Я.Карскі ўзначаліў самы значны на той час у Расіі часопіс «Русский филологический вестник», дзе змясціў шмат сваіх навуковых прац. У тым жа годзе стаў першым абраным рэктарам Варшаўскага ўніверсітэта. Дарэчы, на гэту пасаду славыты мовазнавец неабіраўся двойчы. У 1915—1916 гг. фалькларыст працаваў у Растове-на-Доне, куды быў эвакуіраваны Варшаўскі ўніверсітэт. У перыяд з 1919 па 1920 гг. працаваў у Мінску, Петраградзе. Тут Я.Карскі стаў адным з актыўнейшых арганізатараў акадэмічнай навукі і працягваў даследаваць беларускую традыцыйную культуру.

Я. Карскі з’яўляецца аўтарам больш як 700 прац па славістыцы, беларусістыцы і русістыцы. Сярод іх неабходна адзначыць такія грунтоўныя даследаванні, як “Славянская кірылаўская палеаграфія” (1928), “Руская праўда” паводле старажытнага спісу” (1930) і інш. Але найбольш фундаментальнай яго працай, сапраўднай энцыклапедыяй беларусазнаўства

па праву лічыцца трохтомнае даследаванне “Беларусы” (1903-1922 гг.), у якой выявіў этнагенэз беларусаў, акрэсліў этнічны межы беларускага этнаса.

На падставе абагульнення фактычнага матэрыялу сцвярджаў, што прарадзімай славян з’яўлялася Палессе (басейн Прыпяці, верхняга Нёмана і ніжняй Бярэзіны). Па меркаванні этнографа, у аснову беларускай народнасці лягла плямёны дрыгавічоў, крывічоў і радзімічаў. Ён даказаў, што беларусы былі аўтахтонамі на сваіх землях. Ім грунтоўна даследаваны культурны стан плямён, якія склалі аснову беларускай народнасці. У трэцім томе паказаны сямейныя і грамадскія ўзаемаадносіны беларусаў, апісаны жыллё, заняткі, побыт, ежа, светапогляд, рэлігійныя вераванні, міфалогія беларусаў. Я.Карскі ў цеснай сувязі з паказам асаблівасцей абрадаў і звычайў разгледзіў разнастайныя фальклорныя жанры, выявіў сувязь беларускага фальклору з фальклорам рускага і ўкраінскага народаў.

У другім томе “Мова беларускага племяні” даследчык важнейшыя этапы гісторыі беларускай мовы, яе спецыфічныя асаблівасці і ўзаемасувязі з рускай, украінскай, польскай, літоўскай і іншымі мовамі. Я.Карскі ўпершыню паспрабаваў вызначыць рэгіёны бытавання беларускай мовы. Значная частка працы прысвечана даследаванню гукавога і граматычнага ладу старабеларускай і сучаснай беларускай мовы ў яе народна-дыялектнай і літаратурнай формах.

У раздзеле “Старая заходнеруская пісьменнасць” мовазнавец прааналізаваў помнікі старажытнай беларускай літаратуры XIV-XVIII стст. Найбольш поўна паказаны культурна-гістарычныя перадумовы зараджэння пісьменнасці на старабеларускай мове, вызначаны змест літаратурна-мастацкай спадчыны беларусаў. Не абыйшоў увагай Я.Карскі і беларускую літаратуру XIX – пачатку XX ст., звязаную з нацыянальна-культурным адраджэннем.

Такім чынам, Я.Карскі, абапіраючыся на прынцыпы культурна-гістарычнай школы, зрабіў важны ўклад у фарміраванне айчынных гуманітарных навук, у тым ліку і ў культуралогію. Яго навуковая спадчына не страціла сваёй значнасці для сучаснай культуралогіі, высновы вучонага з’яўляюцца асновай для далейшай распрацоўкі тэорыі і гісторыі беларускай культуры.

6.2 Пошук самабытнасці нацыянальнай культуры беларускага народа Еўдакімам Раманавічам Раманавым

Збіранню твораў вусна-паэтычнай творчасці і даследаваннем культуры і быту беларускага народа ўсё сваё жыццё прысвяціў **Е.Р.Раманаў** (1855-1922 гг.). Нарадзіўся будучы этнограф у мястэчку Нова-Беліца Гомельскага павета у беднай мяшчанскай сям’і. Навучаўся ў Гомельскай прагімназіі, на курсах настаўнікаў рускай мовы і гісторыі. У 1872 г. Е. Раманаў накіраваны на працу ў Герасімаўскае народнае вучылішча Хлыстоўскай воласці Аршанскага павета. Працаваў настаўнікам 14 гадоў, 20 гадоў выконваў абавязкі інспектара народных вучылішчаў у Віцебскай, Гродзенскай і

Магілёўскай губернях. На працягу 1897-1903 гг. Е.Раманаў з'яўляўся рэдактарам у газеце “Могилевские губернские ведомости” з 1910 г. – загадчыкам секцыі этнаграфіі і археалогіі Паўночна-Заходняга аддзялення Рускага геаграфічнага таварыства. Апошнія гады жыцця навукоўца прайшлі ў Стаўропалі (1917-1922), дзе ён працягваў займацца даследаваннем праблем фалькларыстыкі і этнаграфіі.

З самага пачатку Е.Раманаў спалучаў педагагічную працу з этнаграфічнай і навуковай дзейнасцю. Этнограф вывучаў матэрыяльную і духоўную культуру беларусаў: жыллё, адзенне, сямейны побыт, народныя абрады, вераванні, дзіцячыя гульні, народны каляндар, медыцыну. Важнае месца ў яго даследаваннях займала таксама і мовазнаўчая тэматыка. На жаль, не ўсе сабраныя ім моўныя матэрыялы і завершаныя мовазнаўчыя даследаванні былі апублікаваны, не ўсе нават захаваліся ў рукапісах. Займаўся збіраннем твораў вусна-паэтычнай творчасці і даследаваннем культуры і быту беларускага народа. Ужо ў 1877 г. Е. Р. Раманаў паведамляў Расійскай акадэміі навук, што за пяць гадоў настаўніцкай працы ім сабрана 2000 беларускіх слоў і з гэтага матэрыялу складзена «Спроба беларускага слоўніка», а ў якасці ўводзін да яго — «Кароткая беларуская граматыка». Супрацоўнікі Аддзялення рускай мовы і славеснасці Акадэміі навук прапанавалі яму аформіць свой слоўнік як дапаўненне да слоўніка І. І. Насовіча. На працягу наступных пяці гадоў Е. Р. Раманаў збіраў не зафіксаваныя І. І. Насовічам словы на тэрыторыі Магілёўшчыны, лексікаграфічна апрацоўваў іх. Далейшая праца над слоўнікам была спынена, бо Е. Р. Раманаў заняўся падрыхтоўкай да друку сваёй асноўнай фальклорна-этнаграфічнай працы — «Беларускага зборніка», своеасаблівай энцыклапедыяй побыту, творчасці, матэрыяльнай і духоўнай культуры беларускага народа XIX — пач. XX ст. Планавалася выдаць матэрыялы ў 15 кнігах. Аднак пры жыцці Е. Р. Раманава выйшла 9 тамоў (1886—1912), 10-ы том выпусціў Інбелкульт (1928), падрыхтаваныя 11-14-я тамы загінулі ў 2-ую сусветную вайну, лёс 15-га тому невядомы. Значнай працай Е.Раманава з'яўляюцца «Матэрыялы па гістарычнай тапаграфіі Віцебскай губерні. Паведамленні» (1898), навуковыя вывады ў якой зроблены на аснове асабістых даследаванняў. У гэты перыяд апублікавана каля 100 розных прац. Пад рэдакцыяй Раманава выйшлі тры выпускі «Магілёўскай даўніны» (1900, 1901, 1903), два выпускі «Матэрыялаў па этнаграфіі Гродзенскай губерні» (1911, 1912), адзін выпуск «Крыніц для гісторыі Магілёўскага краю» (1916).

У 1886—1894 гг. Е. Р. Раманаў займаецца археалагічнымі раскопкамі на тэрыторыі Магілёўскай і Віцебскай губерній як самастойна, так і па даручэнні і на сродкі Маскоўскага археалагічнага таварыства, правадзейным членам якога ён з'яўляўся, і Археалагічнай камісіі. Археалагічныя і этнаграфічныя калекцыі Е. Р. Раманава ўзбагацілі многія айчынныя і замежныя музеі. Так, у Эрмітажы захоўваецца 1017 экспанатаў Е. Р. Раманава, у Музеі антрапалогіі і этнаграфіі імя Пятра I АН Расіі — 1007, у Дзяржаўным музеі этнаграфіі народаў Расіі — звыш 1100, у Гісторыка-

этнаграфічным музеі Акадэміі навук Літвы— 242, якія даюць багацейшыя матэрыялы для вывучэння гісторыі Беларусі, Літвы і Латвіі. За гэты перыяд Е.Раманаў надрукаваў каля 60 артыкулаў, нарысаў, рэцэнзій і заметак па беларускай этнаграфіі, археалогіі, гісторыі і філалогіі, склаў археалагічныя карты Магілёўскай, Віцебскай і Гродзенскай губерній, сабраў звесткі пра 1000 гарадзішчаў Беларусі, выявіў шмат стаянак першабытнага чалавека, удзельнічаў у рабоце дзевятага археалагічнага з'езда ў Вільні (1893). Каля в. Высокі Гарадзец Талачынскага раёна адкрыў помнік эпіграфікі XII ст. — «Рагвалодаў камень». Па ініцыятыве Е. Р. Раманава і пры яго актыўным удзеле былі заснаваны Віцебскі, Магілёўскі і Віленскі этнаграфічныя музеі (куды даследчык перадаў шмат уласных знаходак), неаднаразова наладжваліся выстаўкі.

Дзейнасць Е. Р. Раманава адзначана Малым і Вялікім залатымі медалямі, а таксама дыпламамі навуковых таварыстваў. Адкрыцці вучонага добра дакументаваныя і апрацаваныя, яны даюць багацейшыя матэрыялы для вывучэння гісторыі Беларусі, Літвы і Латвіі. На працы Е.Раманава абапіраліся наступныя пакаленні археолагаў, фалькларыстаў, этнографістаў і мовазнаўцаў. Шэраг яго навуковых высноў пакладзены ў аснову сучасных айчынных культуралагічных даследаванняў.

6.3 Канцэпцыя культурна-гістарычнага развіцця Мітрафана Віктаравіча Запольскага

Важкі ўклад у этнаграфічна-фалькларыстычную навуку зрабіў **Мітрафан Віктаравіч Доўнар-Запольскі** (1867-1934 гг.), які нарадзіўся ў г. Рэчыца Мінскай губерні ў сям'і калежскага сакратара. Адукацыю атрымаў у Рэчыцкім народным вучылішчы і Мазырскай прагімназіі. Вучобу працягваў у Кіеўскай гімназіі і Кіеўскім універсітэце. Пасля заканэння ўніверсітэта (1894) працаваў у Маскоўскім архіве Міністэрства юстыцыі і адначасова выкладаў у гімназіях. З 1901 г. выкладаў гісторыю ў Кіеўскім універсітэце, з'яўляўся дырэктарам створанага ім Кіеўскага камерцыйнага інстытута. У 1920-я гг. працаваў у Харкаўскім інстытуце народнай гаспадаркі, Азербайджанскім універсітэце.

Плэнным перыядам у яго педагагічнай і навуковай дзейнасці былі гады, калі М.Доўнар-Запольскі жыў і працаваў у Беларускім дзяржаўным універсітэце і Інбелкульце (1925-1926). У гэты час ён даследаваў сацыяльна-эканамічную структуру беларуска-літоўскай дзяржавы ХVI-ХVIII стст., старажытныя беларускія архівы па-за межамі БССР. Гісторык інтэнсіўна працаваў над гісторыяй і культурай беларускага народа ад эпохі першабытнага ладу да пачатку 1920-х гадоў. Закончаныя «Гісторыя Беларусі» ўяўляла сабой сістэматызаванае абагульненае даследаванне этнагенэзу беларусаў. Акрамя дадзенай працы былі апублікаваны «Народное хозяйство Белоруссии, 1861-1914 гг.» (1926), «Старыя беларускія архівы за межамі БССР» (1926).

Апошнія гады яго жыцця звязаны з Масквой, дзе наш суайчыннік займаў пасаду прафесара ў Ціміразеўскай сельскагаспадарчай акадэміі і Інстытуце народнай гаспадаркі імя Пляханавы.

Вялізарную каштоўнасць для даследчыкаў беларускай культуры маюць фальклорна-этнаграфічныя працы М.Доўнар-Запольскага: “Белорусская свадьба и свадебные песни” (1888), “Белорусское Полесье” (1895), “Западнорусская сельская община в ХУІ в.” (1897), “Беларуская гаворка” (1890) і інш. У іх утрымліваецца каштоўны матэрыял пра сямейны побыт, сямейнае звычаёвае права, абрады беларусаў. Не страціла навуковай значнасці Праграма этнаграфічнага вывучэння Беларусі, распрацаваная М.Доўнар-Запольскім.

Этнаграф напісаў шэраг публіцыстычных артыкулаў, у якіх абгрунтаваў гістарычныя падставы неабходнасці стварэння незалежнай беларускай дзяржавы, выступаў за развіццё беларускай культуры, навукі і літаратуры, ставіў праблему неабходнасці нацыянальна-культурнага адраджэння Беларусі. Па просьбе ўрада БНР склаў «Мемарыял» («Асновы беларускай дзяржаўнасці»), які быў надрукаваны ў Гродне і Вільні ў 1919 г. на-беларускай, рускай, нямецкай, французскай і англійскай мовах. У навукова-публіцыстычным нарысе “Асновы дзяржаўнасці Беларусі” на падставе аналізу гістарычна-эканамічнага і эканамічнага фактараў абгрунтаваў права беларускага народа на суверэннасць. Публіцыст разбіў погляд на беларусаў як на народ, пазбаўлены нацыянальнасці, рашуча падтрымліваў беларускае нацыянальнае адраджэнне ў пачатку ХХ ст. Ён вітаў з’яўленне «строга аб’ектыўнай і навуковай» плыні ў беларускіх гістарычных і этнаграфічных даследаваннях.

М.В.Запольскі з’яўляецца аўтарам больш 150 прац па гісторыі Кіеўскай Русі, Маскоўскай дзяржавы, Расіі ў ХІХ ст., гісторыі Літвы і Беларусі, па сацыяльна-палітычных рухах, сялянскаму пытання і этнаграфіі Беларусі. У іх гісторык сцвярджаў існаванне беларускай нацыі, з уласнай гісторыяй, выразнымі этнаграфічнымі рысамі, багатай народнай культурай, з уласнай беларускай мовай як спадчыніцай дыялектаў крывічоў і дрыгавічоў Працы яго пераважна мелі навукова-аналітычны характар. Навуковец шырока карыстаўся ў сваіх працах матэрыяламі больш за 20 архіваў (Масква, Санкт-Пецярбург, Кіеў, Вільня, Варшава, Кракаў, Львоў, Кастрама, Яраслаўль, Ноўгарод, Нясвіж і інш.). У іх утрымліваецца грунтоўны культуралагічны кантэкст.

6.4 Даследаванне этнакультураўтваральных працэсаў Адамам Ягоравічам Багдановічам

Вывучэннем фальклорна-этнаграфічнай спадчыны беларускага народа на працягу ўсяго жыцця займаўся **Адам Ягоравіч Багдановіч** (1862- 1940 гг.) нарадзіўся ў мястэчку Халопенічы Бабруйскага павету. Тут атрымаў першапачатковую адукацыю і два гады працаваў памочнікам настаўніка. У 1879 г. паступіў у Нясвіжскую настаўніцкую семінарыю, дзе старыў гурток

самаадукацыі з найбольш здольных семінарыстаў. Гурткоўцы акрамя дазволенай літаратуры нярэдка чыталі літаратуру рэвалюцыйнага зместу і горача абмяркоўвалі прачытанае.

Пасля заканчэння семінарыі (1882 г.) А.Багдановіч працаваў настаўнікам у сядьскай школе ў Ігуменскім павеце, загадчыкам Мінскага гарадскога пачатковага вучылішча. Педагагічную дзейнасць настаўнік спалучаў з рэвалюцыйнай прапагандай сярод вучнёўскай моладзі, намтаўнікаў, вайскоўцаў. З 1892 года А. Багдановіч служыў у Гродзенскім аддзяленні Сялянскага пазямельнага банка. Некаторы час кіраваў публічнай бібліятэкай. У лістападзе 1896 ён быў пераведзены па службе ў Ніжні Ноўгарад. Тут у яго завязаліся сяброўскія адносіны з М. Горкім. З 1907 г. жыццё і дзейнасць А.Багдановіча звязана з Яраслаўлям, дзе ён загадваў навуковай бібліятэкай Яраслаўскага дзяржаўнага музея і адначасова выкладаў гісторыю культуры ў мастацкім, музычным і тэатральным тэхнікумах.

Захапленне традыцыйнай культурай беларусаў праявілася ў А.Багдановіча даволі рана. Ужо ў семінарыі юнак збіраў і запісваў народныя казкі, легенды, паданні і песні. Значную іх частку перадаў П.В.Шэйну, які пэўную частку ўключыў у свой зборнік “Матэрыялы для вывучэння побыту і мовы рускага насельніцтва Паўночна-Заходняга краю”. Багаты фактычны матэрыял і яго аналіз утрымліваецца ў грунтоўнай працы А.Багдановіча “Перажыткі старажытнага светасузірання ў беларусаў”, які быў апублікаваны ў 1895 г. у Гродне. У гэтай працы зроблены сістэмны аналіз такіх перажыткаў, як анімізм, фетышызм, культы сонца і іншых дэманічных сіл.

Асобны цыкл прац (“Этнічны склад народаў славянскіх і рускіх”, “Этнічны склад насельніцтва Верхняга Паволжжа, Акі і Камы” прысвечаны вывучэнню этнакультураўтваральных працэсаў ва Усходняй Еўропе. Этнагенез і культурагенез разглядаюцца этнографам на аснове даных археалогіі, антрапалогіі, геаграфіі, палеанталогіі.

Старажытная тапаніміка шырока выкарыстана мовазнаўцам у якасці этналагічнага і культурна-гістарычнага матэрыялу ў працы “Мова зямлі. Утварэнне водарачных імёнаў і што ад іх паходзяць”. Значную колькасць артыкулаў па сацыяльнай праблематыцы апублікаваў А.Багдановіч у перыядычных выданнях Беларусі і Расіі (“Пра паншчыну”, “Да гісторыі партыі “Народная воля ў Мінску і Беларусі”, “Рэвалюцыйны рух у Мінску і губерні ў 80 і пачатку 90-х гадоў” і інш.).

Навуковыя працы даследчыка традыцыйнай культуры беларусаў былі высока ацэнены беларускімі этнографамі, фалькларыстамі і мовазнаўцамі. Значная частка спадчыны А.Багдановіча заховаецца ў Інстытуце літаратуры АН Рэспублікі Беларусь і чакае культуралагаў.

6.5. Даследаванне артэфактаў беларускай культуры І.А. Сербавым

Этнаграфічныя матэрыялы, якія характарызуюць Палескі рэгіянальны тып культуры сабраў і абагульніў Ісаак Абрамавіч Сэрбаў (1871–1943 гг.), які нарадзіўся ў в. Кулышычы Прапойскага павету Магілёўскай губерні.

Будучы этнограф у 1892 г. скончыў Полацкую настаўніцкую семінарыю, у 1901 г. Маскоўскі археалагічны інстытут. Працаваў настаўнікам у Мінску і іншых беларускіх мястэчках. У 1910—1912 гг. як член Паўночна-Заходняга аддзелу Расейскага географічнага таварыства наладжваў экспедыцыі на Беларусь. У 1919—1921 гг. працаваў у аддзелах народнай асветы Магілёўскай і Гомельскай губерняў, удзельнічаў у працы па зборы і ахове помнікаў мастацтва і гісторыі. З 1923 г. працаваў выкладчыкам, загадчыкам кафедры этнаграфіі БДУ, з 1925 г. сакратаром секцыі этнаграфіі Інбелкульту. З 1929 г. навуковы сакратар кафедры этнаграфіі і фальклору Інстытуту гісторыі АН Беларусі.

Даследаваць матэрыяльную культуру, вусную паэтычную і музычную творчасць беларускага народу І.Сербавіч пачаў у 2-й палове 1920-х гг. Ён вывучаны курганы дрыгавічоў і радзімічаў каля Быхава, Мінску і Мазыра. Археалаг раскапаў і абследаваў каля 100 насыпаў і апісаў больш за 30 гарадзішчаў, селішчаў і стаянак.

Этнограф сабраў багатыя калекцыі народнага адзення і мастацтва, на аснове якіх выдадзены альбом «Беларускае народнае мастацтва» Ён першы з беларускіх этнографавіч стварыў вялікую фотатэку, у якой зафіксаваныя тыпы адзення жыхароў розных куткоў Палесься, жылля, гаспадарчых пабудовіч, вырабы рамёстваў. Сабраныя этнаграфічныя матэрыялы і назіранні абагульніў у працах «Сяло Вялікае; Малюнкі з жыцця Беларусі» (1910), «Паездкі па Палессі 1911 і 1912 гг.» (1914), «Беларусы-сакуны» (1915).

6.6 Скарбніца беларускай культуры Аляксандра Казіміравіча Сержпутоўскага

Значны ўклад у беларускую фалькларыстыку, этнаграфію і мовазнаўства ўнёс **Сержпутоўскі Аляксандр Казіміравіч** (1864—1940 гг.). Будучы этнограф і фалькларыст нарадзіўся ў в.Бялевічы Слуцкага павета Мінскай губерні ў беднай сялянскай сям'і. У 1884 г. ён скончыў Нясвіжскую настаўніцкую семінарыю і пачаў працаваць настаўнікам у Мазырскім павеце. Прыкладна ў гэтыя гады Сержпутоўскі сур'ёзна захапіўся навуковай работай. Гэта былі яго першыя крокі ў вялікую навуку. У "Мінскіх губернскіх ведамасцях" у 1891 г. з'яўляецца першая публікацыя А.Сержпутоўскага «Голос из глуши», у якой ён пазнаёміў чытачоў з жыццём і побытам сялян-палешукоў в.Лучыцы Мазырскага павета. Усяго за час настаўніцтва на Мазыршчыне будучы вучоны-этнограф апублікаваў у гэтай газеце больш за дваццаць навуковых і пазнаваўчых артыкулаў.

У 1893 г. А.Сержпутоўскі пераехаў у Мінск, дзе пачаў працаваць пісарам у Мінскім аддзяленні Сялянскага пазямельнага банка, а потым у паштова-тэлеграфным ведамстве. У 1896 г. ён пераехаў у Санкт-Пецярбург, дзе ўладкаваўся на працу на Галоўпаштамт. Сваю работу ён спалучаў з вучобай у археалагічным інстытуце, які паспяхова закончыў у 1904 годзе. Паралельна з вучобай у інстытуце А.К.Сержпутоўскі займаўся на вышэйшых юрыдычных курсах. З 1906 г. яго дзенасць была звязана з Рускім музеем, дзе

фалькларыст працаваў у этнаграфічным адзеле. Менавіта з гэтага часу і пачалася яго сапраўдная навуковая дзейнасць.

У гэты перыяд малады вучоны двойчы пабываў у экспедыцыях на Палессі і сабраў там багатую этнаграфічную калекцыю, зрабіў мноства фотаздымкаў, запісаў свае назіранні за ўкладам жыцця беларусаў-палешукоў. А.Сержпутоўскі зрабіў шмат цікавых запісаў пра вёскі Ганцаўшчыны, якія абагульніў у этнаграфічным нарысе «Белорусы-полешуки: Постройки, занятия и поверия крестьян северной половины Мозырского и южной части Слуцкого уездов Минской губернии» (1908). У працы этнограф апісаў побыт, заняткі і вераванні сялян гэтага рэгіёна. Да таго ж перыяду адносяцца нарысы А.Сержпутоўскага «Сябрына», «Бонда», «Галака», «Каўтун», «Запасванне гаўяда», «Паморак», «Земледельческие орудия Белорусского Полесья», «Ловля вьюнов», «О завитках в Белоруссии» і інш., з якімі вучоны пазнаёміў навуковы свет. Матэрыял, які мае вялікую навуковую значнасць для даследчыкаў культуры, утрымліваецца ў зборніку Сержпутоўскага «Сказки и рассказы белорусов-полешуков» (1911). Менавіта ў гэтай кніжцы змешчаны шматлікія казкі і паданні, якія аўтар запісаў у вёсцы Чудзін ад тутэйшых казачнікаў. Фалькларыст у ім поўнасьцю захаваў сацыяльна-крытычную накіраванасць таораў, а таксама асаблівасці апавядаўнікаў. Дадзеная праца з'яўляецца каштоўнейшай крыніцай для вывучэння беларускіх гаворак.

Навукова-даследчая дзейнасць А.Сержпутоўскім вялася і ў галіне мовазнаўства. Ён грунтоўна вывучаў дыялекты беларускай мовы, вынікі даследавання сістэматызаваны ў кнізе «Грамматический очерк белорусского наречия деревни Чудин Слуцкого уезда Минской губернии» (1911).

Шэраг публіцыстычных артыкулаў А.Сержпутоўскі прысвяціў пытанням станаўлення беларускай народнасці, паходжанню і сутнасці рэлігіі. Яго шматлікая навуковая спадчына цяпер захоўваецца ў Музеі этнаграфіі, Рускім музеі, Расійскай акадэміі навук (Санкт-Пецярбург), у Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі і з'яўляецца бяспечнай крыніцай для культуролагаў.

Пытанні для самаправеркі

1. Акрэсліце змест канцэпцыі нацыянальна-культурнага адраджэння.
2. Абзначце месца і ролю беларускай мовы культуры ў фарміраванні нацыянальнай культуры.
3. Выявіце этнакультурную інтэнцыянальнасць у творчай спадчыне Я.Коласа і Я.Купалы.
4. Вызначыце дэтэрмінанты культуратворчасці М.Багдановіча.
5. Пакжыце адметнасці станаўлення айчыннай этнакультуралогіі.
6. Параўнайце погляды А.Цвікевіча і М.Каяловіча ў адносінах да заходнерусізма.

Літаратура

Абдзіраловіч, І. Адвечным шляхам: Даследзіны беларускага светапогляду / І. Абдзіраловіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 44 с.

Багушэвіч, Ф. Смык беларускі // Творы: Вершы, паэмы, апавяданні, артыкулы, лісты / Укл., прадм. Я. Янушкевіча; Камент. У. Содаля, Я.

Янушкевіча; Маст. Г. Хінка-Янушкевіч / Ф. Багушэвіч. – Маст. літ., 1991. – С. 65-93.

Богданович, М. Белорусское возрождение / М. Богданович // Украинская жизнь. – 1915. – № 12. – С. 17-21.

Гарэцкі, М. Гісторыя беларускай літаратуры. Уклад. і падрыхт. тэксту Т.С. Голуб / М. Гарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1992. – 479 с. [16] л. іл.

Карский, Е.Ф. Беларусы: в 3 т. Т. 1. Введение в изучение языка и народной словесности / Е.Ф. Карский. – Варшава: Тип. Варшав. Учеб. Округа, 1903. “Беларускі кнігазбор”, 2001. – 466 с.

Колас, Я. Збор твораў: у 14 т. Том 11. Публіцыстычныя і крытычныя артыкулы 1917-1946 гг. / Я. Колас. – Мінск: ” Маст. літ.”, 1976. – 424 с., 8 с. укл.

Колас, Я. Збор твораў: у 14 т. Том 12. Публіцыстычныя і крытычныя артыкулы 1947-1956 гг. / Я. Колас. – Мінск: ” Маст. літ.”, 1976. – 528 с. 8 с. укл.

Купала, Я. // Збор твораў у 7 т. Т. 7. Публіцыстычныя і крытычныя артыкулы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976. – С. 212-213.

Лосский, Н. Условия абсолютного добра / Н.Лосский. – М.: Политиздат, 1991. – 368 с.

Романов, Е.Р. Белорусский сборник 1-2: Песни, пословицы, загадки / Е.Р. Романов. – Киев: Тип. С.В. Кульженко, 1885. – 468 с.

Сержпутоўскі, А.К. Прымі і забабоны беларусаў-паляшукоў / А.К. Сержпутоўскі. – Мінск: Універсітэцкае, 1998. – 301 с.

7. Айчынная культуралогія 2-й паловы XX-пачатаку XXI ст.

З незвычайнай вастрынёй паўстала ў сярэдзіне XX ст. праблема чалавека: яго месца ў свеце і роля ва ўсіх працэсах, якія выступаюць дваяка: як вынік развіцця ўсёй мінулай культуры і як пачатак наступных эпох. Праз чалавека праходзіць дэмаркацыйная лінія, якая адлучае мінулае ад будучыні.

Сацыякультурнай сістэме постіндустрыяльнага грамадства ўласцівы шэраг негатыўных аспектаў. Перш за ўсё гэта маніпулятыўны характар гэтай сістэмы. Тэхналагічныя дасягненні “інфармацыйнага стагоддзя” прывялі да духоўнага абясцэньвання былой культуры, яе адыходу ад асноўных сфер грамадскага жыцця, да страты для духоўнага стану чалавека.

Непрыманне негатыўных наступстваў постіндустрыяльнага грамадства спрыяла ўзнікненню разнастайных альтэрнатыўных формаў жыццёўладкавання: экалагічныя рухі; утапічныя камуны; арганізацыі, што ўзніклі на аснове розных усходніх містычных вучэнняў; авангардныя плыні, звязаныя з пакланеннем музычна-эстрадным тыпам масавай культуры і інш.

У гэты перыяд у духоўным жыцці развітых краін, якія ўступілі ў постіндустрыяльную эпоху, выразна праяўляецца кірунак, што атрымаў назву постмадэрнізм. Ён заметна паўплываў на ідэалагічнае і рэлігійнае жыццё, літаратуру і мастацтва, на гуманітарныя веды. Постмадэрнісцкая ментальнасць складвалася як пераадоленне не толькі класічных, але і

мадэрнісцка-авангардных устаноў і арыентацый, як адаптацыя духоўнай дзейнасці да ўмоў сталага дэмакратычнага грамадства, якое адрозніваецца плюралізмам у самых разнастайных сферах быцця.

Постмадэрнізм не адмаўляў ні мадэрнізм, ні іншыя культурныя парадыгмы, але знішчаў тую статусную іерархію, вяршыню якую займалі творцы і эксперты, а масам прыходзілася знаходзіцца ў падножжы. Цяпер адкідвалася і розніца паміж цэнтрам і перыферыяй, паміж стваральнікамі культурных твораў і аўдыторыяй і нават паміж дасканалым, ці высокім, у мастацтве і выпадковым, ці паўсядзённым. У гэтай плыні не прызнавалася “дыктатура навізны і прагрэсу”, адсутнічаў клопат пра чысціню мастацкай з’явы, дапускалася і нават заахвочвалася існаванне самых разнастайных элементаў.

У інфармацыйным грамадстве склаўся і прынцыпова іншы тып вытворчасці, распаўсюджання і захавання культуры. Культура стала найбольш дынамічным, нават у параўнанні з тэхнікай, кампанентам цывілізацыі. Вытворчасць, перадача, захаванне і спажыванне інфармацыі ажыццяўляюцца на прынцыпова іншай тэхналагічнай аснове, што прыводзіць да карэнных змен у культуры. “Экранная культура” – інтэрнацыянальная па сваёй прыродзе. Яна лёгка перасякае нацыянальна-дзяржаўныя межы, не мае моўных абмежаванняў, таму хутка авалодвае свядомасцю разнамоўнай аўдыторыі “без перакладчыка”. Даступнасць і разнастайнасць культурнай інфармацыі прыводзяць, з аднаго боку, да значнай аднароднасці сусветна-інфармацыйнай прасторы, да зняцця ўсіх перашкод, а з другога – да вялікай разнастайнасці інфармацыі, з якой чалавек можа выбраць тое, што адпавядае яго арыентацыі. Здольнасць хуткага і надзейнага пераносу інфармацыі на любыя адлегласці робіць магчымым радыкальную дэцэнтралізацыю важнейшых працэсаў, у тым ліку вытворчасць, кіраванне, адукацыю.

У канцы XX ст. працэс культурнай інтэграцыі набірае сілу. Ідзе развіццё рознабаковых міжнародных культурных кантактаў, ствараюцца новыя міжнародныя культурныя, навуковыя, спартыўныя і іншыя арганізацыі, усталёўваюцца агульнапрынятыя для ўсіх краін нормы міжнароднага права, палітычнага жыцця, маралі. Усё гэта дазваляе нам гаварыць аб працэсе глабалізацыі сучаснай культуры.

Тэрмін “глабалізацыя” ў грамадскіх навуках ужываецца для абазначэння паскоранага працэсу інтэграцыі нацый у сусветную сістэму ў сувязі з развіццём сучасных транспартных сродкаў і эканамічных сувязей, а таксама ўзмацнення сродкаў масавай інфармацыі. Агульнапрынятая пазітыўная ацэнка глабалізацыі як працэсу пэўнага аб’яднання чалавецтва ў адзіную гаспадарчую сістэму толькі на базе сучаснай матэрыяльнай культуры, тэхнікі мае традыцыйны характар і абапіраецца на традыцыйна пазітыўную ацэнку амаль класічных ужо мадэляў агульнаграмадскага індустрыяльнага развіцця.

Пытанне аб уздзеянні на гісторыка-культурны працэс, аб глабальным мадэляванні і планаванні мае ўжо не толькі тэарэтычнае, але і практычнае

значэнне. Зразумела, каб ажыццявіць ідэальна-плануючую функцыю, неабходна мець прагнастычную мадэль развіцця свету. Праблемы будучага культурна-гістарычнага развіцця ўвасобіліся ў выглядзе шэрага культуралагічных канцэпцый. Так, А.Маслоў ускладае свае надзеі на стварэнне будучага грамадства, у якім рашаючую ролю будуць адыгрываць самаактуалізуючыся і схільныя да вышэйшых перажыванняў індывіды. С.Хантынгтон у сваёй комплекснай праграме глабальнага мадэлявання праводзіць ідэю, што культурныя асаблівасці больш значныя, чым палітычныя і сацыяльныя разыходжанні, і фундаментальнай праблемай сучаснай эпохі з'яўляецца супрацьстаянне сучаснага і традыцыйнага.

Самасвядомасць, ідэнтычнасць будзе мець у бліжэйшай будучыні ўсё больш вызначальнае значэнне менавіта на ўзроўні вылучаных культурцывілізацый, ці метакультур. Гэта таксама звязана з усведамленнем канфліктнасці свету і будучымі сутыкненнямі цывілізацый па “лініях культурных разломаў”, г.зн. прасторавых меж метакультурных супольнасцей. Напрыклад, С.Хантынгтон выказвае меркаванне аб тым, што адрозненні паміж цывілізацыямі-культурамі велізарныя і яшчэ доўга будуць заставацца такімі. Сапраўды, цывілізацыі непадобны па сваёй гісторыі, культурных традыцыях, рэлігіях. У людзей розных культурцывілізацый адрозніваюцца ўяўленні аб свеце ў цэлым, аб свабодзе, мадэлях развіцця, аб адносінах паміж індывідам і супольнасцю, аб Богу.

Асаблівую ролю ў вызначэнні абрысаў будучага культурнага свету адыгрывае фундаменталізм (строгае выкананне архаічных нормаў, вяртанне да былых парадкаў), перш за ўсё ў выглядзе рэлігійных рухаў. Вяртанне да традыцыйных культурных каштоўнасцей, на наш погляд, ёсць рэакцыя на экспансію глабальнай культуры ў развіваючыся краіны. Дадзеная з'ява ахапіла ў першую чаргу краіны ісламскай метакультуры, якая адыгрывае істотную ролю ў сучасным свеце. Асноўны “культурны разлом” навукоўцы бачаць у супрацьстаянні Захаду астатняму свету. Выйсце з такога становішча бачыцца ў змене супрацьстаяння палітычных сістэм супрацьстаяннем розных культур, фарміраванні шматполюснага полікультурнага ўзаемадзеяння. Сёння паступова адбываецца пераарыентацыя сучаснай індустрыяльнай культуры на больш інтравертную, звернутую да ўнутранага свету чалавека. Гэта выяўляецца ў вялікай цікавасці да асобнага самаўдасканалення, да рэлігійных сістэм, у непрыняцці маладым пакаленнем рацыянальна-рэчавага падыходу да жыцця, ва ўзнікненні субкультур і контркультуры, пошуку сэнсу існавання ў заходняй культуры. Як адзінка знешняга геапалітычнага ўзаемадзеяння заходняя культура іманентна імкнецца да мадэрнізацыі, абнаўлення.

Такім чынам, дынаміка культуры ў кантэксце глабалізацыі будзе залежаць ад узаемадзеяння культурцывілізацый, ад вырашэння канфлікту паміж сучаснасцю і традыцыйнасцю, ад выкарыстання асаблівасцей культурна-гістарычнага шляху розных народаў.

На працягу ўсяго разглядаемага перыяда ўзніклі і развіваліся канцэпцыі, якія імкнуліся асэнсаваць складаную, шматгранную, дынамічна развіваючуюся сучасную культуру, у якой увасабляюцца творчыя здольнасці чалавека, яго духоўны свет.

7.1 Сацыядынаміка беларускай культуры на мяжы тысячагоддзяў

Праблемы, аб якіх вялася размова вышэй, былі характэрны і для сучаснага беларускага грамадства. Акрамя таго сацыякультурнае развіццё ў Беларусі мела яшчэ свае спецыфічныя асаблівасці. У 2-й палове мінулага стагоддзя назіраецца крызіс савецкай культуры, які выклікаў змены каштоўнасна-сэнсавага ядра манастылістычнай сацыялістычнай культуры, сістэмы патрэбнасцей, мэт і матывацый асобы, зніжэнне ўзроўню сістэмна-іерархічнай структуры арганізацыі, складанасці і поліфункцыяльнасці культурнага комплекса сацыяума, дамінаванне адмоўна накіраванага экзісэнцыяльнага стану індывіда. Дэградацыя падсістэмы каштоўнасных арыентацый, традыцыйнай маралі спарадзіла масіфікацыю разнастайных форм дэструкцыі сацыяльнага і асобнага характару: аномію, агрэсію, бунт, канфармізм, рытрызм, рытуалізм, эскапізм і інш. Адным словам на переломным этапе грамадскага развіцця ў культуры ўзніклі дэструктыўныя механізмы, выкліканыя сацыяльным крызісам; рэзкімі зменамі ў агульным ладзе сацыякультурнай арганізацыі і рэгуляцыі калектыўных форм жыццядзейнасці людзей. У 80-х гадах ХХ ст. у беларускім грамадстве склаліся ўмовы для развіцця дэструктыўных працэсаў у сацыякультурнай сферы. Паглыбленне супярэчнасцей паміж савецкай культурай і яе суб'ектамі прывяло да паступовага размывання функцыяльнай цэласнасці і збалансаванасці сацыякультурнай сістэмы, у пэўным сэнсе яе дысфункцыі, парушэнню сацыяльнага адзінства. Гэту з'яву ў духоўнай сферы культурологіі абазначылі катэгорыяй «сацыякультурная дэструкцыя».

Ва ўмовах сацыякультурнай дэструкцыі развівалася культурная талерантнасць, крэатыўнасць, варыятыўнасць, фарміруецца транзітыўная палістылістычная культура. Паралельна з разбурэннем ранейшых палітычных і эканамічных механізмаў і вылучэннем на першы план новых патрэбнасцей. Інтэрэсаў і мэт у беларускім грамадстве адбываецца інтэнсіўная сацыякультурная дзейнасць, што знаходзіць адлюстраванне ва ўзмацненні маргінальных з'яў у культуры. Найбольш хутка маргінальныя формы развіваліся ў мастацкай культуры.

Культурная разнастайнасць трансфармацыйнага грамадства стварыла ўмовы для паступовых змен сацыякультурных арыентацый яго суб'ектаў, індывідуалізацыі культурнага жыцця і функцыянавання розных субкультур, якія маюць выразна акрэсленыя граніцы ведаў, норм, каштоўнасцей, узораў, уяўленняў, густаў, ідэалаў, традыцый. У сучасным беларускім грамадстве адначасова існуюць разнастайныя субкультуры.

Сацыядынаміка ў беларускім грамадстве мае пэўныя спецыфічныя асаблівасці. Культурныя працэсы ў ім носяць пераважна эвалюцыйны

характар. Гістарычнае змяненне культуры адбываецца паступова, без вострай сацыяльнай барацьбы, у выглядзе дэсмантызацыі яе асобных рыс і форм. Узнікненне новых культурных форм ажыццяўляецца па розных мадэлях: па шляху эвалюцыі ўскладнення іх арганізацыі і структуры, павышэння яе ўстойлівасці і функцыянальнай універсальнасці; мадэрнізацыі ў бок умацнення іх утылітарнасці і сацыяльнай эфектыўнасці; рэактуалізацыі класічных культурных форм і ўключэння іх у сацыяльную практыку; інтэграцыя новых культурных форм у існуючую культурную сістэму.

Ажыццяўляемыя ў беларускім грамадстве трансфармацыі прывялі да паступовага нарастання пазітыўных змен у сацыякультурнай сферы. З сярэдзіны 90-х гадоў ХХ ст. пачынаецца якасна новы этап фарміравання транзітыўнай палістылістычнай культуры, якая характарызуецца паступовым развіццём антыдэструктыўных механізмаў.

Глыбока закранула сацыядынаміку беларускай культуры тэхнагенная катастрофа, якая ўзнікла ў выніку аварыі на Чарнобальскай атамнай электрастанцыі (1986). У выніку яе наступстваў адбылося комплекснае і пралангіраванае дэструктыўнае ўздзеянне на ўсе бакі жыццезабеспячэнне і жыццядзейнасці суб'ектаў беларускай культуры. У посткатастрофным соцыуме адбыліся рэзкія змены рэальнага быцця, парушэнне сацыяльна-псіхалагічных механізмаў адаптацыі асобы, фарміраванне каштоўнасных арыентацый характарызуецца хваравітасцю, зніжэннем здольнасці асобы адэкватна рэагаваць на абставіны сацыякультурнага развіцця.

Абвясчэнне ва ўмовах распаду СССР незалежнай унітарнай дэмакратычнай сацыяльна-прававой дзяржавы Рэспублікі Беларусь у 1991 г. актуалізавала пытанні дзяржаўна-культурнага будаўніцтва. Таму ў гэты перыяд цікавасць да вывучэння культуры істотна ўзрастае. Беларускія вучоныя сумесна з навукоўцамі сусветнай супольнасці спрабуюць адказаць на пытанне: "Што ўяўляе сабой гістарычны шлях чалавецтва — паслядоўнае развіццё па пэўнай схеме (стадыі, этапы) або ўзаемадзеянне розных тыпаў культур-цывілізацый?" З такім аспектам аналізу цесна звязаны праблемы ўдасканалення культур, распрацоўкі мадэляў будучага развіцця і ўплыву чалавека на ход гісторыка-культурнага працэсу ў цэлым. У гэты час у навукова-даследчых і вышэйшых навучальных установах Беларусі ствараюцца кафедры культуралогіі, у вучэбны працэс уводзіцца культуралагічны курс. Цікавасць да дысцыплін культурознаўчага цыкла з'яўляецца адной з найбольш прыметных асаблівасцей сучаснай адукацыі. У працэсе культуралагічнай адукацыі моладзь рыхтуецца да асабістай арыентацыі ў сучасным свеце, да асэнсавання яе як сукупнасці культурных дасягненняў чалавечага грамадства. Культуралагічная адукацыя садзейнічае ўзаемаразуменню і прадукцыйным зносінам прадстаўнікоў розных культур. З улікам абазначаных асаблівасцей развілася беларуская навуковая культуралагічная школа, якая пачала фарміравацца ў 1-й палове ХХ ст. Асноўнымі кірункамі яе даследаванняў з'яўляюцца заканамернасці развіцця і функцыянавання культуры як цэласнасці, спецыфічнай функцыі і

мадальнасці чалавечага быцця. Беларускія культуролагі займаюцца вывучэннем канкрэтна-гістарычных з’яў і феноменаў нацыянальнай і сусветнай культуры.

7.2 Распрацоўка тэарэтыка-метадалагічных праблем культуры

У цэнтры ўвагі айчыннай культуролагаў, філосафаў і сацыёлагаў у разглядаемы перыяд былі праблемы функцыянавання і разіцця духоўнай і матэрыяльнай культуры. Прадметам даследавання культуролага з’яўляліся артэфакты культуры, прасторавая і часавая арганізацыя іх формы, свет каштоўнасцей, сімвалаў і знакаў як споабаў існавання культуры, споабаў яе ўспрыняцця як “сваёй”, так і “чужой”. Акрамя таго, прадстаўнікі гуманітарных навук вывучалі працэсы пераемнасці розных культур – ад культур этнасаў да культур нацый, разнастайныя працэсы ўзаемадзеяння розных культур – ад дыфузіі культур да інтэрферэнцыі. Ад дыялога паміж культурамі да супярэчнасцей паміж культурамі і цывілізацыямі. У працэсе даследавання выкарыстоўваліся разнастайныя метады, якія сфарміраваліся ў гуманітарныхт науках. Сярод іх найбольш прыярытэтнымі былі: метады параўнальна-гістарычнага аналіза, эвалюцыянізма, тыпалогіі, структура-функцыянальны метады, біяграфічны метады, метады кантэнт-аналіза і г. д.

Даследчыкі звярталіся да аднаго з мноства аспектаў існавання матэрыяльнай ці духоўнай культуры, да аднаго з яе вельмі разнастайных працэсаў, для таго каб, зыходзячы з канкрэтнасці аспекта, формы, працэса, асэнсаваць культуру як цэласнасць, як шматузроўневую сістэму.

Фундаментам айчыннай культуралогіі з’яўляецца філасофія культуры, якая вызначае важнейшы фактар у асэнсаванні ўсёй культуры і яе разнастайных сегментаў. У папярэдніх раздзелах дадзенай працы мы праказвалі, што на ўсіх этапах гісторыі фарміравання культуралагічнай думкі філосафы мелі самае непасрэднае дачыненне да вывучэння культуры. Сучасныя беларускія філосафы працягвалі традыцыі сваіх папярэднікаў і эфектыўна займаліся вывучэннем сусветнай і айчыннай культуры з розных метадалагічных падходаў і канцэпцый.

Адным з прадметаў культуралагічных даследаванняў беларускага філосафа **Яўгена Міхайлавіча Бабосава** (1931 г.) з’яўляецца асоба стваральніка культуры і адначасова яе прадукта.

У аснове яго канцэпцыі асобы знаходзіцца ідэя, што асоба – гэта хутчэй не суб’ект творчасці, але пасрэднік паміж ніжэйшым і вышэйшым светамі. Чалавек, па меркаванні акадэміка Нацыянальнай АН Беларусі, з’яўляецца суб’ектам адносін і свядомай дзейнасці. Я.Бабосаў прыходзіць да высновы, што асоба фарміруецца пад уплывам грамадскіх адносін, культуры, непасрэднай сацыякультурнай прасторы. У яго працы “Маральная культура асобы” (1985) паказаны адрозненні паняццяў “індывід” і “індывідуальнасць”. Пад індывідам філосаф разумее асобнага прадстаўніка чалавечага роду, а індывідуальнасць, на погляд даследчыка, ёсць сукупнасць рыс , якія адрозніваюць пэўнага індывіда ад усіх іншых.

У манаграфіі Я.Бабосава развіваюцца ідэі П.Біцылі, І.Грэўса, П.Карсавіна аб узаемаадносінах культуры і асобы. Ён аналізуе працэс станаўлення маральнай культуры, прасочвае эвалюцыю ўяўленняў грамадства аб дабры і зле, справядлівасці і дабрачыннасці, абавязку і гонары і інш. Аўтар манаграфіі лічыць мараль неад'емнай часткай, нават ядром культуры. Таму фарміраванне ў людзей характэрных пэўнаму грамадству, класу маральных якасцей і нормаў паводзін з'яўляецца важнейшай функцыяй культуры. Маральная культура фарміруецца пад уплывам выхавання, жыццёвага вопыту, працоўнай дзейнасці, уздзеяння мастацтва, уласнага імкнення да самаўдасканалення. Маральныя нормы, прынцыпы вельмі важныя ў рэгуляцыі дзейнасці чалавека ў грамадстве і атрымліваюць каштоўнаснае абгрунтаванне ў выглядзе ідэалаў добра і зла, справядлівага і несправядлівага і інш. На погляд філосафа, маральная культура ўключае культуру этнічнага мыслення, культуру пачуццяў, культуру паводзін, этыкет. Мараль не толькі рэгулюе паводзіны людзей, арыентуе іх у культуры, але і ўплывае на фарміраванне, станаўленне самога чалавека. Маральныя нормы не з'яўляюцца знешнім ў адносінах да чалавека імператывам. У працэсе іх засваення чалавекам яны пераўтвараюцца ва ўнутраны рэгулятар паводзін, трансфармуюцца з ведаў у перакананні, пераходзяць у прывычку. Мараль, адзначае, Я.Бабосаў, выступае і як асаблівая форма зносінаў людзей, што дае аксіялагічную афарбоўку культуры, грамадству, свету.

Пытанні ўзаемаадносін чалавека, грамадства і культуры закранаюцца і ў ішых навуковых працах акадэміка: "Сацыяльныя аспекты навукова-тэхнічнай рэвалюцыі" (1976), "Чалавек на парозе рынку: Сацыяльныя чаканні насельніцтва" (1992), "Катастрофы: сацыялагічны аналіз" (2000). У гэтых і іншых працах іх аўтар распрацаваў новыя канцэптэуальныя падыходы да даследавання сацыякультурных аспектаў постіндустрыяльнага беларускага грамадства, уплыву навукі тэхнікі на развіццё духоўнага свету чалавека.

Цыкл прац Я.Бабосава прысвечаны выяўленню сутнасці і зместу нацыянальнай ідэалогіі, беларускай ідэі. На думку філосафа, ідэалогія з'яўляецца неад'емнай часткай сацыяльнай рэчаіснасці, палітычнага і духоўнага быцця грамадства, спецыфічна арыентацыйна-каштоўнаснай свядо-масцю, якая выражае інтарэсы розных сацыяльных супольнасцей і грамадства ў цэлым. Яе структуру складаюць такія кампаненты, як веды, каштоўнасці, нарматывы, погляды, дзеянні, перакананні, валявы кампанент. У навуковы ўжытак Я.Бабосаў уводзіць паняцце "нацыянальная ідэалогія", якая ўключае ў сябе сістэму поглядаў, заснаваную на прынцыпах агульнасці нацыі і прыярытэту яе інтарэсаў у розных сферах грамадскага жыцця. Рост нацыянальнай самасвядомасці ў нашай краіне прыводзіць да адраджэння нацыянальнай ідэалогіі, нацыянальнай культуры, мовы, традыцый, сімволікі. Ядром нацыянальнай ідэалогіі з'яўляецца беларуская ідэя, станаўленню якой паспрыялі сацыяльна-філасофскія і гуманістычныя ідэі Ф.Скарыны, С.Буднага, С.Полацкага, А.Гаруна, М.Абдзіраловіча, М.Багдановіча, Я.Купалы і інш. Нацыянальная ідэя, якая фарміруецца ў кантэксце традыцый нацыянальнай культуры, з'яўляецца крыніцай духоўнага ўзбагачэння, фарміравання гумані-

стычнага светапогляду, высокіх грамадзянскіх якасцей, адраджэння гістарычнай памяці і нацыянальнай самасвядомасці, пачуцця патрыятызму.

Асновы тэарэтычнай культуралогіі на шырокім факталагічным матэрыяле прадставіў у сваіх працах **Мікалай Ігнатавіч Крукоўскі**.

Сутнасць і роля культуры ў развіцці грамадства і чалавек разглядаюца ў працах «Філасофія культуры: Уводзіны ў тэарэтычную культуралогію» (2000) і «Бляск і трагедыя ідэалаў: філасофскія эцюды пра ідэалы, дэмакратыю і сусвет» (2004). У перыяд фарміравання экспліцытных культуралагічных ведаў вельмі своечасова М.Крукоўскім былі прааналізаваны метадалагічныя падыходы да вывучэння культуры, якія сфарміраваліся раней у філасофіі культуры. Культуролаг сьвярджае, што пры вывучэнні сёння тэорыі і культуры ўжо недастаткова «абапірацца толькі на філасофскую метадалогію, няхай сабе і ўтвораную на аснове лепшых дасягненняў філасофіі сусветнай» [с. 11]. У дадатак да лагічнай дэдукцыі ён прапануе агульную тэорыю сістэм з цесна звязаным з ёй структура-функцыянальным метадам. Па меркаванні філосафа, пры выкарыстанні гэтай тэорыі для культуралогіі адкрываюцца перспектывы ўзаемадэятельнасці з такімі канкрэтнымі навукамі, як семіётыка, тэорыя інфармацыі, матэматыкай.

М.Крукоўскі паказвае, што тэорыя культуры не можа толькі развівацца чыста дэдуктыўнымі метадамі, як бы строга яна не была вытрымана. "Тэорыя, -- адзначае культуролог, -- павінна абапірацца і на эмпірыю навуковую, гэта значыць эмпірыю, якая скарыстоўвае не толькі механічны збор фактаў, але і пэўную іх класіфікацыю, сістэматызацыю і абагульненне, па магчымасці з выкарыстаннем статыстыкі і тэорыі імавернасцей" [с. 12].

У працы значную ўвагу надае яе аўтар месцу і ролі стылю ў культуралогіі. Вучоны лічыць "паняцце стылю смела можна былоб увесці ў ранг катэгорыі агульнакультуралагічнай" [с. 12-13]. Спасылаючыся на О.Шпенглера, ён надае катэгорыі стылю статус асноўнага класіфікацыйнага культурна-гістарычнага тыпа.

Навуковай вартасцю прац М.Крукоўскага з'яўляецца аналіз дыялектычнай будовы культуры. У адрозненне ад культурологаў, якія падзялялі культуру на два асноўныя структурныя ўзроўні : культуру матэрыяльную і культуру духоўную, ён уводзіць трэці сярэдзінны ўзровень – культура мастацкая. У мастацкай культуры, лічыць даследчык, як у сярэдзінным пласце культуры скандэнсавана духоўнае і матэрыяльнае, унутранае і знешняе, змест і форма, якія выступаюць пэўнай рухомай раўнавазе, у супярэчлівым адзінстве [с. 131] Аўтар не абмяжоўваецца разглядаць марфалогію культуры, М.Крукоўскі аналізуе катэгарыяльна-ацэначную і стылявую тыпалогію мастацкай культуры, яе структуру. Культуролаг нават разглядае будову паасобных відаў і жанраў мастацтва на ўзроўні мікраструктуры.

Вельмі глыбока разглядаецца культурологам духоўна-культурная прасора і яе катэгарыяльная характарыстыка. Да асноўных культуралагічных катэгорый, адпавядаючых духоўнаму ўзроўню культуры ён адносіць ісціну,

дабро, мараль і права, святое і грахоўнае, рэлігію і царкву. У працы таксама вызначаюцца агульныя рысы структуры гэтых катэгорый.

Заслугоўваюці увагі меркаванні культуролога адносна цыклічнага развіцця культуры, што былі ім выказаны яшчэ ў 1965 г. незалежна ад О.Шпенглера, А.Тойнбі і П.Сарокіна, тады малавядомых яшчэ ў савецкай навуцы. У тых жа працах, амаль на дваццаць год абагнаўшы С. Хантынгтана, была пастаўлена актуальная праблема ўзаемадзеяння розных культур і цывілізацый.

Навуковыя інтарэсы М.Крукоўскага ахопліваюць філасофію, лінгвістыку, эстэтыку. Так, асноўныя палажэнні эстэтычнай канцэпцыі М.Крукоўскага выкладзены ў працах: «Логіка прыгажосці» (1965), «Асноўныя эстэтычныя катэгорыі: Вопыт сістэматызацыі» (1974), «Кібернетыка і законы прыгажосці» (1977), «Номо pulcher — Чалавек прыгожы» (1983). Ён – аўтар шматлікіх артыкулаў і навуковых прац па праблемах станаўлення нацыянальнай самасвядомасці, узаемаадносін культуры і суверэнітэту народа.

Другая палова XX ст. адметна тым, што хрысціянскія тэолагі звярнуліся да праблем абгрунтавання рэлігіі, асэнсавання тэндэнцый развіцця мірскай культуры, сінтэза рэлігіі і культуры. Шляхі хрысціянска-рэлігійнай інтэграцыі культуры ў шэрагу навуковых прац аналізуе беларускі культуролог **Марына Аляксандраўна Мажэйка** (1958 г.). Акрамя аналіза асаблівасцей праваслаўна-багаслоўскага сінтэза культуры глыбока даследуе філасофію і культуру постмадэрнізма. Шматлікія аналітычныя артыкулы М.Мажэйкі, прысвечаныя розным аспектам гэтай плыні ў еўрапейскай філасофскай думцы ўвайшлі ў энцыклапедычным выданні “Постмадэрнізм” (2001). Іх аўтар адзначае, што сутнасцю постмадэрнізма з’яўляецца крытыка навукі, розуму, рацыяналістычнага пачатку, логікі. Сутнасць крытыкі навукі прадстаўнікамі постмадэрнізма (Ж.Ліатар, М.Фуко Фукуяма і інш.), па меркаванні аўтара, заключаецца перш за ўсё ў тым, каб разгледзіць яе як ідэалогію і інструмент улады. Навуковыя веды, лічаць ідэолагі постмадэрнізма, згубілі свой статус аб’ектыўных, незацікаўленых ведаў, сваю аб’ектыўную значнасць і сталі выразнікамі толькі волі да ўлады – над прыродай, над другім чалавекам, над сабой. Беларускі філосаф адзначае і такую адметнасць постмадэрнісцкай філасофіі, як разрыў з гісторыяй.

М.Мажэйка адзначае, што постмадэрнізм выступіў не толькі з крытыкай навукі, але і з крытыкай любой формы інтэграцыі культуры ў адзінае цэлае незалежна ад таго ці гэта семіятычна зразумелая знакавая сістэма, ці адзіная сістэма каштоўнасцей.

Значная колькасць прац М.Мажэйкі тычыцца праблем семіётыкі, сінергетыкі, метадалогіі нелінейных аналітык, мастацтва, філасофіі мовы, сацыяльнай філасофіі, культуралогіі. Пад яе навуковым кіраўніцтвам маладымі даследчыкамі абаронена некалькі кандыдацкіх дысертацый.

Пытанні для самаправеркі

1. Пакажыце асноўныя рысы культуры постіндустрыяльнага грамадства.
2. Вызначце змест і сутнаць глабальнай культуры.
3. Прааналізуйце прыкметы сацыякультурнай дэструкцыі ў беларускім грамадстве.
4. Акрэсліце навуковыя працы беларускіх філосафаў па праблеме “Асоба і культура”.
5. Вызначыце месца і ролю стылю ў культуры на падставе прац М.І.Крукоўскага.

Літаратура

Бабосов, Е. М. Структурные модели адаптации индивидов в трансформирующемся обществе / Е.М.Бабосов // Социология. — Мн.: Изд-во БГУ, 1999.— №4.— С.18—28.

Крукоўскі, М.І. Філасофія культуры: Уводзіны ў тэарэтычную культуралогію: Вучэб. дапам. / Крукоўскі, М.І. Мінск: Універсітэцкае, 2000. — 192 с.

Лиотар, Ж.Ф. Состояние постмодерна / Ж.Ф.Лиотар. — СПб.: Алетейя, 1998. — 159 с.

Можейко, М.А. Порядок дискурса / М.А. Можейко // Новейший философский словарь: 2-е изд., переработ. и дополн. — Мінск: Интерпрессервис; Книжный дом, 2001. — С. 771 – 774..

7.3 Эстэтычная канцэпцыя айчынных культуролагаў

Эстэтыку асобных беларускія культуролагі лічаць тэорыяй мастацкай культуры Так, М.І. Крукоўскі пры разглядзе метадалагічных падыходаў да вывучэння культуры адзначае: “Той жа лагічны касцяк, што экстапаліраваны на ўсю культуру, добра паслужыць тут і нам, тым болей, што эстэтыка з’яўляецца ні чым іншым, як тэорыяй мастацкай культуры...” [с. 10]. Такіх поглядаў прытрымліваўся і **Уладзімір Міхайлавіч Конан** (1934-2011 гг.), у якога пытанні эстэтычных адносін суб’ектаў культуры да рэчаіснасці, іх арыентацыі ў свеце матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей былі ў полі зроку Праблемнае поле навуковых інтарэсаў У.Конана шырокае. Ён глыбока прааналізаваў гісторыю беларускай культуры, беларускі фальклор, гісторыю і сучасны стан беларускай літаратуры, пытанні фалькларыстыкі і літаратуразнаўства Беларусі, архетыпы і сімвалы беларускага мастацтва. Але найбольш прац у яго па эстэтычнай культуры. Культуролаг з’яўляецца аўтарам такіх прац, як «Развіццё эстэтычнай думкі ў Беларусі. 1917-1934 гг.» (1968), «Демократическая эстетика Белоруссии. 1905-1917» (1971), «Очерк истории эстетической мысли Белоруссии» (1972); «Эстетическая мысль Советской Белоруссии» (1978), «Проблемы искусства и эстетики в общественной мысли Белоруссии начала XX в.» (1985), «Беларуская эстэтыка і мастацкая культура: гістарычныя традыцыі і сучаснасць» (1988).

Па меркаванні У.Конана, уся гісторыя эстэтычнай думкі ўяўляе сабой гісторыю рэалізацыі бесперапыннага працэса спасціжэння аб’ектыўнай

ісціны ў галіне эстэтычнага асваення рэальнасці навогул і мастацкага пазнання ў прыватнасці (Д. і К.с.5). Аўтар прааналізаваў гісторыю беларускай эстэтыкі і вызначыў найбольш важныя этапы яе фарміравання, акрэсліў асноўныя крыніцы гісторыі айчыннай эстэтыкі, вызначыў культурна-гістарычныя асаблівасці яе станаўлення і развіцця.

Навуковую значнасць мае даследаванне народных эстэтычных ўяўленняў беларусаў. Даследчык лічыў, што ўжо ў вуснай народнай творчасці выяўляюцца пэўныя ўяўленні аб прыгожым, добрым, карысным. Гэтыя першапачатковыя паняцці аб прыгажосці атрымалі сваё далейшае развіццё ў літаратуры сярэднявечча. Найбольш выразна, на погляд культуролога, эстэтычныя адносіны праявіліся ў тагачасным мастацтве, асабліва архітэктуры.

Эвалюцыя эстэтычных поглядаў беларускіх мысліцелкi у працах У.Конана прасочваецца ад старажытнасці да нашых дзён. Навуковым колам краіны вядомы і іншыя яго працы, напрыклад, «Адам Бабарэка: Крытыка-біяграфічны нарыс» (1976), «От Ренессанса к классицизму» (1978). За ўдзел у напісанні цыкла калектыўных манаграфій па гісторыі філасофскай і грамадскай думкі Беларусі ён быў узнагароджаны Дзяржаўнай прэміяй Беларусі.

Заканамернасці гістарычнага станаўлення эстэтычнай свядомасці беларусаў усебакова разгледзіў **Альфрэд Сцяпанавіч Майхровіч**.

Свае погляды па праблемах рэалістычнай эстэтыкі выклаў у працах “Аб эстэтычным асваенні рэчаіснасці” (1973), “Эстетические взгляды Якуба Коласа” і інш. (1970). Філософ абгрунтоўвае думку, што станаўленне беларускай эстэтычнай думкі адбывалася пад дабратворным уплывам эстэтыкі рускіх рэвалюцыйных дэмакратаў. Адначасова А.Майхровіч сцвярджае, што беларуская эстэтычная думка мае свае непаўторныя рысы. У манаграфіі аналізуецца грамадска-эстэтычная праграма Ф.Багушэвіча, творчасць якога, па меркаванні даследчыка, была непарыўна звязана з грамадскімі і эстэтычнымі ідэаламі [с.18].

А. Майхровіч паказвае, што эстэтыка Я.Коласа была працягам і развіццём эстэтычнай праграмы Ф.Багушэвіча. Філософ выявіў адметнасці коласаўскай эстэтыкі. Паэт, на думку даследчыка, увасобіў у сваёй творчасці новыя для беларускай нацыянальнай літаратуры ідэйна-эстэтычныя пазіцыі: эпічнае адлюстраванне рэчаіснасці; творчая культура рэльефнага ўзнаўлення яе рэальных, тыпічных, канкрэтна-пачуццёвых праяў; смеласць у вызначэнні грамадска-значных і каштоўных мастацкіх ідэй. Аўтар адзначае, што Я.Колас распрацаваў шэраг важных пытанняў беларускай эстэтычнай навукі, запатрабаваных і ў наш час. А.Майхровічу належыць таксама манаграфія “Беларускія рэвалюцыйныя дэмакраты ” (1977), “Янка Купала і Якуб Колас: пытанні светапогляду” (1982), “Пошук ісціннага быцця і чалавека: з гісторыі філасофіі і культуры Беларусі (1992), “Станаўленне маральнай свядомасці: з гісторыі культуры Беларусі” (1997), “Ідэалогія: сутнасць, прызначэнне, магчымасці” (2001) і інш. У іх філософ разглядае праблемы развіцця

нацыянальнай самасвядомасці, пачатковы перыяд развіцця філасофскай думкі ў Беларусі, працэсы фарміравання рэвалюцыйна-га дэмакратызму, светапогляды Я.Купалы і Я.Коласа, метадалогію гісторыка-філасофскіх праблем, перыядызацыю беларускай філасофскай думкі, яе прадмет, ідэйны змест, заканамернасці гістарычнага станаўлення эстэтычнай свядомасці, тыпалогію яе формаў. Аналізаваў тэндэнцыі развіцця філасофскай думкі Беларусі: пошук падстаў ісціннага, гуманістычнага быцця, сцвярджэнне духоўна-маральнай сутнасці і самакаштоўнасці чалавека, спасціжэнне месца і значэння індывіда ў гісторыі і грамадскім быцці.

Пытанні фарміравання і развіцця здольнасці чалавека да эстэтычнага ўспрымання і перажывання вывучае **Вадзім Аляксеевіч Салееў** (1939).

Праблемы айчыннай і сусветнай эстэтыкі, эстэтычнага і мастацкага выхавання В.Салееў прааналізаваў у працах: “Сучасная эстэтыка Беларусі” (1979), “Нацыянальная самасвядомасць і мастацкая культура” (1990), “Этнічная педагогіка і эстэтычнае развіццё асобы” (1994). Некалькі прац прысвечана аналізу мастацкай культуры Беларусі: “Мастацтва і яго ацэнка” (1977), “Этнічнае ў сістэме нацыянальнай мастацкай культуры” (1992).

У В.Салеева маюцца працы па пытаннях славістыкі і беларускай культуры, філасофіі мастацкай адукацыі, мастацкай крытыкі (“Мова ў нацыянальнай культуры” (1992), “Этнічная педагогіка і эстэтычнае развіццё асобы” (1994). і інш.).

Філософ з’яўляецца саўтарам вучэбных дапаможнікаў для студэнтаў ВНУ па эстэтыцы, этнапедагогіцы, этнапсіхалогіі.

Сістэму эстэтычных уздзеянняў, накіраваных на ўзбагачэнне свядомасці і пачуццёў суб’ектаў культуры даступнымі ім эстэтычнымі перажываннямі распрацавала **Ядвіга Дамінікаўна Грыгаровіч** (1946-2011 гг.), якая педагогічную дзейнасць спалучала з інтэнсіўнай навуковай працай. Вывучала дзейныя шляхі развіцця эстэтычных поглядаў, густаў і пачуццяў, патрэбнасці здольнасці будучых спецыялістаў вышэйшай кваліфікацыі, якія неабходны для ўдзелу ў стварэнні прыгожага ў мастацтве і жыцці. Свае погляды на эстэтычную вышэйшую адукацыю выказала ў манаграфіі “Эстэтычная накіраванасць асобы студэнта: педагогічны аспект” (2002.). Пад эстэтычнай адукацыяй, на думку Я.Грыгаровіч, неабходна разумець не толькі выкладанне пэўных мастацкіх дысцыплін, а сістэматычнае развіццё органаў пачуццяў і творчых здольнасцей асобы студэнта, каб пашырыць яе магчымасці адчуваць прыгожае і ствараць яго. Гэта задача, па меркаванні аўтара манаграфіі, павінна вырашацца ў працэсе разнастайных відаў сацыякультурнай дзейнасці.

У рабоце прапанавана структура і дынаміка развіцця эстэтычнай накіраванасці пэўных суб’ектаў культуры (студэнтаў), прааналізаваны элементы і аспекты эстэтыка-выхаваўчай дзейнасці. Даследчыца ў якасці мэты гэтага віда дзейнасці вылучае адкрыццё для суб’ектаў культуры прыгожых і ўзвышаных бакоў жыцця, прыроды, чалавека, адносін людзей,

выяўленне эстэтычных аспектаў рэчаіснасці, цэласнай карціны і гарманічнага свету.

Шэраг прац і артыкулаў Я.Грыгаровіч прысвечаны пытанням пытанням тэорыі культуры, псіхолога-педагагічнай сутнасці і спецыфікі сацыякультурнай дзейнасці, зместу, структуры і кірункаў удасканалення культуралагічнай адукацыі і фарміраванню сістэмы падрыхтоўкі кадраў культуры: “Падрыхтоўка кадраў культуры ў Рэспубліцы Беларусь: сучасны стан і перспектывы, сумесна са А.Смолікам, і Л.Рагачовай. (2001), “Прыкладная культуралогія” разам са А.Смолікам (2005).

Пытанні для самаправеркі

1. Выявіце этапы фарміравання беларускай эстэтычнай думкі на аснове аналізу прац У.М.Конана.

2. Пакажыце адметнасці айчыннай эстэтыкі, якія выяўлены А.С.Майхровічам.

3. Акрэсліце асноўныя праблемы айчыннай эстэтыкі паводле В.А.Салеева.

4. Вызначыце элементы і аспекты эстэтычна-выхаваўчай дзейнасці, абапіраючыся на даследаванні Я.Д.Грыгаровіч.

Літаратура

Грыгаровіч, Я.Д. Эстэтычная накіраванасць асобы студэнта: педагагічны аспект / Я.Д. Грыгаровіч. – Мінск: БДУКМ, 2002. – с.

Конан, . Очерк истории эстетической мысли Белоруссии /В.Конан. – М.: Искусство,1972. – 320 с.

Майхрович, .А.С. Поиск истинного бытия и человека: Из истории философии и культуры / А.С.Майхрович. – Минск: Навука і тэхніка, 1992. – 245 с.

Салееў, В.А. Сучасная эстэтыка Беларусі / В.А.Салееў. — Мінск:

7.4 Інтэрэтацыя культуралагічных ідэй беларускіх мысліцеляў

Сістэмны аналіз этнакультурных поглядаў мысліцеляў-асветнікаў Беларусі эпохі Асветніцтва маецца ў працах **Энгельса Канстанцінавіча Дарашэвіча**. На працягу многіх гадоў займаўся даследаваннем гісторыі грамадскай думкі Беларусі. Гэтай праблеме філосаф прысвяціў некалькі прац: “Аніёл Доўгірд – мысліцель эпохі Асветніцтва” (1967), “Нарыс гісторыі эстэтычнай думкі Беларусі” (1972); разам з У.М.Конанам, “Асвета і педагагічная думка Беларусі” (1985), у сааўтарстве, “Філасофія эпохі Асветніцтва ў Беларусі” (1971). Найбольш грунтоўна тэндэнцыі развіцця культуралагічных ідэй у Беларусі прааналізаваны ў “Нарысе гісторыі эстэтычнай думкі Беларусі”. Сумесна з У.М.Конанам ён прасачыў эвалюцыю поглядаў беларускіх мысліцеляў за тысячагадовы перыяд. Аўтары вызначылі пяць асноўных этапаў у гісторыі станаўлення і развіцця айчыннай культуралагічнай думкі: X-XV стст.; канец XV-пачатак XVI ст.; XVI-першая палова XVII ст.; другая палова XVII-пачатак XIX ст.; XX ст. У нарысе даецца навуковае асэнсаванне характэрных рыс, якія ўласцівы

кожнаму перыяду, раскрываюцца адметнасці беларускай грамадскай думкі, полілінгвістычны характар яе крыніц.

Э.К.Дарашэвіч з'яўляецца аўтарам шматлікіх артыкулаў па культуралогіі, філасофіі, фалькларыстыцы, педагогіцы, па праблемах фарміравання этнічнай свядомасці. Пад навуковы кіраўніцтвам вучонага па праблемах тэорыі і гісторыі культуры некалькі сучасных маладых даследчыкаў абаранілі кандыдацкія дысертацыі.

У кантэксце культуры эпохі Адраджэння філасофскую і культуралагічную думку айчынных мысліцеляў на працягу ўсёй навуковай дзейнасці даследаваў **Сямён Аляксандравіч Падокшын** (1931-2004 гг.).

С.Падокшын з'яўляецца аўтарам многіх прац, у якіх утрымліваюцца сістэмныя веды па фарміраванні імпліцытных культуралагічных ведаў у Беларусі ў эпоху Адраджэння і Рэфармацыі: «Скарына і Будны: Нарыс філасофскіх поглядаў» (1974), «Францыск Скарына» (1981), «Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі: Ад Францыска Скарыны да Сімяона Полацкага» (1990), «Унія. Дзяржаўнасць. Культура: Філасофска-гістарычны аналіз» (2000), «Беларуская думка ў кантэксце гісторыі і культуры» (2003), «Этычная думка і культура Беларусі XVI—XVII ст.» (2004) і інш.

У працах культуролога распрацаваны тэарэтыка-метадалагічныя праблемы станаўлення нацыянальнай самасвядомасці беларускага народа, вызначаны спецыфічныя рысы айчыннага Рэнесансу і гуманізма.

Дзесяткі навукова-тэарэтычных артыкулаў С.Падокшына прсвечаны актуальным праблемам культурнай дынамікі, духоўна-культурнага сінтэзу Усходу і Захаду, дзяржаўнага і нацыянальна-культурнага суверенітэту.

Глыбінёй навуковага аналізу, арыгінальнасцю вывадаў, наватарскімі падыходамі вызначаюцца працы **Адама Восіпавіча Мальдзіса** (1932 г.)

Сярод разнастайных гуманітарных праблем, якія даследуе А.Мальдзіс, знаходзяцца і пытанні фарміравання гуманітарнай думкі ў Беларусі. Грунтоўна яны разгледжаны ў працы «Францыск Скарына як прыхільнік збліжэння і ўзаемаразумення людзей і народаў» (1980). Гісторыю культуралагічнай думкі распрацоўвае ў кантэксце станаўлення і развіцця беларускай літаратуры ХVIII-XIX стст.

Дыялог культур, лічыць А.Мальдзіс, з'яўляецца найважнейшай умовай узбагачэння нацыянальных культур. Гэту ідэю ён праводзіць у працах: «Творчае пабрацімства» (1966), «Падарожжа ў XIX ст.» (1969), «Беларусь у люстэрку мемуарнай літаратуры ХVIII ст.: Нарысы быту і звычаяў» (1982), «На скрыжаванні славянскіх традыцый» (1980) і інш. У іх прасочваюцца беларуска-літоўскія і беларуска-польскія культурныя ўзаемадачынненні.

Цыкл прац А.Мальдзіса прсвечаны распрацоўцы ідэі цэнтрычнасці беларускай культуры барока. Цэнтрызм у беларускай культуры мінулых вякоў, адзначае вучоны па рознаму выяўляўся ў пэўныя гістарычныя перыяды – «то як выразная рэальнасць, то як «падпольная» тэндэнцыя, што ледзь прабівалася скрозь «ускраіннасць» с. 6. Землі Беларусі, лічыць А.Мальдзіс, былі цэнтрам дзе сустракаліся заходняя (польская, чэшская,

славцкая) і ўсходняя (руская) культуры. У дыялог з гэтымі культурамі ўступала і культура беларусаў, у выніку якога адбываўся пэўны культурны сінтэз. Сінтэтычны характар беларускай культуры ХУІІ-ХУІІІ стст. выразна праяўляецца ў айчыннай барочнай архітэктуры, выяўленчым і дэкаратыўна-прыкладным мастацтве, тэатры і літаратуры.

Цыкл навуковых прац **Аляксандра Іванавіча Смоліка** таксама прысвечаны ўсебаковаму аналізу культуратворчай дзейнасці беларускіх мысліцеляў мінулых стагоддзяў. (“Культура Беларусі ХІ-ХІХ стст.”). Ім вернута з імглы забыцця імя І.К.Кандрацьева, знакамітага беларускага паэта, празаіка, драматурга, гісторыка, перакладчыка, педагога (манаграфія “Божы дар Івана Кандрацьева; 2013). Асобныя артыкулы прысвечаны паказу шматграннай дзейнасці знакамітых беларускіх дзеячоў навукі І.А.Гашкевіча, Канстанціна і Яўстахія Тышкевічаў, А.М. Янушкевіча і інш.

Пытанні для самаправеркі

1. Вызначыце этапы гісторыя станаўлення гуманітарнай думкі Беларусі паводле прац Э.К.Дарашэвіча.

2. Выявіце тэарэтыка-метадалагічныя праблемы развіцця нацыянальнай самасвядомасці беларускага народа, увасоблення ў працах С.А.Падокшына.

3. Пакажыце асблівасці фарміравання айчыннай гуманітарнай думкі, выяўленыя А.І.Мальдзісам.

Літаратура

Дорошевич, Э.К. Аниол Довгирд – мыслитель эпохи Просвещения / Э.К.Дарашэвіч. – Минск: Наука и техника, 1967.— 156 с.

Мальдзіс, А.І. Францыск Скарына як прыхільнік збліжэння і ўзаемаразумення людзей і народаў / А.І. Мальдзіс. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – 34 с.

Падокшын, С.А. Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі. Ад Францыска Скарыны да Сімяона Полацкага /С.А. Падокшын. – Мінск:, 1990. –

Смолік, А.І. Божы дар Івана Кандрацьева /А.І.Смолік .— Мінск: БДУКМ, 2013. – 286 с.

8. Сучасная культуралагічная школа Беларусі

Айчынная культуралогія разам з філасофіяй выступае ў якасці аснованняў гуманітарных навук. Яна дае новае, цэласнае бачанне сутнасці сучасных сацыяльна-культурных працэсаў, тэндэнцый культурнай дынамікі. Культуралагі беларускай школы прапанавалі новыя арыгінальныя трактоўкі айчыннай гісторыі, генэзіса духоўнай і матэрыяльнай культуры, спецыфікі нацыянальнай самасвядомасці і менталітэта беларусаў, дэтэрмінантаў сацыякультурнай дэструкцыі і шляхоў яе пераадолення.

У Беларусі да канца 90-х гадоў ХХ ст. аформіліся навуковыя культуралагічныя цэнтры, дзе спрабуюць асэнсаваць сацыяльныя і культурныя рэаліі ХХІ ст., тэарэтычныя праблемы культуры. Сёння нельга сцвярджаць, што існуе адзіная айчынная культуралогія, тэорый і канцэпцый

8.1 **Фундаментальныя даследаванні лідэраў навуковай культуралагічнай школы**

Айчынная культуралогія разам з філасофіяй выступае ў якасці асновы гуманітарных навук. Яна дае новае, цэласнае бачанне сутнасці сучасных сацыяльна-культурных працэсаў, тэндэнцый культурнай дынамікі. Культуролагі беларускай школы прапанавалі новыя арыгінальныя трактоўкі айчыннай гісторыі, генэзіса духоўнай і матэрыяльнай культуры, спецыфікі нацыянальнай самасвядомасці і менталітэта беларусаў, дэтэрмінантаў сацыякультурнай дэструкцыі і шляхоў яе пераадолення. Так, новы кірунак у айчыннай культуралогіі – герменэўтыку культуры распрацоўвае **Ігар Вячаслававіч Марозаў** (1954). Культуролаг праводзіць шэраг цікавых навуковых даследаванняў у галіне архітэктуры. Прадметам навуковых інтарэсаў вучонага становяцца праблемы семіётыкі, граматычныя і стылістычныя заканамернасці мастацкай мовы дойлідства. За ґрунтоўныя даследаванні сутнасці архітэктурнай герменэўтыкі І.Марозава была прысуджана вучоная ступень доктара культуралогіі (1999).

У фундаментальным даследаванні “Архітэктурная герменэўтыка” (1999) І.Марозаў прасочвае эвалюцыю сутнасці герменэўтыкі: ад майстэрства тлумачэння і перакладу старажытных тэкстаў да метадалагічнай асновы ўсіх гуманітарных навук. Герменэўтыка культуры, на думку аўтара манаграфіі, мае сэнс у якасці самабытнага метагістарычнага тэксту.

Шэраг навуковых прац І.Марозава прысвечаны пытанням тэорыі і філасофіі дойлідства : “Планета дарог” (1992), “Таямнічым шляхам Гермеса” (1994), “Архетыпы культуры: Асновы культуралогіі” (2001) і інш.

Навуковая дзейнасць **Уладзіміра Фёдаравіча Мартынава** канцэнтруецца вакол сутнасці і функцый мастацкай культуры, праблем камізацыі свядомасці асобы на аснове культуратворчасці. Ён даследуе змест і формы культуры, універсальныя канцэпцыі культуратворчасці, аб’ектыўную перадумову якой складае гармонія. У фундаментальнай працы «Філасофія прыгажосці» (1999) культуролаг абґрунтаваў ідэю аб тым, што памкненне чалавека да абсалютнай гармоніі з’яўляецца архетыпам культуры і складае сутнасць шматпланавай творчай дзейнасці, якая прадуцыруе глабальныя формы духоўнага ўдасканалення (міфалогію, рэлігію, філасофію, мастацтва, мараль, права, навуку). У дадзенай манаграфіі праведзены таксама культуралагічны аналіз феномена прыгажосці. Культуролаг сцвярджае, што аб’ектыўную перадумову прыгажосці складае гармонія, якая ўяўляе сабой цэласнае, арганічнае ўвасабленне унікальных праяў ўсеагульнай адухоўленасці, рэпрэзентатыўнасць абсалютнага у адносным, бязмежнага ў абмежаваным. Антынамічнасць чалавека, які заключае ў сабе супярэчлівасць фізічнага і духоўнага, феноменальнага і наўменальнага як адноснага і абсалютнага, фрагментарнага і ўсеагульнага стварае неабходную аснову для спасціжэння ўсеабдымнай гармоніі Светабудовы, якая ўспрымаецца як прыгажосць.

У вучэбных дапаможніках «Культуралогія. Тэорыя культуры», «Сусветная мастацкая культура» (2000), «Эстэтыка» (2003), эксперыментальных падручнікаў «Айчынная і сусветная мастацкая культура» (у суаўтарстве), «Асновы культуры» (у суаўтарстве), мностве артыкулаў разглядае культуру як касмапланетарны феномен, спецыфіку ўсходняга менталітэту, перспектывы духоўнай эвалюцыі чалавецтва.

Культуралагічныя даследаванні **Уладзіміра Паўлавіча Скараходава** (1939 г) прысвечаны разгляду праблем функцыянавання мастацкай культуры, мастацкай адукацыі і эстэтычнага выхавання моладзі, міжнароднага культурнага супрацоўніцтва, укаранення сучасных ніфармацыйных тэхналогій у сферу культуры. За што яму ў 2006 прысвоена вучонае званне доктара культуралогіі.

У навуковых працах У.Скараходава даецца культуралагічны аналіз маладаследаванай праблемы прагназіравання і рэгулявання працэсаў далучэння насельніцтва да мастацкай культуры. На аснове стратэгічнага аналізу забяспечанасці насельніцтва Беларусі ўстановамі мастацкай культуры, а таксама іх наведвання, аўтарам выпрацавана і апрабавана канцэпцыя мэтых паказчыкаў, якая дазваляе вызначаць прагнозы і распрацоўваць доўгатэрміновыя праграмы развіцця як інфраструктуры мастацкіх устаноў, так і асноўныя напрамкі іх далейшай дзейнасці. У працах выяўлены эфектыўныя шляхі актывізацыі работы устаноў мастацкай культуры, а таксама павышэння цікавасці насельніцтва да мастацкай культуры, выпрацаваны асноўныя напрамкі эфектыўнага кіравання і планавання ў сферы мастацкай культуры. Даследаванні У.Скараходава ўтрымліваюць ґрунтоўныя веды аб мастацкай культуры Беларусі і зменах, якія адбываюцца ў ёй на мяжы тысячагоддзяў. У працах маецца матэрыял, які дазваляе па-новаму ацэньваць культурную сітуацыю, якая склалася ў Беларусі, больш рацыянальна, абґрунтавана і ўсебакова планаваць культурнае будаўніцтва ў Рэспубліцы Беларусь у XXI ст., вырашаць шэраг актуальных сацыякультурных праблем (мастацкая культура і рынак, глабалізацыя і захаванне нацыянальнай самабытнасці, нацыянальнае і этнічнае, культура і палітыка, культура і моладзь, культура і новыя тэхналогіі).

Культуролаг з'яўляецца аўтарам шэрагу прац, якіх разглядаюцца разнастайныя праблемы развіцця мастацкай культуры: «Мастацкая культура ў дынаміцы сацыяльнага засваення» (1994), «Сацыядынаміка культуры сучаснай Беларусі» (2003), «Этнічная шматграннасць культуры сучаснай Беларусі» (2004), «Свободное время и культура», сумесна з І.І.Антановічам (2008). У яго шматлікіх навуковых артыкулах аналізуецца праблема асобы як суб'екта культуры і яе асноўных атрыбутаў: норм, ідэй, традыцый, каштоўнасцей, ведаў, арыентацый, вераванняў. Раскрываецца прырода творчай асобы, якая супрацьстаіць бездухоўнасці, амаральнасці. Вызначаецца сэнс і значэнне паняцця «культуратворчасць».

Змяненні або мадыфікацыі пэўных рыс беларускай нацыянальнай культуры ў прасторы і часе – аб’ект культуралагічных даследаванняў **Аляксандра Іванавіча Смоліка** (1944). За даследаванне сацыядынаміка культуры ў посткатастрофным соцыуме яму першаму ў Беларусі была прысуджана вучоная ступень доктара культуралогіі (1999). На аснове структурнага аналізу культуралагіім вызначана сацыядынаміка сучаснай беларускай культуры. На яго погляд, у 1980-х гг. у беларускім грамадстве пачаліся буйнамаштабныя і доўгатэрміновыя працэсы дынамічных сацыяльна-культурных змен, якія выкліканы неабходнасцю адаптацыі да знешніх фактараў і вырашэння ўнутраных праблем. Мадэрнізацыйныя працэсы, якія адбываюцца ў сучасны момант, уцягваюць беларускае грамадства ў сацыякультурную прастору заходніх краін у выніку хуткага развіцця камунікатыўных сувязеў, дыфузных міжнацыянальных працэсаў, павялічэння міграцыі народаў, узаемапранікнення і зліцця культур. Да фактара макрамаштабнай сацыякультурнай дынамікі культуралаг адносіць таксама негатыўныя наступствы тэхнагеннай катастрофы на Чарнобыльскай АЭС. У працы "Сацыядынаміка культуры ў посткатастрофным соцыуме" (1999), і шэрагу артыкулаў А.Смолік распрацаваў канцэпцыю рэабілітацыйна-катарсіснага ўздзеяння на дэадаптаную асобу постакатастрофнага соцыуму мастацтва (музыкі, тэатра, выяўленчага і дэкаратыўна-прыкладнага мастацтваў, літаратуры, харэаграфіі і інш.).

Працы "Культура Беларусі XI—XIX стст." (1998), і "Гісторыя і культура беларускіх татар" (2000; разам з І.Б.Канапацкім) прысвечаны даследаванню працэсу разгортвання культуры беларусаў і татар у часе і прасторы і ва ўзаема сувязі з сацыяльна-палітычнай арганізацыяй, сацыяльнымі ўзрушэннямі беларускага грамадства.

Побач з даследаваннем праблем фундаментальнай культуралогіі А.Смолік займаецца вывучэннем пэўных аспектаў прыкладной культуралогіі. Так, ім распрацавана і выдадзена першая ў Беларусі комплексная праца "Прыкладная культуралогія" (2005; разам з Я.Д.Грыгаровіч), дзе акрэлены праблемы тэорыі і метадыкі інстытуцыянальных і пазайнстытуцыянальных узаемаадносін суб’ектаў культуры, формы і тэхналогіі фарміравання культуры асобы. Аўтары раскрываюць асновы культурнай палітыкі, яе прынцыпы і мэты, аналізуюць функцыі сацыякультурных інстытутаў формы засваення культуры індывідам і рознымі сацыяльнымі групамі.

У цыкле навуковых прац і артыкулаў культуралага ўсебакова разгледжана культуратворчая дзейнасць беларускіх мысліцеляў мінулых стагоддзяў. ("Культура Беларусі XI—XIX стст."). Ім вернута з імглы забыцця імя І.К.Кандрацьева, знакамітага беларускага паэта, празаіка, драматурга, гісторыка, перакладчыка, педагога (манаграфія "Божы дар Івана Кандрацьева; 2013). Асобныя артыкулы прысвечаны паказу шматграннай дзейнасці знакамітых беларускіх дзеячоў навукі І.А.Гашкевіча, Канстанціна і Яўстахія Тышкевічаў, А.М. Янушкевіча і інш.

А.Смолік знаходзіўся ў вытокаў айчыннай культуралагічнай адукацыі, з яго непасрэдным удзелам распрацоўваліся адукацыйныя стандарты, вучэбныя планы і праграмы для студэнтаў, магістрантаў і аспірантаў па культуралагічных спецыяльнасцях і спецыялізацыях. Ім распрацаваны і выдадзены вучэбныя дапаможнікі для студэнтаў “Культуралогія: тэорыя культуры” (2008; разам з Л.К.Кухто), “Культуралогія: гісторыя культуры” (2009; разам з Л.К.Кухто і А.А.Цобкала). Пад навуковым кіраўніцтвам прафесара А.Смоліка а беларускімі даследчыкамі абаронена значная колькасць магістэрскіх, кандыдацкіх і доктарскіх дысертацый.

Пытанні для самаправеркі

1. Знайдзіце ў працах І.В.Морозова аналіз эвалюцыі сутнасці герменэўтыкі

2. У чым праяўляецца, на ваш погляд, антынімчэнасць індывіда як суб’екта культуры? Пацвердзіце ваша меркаванне тэкстамі працы У.Ф.Мартынава.

3. Акрэсліце праблемы сучаснай мастацкай культуры, якія выяўлены У.П.Скараходавым.

4. Вызначыце фактары макрамаштабнай сацыякультурнай дынамікі на падставе паследаванняў А.І.Смоліка.

Літаратура

Мартынов, В.Ф. Філасофія красоты / В.Ф.Мартынов. – Мінск: Тетра Системс, 1999 – 336 с.

Морозов, И.В. Архитектурная герменевтика / .И.В.Морозов. – Минск: Пейто, 1999. – 264 с.

Скараходаў, У.П. Сацыядынаміка культуры сучаснай Беларусі / У.П.Скараходаў Мінск: БелДПК, 2003. – 343 с.

Смолік, А.І. Сацыядынаміка культуры ў посткатастрофным соцыуме / А.І.Смолік. – Мінск: Беларускі ўніверсітэт культуры, 1999. – с.

Смолік, А.І. Інверсія транскультурацыі ў працэсе беларуска-рускай камунікацыі / А.І. Смолік // Культура.Наука. Творчество: УІ Междунар.наук.-практ. конф. Минск, 10-11мая 2012: сб. научн. статей: БГУКИ. – Минск: БГУКИ, 2012.– С. 322-328.

8.2 Інкультурацыя асобы як важнейшы кірунак сучаснай айчыннай культуралогіі

Дзейнасць чалавека праяўленне яе актыўнасці выражаецца ў пераносе энергіі і інфармацыі ад су б’екта дзеяння да аб’екта з дапамогай канкрэтных сродкаў. Духоўныя фактары дзейнасці праяўляюцца як патрэбнасці духу, які змяняе шмат у чым матэрыяльныя патрэбнасці чалавека. Сфера дзейнасці людзей напаяецца духоўным зместам, і кожны індывід займае ў ёй сваю жыццёвую прастору. Індывідуальная дзейнасць чалавека пачынаецца з яго паступовага ўваходжання, уключэння ў грамадскае асяроддзе. Гэта ўваходжанне ў свет адбываецца шляхам засваення індывідам неабходнай колькасці ведаў, нормаў, каштоўнасцей, узораў і навываў паводзін, якія дазваляюць яму існаваць у якасці

паўнаважнага члена грамадства. Гэты працэс засваення індывідам нормаў грамадскага жыцця і культуры абазначаецца ў гуманітарных навуках паняццем “інкультурацыя”. Тэрмін “інкультурацыя” ўведзены амерыканскім антрапологам М.Херсковічам у кнізе “Чалавек і яго праца. Навука культурнай антрапалогіі” (1948). Паняцце “інкультурацыя” да сённяшняга часу застаецца дыскусійным у культуралогіі. Так, М.Мід пад інкультурацыяй разумее рэальны працэс навучання, які адбываецца ў спецыфічнай культуры. Д.Матсумота лічыць сацыялізацыяй працэсы і механізмы, з дапамогай якіх людзі пазнаюць сацыяльныя і культурныя нормы, а інкультурацыяй - прадукты працэсу сацыялізацыі. Нягледзячы на некаторыя разыходжанні, большасць даследчыкаў прыходзяць да высновы, што сацыялізацыя больш універсальная, а інкультурацыя - культурна-спецыфічная. І, безумоўна, працэсы інкультурацыі і сацыялізацыі непарыўна звязаны адзін з адным.

Беларускія культурологі таксама актыўна займаюцца даследаваннем разнастайных аспектаў інкультурацыі. Так, шэраг навуковых прац прафесара культуралогіі **Аляксея Сцяпанавіча Зубры** (1935) прысвечаны праблемам фарміравання культуры асобы сучаснага грамадства. У сваіх даследаваннях (“Культура личности как духовная ценность”. “Самосовершенствование – путь к успеху (2011)”, “Формирование культуры личности” (2004) А.Зубра праводзіць ідэю неабходнасці згоды і гарманічнага ладу паміж думкамі, пачуццямі і дзеяннямі асобы, што падобна музыцы. Таму асноўным у самаўдасканаленні асобы, адзначае культуролог, з’яўляецца фарміраванне высокага яе духу, чалавека высокай маральнай годнасці і памкненняў з пазіцыі “Я – канцэпцыя”, дзе дух з’яўляецца любоўю да якасці, а воля да самаўдасканалення ва ўсіх сферах жыцця. Неабходна выпраўляць сваё жыццё ўвогуле, таму што любая сістэма пачынаецца з мэты. Чалавек павінен выкарыстоўваць матэрыяльнае для стварэння найлепшых умоў для развіцця духоўнага патэнцыялу асобы.

А.Зубра прапанаваў асабістую акмеалагічную канцэпцыю, паводле якой чалавек уяўляе сабой непадзельную агульнасць фізічнага, псіхічнага, маральнага, эстэтычнага, інтэлектуальнага і прафесійнага. Чалавек неад’емная частка Сусвету, Прыроды. Таму калі будаваць сваё жыццё, як патрэбнась мець матэрыяльнае, незважаючы на навакольнае асяроддзе, гэта можа прывесці да страты людзей. Час ад часу на Зямлі гінуць чалавечыя цывілізацыі. Але, пачынаючы, новы віток жыцця, людзі робяць тыя ж памылкі. Яшчэ антычны філосаф Фукідзід у V ст. да н.э. адзначаў, што людзі пачалі развівацца з мэтай мець матэрыяльнае і памнажаць яго. Па меркаванні прафесара А.Зубры, чалавек створаны, каб існаваць у трохвымярэннях: ментальным, астральным, фізічным, гэта значыць у сферах мыслення, пачуцця і дзеяння. Той, хто адмаўляе хаця б адзін з гэтых кірункаў, страчвае сваю уласную каштоўнасць, не можа развіваць сваю ўласную годнасць і здольнасці. Больш таго, трэба ведаць, калі не звяртаеш увагі на адзін кірунак, то будзе сапсавана якасць двух астатніх. Калі адмаўляешся працаваць у

фізічным плане, то сустрэнеш прыпыненне ў дзейнасці эмацыянальнай і інтэлектуальнай галінах.

Выяўленню сутнасці, асноўных форм і сацыякультурных дэтэрмінатаў самаактуалізацыі асобы ў тэхнагенным грамадстве прысвечаны кандыдацкая дысертацыйнае даследаванне і большасць навуковых артыкулаў **Ірыны Мікалаеўны Варановіч** (1981). У навуковых артыкулах «Духовно-мировоззренческие предпосылки концепции самоактуализации» (2007 г.), «Содержание концепта «самоактуализация личности» (2008 г.), «Формы самоактуализации личности» (2010 г.), «Уровни самоактуализации личности в культуре техногенного общества» (2011 г.) І.Варановіч сцвярджае, што патрэбнасць у самаактуалізацыі асобы з'яўляецца фундаментальнай асновай яе дзейнасці, сістэмаўтваральнай інтэнцыяй культуры, якая вызначае сэнс агульначалавечага быцця, прадукуе базавыя культурныя формы, ўводзіць чалавека ў сацыяльнае і духоўнае вымярэнне свету, выяўляе каштоўнаснасавыя кантэксты жыцця. Культуролаг вылучае тры аспекты самаактуалізацыі: інкультурацыйны, дзейнасна-утылітарны і асобасна-крэатыўны. На думку даследчыцы. Яны спрыяюць раскрыццю шматграннасці асобы як суб'екта культуры, з аднаго боку, а з другога – паказваюць на наяўнасць з'явы квазісамаактуалізацыі, якая ўяўляе дэструктыўную або рэпрадуктыўную формы існавання чалавека, якія дэтэрмінуюцца нярэдка эканамічнай, палітычнай сітуацыяй у свеце, а таксама нежаданнем чалавека ісці па шляху духоўнага, асобаснага ўдасканалення.

Формы самаактуалізацыі асобы аналізуюцца І.Варановіч у артыкулах «Инкультурация и креативная самоактуализация: взаимосвязь и взаимообусловленность» (2011 г.), «Креативная самоактуализация личности как составляющая процесса инкультурации личности» (2011 г.), «Философско-культурологическое осмысление феномена самоактуализации личности» (2012 г.). У іх разглядаюцца крэатыўная, рэпрадуктыўная, адзінкіўная і дэструктыўная формы, а таксама іх узроўні.

Рэканструкцыю асноўных канцэптуальных падыходаў фарміравання асобы студэнта у гістарычнай рэтраспектыве ажыццявіла культуролаг **Вольга Леанідаўна Гуцько** (1978). У навуковых артыкулах “Структурные модели социокультурных ориентаций студенческой молодежи Беларуси” (2003), “Проявление этнонациональных характеристик в молодежной субкультуре” (2003), “Адлюстраванне сэнсу жыцця ў студэнцкай субкультуры” (2004), паказала ўзаемасувязь сацыяльна-эканамічных, маральных змен у грамадстве перыяду сістэмнай трансфармацыі і іх ўздзеянне на светапогляд студэнцкай моладзі Беларусі Пад уплывам сацыякультурных фактараў, па меркаванні В.Гуцько, адбываецца актывізацыя сацыяльна-палітычных каштоўнасцей студэнцтва, ідэнтыфікацыі з сацыякультурным асяроддзем, дзейнасці ініцыятыўных студэнцкіх аб'яднанняў, арганізацыі і правядзення студэнцкіх культурна-масавых мерапрыемстваў.

Навуковыя працы В.Гуцько (“Структурные модели социокультурных ориентаций студенческой молодежи Беларуси” (2003), “Картина мира современной студенческой молодежи Беларуси” (2006) і інш.) маюць не толькі тэарэтычную значнасць, але і практычную накіраванасць. Мадэлі жыццёвай стратэгіі студэнцкай моладзі (мемарыяльная, актуальная, прагнастычная), якія выявіла даследчыца, дазваляюць розным сацыяльным інстытутам ранжыраваць сацыяльна-палітычныя перакананні, прыярытэты на каштоўнасці і дзейнасць студэнцтва.

Культураўтваральныя асновы фарміравання эстэтычнай культуры малодшых школьнікаў у працэсе інтэграванай мастацкай дзейнасці даследуе **Таццяна Вадзімаўна Карнажыцкая** (1965). У кандыдацкай дысертацыі “Фарміраванне эстэтычнай культуры малодшых школьнікаў у працэсе інтэграванай мастацкай дзейнасці як культураўтваральны фактар” і артыкулах “Творчасць – стымул навучання” (2000), “Каб сумелі нашы дзеці захаваць культуру продкаў” (2000), “Аб неабходнасці культуралагічнага погляду на праблему адукацыі як культурнага развіцця дзяцей” (2000) культуралаг разглядае асноўныя характарыстыкі працэса фарміравання эстэтычнай культуры школьнікаў. Па яе меркаванні, імі з’яўляюцца: эмацыянальны водгук на ўспрымаемыя з’явы навакольнага свету, яго працягласць і імкненне да паўтарэння; здолнасць увасобіць сваё разуменне рэчаіснасці ў мастацкі вобраз; магчымасць асэнсаванага “пераводу” аб’екта, які ўвасоблены ў мастацкім вобразе сродкамі аднаго віду мастацтва ў мастацкі вобраз іншага віду мастацтва; разнастайнасць спектра магчымых форм і сродкаў перадачы з’явы, якая ўспрымаецца, у інтэграванай мастацкай дзейнасці.

Субкультура як дынамічны фактар інкультурацыі – прадмет даследаванняў культуралага **Сяргея Уладзіміравіча Масленчанкі** (1978).

Абапіраючыся на камунікатыўна-дзейнасны падыход, С.Масленчанка ў манаграфіі “Субкультура і камунікацыя” (2003) прааналізаву фактары субкультурызацыі беларускага грамадства. Сярод іх у якасці важнейшых культуралаг вылучае сацыяльна-эканамічны фактар і міжкультурныя запазычанні. Значны раздзел манаграфіі прысвечаны тыпалогіі субкультур моладзі. Даследчык выдзяляе рамантыка-эскапісцкія, геданістычна-забаўляльныя, анарха-нігілістычныя-экстрэмісцкія тыпы субкультур.

Праблемным полям культуралагічных даследаванняў **Таццяны Леанардаўны Ойстрах-Дзямідавай** (1959) з’яўляецца дзіцячая субкультура і мастацкая творчасць дзяцей. У манаграфіі “Детская художественная культура Беларуси” (2004), шматлікіх навуковых артыкулах (“Генезис детского художественного творчества и его влияние на развитие личности” (2010), “Поддержка государством и общественными организациями развития детской художественной культуры Беларуси” (2004), “Роль искусства в формировании личности” (2009) і інш.) Т. Ойстрах-Дзямідавай разглядае дзіцячую мастацкую творчасць як сутнасны кампанент дзіцячай субкультуры. Культуролагам прааналізавана біясацыякультурная прырода

мастацкай творчасці дзяцей і выяўлены яе асаблівасці. Культуролаг доказна акрэсліла дзіцячую субкультуру як падсістэму культуры грамадства, раскрыла механізм узаемадзеяння дзіцячай субкультуры з духоўным жыццём грамадства.

Працы “Духовная культура и личность” (2008), “Нравственный мир семьи – духовное здоровье нации” (2011) прысвечаны вывучэнню шматвектарнага працэсу інстытуялізацыі дзіцячай мастацкай творчасці, выяўленню крытэрыяў дыферэнцыяцыі яе відаў.

Педагогам краіны вядомы вучэбныя дапаможнікі Т.Ойстрах-Дзямідавай па гісторыі мастацкай культуры «Мировая художественная культура: материалы для учителя МХК» (2001), «Мировая художественная культура. Конец XIX– XX век: Ч.I и II» (2007). Аб’ёмны культуралагічны і мастацтвазнаўчы матэрыял, які змешчаны ў дапаможніках, дазваляе асэнсаваць і прааналізаваць шляхі развіцця сусветнага і айчыннага мастацтва.

Адметныя асаблівасці прафесійнай адукацыі спецыялістаў сацыякультурнай сферы даследуе **Аляксандр Іванавіч Сцепанцоў** Ім прааналізавана станаўленне сацыякультурнай прафесійнай адукацыі і яе дынаміка (“Бесперапынная адукацыя спецыялістаў у сферы культуры” і шэрагу артыкулаў (“Мастацкая адукацыя і рынак” (2000) “Кадры – творцы мастацкай культуры” (2001), “Аб становішчы з кадрамі ў галіне культуры” (2002), “Сістэма бесперапыннай адукацыі ў галіне культуры” (2004), “Гістарычныя вехі станаўлення кадровай сістэмы культуры”(2008) і інш.). На погляд культуролага, сацыякультурная прафесійная адукацыя мае шэраг адметнасцей: неабходнасць ранняга прафесійнага адбору моладзі, выяўленне іх прыродных здольнасцей і паслядоўнае прырашчэнне іх прафесіяналізму; развіццё здольнасцей асэнсавання заканамернасцей культуратворчасці; набывццё арганізацыйных уменняў у рэалізацыі духоўна-эўрыстычных, інтэлектуальных, мастацка-творчых патэнцый людзей.

Цыкл артыкулаў А.Сцепанцова прысвечаны сутнасці кадровай палітыкі дзяржавы ў сацыякультурнай сферы (“Праграма-мэтавы падыход да рашэння кадрowych праблем галіны культуры” (2004), “Дзяржаўная падтрымка таленавітай моладзі” (2004), “Кадры культуры як суб’ект сацыякультурнага ўзнаўлення грамадства” (2005) і інш). У іх культуролаг адзначае, што ў сістэме сацыяльна-эканамічнай палітыкі дзяржавы культура з’яўляецца важнейшым фактарам фарміравання і ўдасканалення “чалавечага капіталу”, прызначанага садзейнічаць стварэнню новай устойлівай структуры маральна-духоўных і сацыяльна-этычных каштоўнасцей грамадства. Адным з накірункаў гэтай палітыкі з’яўляецца удасканаленне прафесійнай адукацыі.

Пытанні для самаправеркі

1. На падставе прац М.Херсковіца, М.Мід, Д.Матсумота вызначце змест інкультурацыі.
2. Вызначыце асноўныя палажэнні акмеалагічнай канцэпцыі А.С.Зубра.
3. Акрэсліце сацыякультурныя дэтэрмінаты самаактуалізацыі асобы.

4. Вызначыце месца і ролю мастацкай творчасці ў працэсе інкультурацыі асобы.

5. Пакажыце ўплыў маладзёжных субкультур на актывізацыю каштоўнасцей суб'ектаў культуры.

Літаратура

1.Воронович, И.Н. Гуманитарное образование и его роль в самоактуализации личности / И.Н.Воронович.// Весн. Брэсц. дзярж. ун-та – 2009 – № 1 (36) – С. 83-89.

2.Зубра, А.С. Формирование культуры личности / А.С. Зубра. – Минск: Вышэйшая школа, 2004. – 206 с.

3. Масленченко, С.В. Субкультура і камунікацыя / Масленченко С.В. , 2003. –

4. Матсумото, Д. Психология и культура / Д. Матсумото. – СПб.: Питер, 2003. – 718 с.

5. Мид, М. Культура и мир детства / М.Мид // Избр. произведения. — М.: Наука, 1988.— 429 с.

6. Сцепанцоў, А.І. Сістэма бесперапыннай адукацыі ў галіне культуры / Сцепанцоў А.І. // Мастацкая адукацыя і культура, -- № 3. – С. 13-19.

7. Хмурчик, О.Л. Структурные модели социокультурных ориентаций студенческой молодежи Беларуси / О.Л. Хмурчик // Прырода, чалавек, культура: праблемы гармоніі: мат-лы Міжнар. навук. канф., Мінск, 25-26 сак. 2003 / рэдкал. М.А.Бяспалая, І.Л. Коган, А.І.Смолік – Мінск: Бел. дзярж. ун-т культуры, 2003 – С.447-450.

8.3 Разнастайнасць, індывідуальнасці і непаўторнасць беларускай культуры як аб'ект айчынай культуралогіі

У ХХІ ст. працэс культурнай інтэграцыі набірае сілу. Ідзе развіццё рознабаковых міжнародных культурных кантактаў, ствараюцца новыя міжнародныя культурныя, навуковыя, спартыўныя і іншыя арганізацыі, усталёўваюцца агульнапрынятыя для ўсіх краін нормы міжнароднага права, палітычнага жыцця, маралі. Усё гэта дазваляе нам гаварыць аб працэсе глабалізацыі сучаснай культуры. Дынаміка культуры ў кантэксце глабалізацыі будзе залежаць ад узаемадзеяння культурцывілізацый, ад вырашэння канфлікту паміж сучаснасцю і традыцыйнасцю, ад выкарыстання асаблівасцей культурна-гістарычнага шляху розных народаў.

Беларуская нацыянальная культура, якая забяспечвае права на існаванне беларускай нацыі і суверэннай беларускай дзяржавы, можа эфектыўна развівацца пры ўмове актыўнага міжкультурнага ўзаемадзеяння і засваення лепшых традыцый і дасягненняў сучаснай культурнай спадчыны, уключаючы каштоўнасці глабалізму. Гэта дазволіць пазбегнуць ізаляванасці, дэмаралізацыі і дэградацыі беларускага грамадства, сацыяльнай адсталасці, дапаможа падняцца на новы ўзровень развіцця, узняць беларускую гуманітарную навуку і ўсю сацыякультурную сферу.

Але асвойваць разам з усёй Еўропай і светам новыя цывілізацыйныя падыходы, заснаваныя на глабальных рэаліях, неабходна з улікам разумення і трактоўкі асаблівасцей беларускага культурнага тыпу. Беларуская культура валодае шэрагам унікальных адметнасцей. Нягледзячы на неспрыяльныя, гістарычныя абставіны, беларусы здолелі выпрацаваць сваю мадэль свету, паказаную ў культуры, чым засведчылі высокую пасіянарнасць і даказалі сваё права на дзяржаўнасць і самастойны выбар перспектывы. Беларуская культура сфарміравалася ў самабытны тып яшчэ ў Сярэднявеччы, гістарычна прайшла ўсе ўласцівыя культурам еўрапейскіх народаў этапы развіцця, пададзена рознымі стылямі і плынямі. Яна з'яўляецца часткаю еўрапейскай цывілізацыі.

Беларуская культура адлюстроўвае нацыянальны характар народа і выяўляе яго спецыфічныя рысы: мяккасць, задушэўнасць, высокадухоўнасць, адсутнасць рэзкасці і катэгарычнасці, пэўны кансерватызм і інш. Гэта культура талерантнасці і дыялога. Гістарычнае, геапалітычнае і культурнае знаходжанне на перасячэнні ўплываў розных цывілізацый і тыпаў хрысціянства прывяло да іх гарманічнага існавання ў беларускай культуры, да міралюбства, гасціннасці.

Беларусы маюць своеасаблівыя культурныя феномены, як, напрыклад, адзін з самых багацейшых славянскіх фальклораў. У Беларусі выйшла каля 40 тамоў вуснай народнай творчасці. Беларускім народам створаны адметная нацыянальная гісторыя, высокага ўзроўню літаратура, высокаразвітая і перспектыўная нацыянальная мова (у стылях і жанрах). Для яе носьбітаў яна ўяўляецца найбагацейшай, найпрыгажэйшай, вольнай і выразнай, найлепш адлюстроўвае беларускае светаўспрыманне і адпавядае беларускаму космасу.

Сучасная беларуская культура развіваецца ў кантэксце сусветнага культурнага працэсу, мае адбітак шматлікага, эстэтычна і мастацка рознанакіраванага характару (мадэрнізм, авангардызм, рэалізм, постмадэрнізм і інш.). Існаванне шматлікіх розных плыняў, школ, тэндэнцый у беларускай культуры з'яўляецца выяўленнем агульнай заканамернасці развіцця еўрапейскай культуры. Таму даследванне нацыянальных адметнасцей беларускай культуры з'яўляецца першаснай задачай ацчынных культуралагаў.

Глыбокім вывучэннем агульных праблем, жанраў, сучаснага стану, узаемасувязяў вусна-паэтычнай творчасці славян адметна навукова-даследчая дзейнасць прафесара культуралогіі **Галіны Аляксандраўны Барташэвіч** (1932).

Г.Барташэвіч на працягу ўсёй навукова-даследчай дзейнасці займалася збіраннем, апісаннем і трансляцыяй твораў вуснапаэтычнай творчасці беларускага этнасу. Ёю сабрана і даследавана больш за 10 тыс. фальклорных твораў. Многія з іх увайшлі ў працы, якія былі апублікаваны ў 70-я – 80-я гг. XX ст.: «Радзінная паэзія» (1971), «Дзіцячы фальклор», «Загадкі» (абодва 1972), «Чарадзейныя казкі» (ч. 1 — 2, 1973 — 78), «Жартоўныя песні» (1974), «Прыказкі і прымаўкі» (кн. 1, 1976), «Балады» (кн. 1, 1977), «Вяселле.

Абрад» (1978), «Веснавыя песні», «Выслоўі» (абодва 1979), «Вяселле. Песні» (кн. 1-3, 1980-83), «Валачобныя песні» (1980), «Восеньскія і талочныя песні» (1981), «Легенды і паданні» (1983), «Купальскія і пятроўскія песні» (1985), «Пахаванні. Памінкі. Галашэнні» (1986), «Казкі ў сучасных запісах», «Прыпеўкі» (абодва 1989).

Вывучэнне матэрыялаў, сабраных падчас экспедыцый, дазволіла культуролагу абгрунтаваць культ галоўнага язычніцкага бога Перуна ў веснавым абрадзе Пахаванне «стралы», што актывізавала збіральніцкую і даследчыцкую працу ў гэтым кірунку. Г.Барташэвіч дала навуковае тлумачэнне каляднай гульні «Жаніцьба Цярэшкі», сувязі яе з фалічным культурам.

Параўнальнаму вывучэнню міжславянскіх сувязей беларускага фальклору прысвечана яе манаграфія «Беларуская народная паэзія веснаво-га цыкла і славянская фальклорная традыцыя» (1985), раздзел «Жанравая спецыфіка каляндарна-абрадавай паэзіі ўсходніх славян» у калектыўнай працы «Узроўні агульнасці фальклору ўсходніх славян» (1993).

Культуролаг Г.Барташэвіч упершыню ў беларускай фалькларыстыцы апублікавала абагульняльную тэарэтычную працу па замовах «Магічнае слова: Вопыт даследавання светапогляднай і мастацкай асновы замоў» (1990). Яна стаяла ў вытокаў айчыннай фалькларыстычнай школы дзіцячага фальклору. Яна ўпершыню паставіла даследаванне вуснапаэтычных твораў для дзяцей на навуковую аснову. У працах «Дзіцячы фальклор» (1972), («Фальклор і дзеці», 1994; «Фальклор у сістэме выхавання», 1995; «Дзіцячы фальк лор: Жанравы склад, тэматыка, функцыі» (2004) распрацаваны прынцыпы, метады і асаблівасці вывучэння і апрацоўкі дзіцячага фальклору.

Г.Барташэвіч належыць шэраг прац па інкультурацыі асобы сродкамі фальклору. Яе працы па народнай педагогіцы грунтуюцца пераважна на беларускай вусна-паэтычнай творчасці («Фальклор у сістэме выхавання», 1995; «Агульначалавечыя і нацыянальныя каштоўнасці — аснова зместу выхавання гуманістычнай асобы», (1997) і інш

Важнейшыя феномены этнакультуралагічнай тэорыі на працягу шэрагу гадоў распрацоўваюцца культуролагам **Юліяй Вісарыёнаўнай Чарняўскай** (1962). Сучасны дыкурс, які звязаны з праблемамі ўзаемадзеяння культуры і этнічнай супольнасці аналізуецца Ю.Чарняўскай у манаграфіі “Этнічная культуралогія: канцэпты, падыходы, гіпотэзы” (2010). У працы прадстаўлены аўтарскі падыход да феноменаў этнічнай культуры – “мяккі канструктывізм”, у святле якога разглядаюцца цэнтральныя феномены этнакультуралогіі – этнас, карціна свету, сям’ясфера этнічнай культуры, этнічнасць у сістэме ідэнтыфікацыі чалавека, этас культуры і інш.

З пазіцый сучаснай культуралогіі і сацыяльнай псіхалогіі аналізуе Ю.Чарняўская ментальнасць “традыцыйных” беларусаў у манаграфіі “Беларусы ад “тутэйшых” да нацыі” (2010). Аўтар даследуе дынаміку ментальнасці ў перыяд ад старажытнасці да пачатку ХХІ ст. Змены ў ментальнасці прасочваюцца на матэрыялах народных казак.

Даследаваннем ролі сімвалічных структур у станаўленні, фарміраванні і развіцці нацыянальнай мастацкай карціны свету і вызначэнні яе ўплыву на нацыянальную культуру на працягу многіх гадоў займаецца **Людміла Сяргейўна Кажухоўская** (1964). У сваёй манаграфіі “Базісныя сімвалы беларускай мастацкай карціны свету” (2002), навуковых артыкулах “Базавыя сімвалы нацыянальна-мастацкай карціны свету як першаэлемент беларускага менталітэту” (1999) “Асаблівасці функцыянавання базавых сімвалаў у нацыянальнай мастацкай карціне свету” (2001), “Базавыя сімвалы як асноўны канструкт нацыянальна-мастацкай карціны свету” (2001) і інш. культуролог паказала, што базісныя сімвалы ўзнікаюць на аснове архетыпаў культуры, першапачатковае ўвасабленне якіх у сімвалы адбываецца ў архаічнай культуры, потым яны робяцца спадчынай наступных тыпаў культуры, дзе ўжо ўтвараюць адзіную сістэму. Базісныя сімвалы нацыянальных і нацыянальных мастацкіх карцін свету, у адрозненне ад функцыянальных канструктаў навуковых карцін свету, на погляд даследчыцы, арыентаваны на ўзнашленне суб’ектыўнага сэнсу сімвалізуемых аб’ектаў і фактаў рэчаіснасці. Яны суб’ектыўна афарбаваны і адлюстроўваюць рэчаіснасць саму па сабе не праз аб’ектыўныя характарыстыкі, а праз свае суб’ектыўныя адносіны.

У артыкулах “Міфалагічныя вытокі мастацкага сімвала” (1999), “Базавыя сімвалы мастацкай карціны свету беларусаў у творчасці Адама Міцкевіча” (2000), зрабіла апісанне базавых сімвалаў мастацкай карціны свету, акрэсліла асаблівасці іх функцыянавання ў міфалогіі, фальклору і прафесійнай літаратуры.

Духоўную культуру беларускіх магнатаў як цэласную структуру, якая ўтрымлівала філасофска-светапоглядны, рэлігійны, інтэлектуальны, маральны, прававы, мастацкі кампаненты даследуе культуролог **Святлана Аляксандраўна Пацыенка** (1978). Функцыі духоўнай культуры магнатаў Беларускага Панямоння аналізуецца ў шэрагу навуковых артыкулаў С.Пацыенка (“Лад жыцця жыхароў агульнадзяржаўных замкаў у Вялікім княстве Літоўскім” (2002), “Беларускія замкі як асяродак сярэдневяковай культуры (2010), “Особенности формирования духовной культуры магнатов Белорусского Понемонья (2010). Культуролог сцвярджае, што прызначэннем замкавай культуры з’яўлялася стварэнне, успрыманне, інтэрпрэтацыя, захаванне і трансляцыя духоўных узораў і каштоўнасцей рознымі пакаленнямі буйных свецкіх землеўладальнікаў высакароднага паходжання.

У працах “Асаблівасці развіцця культуры вышэйшага саслоўя ў Вялікім княстве Літоўскім (2002), “Асноўныя механізмы дынамікі духоўнай культуры магнатаў Беларускага Панямоння” (2011) разглядаюцца характэрныя рысы духоўнай культуры магнатаў. Імі, на погляд даследчыцы з’яўляліся свецкасць (як апазіцыя рэлігійнаму светапогляду), публічнасць (наданне падзеям прыватнага жыцця характару публічных акцый), дэманстратыўнасць (культуратворчая дзейнасць з мэтай праслаўлення сябе і

свайго роду), мемарыяльнасць (успрыманне гісторыі як каштоўнасці, імкненне захаваць памяць пра сябе), высокая ступень маральнай адказнасці (усведамленне асабістай адказнасці за выкананне грамадскага абавязку).

Значная колькасць навуковых артыкулаў С.Пацыенка тычыцца асноўных механізмаў дынамікі духоўнай культуры магнатаў Беларускага Панямоння “(Беларускія замкі як асяродак сярэдневяковай культуры” (2003), “Культура прадстаўнікоў вышэйшага саслоўя Вялікага княства Літоўскага ў кантэксце еўрапейскай культуры эпохі Адраджэння” (2005), “Арыстакратычная культура на беларускіх землях у XIII – XVIII стст.” (2010) і інш.). Асноўнымі яе механізмамі, на думку культуролога, з’яўляліся традыцыі і навацыі. Зварот да традыцыі спрыяў актывізацыі стабілізацыйных працэсаў у культуры. Узнікненне або запазычанне новых культурных узораў выклікала інварыянтнасць культуры магнатаў, разнастайнасць яе праяўленняў. Інтэнсіўнасць міжкультурных кантактаў, аўтаматызм прымянення навацый, іх спалучэнне з традыцыямі садзейнічала дынамічнаму развіццю духоўнай культуры магнатаў Панямоння.

Выяўленню шляхоў захавання і развіцця самабытнасці беларускай нацыянальнай культуры ў кантэксце супярэчнасцей сучаснай глабалізацыі прысвечана большасць навуковых прац культуролога **Андрэя Эдуардавіча Салікава** (1977). У шэрагу яго навуковых артыкулаў (“Национальная культура в условиях глобализации” (2004), “Проблема сохранения самобытности национальной культуры Беларуси в эпоху глобализации” (2005), “Белорусская национальная культура перед вызовом глобализации (2006) і інш.) адзначаецца, што беларуская культура сутыкаецца з супярэчлівацю і амбівалентнасцю наступстваў глабалізацыі. На меркаванні культуролога, базавыя каштоўнасці адчуваюць моцны ўплыў нацыянальна неафарбаваных, этнічна невыражаных глабальных аксіясеміятычных сістэм, што ўскладняе працэсы нацыянальна арыентаванага тэкстаўтварэння, паслабляе пазіцыі нацыянальных аксіялагічных і семіятычных структур, абвострае негатыўныя аспекты ў сацыкультурнай дынаміцы.

Адначасова культуролог заўважае, што ў трансляцыйным сектары ўзаемадзеяння беларускай культуры з глабальнымі культурнымі плынямі адбываецца не толькі ў форме канфлікта паміж аўтэнтчнымі нацыянальнымі і глабальнымі тэкстамі культуры, а і ў форме ўзаемаабагачэння і ўзаемадапаўнення (“Национально-культурная идентичность субъекта в век глобализации” (2006), “Современная культура в локальном и глобальном измерениях” (2007), “Безопасность национальной культуры в условиях глобальных интеграционных процессов” (2008). А.Салікаў, абапіраючыся на метады тыпалагічнага аналізу, вызначыў шляхі захавання і развіцця самабытнасці беларускай культуры. Культуролог вылучае: адэкватнае выкарыстанне комплекса пратэక్షынісцкіх мер, накіраваных на абарону нацыянальных вытворцаў прадукцыі культурнага зместу; зварот да багатага духоўнага вопыту беларускага народа; падрыхтоўка інавацыйна-кампетэнтных суб’ектаў, здольных да творчага пераасэнсавання сучасных рэалій.

Асаблівасці функцыянавання традыцый і навацый у сучаснай беларускай культуры прааналізавала культуролаг **Наталля Яўгеньяўна Шалупенка** (1969) у дысертацыйным даследаванні “Сучасная духоўная культура Беларусі: узаемадзеянне традыцый і навацый” і навуковых артыкулах “Роля традыцый у сучаснай беларускай духоўнай культуры” (1999), “Беларускія нацыянальныя традыцыі: асаблівасці станаўлення і развіцця” (2003), “Інавацыйная сацыякультурная дзейнасць у кантэксце інтэграцыйных працэсаў” (2003). Па яе меркаванні, асаблівасць сацыядынамікі беларускай культуры на сучасным этапе развіцця вызначаецца ўстойлівасцю традыцыйнага поля культуры. Традыцыя як форма пераемнасці культуры забяспечвае захаванне, перадачу, узнаўленне і назапашванне дамінантных каштоўнасцей нацыянальнай культуры. Навацыі, якія выконваюць функцыю ўзбагачэння культуры, імкнуцца да та таго, каб стаць сацыякультурным эталонам, агульнапрынятым у сістэме культуры.

Паводле Н.Шалупенка, бытаванне культуры беларусаў адбываецца на двух узроўнях: агульнанацыянальным і рэгіянальным.

Даследаванням генэзіса, сутнасці і спецыфікі канфігурацыі традыцыйнай культуры ўсходнеславянскага памежжа, тэндэнцый яе развіцця ў сучасным грамадстве займаецца **Генадзій Віктаравіч Вахтомаў** (1948).

У працах “Канфігурацыя ўсходнеславянскай культуры (міфарэлігійная складаючая) (2003) і “Традыцыйная культура як фактар устойлівага развіцця ўсходнеславянскай супольнасці” (2004) на матэрыялах Гомельска-Бранска-Чарнігаўскага рэгіёна культуролаг асэнсоўвае культурную канфігурацыю дадзенага памежжа, якая ўяўляе сабой складаную іерархічную сістэму, страціфіцыраваную на субкультуры беларусаў, рускіх і ўкраінцаў. У працэсе культурагенэза, па меркаванні аўтара, канфігурацыя традыцыйнай культуры рэгіёна склалася ў гарманічную сістэму каўтоўнасцей, сімвалаў, маральных норм, звычаяў, абрадаў, арнаментальных і тэхналагічных асаблівасцей народнай мастацкай творчасці.

Асаблівасці дынамікі канфігурацыі традыцыйнай культуры усходнеславянскага памежжа на сучасным этапе разглядаюцца Г.Вахтомавым у навуковых артыкулах “Фальклор і сучасная сацыякультурная сітуацыя ў рэгіёне беларуска-руска-украінскім памежжы” (2004), “Цывілізацыйныя прыярытэты Беларусі ў памежным супрацоўніцтве” (2005), “Трансфармацыя культурных традыцый Гомельска-Бранска-Чарнігаўскага рэгіёна ў XX ст.” (2005), “Сацыякультурная дынаміка ўсходнеславянскага памежжа ва ўмовах постсавецкай трансфармацыі () кан. XX – пач. XXI ст.” (2006.) Спецыфіка сучаснай дынамікі канфігурацыі традыцыйнай культуры рэгіёна, на погляд даследчыка, абумоўлена распадам адзінай усходнеславянскай супольнасці, разбурэннем традыцыйнай этнасацыяльнай структуры ў выніку Чарнобыльскай тэхнагеннай катастрофы, генерацыяй пакаленняў і урбанізацыяй сельскага насельніцтва памежжа. У выніку гэтага сацыякультурнае развіццё дадзенага рэгіёна характарызуецца супярэчлівымі тэндэнцыямі, да якіх Г.Вахтомаў адносіць: разбурэнне цэласнай сістэмы

сфарміраваўшыся эканамічных сувязей і духоўных каштоўнасцей сацыялістычнага грамадства; паступальны рух у бок кансерватызма і традыцыяналізма; зварот да духоўных кампанентаў традыцыйнай культуры і іх аўтэнтчных форм; актывізацыя адаптацыйных механізмаў культуры памежнага рэгіёна.

Пытанні для самаправеркі

1. Пакажыце ўплыў глабалізацыі на сацыякультурнае развіццё беларускага грамадства.
2. Акрэсліце спецыфічныя рысы беларускай найвыявляльнай культуры.
3. Вызначыце дамінантныя феномены беларускай этнацыянальнай культуры.
4. Абзначце шляхі захавання самабытнасці культуры беларусаў, прапануемыя айчыннымі культуролагамі.
5. Разгледзьце на падставе навуковых прац беларускіх культуролагаў заемадзейне традыцый і навацый.

Літаратура

Барташэвіч, Г.А. Беларуская народная паэзія веснавога цыкла і славянская фальклорная традыцыя / Г.А. Барташэвіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – 182 с.

Вахтомаў, Г.В. Традыцыйная культура як фактар устойлівага развіцця ўсходнеславянскай супольнасці / Г.В. Вахтомаў. // Весці Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманітар. навук. – // Доклады НАН Беларусі. – 2005. – Т. 49, № 2. – С. 121-124.

Кажухоўская, Л.С. Базісныя сімвалы беларускай мастацкай карціны свету / Кажухоўская Л.С. – Мінск: РІВШ БГУ, 2002. – 102 с.

Пацыенка, С.А. Арыстакратычная культура на беларускіх землях / С.А. Пацыенка // Роднае слова. – 2009. – 3 – С. 107-111; № 4. – С. 89-93.

Саликов, А.Э. Национальная культура в условиях глобализации / А.Э. Саликов // Вестник молодежного научного общества. – 2004. – № 3. – С. 56-58.

Чернявская, Ю.В. Белорус: Штрихи к автопортрету. Этнический самообраз белоруса в сказках / Ю.В. Чернявская. – Мінск: “Четыре четверти”, 2006. – 244 с.

Шелупенко, Н.Е. Региональные аспекты развития культуры Беларуси на современном этапе / Н.Е. Шелупенко // Веснік Беларускага дзяржаўнага інстытута праблем культуры. – 2004. – С. 140-142.

8.4 Дыялог культур – праблемнае поле беларускай культуралогіі

Працэсы глабалізацыі, дэмакратызацыя грамадскага жыцця, адкрытасць і даступнасць апошніх дасягненняў сусветнай культуры дазваляюць велізарнай колькасці людзей пазнаваць шмат новага аб паводзінах і ладзе жыцця іншых народаў. З кожным годам узрастае цікавасць у людзей да зносін з іншымі народамі і іх культурамі. У XXI ст. стала відавочным, што чалавецтва развіваецца па шляху пашырэння ўзаемасувязі і ўзаемазалежнасці розных краін, народаў і іх культур.

Сучасныя сродкі камунікацыі дазваляюць мільёнам людзей непасрэдна знаёміцца з асаблівасцямі і каштоўнасцямі культур іншых народаў. У працэсе кантактаў паміж прадстаўнікамі розных культур нярэдка частка прадстаўнікоў адной культуры пераймаюць нормы, каштоўнасці і традыцыі другой культуры. Дыялог культур у наш час з'яўляецца важнейшым фактарам сацыякультурнай дынамікі.

Кампаратыўны аналіз зместу базавых ментальных установак заходняга і ўсходняга тыпаў камунікатыўнай свядомасці і іх вызначальную ролю ў фарміраванні камунікатыўных стратэгіяў, якія рэалізуюцца ў дадзеных тыпах культуры, даецца ў працах **Валянціны Уладзіміраўны Валашок** (19) “Мадэлі камунікацыі як формы арганізацыі сацыяльнага вопыта” (2001), “Культура камунікацыі і камунікацыя культур” (2001). На яе думку, тэндэнцыі развіцця і мадэлі арганізацыі міжкультурных адносін дэтэрмінаваны канцэптуальнымі асновамі камунікатыўнай практыкі ўдзельнікаў узаемадзеяння. Названыя мадэлі на тым ці іншым гістарычным этапе адлюстроўваюць каштоўнасна-сэнсавыя ўстаноўкі іх удзельнікаў у адносінах да камунікатыўнага працэсу.

У навуковых артыкулах “Мова як форма сацыякультурнай камунікацыі” (1999), “Міжкультурная камунікацыя: традыцыі і навацыі” (2000) культуралаг выказвае меркаванне, што мадэль камунікацыі, якая рэалізуецца чалавекам у практыцы сацыяльных, сацыяпрыродных і міжкультурных адносін, з'яўляецца выражэннем той ідэі, якая імпліцытна прысутнічае ў культурнай карціне свету.

Аналіз змястоўных камунікацый і інтэрпрэтацыя феномена камунікацый, здзейснены В.Валашок у працах “Міжкультурны дыскурс: граніцы разумення” (2001) і “Гісторыя паўсядзённасці і камунікатыўная традыцыя”, сведчыць аб “усходняй” накіраванасці вектара светапоглядных змен у свядомасці еўрапейскага чалавека, што выражаецца ў агульнасці асобных характарыстык традыцыйнай усходняй і постмадэрнісцкай мадэляў камунікацыі, а таксама і актуалізацыі старажытнаўсходніх каштоўнасцяў камунікацыі ў заходнееўрапейскай культуры на мяжы тысячагоддзяў

Мадэлі функцыянавання міжкультурнага дыялогу, а таксама асаблівасці сіметрычных і асіметрычных дыялагічных працэсаў, якія адбываюцца ў культуры выступаюць у якасці прадмета даследавання ў працах **Вячаслава Уладзіміравіча Сашчэкі** (1977).

Дынаміка макра- і мікрадыялагічных узаемадзеянняў беларускай культуры з заходнімі і ўсходнімі культурамі (польскай і рускай) у працэсе гістарычнага развіцця разгледжана культуралагам у дысертацыйным даследаванні “Дыялагічныя асновы беларускай культуры (культуралагічная рэканструкцыя)” (2006) і навуковых артыкулах “Дыялог культур і “Вобраз Іншага” (2003), “Диалогические тенденции белорусской культуры периода Великого княжества Литовского” (2003), “Предпосылки диалогизма: Историко-культурный обзор” (2004). В.Сашчэка, зыходзячы з таго, што дыялог культур можа развівацца як у сіметрычных, так і асіметрычных інтэракцыях, прыходзіць да высновы, што беларуская

культура ўжо на ранніх этапах культурагенэза імкнулася да сіметрычных адносін. Так, адметнымі рысамі культуры беларусаў у перыяд ВКЛ становяцца поліэтнічнасць, поліканфесіянальнасць і білінгвізм, якія грунтуюцца на агульнай камунікатыўнай талерантнасці.

У шэрагу навуковых артыкулаў В.Сашчэка аналізуе спецыфіку, тэндэнцыі і перспектывы дыялога культур у перыяд глабалізацыі (“Этнічны парадокс сучаснасці і дыялог культур” (2003), “Постсавецкі перыяд: Развіццё культуры Беларусі у рэчышчы дыялога культур” (2004), “Дыялог: Да праблемы дэфірынцыяцыі” (2005) і інш.). У іх адзначаецца, што з XIX ст. адбываецца нарастанне макрадыялагічнага патэнцыяла беларускай культуры. Развіццё макрадыялагічных тэндэнцый асабліва ўзмацнілася ў савецкі перыяд (XX ст.), што праяўлялася ў актыўных кантактах беларускай культуры з культурамі саюзных рэспублік і замежжа. На мікраўзроўні дыялагічныя адносіны ў XXI ст. ажыццяўляюцца з улікам полікультурнай полікарэктнасці, з аднаго боку, і на аснове тытульнай (фонавай) культуры – з другога.

Даследаваннем спецыфікі беларускага гістарычнага мультікультуралізма ў кантэксце вызначэння асноўных тыпаў этнакультурных груп у сучасным грамадстве займаецца **Алена Аляксандраўна Спірына** (1982).

Аб’ектыўныя ўмовы і фактары палітыкі мультікультуралізму з пункту гледжання дыялогу і талерантнага стаўлення да іншых культур аналізуюцца культуролагам у манаграфіі «Мультікультуралізм як стратэгія ўзаемадзеяння этнакультурных груп» (2012) і шэрагу артыкулаў (Мадэлі міграцыйнай палітыкі ў сучаснай мультікультурнай прасторы” (2008), “Міжгрупавы канфлікт: аб’ектыўныя і суб’ектыўныя фактары яго ўзнікнення” (2009) і інш. У іх прадстаўлена тыпалогія і спецыфічныя асаблівасці мультікультурных стратэгіяў узаемадзеяння груп; асэнсаваны аб’ектыўныя ўмовы і фактары палітыкі мультікультуралізма з пункту гледжання дыялогу і талерантнага стаўлення да іншых культур. У сувязі з гэтым выпрацавана своеасаблівая іерархія міжгрупавых і міжэтнічных каштоўнасцяў і комплексныя вучэбна-выхаваўчыя меры і забяспечальна-пазнавальныя мерапрыемствы з мэтай азнаямлення груп з культурай адзін аднаго для дасягнення талерантных адносін. Пры гэтым мультікультуралізм прадугледжвае не толькі адзінства, а хутчэй за ўсё адзінства ў разнастайнасці; пашыраны змест паняццяў, звязаных з вывучэннем асаблівасцяў этнакультурных груп, якія пражываюць на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь, што атрымала адлюстраванне ў разглядзе сучаснай канцэпцыі мультікультуралізма.

Да сферы інавацыйнай дзейнасці ставіцца аўтарская тыпалогія крытэраў, якая дазваляе вызначыць спецыфіку і асаблівасці канфліктуючых груп, і, такім чынам, магчымасць пошуку агульных аспектаў узаемадзеяння паміж этнакультурнымі групамі. У сувязі з гэтым у манаграфіі прапануюцца комплекс мер у мэтах яго развіцця (мультікультурная адукацыя, маладзёжнае АРТ-узаемадзеянне, «hate speech»-забарона, СМІ-

адлюстраванне, навукова-даследчы маніторынг). Артыкулы «Культурная група: да праблемы канцэпта і структурна-функцыянальнай мадэлі» (2008), «Урокі мультыкультуралізма: абліччы талерантнасці» (2008), «Мультыкультуралізм як культурна-палітычная мадэль зняцця міжгрупавой напружанасці і ўрэгулявання канфліктаў» (2008), «Плюралізм культурных груп як базісны прынцып мультыкультурнага грамадства: да праблемы тыпалогіі» (2008) прысвечаны пытанням полікультурнасці і поліэтнічнасці сучасных дзяржаў, стратэгіі мультыкультуралізма як магчымасці плённага адзінства людзей розных этнічных і канфесійных прыналежнасцей на добрасуседскіх падставах, а таксама асноўныя напрамкі сучасных мультыкультурных стратэгіяў узаемадзеяння этнакультурных груп сучаснай беларускай нацыі.

У артыкулах «Культурная ідэнтычнасць: сутнасць, структура, тыпалогія» (2008), «Да пытання аб глабалізацыйным працэсе у сучаснай Беларусі» (2008), «Палітыка мультыкультуралізма: выклік іміграцыі» (2007) разглядаецца гісторыя супрацьстаяння двух светапоглядных парадыгм універсалізму і партыкулярызма, у рэчышчы якога ўзнікае сучасная ідэя мультыкультуралізма, даецца ацэнка кожнай з светапоглядных парадыгм на пэўным гістарычным этапе. Гэта, у сваю чаргу, дазваляе выявіць як пазітыўныя, так і негатыўныя іх аспекты, а таксама ўмовы для фарміравання дыскурсу мультыкультуралізма

Асаблівасці ўзаемадзеяння ўсходніх і заходніх уплываў у працэсе фарміравання культурнай спадчыны грэка-каталіцкай царквы аналізуецца **Аляксандрам Аляксандравічам Сушэ** (19) у шэрагу навуковых артыкулаў («Уплыў уніі на этнічную самасвядомасць беларусаў» (2005), «Уніяцкія храмы і манастыры Полацка» (2005), «Царкоўнаславянская мова ва ўжытку уніяцкай царквы» (2005), «Узаемадзеянне ўсходняй і заходняй традыцый у беларускай культуры» (2006) і інш.). У іх аўтар паказвае, што адметнасцю культуратворчай дзейнасці грэка-каталіцкай царквы з'яўлялася апора на дзве традыцыі – усходнюю і заходнюю, а таксама асэнсаванае выкарыстанне царквой заходніх і ўсходніх навацый. У выніку сінтэзу ўсходніх і заходніх традыцый і навацый культуратворчая дзейнасць ва ўніяцкім асяроддзі суправаджалася стварэннем новых форм, што абумовіла самабытны і непаўторны характар культурнай спадчыны.

Важным кірункам навукова-даследчай і практычнай дзейнасці А.Сушы з'яўляецца выяўленне дэструктыўных фактараў, якія прывялі да значных страт спадчыны грэка-каталіцкай царквы. У артыкулах «Праблемы захавання помнікаў кultaвага дойлідства Гомельшчыны» (2004), «Лёс культурных каштоўнасцей Беларусі ў гады Другой сусветнай вайны: праблемы вяртання» (2004), «Праблемы ідэнтыфікацыі і ўліку кніжнай спадчыны грэка-каталіцкай царквы ў Беларусі» (2006), «Лёс культурнай спадчыны грэка-каталіцкай царквы ў Беларусі: новы знаходкі ў львоўскіх зборах» (2009) і інш. культуролаг лічыць, што асноўнай прычынай страты значнай часткі спадчыны было самай знікненне грэка-каталіцкай царквы і

немагчымасць поўнай інтэграцыі гэтай спадчыны ў сістэму каштоўнасцей і сферу ўжытку новых уладальнікаў. Да разбуральных фактараў, даследчык адносіць войны, паводкі, пажары, вываз культурных каштоўнасцей за мяжу. Праўда, на яго думку, яны ўсе разам нанеслі менш значныя страты, чым спыненне існавання царквы.

Пытанні для самаправеркі

1. Вызначыце мадэлі функцыянавання сучаснага міжкультурнага дыялогу.
2. Чым дэтэрмінавана развіццё макрадыялагічнага патэнцыяла беларускай культуры?
3. Пакажыце аб'ектыўныя ўмовы і фактары палітыкі мультыкультуралізма.
4. Выявіце сутнасныя разыходжанні светапоглядных парадыгм універсалізму і партыкулярызму ў кантэксце міжкультурных узаемадасягненняў.
5. Як адбіўся сінтэз усходніх і заходніх традыцый і навацый культурнай спадчыне грэка-каталіцкай царквы?

Літаратура

Волошок, В.В. Модели коммуникации как формы организации социального опыта / В.В. Волошок // Вестник Могилевского государственного университета им. А.А.Кулешова. – 2001. – № 1. – С. 12-16.

Библер, В.С. Культура. Диалог культур (опыт определения) / В.С.Библер // Вопросы философии. – 1989. – № 6. – С. 30-39.

Кристева, Ю. Бахтин, слово, диалог и роман / Ю.Кристева //Диалог. Карнавал. Хронотоп. – 1993. – № 4. – С. 6-7.

Сашеко, В.В. Предпосылки диалогизма: Историк-культурный обзор / В.В. Сашеко // Вестник молодежного научного общества. – 2004. – № 4. – С. 74-76.

Спирина, Е.А. Мультикультурализм как стратегия взаимодействия этнокультурных групп / Е.А.Спирина. – Минск: РИВШ, 2012. – с

Суша, А.А. Дыялог “Усход – Запад” у гісторыі хрысціянства ў Беларусі / А.А.Суша // Религия и общество: актуальные проблемы современного религиоведения: сб. науч. трудов / под общ. ред. В.В.Старостенко. – Могилев: МГУ им. А.Кулешова. – С. 258-261.

8.5 Рэлігія і культура ў інтэпрэтацыі айчынных культуролагаў

Прызнаным даследчыкам гісторыі і культуры стараабраднага на Беларусі з’яўляецца **Андрэй Аляксандравіч Гарбацкі** (1956 г.). У сваіх працах «Старообрядчество на белорусских землях» (2004). «Старообрядческие храмы Беларуси» (2008) ён акцэнтуюе ўвагу на ключавых момантах канфесійнай гісторыі ўсходніх славян. Дзейнасць Літоўскай мітраполіі і праваслаўнай царквы на беларускіх землях у цэлым асвятляецца ва ўзаемасувязі з канфесійнымі, эканамічнымі, палітычнымі і грамадскімі працэсамі таго часу. Важным з’яўляецца асвятленне прычын прыняцця

хрысціянства на Русі і дзейнасці першых лідэраў праваслаўя. Сярод актуальных пытанняў, якія разглядаюцца ў яго артыкулах, можна вылучыць пытанні адносінаў дзяржавы і Царквы ў розныя гістарычныя перыяды, праблемы Рускай Зарубежнай Царквы і Катакомбнай Царквы. У яго манаграфіях адлюстравана сувязь гісторыі і сучаснасці, якая дазваляе асэнсаваць гісторыю хрысціянства з пункту гледжання духоўных, сацыяльна-палітычных і культуралагічных задач нашых дзён. Культуролаг справядліва адзначае, што станаўленне хрысціянскага вучэння і арганізацыя хрысціянскіх аб'яднанняў праходзілі ў складаных унутраных спрэчках, перарастаючы перыядычна ў вострую барацьбу. У працах закранаюцца змены ў дагматыцы і этычным вучэнні хрысціянства, якія найбольш моцна паўплывалі на трансфармацыю яго арганізацыйных структур, на фарміраванне самой Царквы..

У кола навуковых інтарэсаў А.Гарбацкага ўваходзяць пытанні гісторыі асобных манастыроў. Так, прадметам яго апошняга даследавання, вынікі якога выкладзена ў асобнай манаграфіі, з'яўляецца Чонкаўскі манастыр, заснаваны стараабрадцамі ў 1775 г. на беразе рэк Сож і Чонкі каля Гомеля.

Рэлігійная канцэпцыя культуры рускага філосафа Паўла Фларэнскага ўсебакова прадстаўлена ў навуковых працах культуролога **Інгі Уладзіміраўны Вараб'ёвай** (1974). Погляды П.Фларэнскага на суадносіны і ўзаемадзеянне культуры і рэлігіі, у прыватнасці, навукі і рэлігіі, мастацтва і рэлігіі разглядаюцца ёй акрамя дысертацыі ў навуковых артыкулах: “Рэлігійнае мастацтва вачыма П.А.Фларэнскага” (1997), “Фларэнскі аб суадносінах філасофіі і рэлігіі” (1998), “Рэлігійны ідэал культуры П.Фларэнскага” (1999), “Праблема культуры і рэлігіі ў канцэпцыі П.Фларэнскага” (1999), “Павел Фларэнскі” (1999) і інш.

У выніку аналізу філасофскай спадчыны багаслова І.Вараб'ёва прыходзіць да высновы, што філосаф быў перакананы ў паходжанні ўсёй культуры (навукі, мастацтва, маралі, права, тэхнікі і г.д.) з рэлігійнага культу і першапачатковым існаванні яе ў форме Феургіі – зыходнай дзейнасці чалавека, скіраванай на служэнне Богу. У працэсе працяглай сацыякультурнай і рэлігійнай эвалюцыі чалавецтва адбыўся распад адзінага рэлігійнага культу на больш дробныя, прыватныя культы мастацтва, навукі, маралі, палітыкі, са сваімі сэнсавымі, сімвалічнымі, тэрміналагічнымі апаратамі.

У працах І.Вараб'ёвай паказаны шляхі пераадолення канфлікта паміж культурай і рэлігіяй. Філосаф лічыў, што адзіным сродкам зняцця супярэчнасці паміж імі з'яўляецца імкненне да сінтэтычнасці ў культуры. Уся культура павінна стаць мовай, якая аб'ядноўвае чалавецтва.

Рэлігійнай прыродзе добра і зла Ігара Когана прысвечана шэраг прац. Асноўнай праблемай, якая разглядаецца ў іх з'яўляецца спецыфіка сэнсавага напаўнення маральных катэгорый у рэлігійным светапоглядзе. Культуролаг лічыць, што маральная свядомасць эфектыўна ўплывае на паводзіны суб'ектаў культуры пры ўмове наяўнасці абсалютных крытэрыяў, адносна

якіх маральны імператыў набывае аўтарытэтны, а значыць і абавязковы характар. Абсалютны крытэрыў уласцівы, на думку даследчыка, толькі рэлігійнаму светаадчуванню і рэлігійнай свядомасці, якія выражаюцца ў паняцці абсалютнага бога. Так, у працах “Смысл творчества» (1997), «Святые братья Кирилл и Мефодий (к вопросу национальной идее)» (1998), «Культура Беларуси: идеал и иллюзия» () І.Каган прытрымліваецца думкі, што рэлігійная прырода добра і зла, пачынаючы ад паняццяў “добра” і “дрэнна” і заканчываючы паняццямі сакральнага адзінства і нізменнага эгаізма, з’яўляецца вызначаючай асновай пабудовы кожнай этычнай сістэмы. Этыка ж, якая асэнсавала сваю рэлігійную прыроду і раскрыла сэнс восевых катэгорый добра і зла, з’яўляецца дзейным цэнтрам усяго культурнага арганізма. Таму культура, свярджае І.Каган, знаходзіцца ў мжах, якія ўстанаўлівае рэлігійная этыка, і звязана з культурнай традыцыяй народа.

Культурна-асветніцкая дзейнасць беларускіх каталіцкіх святароў першай паловы ХХ ст. знаходзіцца ў поле зроку культуролога **Іван Іванавіча Трацяка** (1956). У сваіх працах “Беларускія святары Гарадзеншчыны” (1994), “Царкоўная Унія ў ацэнцы беларускіх каталіцкіх святароў (20-20-ых гг. ХХ ст.)” (1996), “Беларускія святары Гарадзеншчыны” (1994), “Беларускае духавенства (пач. ХХ ст.-1930-я гады)” (1999) культуролог з пазіцый ідэацыянізму аналізуе сацыякультурную дэтэрмінацыю этнаканфесійнага руху ў Беларусі. Па яго меркаванні, характэрнай асаблівасцю рэлігійнага становішча была поліканфесіянальнасць, перш за ўсё супрацьстаянне праваслаўя і каталіцтва. Функцыянаванне шматлікіх культурна-грамадскіх і палітычных арганізацый выклікала разнастайнасць ідэй, якія істотна ўплывалі на культурны працэс, узбагачалі ў прыкладным аспекце інварыянтнасць мадэляў развіцця нацыянальнай культуры, альбо, наадварот, абмяжоўвалі культурна-нацыянальны дынамізм.

Выяўленне перыядаў станаўлення і развіцця этнічнай ідэнтыфікацыі беларускага каталіцкага духавенства разглядаецца І.Трацяком у навуковых артыкулах “Роля беларускіх святароў у адраджэнні роднай мовы” (1993), “Белоруссия: религия и общество в прошлом и настоящем” (1996), “Рэлігійны сэнс нацыянальнага” (1998). Іх аўтар лічыць, што іх было чатыры: перыяд самавызначэння (пач. ХХ ст.-1910), культурна-асветніцкіх гурткоў (1909-1917), арганізацыйны (1917-1921), дзейнасці ва ўмовах польскай улады (1921-1939).

Культурнай сацыялізацыі беларускага каталіцкага духавенства прысвечаны таксама і іншыя працы І.Трацяка (“Роля беларускіх святароў у адраджэнні нацыянальнай культуры” (1993), “Ільдефонс Бабіч –пісьменнік, святар, тэолаг” (1999), “Нацыянальная ідэя ў інтэрпрэтацыі беларускіх каталіцкіх святароў” (1999). У іх культуролог прыходзіць да высновы, што ў першай палове ХХ ст. беларускае каталіцкае духавенства з’яўлялася ўплывовай арганізаванай сілай з сваёй праграмай дзейнасці і садзейнічала выпрацоўцы канцэпцыі развіцця нацыянальнай культуры і беларускага

культурна-грамадскага руху. Святарамі быў прапанаваны альтэрнатыўны, духоўна-эвалюцыйны метада пераўтварэння грамадства праз паглыбленнае развіццё культуры, навукі асветы.

Хрысціянскія канцэпцыі культуры з'яўляюцца прадметам навуковых даследаванняў **Ганны Сцяпанаўны Мартысевіч** (1983). У навуковых артыкулах «Эвалюцыя ідэі дыялогізма в тэалогіі пратэстантызма ХХ – пачала ХХІ в.» (2009), «“Предыдэй” канцэпцыі культуры Другога Ватыканскага сабора і іх савременная рэцэпцыя» (2010), “Хрысціянскія канцэпцыі культуры другой паловіны ХХ – пачала ХХІ века” (2011) і інш. адзначаецца, што ў 2-й палове ХХ ст. у хрысціянскіх канцэпцыях культуры назіраецца імкненнем знайсці баланс паміж пракультурным і антыкультурным падыходамі да культуры. На мяжы ХХ і ХХІ стст. гэта тэндэнцыя замацоўваецца на ўзроўні афіцыйных пастаноў Рымска-каталіцкай царквы, а таксама фарміраваннем альтэрнатыўных ёй канцэпцый культуры. Да іх Г.Марысевіч адносіць праект “сусветнага этаса” Г.Кюнга, сімвалічную інтэрпрэтацыю культуры Д.Трасі. У ХХІ ст., адзначае аўтар артыкулаў, у хрысціянскіх канцэпцыях культура пачынае трактавацца як стыль жыцця, а функцыя Царквы абмяжоўваецца барацьбой з культурнымі ідэялагемамі.

Значную ўвагу ў сваіх даследаваннях Г.Мартысевіч удзяляе праблеме тыпалагізацыі хрысціянскіх канцэпцый культуры. Крытэрыі, на падставе якіх тыпалагізуюцца канцэпцыі культуры, разглядаюцца ў артыкулах “Экзистэнцыялізацыя каталіцкай тэалогіі ХХ века на прымере трактовкі феномена чалавека в філосафіі неатомізма” (2005), “Ідэя дыялогізма в каталіцкай тэалогіі в кантэксте некласіцкай і постнекласіцкай культуры” (2007), “Рэлігіі і миф: демифалогізацыя рэлігіі в тэалогіі пратэстантызма ХХ-ХХІ в.” (2007) і інш. У гэтых працах выдзелены наступныя крытэрыі: змест цэнтральных катэгорый, якія ўтрымліваюцца ў канцэпцыях; суадносіны культуры і прыроды; суадносіны культуры і сферы сакральнага; цэласнасці вобраза культуры; сацыяльнага апасродвання культуры.

Арыгінальнымі з'яўляюцца разважанні культуролога аб сутнасці і зместу рацыянальнасці, якая выразна праяўляецца ў рэлігійна дыялагічным падыходзе да культуры. Так, у артыкулах “Ідэі дыялогізма в тэалогіі пратэстантызма канца ХХ – пачала ХХІ в.» (2007), «Эвалюцыя тыпов рацыянальнасці хрысціянскіх канцэпцый культуры другой паловіны ХХ – пачала ХХІ в.» (2011) адзначаецца, што адкрытая форма рацыянальнасці выражаецца ў шэрагу прэзумпцый (уважлівыя адносіны да альтэрнатыўных карцін свету; адыход ад еўрацэнтрызма; увага да культурнага кантэксту і інш.). Постнекласічны тып рацыянальнасці характарызуецца, па меркаванні даследчыцы, адыходам ад разумення культуры як монакультуры і ўзрастаннем плюральнага яе разумення. Сучасны тып рацыянальнасці праяўляецца ў паслядоўнай тэматызацыі дыялагічных, а пазней полялагічных узаемасувязей паміж культурамі, паміж культурай і рэлігіяй, у

пераходзе ад крытыкі тэорыі лінейнага дэтэрмінізма да развіцця неадэтэрмінісцкага падыходу да пытання аб культурнай дынаміцы.

Пытанні для самаправеркі

1. Вызначыце змены, якія адбываюцца ў дагматыцы і этычным вучэнні хрысціянства.
2. Акрэсліце хрысціянскія канцэпцыі культуры другой палавіны XX – пачатку XXI ст.
3. Пакажыце сутнасць рацыянальнасці ў рэлігійна дыялагічным падыходзе да культуры.
4. Абзначце перыяды станаўлення і развіцця этнічнай ідэнтыфікацыі беларускага каталіцкага духавенства.
5. Якія, на ваш погляд, шляхі пераадолення канфлікта паміж культурай і рэлігіяй?

Літаратура

Горбацкий, А.А. Старообрядчество на белорусских землях: монография / А. А. Горбацкий. – Брест: Изд-во УО «БрГУ им. А.С.Пушкина», 2004. – 237 с.

Горбацкий, А. А. Введение в историю религии : учебное пособие для студентов специальности "История. Религиоведение" / А. А. Горбацкий. - Минск : Четыре четверти, 2005. - 150, [1] с. -

Воробьева И.В. Религиозный идеал культуры П.Флоренского / И.В.Воробьева// Вестник БГУ – 1999. – № 1. – С. 22-25.

Коган, И.Л. Этнопсихологические основания культуры / И.Л.Коган. – Минск: Институт современных знаний, 2001. – 270 с.

Мартысевич, А.С. Христианские концепции культуры второй половины XX – начала XXI века / А.С. Мартысевич // Гісторыя і грамадазнаўства. – 2011. – № 3. – С. 3-9.

Тиллих, П. Теология культуры / П.Тиллих. – М.: Из-во «Юрист», 1995. – 380 с.

Трацяк, Я. Беларускае духавенства (пач. XX ст.-1930-я гады”) / Я.Трацяк // Беларускі гістарычны часопіс. – 1999. – № 2. – С. 41-48.

8.6 Даследаванні беларускіх культуралагаў аспектаў семіётыкі культуры

У сучаснай культуралогіі культуру разумеюць як нешта адметнае ад прыроды, тое, што перадаецца па традыцыі сродкамі мовы і сімвалаў, практычнага вывучэння і непасрэднай пераймальнасці, а не біялагічнага наследавання. Мовай культуры звычайна называюць тэя сродкі, веды, сімвалы, тэксты, формы, якія дазваляюць людзям арыентавацца ў прасторы культуры і ўступаць адзін з адным у камунікатыўны сувязі. Мова культуры-гэта універсальная форма асэнсавання рэальнасці, у якую арганізуюцца ўсе ўзніклыя або існуючыя ўяўленні, успрымання, паняцці, вобразы і іншыя падобныя сэнсавыя канструкцыі (носьбіты сэнсу). Такім чынам, усё гэта - сродак разумення паміж людзьмі і народамі.

Праблема мовы культуры - гэта праблема разумення, эфектыўнасці культурнага дыялога як па вертыкалі, гэта значыць дыялога паміж культурамі розных эпох, так і па гарызанталі, гэта значыць дыялога розных культур, існуючых адначасова, паміж сабой. Мова, з'яўляючыся "праблемай сэнсу культуры", сінтэзуе сацыяльныя, культурна-гістарычныя, псіхалагічныя, эстэтычныя аспекты жыцця чалавека. Але для таго, каб падзея культуры стала яе з'явай, яна павінна быць пераведзена ў тэкст. Значыць, мова ўяўляе ядро сістэмы культуры, менавіта пры дапамозе яе чалавецтва засвойвае каштоўнасці, ацэнкі, уяўленні, усё тое, што вызначае карціну свету. Такім чынам, мова культуры - гэта спосаб захоўвання і перадачы культуры ад пакалення да пакалення.

Асобае значэнне валодання мовай культуры ў тым, што яно дазваляе чалавеку ўключыцца ў культурны кантэкст, усвядоміць сваё месца ў ім, зарыентавацца ў складаных і дынамічных сацыякультурных працэсах. І чым вышэй узровень валодання мовай культуры, чым больш шырокі і разнастайны дыяпазон ведаў, уяўленняў аб культуры, тым вышэй здольнасць чалавека да ўспрымання і гармоніі з навакольным светам, таму што мовы - гэта іерогліфы, у якія чала-век умяшчае свет і сваё ўяўленне. Праз разнастайнасць моў для нас адкрываюцца багацце свету і разнастайнасць таго, што мы спазнаём у ім, і чалавечае быццё робіцца для нас шырэйшым, паколькі мовы ў выразных і дзейных рысах даюць нам розныя спосабы мыслення і ўспрымання. Мова ўвасабляе асновы культуры: яе прадукт і структурныя элементы, умовы развіцця. І натуральныя і штучныя (мова навукі, умоўныя сігналы, знакі, сімвалы), і другасныя (камунікатыўныя структуры - міф, рэлігія, мастацтва) мовы - спецыфічны знакавы спосаб фіксацыі, захавання, перапрацоўкі і трансляцыі культурнай інфармацыі.

Аб'ектам культуралагічнага аналізу **Вольгі Фёдараўны Таланцавай** (1950) з'яўляецца касцюм як культурны тэкст. У дысертацыйным даследаванні і навуковых артыкулах "Трансфармацыя форм касцюма як выражэнне разнастайнасці свету асобы ў культуры" (2002), "Касцюм – першае асяроддзе пражывання чалавека" (2002) яна выявіла семіётыку касцюма, якая складаецца з розных семіятычных узроўняў. Па меркаванні культуролога яго семіётыка можа быць прадстаўлена: як цэласны знак; як сістэма знакаў; як сістэма сінтагматычных адносін; як сістэма парадыгматычных адносін. Пры мадыфікацыі альбо поўнай змене семіятычных прыкмет касцюма яго інварыянтная семіятычная структура застаецца нязменнай. Пры гэтым яна набывае тыпалагічную своеасаблівасць у розных культурных цэласнасцях у адпаведнасці з новымі культурнымі кодамі.

Адрозненні касцюма як візуальнага тэкста ад іншых тэкстаў культуры аналізуюцца В.Таланцавай у навуковых працах "Касцюм як мастацкі сімвал у выяўленчым мастацтве" (2004), "Касцюм як сцэнічны вобраз у мастацтве тэатра" (2004). На погляд культуролога, касцюм рэпрэзентатыўны, наглядны, адкрыты для прачытання, яго інфармацыя імгненна прачытваецца рэцэпіентамі. Адначасова аўтар заўважае, што у адрозненне ад вербальнай

формы інфармацыя, якая перадаецца праз касцюм, менш сістэматычная і рацыянальная, менш стабільная і аднакіравана.

У працах В.Таланцавай разглядаюцца тыпы знакаў касцюма (знакі-сінгалы, знакі-штампы, знакі-сімптомы, індэксіянальна-канвенцыянальныя знакі, іканічныя знакі, ізаморфныя, сімвалічныя і інш.). Шмат увагі ў іх удзяляецца раскрыццю функцый касцюма. Культуролаг лічыць, што касцюм рэпрэзентуе гістарычныя тыпы культуры, выступае ў якасці сімвалічнай формы культуры. Касцюм у культурна-гульнявой прасторы выконвае функцыю немагаванага, умоўнага, з. зн. канвенцыянальнага знака.

Першая спроба разгледзіць мастацкі і публіцыстычны тэкст праз прызму культуралагічных падыходаў была зроблена **Паўлам Казіміравічам Банцэвічам** (1971). у яго кандыдацкай дысертацыі на тэму “Культуралагічная інтэнцыя ў творчасці Уладзіміра Караткевіча”, якую ён абараніў у 2004 г. Даследчык зыходзіць з меркавання, што творчая спадчына пісьменніка ёсць сукупнасць сімвалаў, ідэй і вобразаў культуры, выпрацаваных у працэсе літаратурнай дзейнасці У.Караткевіча. Абапіраючыся на філалагічную герменэўтыку, ён вылучыў у тэкстах літаратурных твораў пісьменніка комплекс каштоўнасных арыентацый і сімвалаў, якія актуалізуюць праблематыку нацыянальнай культуры і акрэсліваюць прыярытэты яе развіцця на сучасным этапе.

У манаграфіі “Творчасць Уладзіміра Караткевіча ў кантэксце культуралогіі” (2007) яе аўтар паглыбіў палажэнні дысертацыйнага даследавання і выяўвіў змешчаныя ў духоўным тэзаўрусе пісьменніка вобразы, сімвалы, ідэі і праекты, якія рэпрэзентуюцца ў рэтрэспектыўнай і прэспектыўнай культурна-нацыянальнай прасторы і маюць непасрэдныя адносіны да глыбокага пазнання асаблівасцяў традыцый і перспектывы беларускай культуры. На погляд, культуролога, аксіялагічны змест тэарэтычных канструкцый У. Караткевіча дэтэрмінуецца яго імкненнем асэнсаваць гістарычны шлях беларускай нацыі, патрэбай ліквідаваць устойлівы стэрэатып яе “сялянскасці”, пошукам ідэальнага самавобразу, што ў комплексе вызначае мэты і перспектывы айчыннай культуралогіі.

У шэрагу артыкулаў (“Нацыянальныя і агульначалавечыя каштоўнасці ў празаічных творах У.Караткевіча (па матэрыялах школьнай праграмы” (1999), “Асветніцкія ідэі ў рамане У.Караткевіча “Каласы пад сярпом тваім” (2000), “Раман У.Караткевіча “Хрыстос прыязміўся ў Гародні” (погляд асветніка на гісторыю і культуру” і інш.). П.Банцэвіч аналізуе дамінанту эпістэمالагічных уяўленняў пісьменніка і прыходзіць да высновы, што ёй з’яўляецца комплекс каштоўнасных арыентацый і рэгулятараў. У якасці базавых культуролога называе нацыянальную самасвядомасць, узвышэнне беларускай мовы, выхаванне моладзі праз трывалыя веды, фальклор і мастацтва, дэманстрацыйнае зацвярджэнне культурных каштоўнасцей, актыўна-дзейсны патрыятызм, асэнсаванне нацыянальнай культуры ў славянскім і еўрапейскім культурным кантэксце.

У рамках юнгіянскага аналіза даследаваннем этнакультурных архетыпаў займаецца **Алена Уладзіміраўна Свечнікава** (1973) У навуковых артыкулах даследчыцы “Архетыпічная структура тэксту” (2009), “Беларуская антыутопія: культурны кантэкст” (2010) ёй антыутопія разглядаецца як тэксты культуры, а універсальныя і этнакультурныя архетыпы ў антыутопіях – як канцэнтрыраванае выражэнне беларускай культурнай парадэгмы. Яна аналізуе сімволіку і матывы антыутопій А.Адамовіча, В.Гігевіча, А.Макаёнка, Э.Скобелева, А.Щуцкаго, дэманструючы, што беларуская антыутопія абапіраецца на апакаліптычную схему, біблейскія мытывы, міфалагемы, сімволіку. Выкарыстоўваючы псіханалітычную канцэпцыю К.-Г.Юнга, культуралаг выявіла “архетыпічную матрыцу” міфацэнтрычнага мастацкага тэкста, яго архетыпічнага каркаса, які адлюстроўвае сувязь тэкста з фальклорна-міфалагічнай асновай і з працэсам індывідуальнай асобы. Аўтару ўдалося даказаць існаванне архетыпічнай чатырохчастковай структуры (“норма”, гармонія – парушэнне нормы, гармоніі – узмацненне дысгармоніі – знаходжанне гармоніі, узнаўленне нормы”) ва ўсіх антыутопіях беларускіх аўтараў. Параўнальны аналіз тэкстаў, сцвярджае А.Свечнікава, паказвае, што аналагічная архетыпічная матрыца шырока распаўсюджана ў сусветнай культуры. Культуралаг пераконвае, што архетыпічная матрыца звязана з імкненнем аўтара убачыць гармонію ў навакольным свеце, знайсці сэнс жыцця і цэласнасць

У працах “Філасофскія істочкі абсурдызму. П'еса С.Беккета “В ожидании Годо” (2003), “Архетипические образы в кинаантиутопии” (2011) А.Свечнікава выяўляе істотныя рысы, якія аб'ядноўваюць літаратурную і кінноматаграфічную антыутопію, знаходзіць універсальныя архетыпы ў кінаутопіі Ф.Ланга, вызначае ролю біблейскіх міфалагем і сімвалаў ў дадзенай антыутопіі. Антыутопія як светапогляд разглядаецца культуралагам у якасці шырокамаштабнай з'явы, якая ахоплівае кінамастацтва, мультыплікацыю, тэатр, літаратуру, камп'ютэрныя гульні. У праблемнае поле даследаванняў **Таісіі Фёдараўны Сухоцкай** (1968). уваходзяць праблемы гісторыка-культурнага працэса, тыпалогія ўтапічнага мыслення, стыль культуры, семантыка нацыянальнай культуры. Найбольш грунтоўна культуралаг прааналізавала працэс фарміравання інтэграванай жанравай формы ўтапічнага мыслення (антыутопіі) у беларускай культуры. У навуковых артыкулах “Жанравая спецыфіка беларускай антыўтопіі: Да пастаноўкі пытання” (1996), “У розных жанравых мадэліфікацыях: (Да праблемы тыпалогіі жанравай формы антыўтопіі) (2001), “Ўтопія і антыўтопія ў беларускай культуры” (2004) і інш. адзначаецца, што беларуская утопія і антыутопія сталі формай паглыбленага філасофскага спасціжэння сутнасці эпохі, сродкам фарміравання нацыянальнай самасвядомасці. Станаўленне і развіццё гэтай ідэальнай канструкцыі, змест якой складае інтэнцыя да ўдасканалення грамадства ў адпаведнасці з пэўнай сістэмай каштоўнасцей, адбываецца ў XX ст. Сутнасцю антыутопіі, па меркаванні Т.Сухоцкай, з'яўляецца адлюстраванне ў мастацкай літаратуры

хібаў у пабудове грамадства паводле нейкага ідэальнага праекта, паказ разрыву паміж абвешчаным ідэалам і яго рэальным увасабленьнем.

Значная ўвага ў працах (“Ідылія і “казкі жыцця” як спецыфічныя нацыянальныя жанры ў фарміраванні ўтапічнай свядомасці беларусаў” (1998), “Ўтапічныя ідэі ў творчасці беларускіх рамантыкаў XIX стагоддзя” (1998), “Сімвалы беларускай антыўтопіі” (2004) і інш.) культуролога займаюць пытанні, звязаныя з функцыямі утопіі. Т.Сухоцкая сцвярджае, што змест і парадыгма нацыянальнага стылю ў канцы XIX— пачатку XX стагоддзя абумоўлены найперш ашчаджальным, ахоўным тыпам утапічнага мыслення, скіраванага на захаванне архетыпных асноў народнай культуры, сцверджанне радасці зямнога існавання, непрыняцце праяў крайняга рэвалюцыянарызму. Ахоўная інтэнцыя з’яўляецца вызначальнай. Абавязковая рэфлексія і рэпрэзентацыя сумарнага культурнага тэксту павінна ажыццяўляцца сродкамі сваёй роднай мовы, а не іншанацыянальнай. Новае пакаленне беларускага этнасу мае магчымасць убачыць праз прызму нацыянальнай культуры сэнс чалавечага жыцця, перспектывы самарэалізацыі ў духоўнай і сацыяльнай прасторы. Актыўнае выкарыстанне беларускіх сюжэтаў, вобразаў, традыцыйнай эстэтычнай сістэмы сёння не зводзіцца да простага механічнага пераймання. Яно ажыццяўляецца як іх актуалізацыя. Жывая народная традыцыя ўзнімае на новы ўзровень не толькі мастацкую інтэрпрэтацыю кананічных сюжэтаў, але і арыгінальную аўтарскую творчасць. Традыцыйная народная культура з характэрным для яе віталізмам, карнавалізаваным мысленнем выконвала ахоўную функцыю ў мастацтве, засцерагаючы яго ад праяў крайняга суб’ектывізму і нігілізму. Дарэчы, культуролог лічыць, што і асноўнай рысай нацыянальнага менталітэту з’яўляецца кансерватыўна-ахоўны (ашчаджальны) тып утапічнага мыслення.

Асобныя навуковыя артыкулы Т.Сухоцкай (“Супрацьстаянне стыляў: афіцыйнага і традыцыйна-народнага” (1998), “Дынаміка стылю беларускай культуры канца XIX-пачатку XX стст.” (2006), “Стыль бідэрмайер у культуры” (2012) і інш.) прысвечаны праблеме стыля культуры, які яна трактуе як спосаб жыццядзеяння яе крэатыўных сэнсаў, сканцэнтраваных у структуры нацыянальнага тэксту і вербальнай сістэме яго кодаў. Сваю энтэлехію – завершанасць – стыль атрымлівае ў мове, якая ў пэўнай ступені дзейнічае як суб’ект культуры, уплываючы на свядомасць. Нацыянальная літаратурная мова – гэта вышэйшы этап у культурагенезе, па якой вызначаецца нацыянальнае аблічча культуры, яе самакаштоўнасць і ўнікальнасць – стыль.

Пытанні для самаправекі

1. Вызначыце змест паняцця “тэкст культуры”. Назавіце віды тэкстаў.
2. Вяліце сутнасныя адрозненні знака і сівала.
3. Акрэсліце этнакультурныя сімвалы ў тэкстах беларускіх утапічных і антыўтапічных твораў.
4. Пакажыце семіятычныя ўзроўні беларускага касцюма як тэкста культуры.

5. Якія, на ваш погляд, сімвалы, увасобленныя ў творах У.Караткевіча, актуалізуюць праблематыку нацыянальнай культуры і акрэсліваюць прыярытэты яе развіцця на сучасным этапе.

Літаратура

1. Банцэвіч, П.К. Творчасць Уладзіміра Караткевіча ў кантэксце культуралогіі / П.К.Банцэвіч. – Гродна: ГДАУ, 2007. – 310 с.

2. Барт, Р. От произведения к тексту / Р. Барт // Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1989. – С. 413-423.

3. Свечнікова, А.Ул. Архетыпічная структура тэксту / А.Ул.Свечнікова // Весці Беларус. дзярж. пед. ун-та. Сер. 2. Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуралогія. – 2009.– № 4. – С. 97-102.

4. Сухоцкая, Т.Ф. Сімвалы беларускай антыўтопіі / Т.Ф. Сухоцкая. – // Праблемныя напрамкі развіцця мастацкай творчасці і вербальнай культуры нацыі: матэр. міжнар. навук. канф. Мінск, 20-21 лістап. 2003 г. /Бел. дзярж. пед. ун-т. – Мінск, 2004. – С. 167-169.

5. Таланцева, О.Ф. Костюм как художественный символ в изобразительном искусстве / О.Ф.Таланцева // Мастацкая адукацыя і культура. – 2004. – № 4. – С. 27-31.

6. Тодоров, Ц. Теория символов / Ц.Тодоров. – М.: Дом интеллектуальной книги, 1999. – 408 с.

8.7 Аналіз дэтэрмінантаў крызіса культуры беларускімі культуролагамі

Развіццё сучаснага грамадства і культуры адбываецца ва ўмовах маштабных структурных і якасных змен сусветнай геапалітычнай сістэмы, сацыяльнай арганізацыі, светапогляду. Сучасная цывілізацыя з яе ладам жыцця, сацыяльнымі і нацыянальнымі ўзрушэннямі выклікае ўзмацненне ўнутранай дысгармоніі чалавека, разбалансаванасці яго адносінаў з навакольным асяроддзем, спараджае выбухі стрэсавых сітуацый, дэструктыўнасці, бездухоўнасці, няўпэўненасці ў заўтрашнім дні. Такі стан грамадства і асобы ў культуралогіі прынята лічыць крызісам культуры. Аб заняпадзе культуры задоўга да сённяшняга дня пісалі Ф. Ніцшэ, О. Шпенгляр, М.Бярдзяў і шэраг іншых мысляроў XIX-XX стст. Падчас крызіса культуры, адзначалі яны, змяняецца яе творчы дух, стваральны патэнцыял, а таксама здольнасць актыўна ўплываць на грамадскія з'явы і працэсы. У такі перыяд культура страчвае частку сваіх функцый, не можа задаволіць духоўныя запатрабаванні соцыума, прапанаваць грамадству найбольш апдаведныя ідэалы і маральна-духоўныя каштоўнасці. Прадстаўнікі розных сацыяльна-гуманітарных навук імкнуцца выявіць прычыны крызіса, яго формы і наступствы. Значная колькасць культурологаў лічаць заканамерным крызіс культуры. Так, расійскі культуролог М.Я.Данілеўскі мяркаваў, што культура як і пэўная расліна ў сваім развіцці праходзіць шэраг этапаў: зараджэнне, квітненне, пладанашэнне і разбурэнне. Так, і пэўныя тыпы культуры ўзнікаюць, развіваюцца і паступова прыходзяць

у заняпад [2]. Аналагічных поглядаў прытрымліваўся і нямецкі культуралаг О.Шпенглер, які разглядаў культуру як замкнёны арганізм. Паводле яго, культуры ў сваім развіцці праходзяць усе асноўныя стадыі жыццёвага цыклу – нараджэнне, росквіт, заняпад. Поўны цыкл існавання пэўнага тыпу культуры, лічыў ён, адбываецца прыблізна за адно тысячагоддзе. Пасля гэтага гістарычны тып культуры выраджаецца ў сваю супрацлегласць – цывілізацыю дзе пануе тэхніцызм і сцыентызм, бяздушнасць, а на змену творчасці і развіцця прыходзіць бязплоддзе і акасяненне; людзі паступова ператвараюцца ў бязлікія істоты [9]. Х.Артэга-І-Гасэт назваў такога індывіда масавым чалавекам, у якога прымітыўнае мысленне, стандартныя паняцці і ўяўленні [6]. Для масавага чалавека ствараецца і масавая культура, асноўнымі рысамі якой з'яўляюцца: прымітывізацыя чалавечых адносін; культ моцнай асобы, грошай, поспеху, асабістага ўзбагачэння; прапаганда канфармізму ў грамадскай свядомасці, жорсткасці, насілля, сексу; выкарыстанне разнастайных паўзабароненых і ўзбуджаючых тэм, вобразаў і мастацкіх сродкаў; штучная забаўляльнасць, натуралізм і г.д. Тыповымі героямі маскультура з'яўляюцца ўсякія супермэны (Джэймс Бонд, Тэрмінатар, Чалавек-Павук і інш.), разнастайныя секс-сівалы.

Цікавую канцэпцыю крызіса культуры прапанаваў амерыканскі культуралаг Уільям Огбарн [5]. Ён грунтоўна вывучаў уздзеянне змен у галіне тэхналогіі на культуру і прыйшоў да высновы, што духоўная культура (у тэорыі Огбарна яна называецца адаптыўная) звычайна змяняецца марудней, чым матэрыяльная. У сваёй тэорыі сацыяльнага зрушэння ён вылучае два аспекты – матэрыяльны і нематэрыяльны. Галоўная ідэя У.Огбарна: культурнае спазненне адбываецца тады, калі змены ў матэрыяльным жыцці грамадства апярэджваюць трансфармацыю нематэрыяльнай культуры (абрады, рытуалы, філасофскія сістэмы, законы і формы кіравання). Як лічыць Огбарн, гэта прыводзіць да пастаяннай неадпаведнасці паміж развіццём матэрыяльнай і адаптыўнай культуры, і ў выніку ўзнікае мноства нявырашаных сацыяльна-культурных праблем.

Сацыякультурнай сістэме постіндустрыяльнага грамадства ўласцівы шэраг негатыўных аспектаў. Перш за ўсё гэта маніпулятыўны характар гэтай сістэмы. Тэхналагічныя дасягненні "інфармацыйнага стагоддзя" прывялі да духоўнага абясцэньвання былой культуры, яе адыходу ад асноўных сфер грамадскага жыцця, да страты для духоўнага стану чалавека. Непрыманне негатыўных наступстваў постіндустрыяльнага грамадства спрыяе ўзнікненню разнастайных альтэрнатыўных формаў жыццёўладкавання: экалагічныя рухі; утапічныя камуны; арганізацыі, што ўзніклі на аснове розных усходніх містычных вучэнняў; авангардныя плыні, звязаныя з пакланеннем музычна-эстрадным тыпам масавай культуры і інш.

Сутнасць дэструктыўнасці культуры і яе суб'ектаў у той ці іншай форме заўсёды знаходзілася ў цэнтры тэарэтычных дыскусій і, як правіла, была аб'ектам прыстальнай увагі культуралагаў, філосафаў, сацыёлагаў. У сваіх працах А.Вэбэр, М. Вэбэр, Э.Дзюркгейм, Г.Маркузэ, Ф.Ніцша,

О.Тофлер лічылі, што развіццё навукі тэхнікі прывядзе да стварэння звышіндустрыяльнай цывілізацыі, якая спарадзіць шэраг складаных глабальных праблем, сацыяльных канфліктаў. Гэта цывілізацыя праз механізм задавальнення патрэбнасцей сфарміруе новы тып “аднамернага чалавека” з паніжанымі крытычнымі адносінамі да грамадства. Рухаючай сілай грамадскіх змен у гэтых умовах будзе адмова ад усіх культурных каштоўнасцей. Таму праблематыка дэструктыўнасці займае значнае месца ў сацыягуманітарных даследаваннях сучасных вучоных, у тым ліку і беларускіх культуролагаў.

З пазіцый структурна-функцыянальнага падыходу даследуецца сутнасць і характар сацыякультурных і дэмаграфічных працэсаў у Беларусі **Людмілай Канстанцінаўнай Кухто** (1972). У дысертацыйным даследаванні “Сацыякультурная рэгуляцыя дэмаграфічных паводзін суб’ектаў постчарнобыльскага рэгіёна” (2003), навуковых артыкулах “Дэмаграфічная трансфармацыя на тэрыторыі Беларусі за 10 гадоў пасля чарнобыльскай катастрофы” (1996), “Працоўныя рэсурсы: тэрытарыяльнае размеркаванне” (1997), “Сацыякультурны і адміністратыўна-прававы аспекты дэмаграфічных працэсаў” (2002) Л.Кухто грунтоўна прааналізаваны сацыякультурныя фактары, якія садзейнічаюць фарміраванню лада жыцця, стэрэатыпаў і норм дэмаграфічных паводзін насельніцтва чарнобыльскага посткатастрофнага рэгіёна.

Культуролаг пераканана, што духоўны і эмацыянальны стан грамадства аказвае значны ўплыў на дынаміку дэмаграфічных працэсаў, што выяўляецца ў паводзінах, прыняцці рашэнняў у сферы шлюбу, сям’і, нараджэння дзяцей, выбара прафесіі, месца жыхарства і інш. Папярэджанне дэмаграфічнай катастрофы, лічыць даследчыца, магчыма пры выкарыстанні супольнасцю не толькі эканамічных, адміністратыўна-прававых механізмаў, але і культурна абумоўленых метадаў, якія садзейнічаюць фарміраванню актыўнай мадэлі дэмаграфічных паводзін насельніцтва.

Шэраг прац Л.Кухто прысвечаны паказу метадаў і форм сацыякультурнай рэгуляцыі дэмаграфічных паводзін суб’ектаў посткатастрофнага соцыума (“Сучасныя міграцыйныя перамяшчэнні і неабходнасць іх уліку падчас перапісу насельніцтва” (1996), “Аналіз і ацэнка працэсў рэсурсных магчымасцяў Рэспублікі Беларусь” (1996), “Працоўныя рэсурсы: тэрытарыяльныя размеркаванні” (1997), “Сацыякультурная характарыстыка суб’ектаў постчарнобыльскага соцыума” (2002) і інш.). У іх аўтар прыходзіць да высновы, што рэгуляцыйную функцыю могуць выконваць розныя сацыякультурныя інстытуты шляхам выпрацоўкі ў насельніцтва норм і стандартаў дэмаграфічных паводзін, фарміравання каштоўнасцей і ідэалаў, якія пазітыўна ўплываюць на працэс узнаўлення насельніцтва ў неабходнай колькасці і якасці для арганізацыі грамадскай дзейнасці.

Даследаванням дэтэрмінантаў, сутнасных прыкмет і тэндэнцый сацыякультурнай дэструкцыі ў перыяд сістэмнай трансфармацыі беларускага грамадства займаецца культуралаг **Дзяніс Аляксандравіч Смолік** (1973).

Аплікацыю выяўленай тэарэтычнай схемы дэструкцыі на даследуемую сацыякультурную супольнасць, вызначэнне этапаў, тэндэнцый сацыякультурнай дэструкцыі і механізмаў яе пераадолення культуралаг ажыццявіў у кандыдацкай дысертацыі “Сацыякультурная дэструкцыя ў трансфарміруючымся беларускім грамадстве (1985-1995 гг.)” і навуковых працах “Дэструкцыя як базавы канцэпт культуры” (2003), “Дэструктыўныя механізмы культуры: псіхааналітычны аспект” (2004), “Разнастайнасць культуры ў перыяд грамадскіх трансфармацый” (2004). Даследчык паказаў, што ў 80-х ХХ ст. у беларускім грамадстве склаліся перадумовы развіцця дэструктыўных працэсаў у сацыякультурнай сферы. На погляд Д.Смоліка, размыванне функцыянальнай цэласнасці і сбалансаванасці сацыякультурнай сістэмы выкліканы сацыяльным крызісам; рэзкімі зменамі ў агульным ладзе сацыякультурнай арганізацыі і рэгуляцыі калектыўных форм жыццядзейнасці людзей; дэградацыяй існуючых і своечасова не мадэрнізаваных інстытутаў сацыякультурнага кіравання; аўтарытарна вызначаным парадкам рэалізацыі з’яў і працэсаў культуры адпаведна дамінуючай ідэалогіі.

Даследчык узбагаціў катэгорыяльны апарат культуралогіі, уведзеным ім упершыню ў навуковы ўжытак паняццем “сацыякультурная дэструкцыя”. Яе змест, па меркаванні культуралага, складае разбурэнне і дэмантаж функцыянуючых інстытутаў; дэфармацыя падсістэмы каштоўнасных арыентацый, традыцыйнай маралі; дэідэалагізацыя грамадскага жыцця; зніжэнне ўзроўню структурыраванасці, складанасці і поліфункцыянальнасці культурнага комплексу беларускага грамадства; выхад значнай часткі суб’ектаў з зоны дзеяння рэгуляцыі свядомасці і паводзін з дапамогай дамінантнай культурнай сістэмы.

Аб’ектам навуковых даследаванняў культуралага **Эліны Аркадзьяўны Усоўскай** (1969) з’яўляецца постмадэрнісцкі тып сучаснай культуры.

На думку культуралага, менавіта ў крызісны перыяд развіцця культуры садзейнічаў фарміраванню постмадэрнісцкага тыпу сучаснай культуры асаблівай парадыгмы – постмадэрнізма, якія ўяўляе сабой комплекс светапоглядных устаноў, якія адметны прызнаннем мноства спосабаў і форм развіцця свету, крытычным мысленнем, адсутнасцю адзінага падыходу і фіксаванага пункту гледжання, бясконцасцю падыходаў і камбінацый, адмаўленнем прынцыпа бінарных апазіцый. У працах “Стылістычны плюралізм у мастацтве постмадэрнізму” (1997), “Аб некаторых рысах постмадэрнісцкага мастацтва” (1999) аўтар сцвярджае, што прынцыпам, які аб’ядноўвае розныя версіі постмадэрнізма з’яўляецца пазіцыя радыкальнага плюралізма каштоўнасцей, норм, ідэалаў культуры.

У сваёй манаграфіі “Парадигма постмодэрнізма” (2006) Э.Усоўская разглядае светапоглядную аснову прыхільнікаў постмадэрнізма. Культуралаг лічыць, для іх светапогляду ўласціва крытычная свядомасць, якая па сваёй

прыродзе антысістэматычна і цытатна. Асаблівасці свядомасці з'яўляюцца элементам-асновай стылістычнага мноства постмадэрнісцкай мастацкай культуры. Да аксіялагічных асноў мноства Э.Усоўская адносіць сумесныя альбо падзяляемыя каштоўнасці, якія выконваюць камунікацыйную функцыю, карэкціруюць мноства самых разнастайных каштоўнасцей тых ці іншых культур.

Пытанні для самаправеркі

1. Акрэсліце негатыўныя аспекты постіндустрыяльнага грамадства.
2. Якім чынам, на ваш погляд, культура можа папярэдзіць дэмаграфічную катастрофу беларускага грамадства?
3. Дайце вызначэнне паняцця “сацыякультурная дэструкцыя”.
4. Вызначыце сутнасць постмадэрнісцкага тыпу культуры.

Літаратура

Кухто, Л.К. Социокультурная регуляция демографического поведения субъектов постчернобыльского региона. Автосферат дис. на соискание учен. степени канд. Культурологи / Л.К.Кухто.— Минск: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры, 2003.— 21 с.

Смолик, Д.А. Деструктивные механизмы культуры: психоаналитический аспект Д.А.Смолик // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Сер. Гуманітарных навук. – 2004.— № 2. – С. 60-63.

Усоўская, Э.А. Асоба аўтара ў постмадэрнісцкай культуры / Э.А.Усоўская // Культура Беларусі. Навуковы пошук моладзі: Матэрыялы канферэнцыі аспірантаў, 14 мая 1997 г. г. Мінск / Бел. ун-т культуры. – Мінск, 1999. – Вып. 2. – С. 143-148.

Швейцер, А. Упадок и возрождение культуры: Избранное / А. Швейцер.—М.: Прометей, 1993.—512 с.

Шпенглер, О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. В 2 ч. – Ч.1.: Образ и действительность / Пер. с нем. Н. Ф. Гарелин / О. Шпенглер.— Минск.: Попурри, 1998.— 988 с.; Т. 2: Всемирно-исторические перспективы / Пер. с нем. И. И. Миханькова.— М.: Мысль, 1998.— 607 с.

8.8 Сацыякультурныя дэтэрмінанты фарміравання асобы і іх асэнсаванне культуралагіі

Сацыяльна-культурную абумоўленасць каштоўнасцей арыентацый ваеннаслужачых Беларусі даследуе **Аляксандр Анатольевіч Касперук** (1963). У навуковых артыкулах “Каштоўнасці культуры ў вайсковым выхаваўчым працэсе і вайскавай службе сучаснай моладзі” (2000) “Роля культуры ў развіцці сістэмы воінскіх каштоўнасцей абаронцаў Айчыны” (2001) ён сцвярджае, што каштоўнасці арыентацыі вайскоўцаў тэрміновай службы і маладых афіцэраў на вайсковую службу ў многім дэтэрмініраваны сацыяльна-культурнымі фактарамі. Імі, на погляд, культуралага з'яўляюцца: наяўнасць рознаполюсных ацэнак неабходнасці і значнасці вайскавай службы афіцыйнымі інстытутамі, з аднаго боку, а з другога – нефармальнымі арганізацыямі, замежнымі СМІ; значная трансфармацыя каштоўнасцей

арыентацый моладзі са сферы калектыўных інтарэсаў у сферу асабістых; дыферэнцыяцыя патрэбнасцей і інтарэсаў у армейскай моладзі з улікам выбара маладымі людзьмі розных культурных запатрабаванняў.

Культуролаг вывучаў таксама формы ўзаемадзеяння паміж вайсковай субкультурай і грамадствам (“Аб узаемаадносінах сект і царквы, арміі, грамадства і дзяржавы” (1997), “Вайсковая служба і праваслаўныя традыцыі” (1998), “Маю гонар – Айчыне служыць” (2000). Ён вызначаў наступныя кропкі іх узаемадзеяння: пашырэнне дыялогу, адкрытасці з боку армейскіх структур і кантролю з боку грамадзянскага грамадства; гармадзянскі давер і ўвага грамадства да праблем арміі; паляпшэнне матэрыяльна-бытавых умоў вайскоўцаў; дэмакратызацыя ваенна-службовых адносін і стварэнне дабратворных умоў для ўсебаковага развіцця асобы; змяненне гендарнай структуры ваеннай арганізацыі за кошт павелічэння колькасці вайскоўцаў-жанчын.

Дынаміку і базавыя кампаненты каштоўнасных арыентацый венааслужачых-пагранічнікаў ва ўмовах трансфармацыі сацыякультурнага сферы праанлізавала **Тамара Іванаўна Якавук (1963)**.

У дысертацыі “Сацыякультурная абумоўленасць каштоўнасных арыентацый ваеннааслужачых пагранічных войск Рэспублікі Беларусь”, навуковых артыкулах “Аб уплыве інфармацыі на кіраванне маральна-псіхалагічным станам ваеннааслужачых” (1998) “Культурна-маральныя арыентацыі моладзі” (1999), “Плюралізацыя і лібералізацыя каштоўнасных арыентацый ваеннааслужачых пагранічных войск Рэспублікі Беларусь” (1999) Т.Якавук на падставе аксіялагічнага падыходу вызначыла асноўныя тэндэнцыі дынамікі каштоўнасных арыентацый вайскоўцаў на прыкладзе пагранічных падраздзяленняў нашай краіны. Культуролаг паказала, што у каштоўнаснай структуры вайскоўцаў у 80-я – 90-я гг. ХХ ст. адбыліся фундаментальныя змены. У іх каштоўнаснай свядомасці ўзніклі супярэчлівыя вузлы, якія абумоўліваюць паводзіны пагранічнікаў. У выніку гэтага, на погляд, даследчыцы, жыццёвыя ўстаноўкі маладых вайскоўцаў паступова аддаляюцца ад ідэалаў і духоўных каштоўнасцей, якія сфарміраваліся ў працэсе атомізацыі і анонімізацыі беларускага грамадства і змяшчаюцца ў бок каштоўнасцей мерканцільных. Каштоўнаснае “ядро” у свядомасці вайскоўцаў-пагранічнікаў складаюць у асноўным вітальныя каштоўнасці: здароў’е, сям’я, сяброўства, дзеці, стасункі і інш.

Т.Якавук у артыкулах “Структура і дынаміка жыццёвых арыентацый беларускай моладзі” (1999), “Умовы і магчымасці фарміравання каштоўнасных, садзенічаючых выкананню службовага абавязку па ахове Дзяржаўнай мяжы Рэспублікі Беларусь” (1999) сфармуліравала шэраг навукова абгрунтаваных прапаноў, з дапамогай якіх магчыма пераадолець негатыўныя тэндэнцыі ў духоўнай сферы пагранічных войск. Па яе меркаванні, неабходна змяніць падыходы да падбору кадраў вайскоўцаў кантрактнай службы; распрацаваць і ўкараніць у падраздзяленнях інфармацыйныя сістэмы; уключыць у курс дзяржаўна-прававой падрыхтоўкі

цыкл гуманітарных дысцыплін і інш. Сучасны навуковы інтарэс Т.Якавук скандэнсаваны вакол пытанняў сацыялагогіі культуры.

Сяргей Леанідавіч Вілейка (1959). у дысэртацыйным даследаванні “Асаблівасці культурнай палітыкі ва ўзброенных сілах Рэспублікі Беларусь ва ўмовах іх рэфармавання” (2000) і навуковых артыкулах “Палітычная культура ваеннаслужачых” (1998), “Фарміраванне беларускай ідэі – адна з мэт культурнай палітыкі” (1999) культуралаг вызначыў сутнасць культурнай палітыкі ў вайсвай сферы. На яго думку, гэта дзейнасць кіраўніцтва Узброеных сіл краіны і спецыяльных інстытутаў, якія рэгулююць культурныя працэсы, забяспечваюць аптымальны ўзровень развіцця духоўнага жыцця ваеннаслужачых у інтарэсах павышэння баяздольнасці вайсковых падраздзяленняў і ўсебаковага развіцця асобы.

У працах С.Вілейкі “Музыка ў жыцці арміі і ўмовы яе эфектыўнага выкарыстання ў выхаванні вайскоўцаў” (1998), “Гуманітарызацыя ваеннай адукацыі – адзін з асноўных шляхоў удасканалення прафесіянальнай падрыхтоўкі афіцэраў” (1999) акрэслены фактары, якія садзейнічаюць удасканаленню культурнай палітыкі ў беларускім войску: умацаванне матэрыяльна-тэхнічнай базы ваенных, культурна-асветных структур; забеспячэнне вайсковых сацыякультурных інстытутаў высокакваліфікаванымі кадрамі; гуманітарызацыя сісітэмы ваеннай адукацыі; кампетэнтнае кіраўніцтва сацыякультурнай дзейнасцю у ваеннай сферы.

Пытанні для самаправеркі

1. Якімі сацыяльна-культурнымі фактарамі, на ваш погляд, дэтэрмінаваны каштоўнасныя арыентацыі вайскоўцаў тэрміновай службы і маладых афіцэраў на вайсковую службу?
2. Вызначыце кропкі ўзаемадзеяння паміж вайсвай субкультурай і грамадствам.
3. Прасачыце асноўныя тэндэнцыі дынамікі каштоўнасных арыентацый вайскоўцаў.
4. Акрэсліце магчымыя шляхі пераадолення негатыўных тэндэнцый ў духоўнай сферы вайскоўцаў.
5. Пакажыце асаблівасці культурнай палітыкі ў дачыненні да беларускага войска.

Літаратура

Вілейка, С.Л. Асаблівасці культурнай палітыкі ва ўзброенных сілах Рэспублікі Беларусь ва ўмовах іх рэфармавання. Автэферат дис. на соискание учен. степени канд. культурологи / С.Л.Вілейка.— Мінск: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры, 2000.— 21 с

Грыгаровіч, Я.Д. Прыкладная культуралогія: вучэб. дапам. для студэнтаў / Я.Д.Грыгаровіч, А.І. Смолік. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2005. – 216 с.

Касперук, А. А. Социкультурные детерминанты формирования личности военнослужащего в современных условиях Автэферат дис. на

соискание учен. степени канд. культурологи /А.А. Касперук.— Минск: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры, 2001. – 19 с.

Михайлова, Л.И. Социология культуры: Учебное пособие /Л.И.Михайлова. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 1999. –232 с.

Яковук, Т.И. Динамика ценностных ориентаций белорусской молодежи периода системной трансформации общества / Т. И. Яковук. - Брест: БГТУ, 2003.— 224 с.

8.9 Праблемы рэпрэзентацыі артэфактаў культуры музеямі як прадмет айчыннай прыкладной культуралогіі

Сярод культурна-асветных і навукова-даследчых устаноў беларускага грамадства важную ролю адыгрываюць музеі, задачамі якіх з'яўляюцца вывучэнне і асэнсаванне гісторыі, культуры ў мэтах развіцця інтэлектуальных, маральных і творчых магчымасцей чалавека, далучэння яго да нацыянальнай і агульначалавечай культур. У адрозненне ад устаноў клубнага тыпу ў канцы ХХ—пачатку ХХІ ст. назіраўся паступовы рост дзяржаўнай музейнай сеткі, якая за апошнія гады папоўнілася 20 новымі ўстановамі. Найбольш актыўна працэс музейфікацыі адбываўся ў першыя пасляперабудовачныя гады. Пасля гэты працэс быў запаволены, але зараз ён мае досыць стабільны характар. Пэўны спад у музейным будаўніцтве тлумачыцца перш за ўсё эканамічнымі прычынамі, у адносінах да Гомельскай і Магагілёўскай абласцей — яшчэ і вынікамі чарнобыльскай катастрофы. На тэрыторыях радыеактыўнага забруджвання быў зачынены шэраг музеяў, загінула шмат неацэнных экспанатаў. Так, у Гомельскай вобласці спынілі сваю дзейнасць музеі ў Брагіне і Чачэрску.

У сучасны перыяд істотна актывізавалася экспазіцыйна-выставачная работа. Супрацоўнікі музеяў займаюцца таксама зборам і папаўненнем калекцый, навукова-даследчай работай, паляпшэннем умоў захавання музейных рэчаў, выхаваўчай і папулярызатарскай працай. Нават з улікам складаных сацыяльна-эканамічных абставін, што існавалі ў краіне, можна зазначыць, што пераважная большасць музеяў не згарнула асноўных напрамкаў сваёй работы.

Культуролагамі музей разглядаецца як своеасаблівы культурны феномен грамадства і кампанент прасторы соцыуму. Сацыяльна-культурная сутнасць музея заключаецца ў тым, што аснову ўсёй яго дзейнасці складаюць помнікі матэрыяльнай і духоўнай культуры, якія ён выяўляе, збірае, захоўвае, даследуе і рэпрэзентуе. Сістэмаўтвараючым фактарам музейнага асяроддзя служыць культура, што складае змест культуралагічнага падыходу. Менавіта таму ў сучаснай айчыннай культуралогіі музей з'яўляецца аб'ектам даследаванняў.

У працах культуролага **Тамары Аляксандраўны Джумантаевай** (1959). (“Канцэпцыя і стратэгія захавання культурнай спадчыны Полацка” (2008), “Музейфікацыя гісторыка-культурных помнікаў як частка працэсу адраджэння і захавання спадчыны” (2011), “К вопросу о музейфикации

уникальной исторической территории города” (2009) і інш.) грунтоўна прааналізаваны прааналізавана сутнасць музея ў кантэксце культурнай прасторы гістарычнага горада, дзе захаванне і рэпрэзентацыя аб’ектаў унікальнай культурнай спадчыны становіцца асноватворнай функцыяй музея. У яе працах (“Музейный предмет и его свойства” (1992), “Музейные традиции Полоцка и перспективы развития музея-заповедника” (2007), “Музеефікацыя гісторыка-культурных помнікаў як частка працэсу адраджэння і захавання спадчыны” (2011,) і інш.) адзначаецца, што з цягам часу музеі горада становяцца складовай часткай рэгіянальных культурных працэсаў, а музейная сетка горада выдзяляецца ў самастойны культурна-гаспадарчы комплекс. У прыватнасці, музеі Полацка, сцвярджае культуролаг, заўсёды з’яўляліся пэўнымі сацыякультурнымі інстытутамі, гарантамі забеспячэння аховы гісторыка-культурнай спадчыны горада, цэнтрамі гуманітарных навуковых даследаванняў і важнымі асветніцкімі ўстановамі.

У яе артыкулах прасочваецца гісторыя музеефікацыі Полацкай культурнай прасторы, у якой Т.Джумантаева вылучае пяць этапаў, кожны з якіх меў адметныя рысы ў музейнай дзейнасці, якія трансфармаваліся ў агульнакультурныя традыцыі, што ўзмацніла ўплыў музеяў на развіццё гарадской культурнай прасторы.

Значная ўвага у артыкулах “Да пытання аб музейных традыцыях Полацка.Музей езуіцкага калегіума ХVIII –XIX стст. Музеі навучальных устаноў XIX ст “(1999), “Краязнаўчы музей Полацка (пач. XX ст. –70-я гг. XX ст.)” (2000), “Музейные традиции Полоцка и феномен городского музея” (2005) і інш. ўдзяляецца дзейнасці канкрэтных суб’ектаў культуры, без якіх стварэнне музеяў і развіццё музейнай справы ў Полацку было б немагчыма.

З улікам спецыфікі рэгіянальнай культурнай спадчыны даследаванне працэсу музеефікацыі культурна-гістарычнай прасторы Полацка дазволіла Т.Джумантаевай выпрацаваць інавацыйную функцыянальную мадэль развіцця музея-заповедніка, якая пакладзена ў аснову аўтарскай стратэгіі захавання культурнай спадчыны гістарычнага горада. Паводле яе, аб’ектам музеефікацыі павінен стаць увесь гістарычны цэнтр горада. Але адкрыццё новых аб’ектаў на тэрыторыі музея-заповедніка (у тым ліку і шэрагу музеяў), лічыць культуролаг, павінна адбывацца з улікам мінімізацыі шкоднай нагрузкі (амартызацыі), што ў сваю чаргу вымушае да стварэння спецыяльнай мадэлі культурнага турызму, супрацоўніцтва з якім з’яўляецца галоўным механізмам ператварэння культурна-асветніцкага патэнцыялу музея-заповедніка ў эканамічны рэсурс.

Асэнсаваннем экспазіцыйнай прасторы беларускіх музеяў як месца для рэпрэзентацыі артэфактаў культурнай спадчыны беларускага народа займаецца культуролаг **Яўгенія Леанідаўна Краснова** (1983)..

Камунікатыўны патэнцыял экспазіцыйнага асяроддзя і семіятычны змест музейнай экспазіцыі раскрыла Я.Краснова ў дысертацыйным даследаванні “Сучасная экспазіцыйная прастора музеяў Беларусі: камунікатыўны аспект”, у навуковых артыкулах “Музейны прадмет у

семіятычнай прасторы экспазіцыі” (2009), “Музейная экспазіцыя як знакавая і інфармацыйна-камунікатыўнае сістэма” (2010), “Музейная экспазіцыя ў сістэме камунікацый” (2011) і інш. Па меркаванні культуролога, ў сучаснай музезнаўчай практыцы пачала надавацца значная ўвага знакава-сімвалічнаму нападзенню экспазіцый, дзе ў ролі знакаў выступаюць як экспанаты, так і розныя элементы мастацка-дэкаратыўнага афармлення. Паводле Я.Красновой, выкарыстанне знакава-сімвалічнай інфармацыі садзейнічае раскрыццю камунікатыўных магчымасцей экспазіцый, надае ім вобразна-прывабны выгляд, робіць цікавымі і даступнымі для шырокага кола музейнай аўдыторыі.

У артыкулах “Выкарыстанне фотаматэрыялаў для арганізацыі адукацыйнай прасторы музенай экспазіцыі” (2005), “Мастацкая інсталяцыя як эксперыментальны феномен культуры XX ст.” (2007) “Эвалюцыя канцэптальных падыходаў у арганізацыі музейнага экспазіцыйнага асяроддзя” (2010), “Мастацтва музейнай экспазіцыі: сучасныя тэндэнцыі і падыходы” (2010) Я.Краснова прышла да высновы, што адным з найбольш перспектыўных сродкаў пашырэння камунікатыўнага патэнцыялу музейнай экспазіцыі з’яўляецца музейная інсталяцыя, якая ўяўляе сабой спецыфічную музейную форму выразнасці.

Пытанні для самаправеркі

1. Пакажыце сутнасць музея ў кантэксце прыкладной культуралогіі.
2. Акрэсліце змест інавацыйнай функцыянальнай мадэлі развіцця сучаснага музея.
3. Вызначыце камунікатыўны патэнцыял экспазіцыйнага музейнага асяроддзя.
4. Прааналізуйце знакава-сімвалічнае нападзенне сучасных музейных экспазіцый.

Літаратура

Гужаловский, А.А. Музеі Беларусі (1918-1941 гг.) / А. А. Гужалоўскі ; [наук. рэд. У. М. Міхнюк]. - Мінск : [б. в.], 2002. - 164, [1] с., [5] арк. фот.

Гужаловский, А.А. Музеі Беларусі (1941-1991 гг.) / Аляксандр Гужалоўскі. - Мінск : [б. в.], 2004. - 192 с., [12]

Джумантаева, Т.А. Музеефікацыя культурнай прасторы Полацка: традыцыі і інавацыі. Автореферат дис. на соискание учен. степени канд. культурологии Джумантаева Т.А./ Минск: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры, 2011. — 24 с.

Краснова Е.Л. Современная экспозиционная пространство музеев Беларусі: коммуникативны аспект. Автореферат дис. на соискание учен. степени канд. культурологии / Краснова Е.Л. / Минск: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры, 2011. — 23 с.

Смолік, А.І. Музеефікацыя помнікаў культуры Заходняга Паазер’я: праблемы, тэндэнцыі / А.І.Смолік // 90 год Віцебскаму абласнаму краязнаўчаму музею: матэрыялы навук. канф., Віцебск, 30-31 кастрычніка 2008 / рэдкал. Г.У. Савіцкі і [інш.]. – Мінск: Медысонт, 2009. – С. 4-8.

9. Тэарэтыка-метадалагічныя і вучэбна-метадычныя працы беларускіх культуролагаў

У якасці важнейшай атрыбутыўнай прыкметы крэатыўнай навуковай эліты на інфармацыйна-кагнітыўным узроўні звычайна вызначаецца наяўнасць істотных дасягненняў у галіне назапашвання новых ведаў, якія прызнаюцца навуковай супольнасцю. У галіне айчыннай культуралогіі фундаметальныя і прыкладныя даследаванні распачаліся ў 90-х гг. мінулага стагоддзя і працягваюцца з неаслабнай інтэнсіўнасцю і ў цяперашні час. За апошнія два дзесяцігоддзі беларускімі культуролагамі падрыхтаваны і апублікаваны ґрунтоўныя манаграфічныя працы, у якіх адлюстраваны асноўныя вынікі культуралагічных даследаванняў.

Сярод іх неабходна вылучыць працы М.І. Крукоўскага, прысвечаныя праблемам эстэтыкі. У яго манаграфіях “Логіка прыгажосці”, “Асноўныя эстэтычныя катэгорыі: Вопыт сістэматызацыі”, “Кібернэтыка і законы прыгожага”. Номо pulcher – чалавек прыгожы” аналізуюцца эстэтычныя якасці прадметнай дзейнасці людзей. Па меркаванні культуролога ядром эстэтычнай культуры з’яўляецца мастацкая культура як дзейнасць, што спараджае і транслюе эстэтычныя каштоўнасці.

Вядомы культуралагічнай супольнасці працы У.М. Конана, у якіх усебакова разглядаецца дынаміка беларускай культуры, яе архетыпы і сімвалы, этапы развіцця гуманітарнай думкі ў Беларусі, адметнасці фальклору беларусаў. Яму належаць такія фундаментальныя працы, як “Ад Рэнэсансу да класіцызму”, “Ля вытокаў самапазнання: Станаўленне духоўных каштоўнасцей у святле фальклору”, “Святло для людзей: Родная мова і культура ў эпоху перабудовы” і інш.

Шматаспектнай з’яўляецца манаграфія М.А.Мажэйкі “Станаўленне тэорыі нелінейных дынамік ў сучаснай культуры: параўнальны аналіз сінергетычнай і постмадэрнісцкай парадыгм”. У ёй сцвярджаецца, што на сучасным этапе сацыякультурнага развіцця адчуваецца неабходнасць у фарміраванні ідэала глабальнай цывілізацыі як інэгральна планетарнага антрапапрыроднага комплексу, які ўяўляе сабой каштоўнасна адзінае пры зберажэнні этнакультурнай своеасаблівасці і плюралізма.

У своеасаблівай форме падаюцца розныя аспекты культурнага развіцця ў працах І.В. Марозава. Асноўныя палажэнні канцэпцыі архітэктурнай герменэўтыкі акрэслены ім у працах: “Планета дарог”, “Таямнічым шляхам Гермеса”, “Архітэктурная герменэўтыка”. У гэтых манаграфіях культуролог аналізуе праблемы семіётыкі, граматычныя і стылістычныя заканамернасці мастацкай мовы архітэктурны. Архетыпы і іх значэнне ў жыцці і творчасці суб’ектаў культуры, іх інтэрпрэтацыя рознымі этнасамі ў пэўныя эпохі паказаны ў працы “Шляхі-урокі нашай культуры”.

Катэгорыя прыгажосці ў кантэксце сучаснай культуры разглядаецца У.Ф. Мартынавым у манаграфіі “Філасофія прыгажосці”. У ёй абґрунтоўваецца ідэя аб тым, што прыгажосць ёсць адушаўлёная гармонія, якая напаўняе чалавечым пачуццём і сэнсам усё існае. Яна абумоўлівае

ўнутраную і знешнюю стройнасць мастацкага твора, яго эстэтычную дасканаласць. Прыгажосць з'яўляецца канечным вынікам як творчага працэсу, так і працэсу ўспрымання мастацкага артэфакта.

Аналізу культурных працэсаў у Беларусі прысвечана фундаментальная праца У.П.Скараходава “Сацыядынаміка культуры сучаснай Беларусі”, дзе прасочваецца дынаміка і тэндэнцыі іх развіцця. Значная ўвага ўдзелена аналізу культурнай палітыкі, асвятляюцца праблемы развіцця прафесійнага мастацтва і аматарскай творчасці. У манаграфіі таксама акрэслены перспектывы мадэрнізацыі сферы культуры, працэсы культурнай інтэграцыі.

На аснове структурнага аналізу сутнасці, зместу, прынцыпаў культурнай дзейнасці сацыяльных інстытутаў разглядаюцца культуралагічныя аспекты трансфармацыі сацыякультурнай сферы посткатастрофнага соцыуму А.І. Смолікам у манаграфіі “Сацыядынаміка культуры ў посткатастрофным соцыуме”. У ёй раскрываюцца таксама формы, метады і сродкі дзейнасці ўстаноў культуры і мастацтва па творчым развіцці, духоўным узбагачэнні насельніцтва ў посткатастрофных умовах жыццядзейнасці. Аўтар прапаноўвае ў працы канцэпцыю рэабілітацыі дэзадаптаваных суб'ектаў культуры сродкамі мастацтва.

Працэс культурагенэза аналізуецца культуролагам у працы “Культура Беларусі XI–XIX стст.”, дзе разглядаюцца асноўныя этапы станаўлення і развіцця беларускай гуманітарнай думкі, духоўнай і матэрыяльнай культуры.

Вызначэнне ролі этнапсіхалагічных перадумоў узнікнення і развіцця культуры дадзена ў навуковай працы І.Л. Когана “Этнапсіхалагічныя асновы культурагенэза”. На падставе аналізу этнічных груп с энергетычнага пункту гледжання аўтар прыходзіць да высновы, што важнейшай задачай сучаснай культуры побач з культурнымі дасягненнямі з'яўляецца назапашванне такой колькасці досведу, якое прывядзе грамадства да нараджэння новых архетыпаў, якія будуць здольны перадаць энергію папярэдніх пакаленняў наступным у канцэнтраваным выглядзе.

Выяўленню тэарэтычных асноў і абгрунтаванню навуковай легітымнасці дысцыпліны гендэрнай культуралогіі прысвечана манаграфія І.Л.Когана, сэнсавым ядром якой служыць паняцце “гендар”. У працы робіцца спроба вызначыць сэнсавыя пласты дэфініцыі “гендар”, усеагульны яго характар, увесці ў праблемнае поле культуралогіі.

Шэраг навуковых выданняў належыць Ю.В.Чарняўскай. Так, у манаграфіі “Белорусы. От «тутэйшых» — к нации” (2010) яна спрабуе даць адказ на пытанне “Ці існуе ў наш час беларуская нацыя як суб'ект культуры?”. Пры вырашэнні пасаўленай праблемы культуролагу прыйшлося дэталева прааналізаваць ментальнасць беларусаў, яе дынаміку і асаблівасці ментальнасці ў сучасных суб'ектаў беларускай культуры.

Важную ролю ў працэсе засваення актуальных праблем тэорыі і гісторыі культуры адыграў першы ў Беларусі энцыклапедычны даведнік “Культуралогія”, аўтарам якога з'яўляецца Э.С. Дубянецкі. У 800 артыкулах асвятляюцца асноўныя культуралагічныя паняцці і тэрміны, трактуецца

спецыфіка духоўнай і матэрыяльнай культуры, яе значэнне для жыццядзейнасці грамадства. Значную колькасць складаюць біяграфічныя артыкулы, прысвечаныя вядомым прадстаўнікам гуманітарных навук. Якія сваёй шматграннай дзейнасці садзейнічалі станаўленню і развіццю культуралагічнай думкі.

Вышэй мы адзначалі, што за апошнія дваццацігоддзі культуралогія заняла трывалае месца ў сістэме гуманітарных ведаў. Яе вывучаюць у многіх вышэйшых навучальных установах. Расійскімі і беларускімі навукоўцамі выдадзена нямала падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў, аўтары якіх знаёмяць студэнтаў, магістрантаў і аспірантаў з разнастайнасцю культурных феноменаў, створаных чалавецтвам. Сярод расійскіх аўтараў неабходна адзначыць П.С. Гурвіча, якому належыць серыя вучэбнай літаратуры па тэорыі і гісторыі культуры: “Культурология” (1966, 1997, 1998, 1999), А.І. Арнольдава “Введение в культурологию” (1993), “Культурология” / под ред. А.А.Радугина (1996), В.М. Розина “Введение в культурологию” (1998), А.С. Кармина “Основы культурологии. Морфология культуры” (1997), А.П. Агурцова “История культуры” (2006), “Теория культуры” пад рэдакцыяй С.М.Іконнікавай і С.М.Бальшакова (2010) і інш.

У гэты ж перыяд пачынаецца работа па стварэнню вучэбна-метадычнай літаратуры па тэорыі і гісторыі культуры беларускімі культуралагамі. Самы першы вучэбны дапаможнік па культуралогіі ў Беларусі распрацаваў і выдаў пачынальнік фундаментальных даследаванняў па культуры М.І.Крукоўскі. У яго працы “Філасофія культуры: уводзіны ў тэарэтычную культуралогію” (2000) выкладаюцца агульнатэарэтычныя прынцыпы і палажэнні культуралогіі, якія адлюстроўваюць заканамернасці, што дзейнічаюць на агульначалавечым і рэгіянальным узроўнях, у тым ліку і ў беларускай культуры. Дапаможнік з’яўляецца беларускім ад пачатку да канца. Ён напісаны на беларускай мове, прасякнуты беларускім духам.

На працу М.І.Крукоўскага арыентаваліся і аўтары пазнейшай вучэбна-метадычнай літаратуры па культуралогіі. У 2008 годзе выйшла ў свет праца “Культуралогія: тэорыя культуры”, якая была рэкамендавана Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь у якасці вучэбнага дапаможніка для студэнтаў ВНУ. Яе аўтары, Л.К.Кухто і А.І.Смолік, разглядаюць пытанні сутнасці, статуса і функцый культуралогіі, яе генэзісу і гістарычнай эвалюцыі, аналізуюць метадалагічныя асновы навукі аб культуры. Тэксты дапаможніка падмацоўваюцца разнастайным ілюстрацыйным матэрыялам, які пераважна адносіцца да артэфактаў беларускай культуры. На яго старонках змешчана шмат выяў заснавальнікаў айчынай і замежнай культуралогіі. У электроннай версіі, акрамя відэарада, маюцца гукарад, мультымедычныя матэрыялы.

Названыя культуралагі стварылі яшчэ адзін дапаможнік: “Культуралогія: гісторыя культуры” (2009), які таксама дапушчаны Міністэрствам адукацыі у якасці вучэбнага для студэнтаў ВНУ. У ім Л.К.Кухто і А.І.Смолік раскрываюць гістарычныя тыпы культуры,

прынцыпы і крытэрыі тыпалагізацыі культур, высвятляюць агульныя рысы розных тыпаў і відаў культур, а таксама вылучаюць непаўторныя, адметныя асаблівасці кожнай культуры. Культуралогія падаецца ў кантэксце беларускай культуры.

Метадалагічныя праблемы і з’яўшчаныя патэнцыялы культуралогіі як філасофіі культуры раскрываюцца І.Я.Левяшом у курсе лекцый “Культуралогія» (1998). Автор канцэнтруе ўвагу не столькі ў рэтрэспектыве, колькі ў кантэксце сучаснай сацыякультурнай сітуацыі і прагназавання эвалюцыі культуры і цывілізацыі. У цэнтры іх – нацыянальнае і рэгіянальнае вымярэнні, сутнасць і роля хрысціянскай культуры, ”восевае” супрацьстаянне “Захад” – Усход” і глабальная праблематыка канфлікта сучаснай культуры і цывілізацыі.

Глыбокія і арыгінальныя веды па асновах культуралогіі ўтрымліваюцца ў вучэбным дапаможніку ”Культуралогія. Тэорыя культуры” (2001). Яго аўтар, І.В.Марозаў ажыццяўляе інтэрпрэтацыю першасімвалаў, архетыпаў у рэлігіях, міфалогіі, мастацтве, паўсядзённым жыцці розных цывілізацый і эпох. Стыль выкладання падштурхоўвае студэнтаў да ўласных разважанняў і творчых пошукаў у вырашэнні складаных праблем культуры.

У вучэбным дапаможніку “Культуралогія. Тэорыя культуры” (2008) У.Ф. Мартынаў разглядае спецыфіку структурнага функцыянавання культуры. Значная частка вучэбнага дапаможніка адведзена параўнальнаму аналізу культурна-гістарычнай дынамікі, аналізу фундаментальных супярэчнасцей і парадоксаў развіцця тэхнагеннай цывілізацыі, перспектывы сацыякультурнай эвалюцыі чалавецтва.

Характарыстыка асноўных рэлігійных традыцый ва ўзаемадзеянні з культурай прадстаўлена ў вучэбна-метадычным дапаможніку “Культуралогія”, аўтарам якога з’яўляецца В.Р.Языковіч. У працы таксама раскрываюцца пытанні тэарэтычнай культуралогіі і гістарычнай тыпалогіі культур, паказаны формы і тэндэнцыі развіцця сусветнай мастацкай культуры. Адзін раздзел прысвечаны станаўленню і развіццю беларускай культуры.

Фарміраванню ўяўленняў аб культуры як найвышэйшай каштоўнасці спрыяе калектыўная праца вучэбна-метадычны комплекс «Культуралогія. Эстэтыка» пад рэдакцыяй Т.І.Глушакавай. (2008). У вучэбна-метадычным комплексе яе аўтары ў адпаведнасці з праблемна-храналагічным прынцыпам іслажэння знаёмяць студэнтаў з гісторыяй культуралагічнай думкі, катэгарыяльным апаратам дадзенай галіны ведаў, раскрываюць сутнасць асноўных праблем сучаснай культуралогіі.

Варта адзначыць калектыўную працу “Культуралогія: тэорыя і історыя культуры” (2004) пад агульнай рэдакцыяй І.Я. Шыршова. У ёй выкладаюцца асноўныя тэмы вучэбнай культуралагічнай дысцыпліны, раскрываюцца змест і ўзаемасувязь паняццяў, аналізуюцца тыпы і віды культуры і цывілізацыі. У дапаможніку акрэсліваюцца этапы, тэндэнцыі

станаўлення і развіцця культур першабытнага грамадства, старажытных цывілізацый Усходу, краін Заходняй Еўропы, Расіі, Беларусі.

Вялікі тэарэтыка-практычны матэрыял сістэматызаваны ў вучэбна-метадычным дапаможніку «История и теория мировой культуры» (2010), аўтарам-складальнікам якога з'яўляецца І.В. Казакова. У ім асвятляецца гістарычны працэс развіцця культур ад першабытнага грамадства да сучаснай глабальнай культуры. Адметнасцю зместу дапаможніка з'яўляецца наяўнасць матэрыяла, які ілюструе дасягненні суб'ектаў кожнага гістарычнага тыпу культуры ў галіне мастацтва.

У перыяд сістэмнай мадэрнізацыі беларускага грамадства ўзрастае роля культуралогіі як навукі, што вывучае, плануе і распрацоўвае методыку мэтанакіраванага прагназавання, кіравання працэсамі фарміравання індывіда і яго пераўтварэння з чалавека разумнага, што валодае тэхналогіяй вытворчасці, у чалавека творчага, які паўсядзённа ўвасабляе высокія крытэрыі культуры ва ўсіх сферах жыццядзейнасці. Вывучэнне і фарміраванне прынцыпаў і тэхналогій мэтанакіраванага рэгулявання культурнымі працэсамі, арганізацыя дзейнасці асобы ў сферы культуры складаюць змест спецыяльнай галіны навуковага пазнання – прыкладной культуралогіі.

У сувязі з гэтым паўстала неабходнасць стварэння падручніка для студэнтаў шэрагу культуралагічных спецыяльнасцей. Як мы бачылі падручнікаў па фундаментальнай культуралогіі расійскімі і замежнымі навукоўцамі было напісана вялікая колькасць, а вось па прыкладной культуралогіі на постсавецкай прасторы іх навогул не існавала. Я.Д.Грыгаровіч і А.І.Смолік паставілі перад сабой задачу распрацаваць такі вучэбны дапаможнік, які быў надрукаваны ў 2005 г. На яго старонках асэнсоўваецца спецыфіка функцыянавання культуры ў грамадстве, сацыякультурныя працэсы, якія адбываюцца ў розных сацыяльных групах, супольнасцях, а таксама характарызуюць унутраны свет асобы. Асаблівую ўвагу звяртаюць аўтары вучэбнага дапаможніка на праблемы тэорыі і методыкі інстытуцыянальных і пазайнстытуцыянальных узаемадзеянняў суб'ектаў культуры, формы і тэхналогіі фарміравання культуры асобы.

Такім чынам, ёсць усе падставы канстатаваць, што ў Беларусі створана даволі трывалая вучэбна-метадычнае забеспячэння засваення асноў фундаментальнай і прыкладной культуралогіі. А наяўнасць высокакваліфікаваных навуковых, педагагічных кадраў, грунтоўных навуковых парц, вучэбных праграм, разнастайнай дыдактычнай літаратуры па культуралогіі дазваляе з упэўненнасцю сцвярджаць аб існаванні сваёй беларускай культуралагічнай школы.

Пытанні для самаправеркі

1. Зрабіце аналіз асноўных фундаментальных тэарэтычных прац У.М.Конана і М.І.Крукоўскага.

2. Выкажыце ваша меркаванне адносна легітымнасці гэндарнай культуралогіі і этнакультуралогіі.

3. Выявіце беларускамоўныя вучэбныя дапаможнікі па культуралогіі.
4. Акрэсліце прадмет прыкладной культуралогіі на падставе вучэбнага дапаможніка “Прыкладная культуралогія”.

Літаратура

Дубянецкі, Э.С. Культуралогія: Энцыкл. давед. / Э.С. Дубянецкі, Маст. А.А. Глекаў – Мінск: БелЭн, 2003. – 384 с.

Грыгаровіч, Я.Д. Прыкладная культуралогія: вучэб. дапам. для студэнтаў спецыяльнасці “Культуралогія” устаноў, якія забяспечваюць атрыманне выш. Адукацыі / Я.Д.Грыгаровіч, А.І.Смолік. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2005. – 216 с.: іл.

Казакова, И.В. История и теория мировой культуры: учеб.- метод. Пособие / И.В.Казакова (авт.-сост.). – Минск: Зорны Верасок, 2010. – 664 с.

Коган И.Л. Гендерная культурология: культура пола и "пол" культуры.— Мн.: Ковчег, 2003.— 336 с.

Крукоўскі, М.І. Філасофія культуры: уводзіны ў тэарэтычную культуралогію / М.І.Крукоўскі. – Універсітэцкае, 2000. – 192 с.

Культурология: теория и история культуры: Учеб. пособие / И.Е.Ширшов и др.; Под общ. ред. И.Е.Ширшова. – Минск: БГЭУ, 2004. – 543 с., [16] л. цв. ил.

Культурология. Эстетика: учеб.-метод. комплекс для студентов дневной и заочной формы обучения / Т.И. Глушакова и др. – Минск: Изд-во МИУ, 2008. – 224 с.

Левяш, И.Я. Культурология: Курс лекций / И.Я.Левяш.– Минск: НТООО «ТетраСистемс», 1998.– 544 с.

Мартынов, В.Ф. Культурология. Теория культуры: учебное пособие / В.Ф.Мартынов. – Минск: АСАР, 2008. – 848 с.

Морозов, И. Основы культурологи. Архетипы культуры / И. Морозов.– Минск: «ТетраСистемс», 2001. – 608.

Смолік, А.І. Культуралогія: тэорыя культуры: вучэб. дапамож. / А.І.Смолік, Л.К.Кухто. – Мінск: Бел. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2008. – 281 с.

Смолік, А.І. Культуралогія: гісторыя культуры: вучэб. дапамож. / А.І.Смолік, Л.К.Кухто, А.А.Цобкала. – Мінск: Бел. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2009. – 311 с.

Чарняўская, Ю. Белорусы. От «тутэйшых» — к нации / Ю.Чернявская— Минск : ФУАинформ, 2010. - 512 с: ил.

Языковіч, В.Р. Культуралогія: учеб.-метод. Пособіе / В.Р. Языковіч. – Мінск: РИВШ, 2010.— 364 с.

Заклучэнне

Аналіз працэса станаўлення і развіцця культуралагічнай думкі ў Беларусі дае падставы сцвярджаць, што яна прайшла даволі працяглы шлях і

існавала ў розных літаратурных формах і жанрах. Першыя ідэі аб прызначэнні культуры ўтрымліваюцца ў агіяграфічнай, летапіснай літаратуры, павучаннях, казаннях, прытчах старажытных мысліцелей. Імпліцытныя культуралагічныя веды больш выразна прасочваюцца ў рэнэсансна-гуманістычнай літаратуры. У ХУІІ-ХУІІІ стст. бярэ пачатак працэс фарміравання айчыннай філасофскай думкі аб культуры. Філасафы вызвалілі антычную традыцыю ад налёта Сярэднявечча, распаўсюдзілі яе на пазнанне гісторыі, грамадства і чалавека. Абсалютызацыя ролі навукі і розума ў працэсе гістарычнага развіцця была найбольш адметнай прыкметай гуманітарнай думкі гэтага часу. Ідэі прадстаўнікоў еўрапейскай “філасофіі жыцця” былі ўспрыняты ў ХІХ ст. беларускімі пісьменнікамі і філосафамі. У новай беларускай літаратуры, этнаграфіі, фалькларыстыцы адбываецца паварот ад прыроды да гісторыі, права, эканомікі, рэлігіі, мастацтва, традыцыйнай культуры, этнасу як суб’екту культуры. Такім чынам, у гэты час назіраецца перавод культуры з аб’екта выключна толькі філасофскай рэфлексіі ў прадмет практычна ўсіх гуманітарных навук. Протанавукі аб культуры, дзе культура разглядалася ў кантэксце той ці іншай сістэмы і трактавалася ці як утварэнне душы, альбо як выражэнне духа, ці як нарматыўная рэгуляцыя сацыяльнай сістэмы, паступова выцясняяцца філасофіяй культуры, культурнай антрапалогіяй. Асэнсаванне аўтаномнасці культуры як сістэмы каштоўнасцей, а яе засваенне як суаднясенне з каштоўнасцямі прывяло да асэнсавання культуры як сапраўднага падмурку гуманітарных навук. У выніку адбываецца распаўсюджванне прынцыпаў навуковага даследавання на ўсю сферу культурна-гістарычных фактаў, якія да гэтага часу знаходзіліся ў межах пераважна метафізічных ведаў.

У ХІХ ст. асаблівы інтарэс у даследчыкаў выклікаюць нацыянальныя культуры. Пераход да іх ад этнічных культур з’явіўся ў выніку прарыву чалавекам вузкага гарызонта свайго этнічнага існавання. Да ўзнікнення нацыянальных культур этнічныя культуры існавалі ў множным ліку, але мыслілі сябе не адзін да аднаго, а толькі да саміх сябе. Яны не валодалі важнейшай уласцівасцю нацыянальных культур – здольнасцю суадносіць, супастаўляць, сувымяраць сябе з іншымі культурамі, жыць з усведамленнем сваёй супрыналежнасці да іх. Гісторыкі, лінгвісты, археолагі, этнографы, фалькларысты пачынаюць інтэнсіўна даследаваць асаблівасці матэрыяльнага побыту, традыцый, абрадаў, духоўнай культуры, норм паводзін беларусаў і параўноўваць з культурамі іншых этнасаў. Яны шырока выкарыстоўваюць не толькі метады этнаграфічнага апісання, але звяртаюцца таксама да метадаў культуралогіі: параўнальна-гістарычнаму, структурна-функцыянальнаму, сістэмнаму і інш.

Нацыянальная культура – гэта ў першую чаргу літаратурная пісьмовая мова, хаця сама нацыя ствараецца не толькі мовай, але і пэўнымі пераўтварэннямі ў дзяржаўна-прававой сферы. Нацыя існуе ў межах нацыянальнай дзяржавы, а выражае сябе ў пісьмовым слове, якое стварае

падмурак яе нацыянальнай культуры. Менавіта ў 2-й палове XIX ст. адбываецца станаўленне беларускай нацыянальнай культуры на роднай мове.

XX ст. па праву можна лічыць стагоддзем беларускай нацыянальнай культуры, яго жыцця ў тэрмінах культуры. На паняцці “культура” цяпер замыкаюцца творчасць, мастацтва, навука, тэхніка і нават прырода (фарміруецца экалагічная культура і экалогія культуры), якія да гэтага мысліліся ў псіхалагічных, педагагічных, духоўна-душэўных катэгорыях. Узнікае мноства канцэпцый культуры, якія спрабуюць выявіць пэўную магчымасць у развіцці культуры. Беларускія навукоўцы таксама абазначылі шырокае поле магчымасцей для канкрэтна-гістарычных даследаванняў тых ці іншых форм і феноменаў культуры, як народная, элітарная, масавая, маральная, прававая культуры, мастацтва, міфы, архетыпы, рэлігія, асоба і інш. У апошняй чвэрці мінулага стагоддзя фарміруецца айчынная культуралогія, якая ў наш час ужо прадстаўлена пэўнымі навуковымі дасягненнямі ў галіне даследавання з’яў і працэсаў у айчыннай і сусветнай культуры.

Слоўнік паняццяў і катэгорый культуры

Абстракцыянізм (ад лац. *abstractio* – аддаленне, адцягненне) – кірунак у мастацтве XX ст., у якім твор заснаваны выключна на фармальных элементах (лінія, колеравая пляма, адцягненая канфігурацыя). А. як асобны мастацкі кірунак узнік у пачатку XX ст.

Авангардызм (ад франц. *avantgardisme* – пярэдні край, перадавы атрад) – агульнае паняцце, якое аб’ядноўвае эксперыментальныя пошукі ў мастацтве XX ст. Поўнасю адмаўляе ўстаноўленыя ў сусветным мастацтве эстэтычныя прынцыпы. З’яўляецца крайнім выяўленнем *мадэрнізму*. Для А. уласцівы пошукі пазастэтычных спосабаў уздзеяння на глядача (напр., перанос акцэнта са знешняга на ўнутранае, з сузірання аб’ектаў мастацтва на іх эмацыянальнае перажыванне). У А. выкарыстоўваюцца незвычайныя, экстравагантныя, часам шакіруючыя мастацкія сродкі і формы творчага самавыяўлення. Да ліку асноўных авангардысцкіх плыняў адносяцца *фавізм, экспрэсіянізм, абстракцыянізм* (у форме *кубізму*), *футурызм, сюррэалізм, дадаізм, поп-арт*.

Аганальнасць (ад грэч. *agon* – барацьба, спаборніцтва) – спецыфічная рыса старажытнагрэчаскай культуры. Азначае нястрыманае імкненне грэкаў да спаборніцтваў у розных сферах жыццядзейнасці (эканоміцы, палітыцы, культуры). Спаборніцтвы праводзіліся часта, а пераможцы атрымлівалі разнастайныя ўзнагароды, карысталіся грамадскай павагай, мелі шырокую вядомасць. Грэкі вельмі любілі спартыўныя, музычныя, тэатральныя спаборніцтвы, на якіх галоўным лічылася атрымаць перамогу, быць пераможцам.

Адметнасць культурная – сукупнасць рыс, прымет, якія адрозніваюць адную культуру ад другой. А.к. праяўляецца ў спосабах будаўніцтва жылля, асаблівасцях вырабу прадметаў працы, правядзення свят, абрадаў, звычаяў,

традыцый, сямейнага жыцця, працоўнай дзейнасці, адпачынку, штодзённых паводзін, прыгатавання ежы, спецыфіцы этыкету, маральных і эстэтычных каштоўнасцей розных народаў свету і да т.п. Напр., у еўрапейскіх краінах пры сустрэчы прынята вітацца, паціскаючы адзін аднаму руку, а ў народаў Усходу (кітайцы, японцы, індыйцы) гэта рабіць не прынята.

Адраджэнне, Рэнесанс, – гісторыка-культурная эпоха паміж Сярэднявекам і Новым часам (XIV – першая палова XVII ст.) у краінах Заходняй і Цэнтральнай Еўропы. Назва А. звязана з сапраўдным адраджэннем інтарэсу да культурных здабыткаў і каштоўнасцей Старажытнай Грэцыі і Рыма. Пачалося ў паўночнай Італіі, пазней распаўсюдзілася на іншыя еўрапейскія краіны. У эпоху А. былі зроблены важныя адкрыцці і вынаходкі ў розных галінах навукі і тэхнікі, створаны выдатныя ўзоры рэалістычнага мастацтва. Для культуры А. былі ўласцівы антыфеадальная і антыклерыкальная накіраванасць, адмаўленне дагматызму і схаластыкі, узрастанне асобнага пачатку, індывідуалізму, пашырэнне вальнадумства, свабодалюбівых, патрыятычных настрояў.

Ампір – стыль позняга класіцызму ў архітэктурным і прыкладным мастацтве Заходняй Еўропы (першая чвэрць XIX ст.). Пазней пашырыўся ў іншых еўрапейскіх краінах (у т.л. Расіі, Беларусі і інш.). Для А. уласцівы масіўныя аб'ёмы, кантраст сцен з дэкаратыўнымі дэталямі, стылізаваны арнамент, знешняя параднасць, вытанчаная дэкаратыўная пластыка. У А. выкарыстоўваліся старажытнарымскія і старажытнаегіпецкія дэкаратыўныя формы (крылатыя сфінксы, ваенныя трафеі і інш.). У сярэдзіне XIX ст. А. змяніўся рознымі эклектычнымі стылямі. У Беларусі архітэктурныя помнікі з элементамі А. вызначаліся ўрачыстасцю і прастатой формаў: Сноўскі палацава-паркавы ансамбль, Жыліцкі палацава-паркавы ансамбль, Гомельскі Петрапаўлаўскі сабор, альтанка ў Нараўлянскім сядзібна-паркавым ансамблі. Творы дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва, выкананыя ў стылі А., вызначаюцца статычнай маналітнай формай, з якой кантрастуе пластыка-дэкаратыўнае аздабленне ў выглядзе арнаментальных уставак.

Анімізм – адна з формаў першабытных вераванняў; вера ў існаванне душы і розных духаў; сістэма ўяўленняў і вераванняў аб духах і душы як вызначальных пачатках свету і чалавечага жыцця. Тэрмін “А.” уведзены англійскім антрапологам, этнографам Э.Б.Тайларам для характарыстыкі першабытнага светапогляду, які вызначаецца проціпастаўленнем бачнага і нябачнага (незямнога) светаў. А. узнік у эпоху першабытнага грамадства і з'яўляецца адным з састаўных элементаў кожнай сучаснай рэлігіі. Лічыцца, што духі аказваюць пазітыўны або адмоўны ўплыў на жыццё чалавека, жывёл і раслін, а таксама на прадметы і з'явы навакольнага свету. У беларускім фальклоры (легендах, паданнях, песнях) сустракаюцца вобразы злых і добрых духаў (лесавік, палявік, вадзянік і інш.), а таксама хатніх духаў (дамавік, лазнік і інш.). Анімістычныя ўяўленні прысутнічаюць у розных народных звычаях, абрадах, традыцыях, святах (напр., у беларускім абрадзе памінання продкаў – дзядях; у абрадзе “завівання барады” падчас дажынак і

да т.п.). На Беларусі з даўніх часоў было распаўсюджана павер'е аб тым, што, напр., жыта, як і чалавек, мае ўласную душу, можа гаварыць чалавечым голасам і таму часам удаецца падслухаць гэтую дзіўную гаворку жыта.

Антрапамарфізм (ад грэч. *ánthropos* – чалавек + грэч. *morphe* – форма, від) – упадабленне чалавеку, надзяленне чалавечымі якасцямі (напр., свядомасцю) прадметаў і з'яў нежывой прыроды, нябесных цел, жывёл, міфічных істот і г.д. Выяўляецца ў наданні чалавечага падабенства міфалагічным істотам (багам, разнастайным духам і інш.). У многіх беларускіх народных творах багі, злыя і добрыя духі, жывёлы, расліны, прыродныя з'явы, поры года вызначаюцца рысамі А.: маюць чалавечы выгляд, адпаведныя псіхалагічныя якасці, эмоцыі, перажыванні. Пра гэта сведчаць, напр., прыказкі і прымаўкі “Зямелька нас корміць, а сама есці просіць”, “Маладзік умываецца, то будзе непагадзь”, “Слухай, дуброва, што лес гаворыць”, “Зіма на лета робіць, а лета на зіму”.

Антычнасць (ад лац. *antiquus* – старажытны) – у шырокім сэнсе – “старажытнасць”; у вузкім і больш распаўсюджаным значэнні – грэка-рымская старажытнасць. У антычным грамадстве былі створаны ўмовы для фарміравання агульначалавечых каштоўнасцей (дэмакратыя, свабода, правы грамадзян і інш.), высокага ўзроўню развіцця дасягнулі філасофія (Сакрат, Платон, Арыстоцель), літаратура (Гамер, Гесіёд, Сапфо, Вергілій, Авідзій), выяўленчае мастацтва (Фідзій, Праксіцель, Лісіп), архітэктура (Ікцін, Калікрат, Вітрувій), тэатр і інш. Многія феномены, артэфакты сучаснай матэрыяльнай і духоўнай культуры (напр., трагедыя і камедыя, сатыра, гімназія, лірыка, дыялог, хор, іпадром, цырк, мост, брукаваныя дарогі, амфітэатр і інш.) узніклі ў эпоху А. Яе спадчына стала адной з асноў развіцця еўрапейскага грамадства і культуры.

Апокрыфы (ад грэч. *apokryphos* – патаемны, заповітны) – мастацкія аповесці ў сярэднявековай літаратуры, сюжэтна звязаныя з *Бібліяй*, жыццямі святых, легендамі пра рай, пекла, канец свету. Забараняліся царквой як некананічныя. А. аказалі ўплыў на асобныя жанры беларускага фальклору (казкі, духоўныя вершы). У дахрысціянскія і раннія хрысціянскія часы А. лічыліся кнігамі вялікай мудрасці, глыбокі сэнс якіх быў даступны толькі асобным людзям. Матывы А. выкарыстоўваў М.Багдановіч у сваіх творах “Апокрыф”, “Страцім-лебедзь”.

Асветніцтва – грамадска-палітычная, ідэйная і культурная плынь XVIII – першай паловы XIX ст., прадстаўнікі якой прапаведавалі прыярытэт асветы, навукі і розуму ў жыцці асобы, грамадства і дзяржавы. А. узнікла ў заходнееўрапейскіх краінах (Англія, Францыя і інш.).

Барока (ад італ. *barocco* – вычварны, дзіўны) – адзін з асноўных стыляў у архітэктуры і выяўленчым мастацтве Еўропы канца XVI – сярэдзіны XVIII ст. Узнікла ў канцы XVI ст. у Італіі. Мастацтву Б. уласцівы грандыёзнасць, пышнасць і дынаміка, імкненне да велічнасці, патэтычная прыўзнятасць, прыхільнасць да эфектнай відовішчнасці, параднасці, да сумяшчэння ілюзор-

нага і рэальнага, да моцных кантрастаў маштабаў і рытмаў, матэрыялаў і фактуры, святла і ценю, павялічаная эмацыянальнасць і пачуццёвасць.

Геданізм (ад грэч. hedone – асалода, вяселле, задавальненне) – этычнае вучэнне, у адпаведнасці з якім вышэйшай мэтай жыцця і асноўным матывам паводзін чалавека з’яўляюцца асалода, задавальненне. Ідэі Г. былі ўпершыню сфармуляваны ў старажытнагрэчаскай філасофіі (IV ст. да н.э.), прадстаўнікі якой дабро вызначалі як тое, што прыносіць асалоду, а зло – адпаведна як тое, што выклікае пакуты. Геданісцкія матывы атрымалі пашырэнне ў эпоху Адраджэння, у этычных тэорыях філосафаў-асветнікаў. У рэальным жыцці Г. можа існаваць у форме эстэцтвуючага арыстакратызму і пагоні за пачуццёвай асалодай. Праявы геданісцкіх адносін да жыцця заўважаюцца ў прадстаўнікоў розных *маладзёжных субкультур* (бітнікі, хіпі і інш.).

Генезіс (ад грэч. genesis – паходжанне) – паходжанне, узнікненне. У шырокім сэнсе – момант зараджэння і наступны працэс развіцця, які прыводзіць да пэўнага стану, віду, з’явы. Г. культуры ўяўляецца складаным працэсам, які адбываўся ў старажытнасці. Тэрмін Г. уваходзіць у склад складаных слоў (напр., *культурагенез*, *антрапагенез*, *сацыягенез* і да т.п.), якія азначаюць узнікненне, утварэнне чаго-небудзь.

Глабалізацыя – тэрмін для абазначэння паскоранага працэсу інтэграцыі нацый у сусветную сістэму ў сувязі з развіццём сучасных транспартных сродкаў і эканамічных сувязей, а таксама ўзмацненнем уздзеяння сродкаў масавай інфармацыі. Г. культуры трактуецца як распаўсюджанне аднолькавых культурных узораў, каштоўнасцей па ўсім свеце ў выніку ўзмацнення кантактаў паміж народамі, сацыяльнымі групамі, асобнымі індывідамі. Г. мае як станоўчыя (узаемаўзбагачэнне культур, шырокае азнаямленне з культурнымі здабыткамі), так і адмоўныя (страта культурнай самабытнасці ў выніку *акультурацыі і асіміляцыі*).

Готыка, гатычны стыль – мастацкі стыль, распаўсюджаны ў еўрапейскіх краінах у XII–XIII стст. Назва паходзіць ад імя германскага племені “готаў”. Гэтаму стылю ўласцівы: панаванне ў архітэктуры стральчатых формаў, вертыкальных ліній; лёгкія калоны; высокія востраканечныя вежы; ажурная каменная разьба, скульптура, шматлікія каляровыя вітражы; багаты дэкор. Гатычныя саборы з іх вышынёй, накіраванасцю ўверх, у неба сімвалічна адлюстроўвалі імкненне чалавека да Бога.

Гуманізм (ад лац. humanus – чалавечны) – спосаб светаўспрымання, сукупнасць ідэй і поглядаў, якія сцвярджаюць вышэйшую каштоўнасць чалавека як унікальнай асобы (“Чалавек – мера ўсіх рэчаў”), яго неад’емнае права на свабоднае развіццё сваіх творчых сіл і здольнасцей, дасягненне матэрыяльнага дабрабыту і асабістага шчасця. Абвяшчае прынцыпы роўнасці, справядлівасці і чалавечнасці паміж усімі людзьмі. У эпоху *Адраджэння* Г. называлі таксама грамадскі і літаратурны рух, што супрацьстаяў схаластыцы і духоўнаму дамінаванню царквы, імкнуўся да адраджэння антычнага ідэалу прыгажосці і чалавечнасці. Сярод найбольш

вядомых рэнесансавых гуманістаў – Дантэ Аліг’еры, Петрарка, Мікеланджэла Буанароці, Леанарда да Вінчы, Томас Мор, Эразм Ратэрдамскі і інш.

Дзяржава – тэрытарыяльны, суверэнны саюз грамадзян, утвораны з мэтай абароны іх жыцця, свабоды і маёмасці. Яе дзейнасць рэгламентуецца прававымі нормамаі і правіламі маральных паводзін, выкананне якіх забяспечваецца сістэмай кіравання і выхавання. Асноўныя прыметы дзяржавы – наяўнасць формаў уласнасці, права, пэўнай тэрыторыі, у межах якой дзяржава ажыццяўляе сваю ўладу і суверэнітэт.

Закон – нарматыўна-прававы акт, прыняты вышэйшым прадстаўнічым органам дзяржаўнай улады або шляхам усенароднага галасавання. Ён рэгулюе найбольш важныя грамадскія адносіны, валодае вышэйшай юрыдычнай сілай у адносінах да нарматыўных актаў усіх іншых органаў дзяржавы.

Ідэал (франц. *ideal* ад грэч. *idea* – паняцце, уяўленне) – дасканаласць; дасканалы ўзор якога-небудзь аб’екта, падзеі з пункту гледжання канкрэтнага чалавека ці групы людзей. Тэорыя ідэала была сфармулявана ў нямецкай класічнай філасофіі (І.Кант, Г.Гегель, І.Фіхтэ). Кожная эпоха стварае свой уласны ідэал (бажаства, святога, манарха, героя), выпрацоўвае ўяўленні, абсалютную гармонію, справядлівасць і прыгажосць, найвышэйшую мэту імкненняў і дзейнасці. Так, у сярэдневяковай хрысціянскай культуры Беларусі яскрава выявіліся ідэі Боскай мудрасці і грамадскай згоды. У эпоху Адраджэння сфарміраваліся гуманістычныя ідэалы асветніка, будаўніка хрысціянскага свету. У XIX–XX стст. узнік і атрымаў пашырэнне ідэал камуністычнага грамадства, які звязваўся з ліквідацыяй прыватнай уласнасці, пабудовай бяскласавага грамадства, усталяваннем прынцыпаў справядлівасці і роўнасці ўсіх людзей. Аднак у канцы XX ст. адбылося крушэнне гэтых утапічных ідэй, таму ў сучасны перыяд паўстала праблема пошуку новых, адэкватных сённяшнім рэаліям грамадскіх ідэалаў.

Ідэнтыфікацыя (ад познелац. *identificare* – атаясамліваць) – апазнанне, устанаўленне тоеснасці аб’ектаў. Важны механізм сацыялізацыі асобы, пры дапамозе якога засвойваюцца сацыяльныя ролі, устаноўкі, нормы, ідэалы.

Імітацыя (лац. *imitatio* – перайманне) – перайманне, прыпадабненне каму-небудзь, чаму-небудзь, дакладнае ўзнаўленне.

Індывід (ад лац. *individuum* – непадзельнае, асобіна) – індывідуум, адзіночнае як процілеглае сукупнасці, масе. У філасофіі асобны прадстаўнік сацыяльнай супольнасці (народа, грамадства, сацыяльнай групы і інш.), сацыяльная істота, якая самастойна вызначае ўласныя паводзіны і псіхічныя працэсы.

Інкультурацыя – працэс і вынік засваення людзьмі традыцый, звычаяў і каштоўнасцей, вераванняў роднай культуры; вывучэнне і перадача культуры папярэднім пакаленням наступнаму.

Інтэграцыя (ад лац. *integratio* – аднаўленне, папаўненне) – адзін з бакоў працэсу развіцця, калі асобныя часткі ці элементы аб’ядноўваюцца пад дзеяннем пэўнага фактару ў адно цэлае.

Інтэграцыя культурная – працэс паглыблення культурных ўзаемадзеянняў і ўзаемаўплываў паміж дзяржавамі, нацыянальна-культурнымі групамі і гісторыка-культурнымі сферамі. Ахоплівае ўзаемадзеянне паміж установамі культуры, творцамі і спажыўцамі культуры, працэс узгаднення розных нацыянальных формаў культуры, традыцый і навацый, устанаўленне адзінай агульначалавечай сістэмы каштоўнасцей. У выніку інтэграцыі культурнай розныя элементы, часткі культуры з-за іх падабенства паступова аб’ядноўваюцца ў адзіную культурную сістэму.

Інтэрыярызацыя – пераход звонку ўнутр. У псіхалогіі фарміраванне ўнутраных структур псіхікі ў выніку засваення знешняй сацыяльнай дзейнасці. Паняцце ўведзена французскімі псіхолагамі П.Жанэ, Ж.Піяжэ, А.Валогам. У псіхааналізе выкарыстоўваецца пры тлумачэнні працэсу фарміравання структур несвядомага.

Інфармацыйнае грамадства – адно з азначэнняў сучаснага стану грамадства ў індустрыяльна развітых краінах, якое звязана з якасна новым узроўнем вытворчасці, перапрацоўкі і распаўсюджвання інфармацыі. Тэорыя інфармацыйнага грамадства ўзнікла ў 1970-я гг., калі новыя тэхналогіі, усеагульная камп’ютэрызацыя і інфарматызацыя грамадства прывялі да глабальных змен у навукавай, тэхнічнай, сацыяльнай, духоўнай і іншых сферах яго жыццядзейнасці, паглыблення творчага, інтэлектуальнага пачатку ў матывацыі працоўнай дзейнасці, вытворчасці матэрыяльных і культурных каштоўнасцей. Такое грамадства ў розных тэарэтычных канцэпцыях разглядаецца як адна з разнавіднасцей постіндустрыяльнага грамадства або як якасна новая ступень у развіцці грамадскага працэсу, якая прыходзіць на змену постіндустрыялізму.

Інфармацыя (ад лац. *informare* – ствараць вобраз, складаць паняцце аб чым-небудзь) – звесткі, якія перадаюцца людзмі вусна, пісьмова або іншым спосабам, а таксама сам працэс перадачы ці атрымання такіх звестак; агульнанавуковае паняцце, якое ўключае абмен звесткамі паміж людзмі, чалавекам і аўтаматам, аўтаматам і аўтаматам, абмен сігналамі ў жывёльным і раслінным свеце, перадачу адзнак ад клеткі да клеткі, ад арганізма да арганізма.

Кампенсацыя (ад лац. *compensare* – ураўнаважваць) – аднаўленне парушанай раўнавагі псіхічных і псіхафізіялагічных працэсаў праз стварэнне процілегла накіраванай рэакцыі ці імпульсу. Паняцце “кампенсацыя” развівалася пераважна ў межах глыбіннай псіхалогіі.

Камунікацыя (ад лац. *communio* – раблю агульным, звязваю) – працэс перадачы і абмену інфармацыяй; сродкі сувязі паміж любымі аб’ектамі матэрыяльнага і духоўнага свету.

Каштоўнасць – філасофскі, сацыялагічны і культуралагічны тэрмін, што фіксуе чалавечае, сацыяльнае і культурнае значэнне пэўных з’яў

рэчаіснасці, якія ацэньваюцца ў плане добра і зла, праўды і хлусні, прыгажосці і агіднасці, дапушчальнага і забароненага, справядлівага і несправядлівага і інш. Каштоўнасцямі называюцца таксама спосабы і крытэрыі, на аснове якіх ацэньваюцца адпаведныя з’явы (устаноўкі, забароны, мэты ці праекты). Каштоўнасці азначаюць не самі па сабе прадметы матэрыяльнай культуры, з’явы духоўнай культуры або працэсы ў сферы чалавечых адносін, а іх сацыяльную якасць і значэнне ў жыццядзейнасці грамадства. Кожная культура фарміруе свой набор і іерархію каштоўнасцей, сістэма якіх выступае ў якасці найбольш высокага ўзроўню сацыяльнай рэгуляцыі.

Культура (ад лац. *cultura* – апрацоўка, вырошчванне) – сукупнасць матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей (звычай, вераванняў, традыцый, ідэй, сімвалаў, твораў мастацтва, пабудов, машын і г.д.), якія ствараюцца людзьмі ў працэсе фізічнай і разумовай працы для задавальнення іх разнастайных патрэбнасцей і перадаюцца з пакалення ў пакаленне. Існуе мноства азначэнняў культуры і падыходаў да вытлумачэння яе сутнасці. Развіваецца ў розных формах, выконвае разнастайныя сацыяльна значныя функцыі. Суб’ектам культуры выступае чалавек, паколькі ён творыць, захоўвае і распаўсюджвае створаныя ім культурныя артэфакты.

Мараль (фр. *morale* – маральнасць) – асаблівая форма грамадскай свядомасці і від грамадскіх адносін (маральныя адносіны); адзін з асноўных спосабаў нарматыўнай рэгуляцыі дзеянняў чалавека ў грамадстве.

Маргінальнасць (лац. *margo* – край, мяжа) – тэрмін, які выкарыстоўваецца ў сацыялогіі, культурнай антрапалогіі для абазначэння індывідаў, якія па сваім становішчы знаходзяцца па-за межамі пэўнага сацыяльнага слоя, на мяжы двух асяродкаў, што ў выніку прыводзіць да наяўнасці падвойнай (часам – множнай) сацыякультурнай самаідэнтыфікацыі. Прычынамі ўзнікнення і пашырэння феномена маргінальнасці многія даследчыкі лічаць узмоцненую міграцыю народаў і розных этнічных, сацыяльных груп, развіццё гандлю, рынку, хуткі рост буйных гарадоў (мегаполісаў). Для маргіналаў уласцівыя такія адметныя рысы, як маральная раздвоенасць, адчуванне пазбаўленасці ранейшай культурнай самаідэнтыфікацыі і немагчымасць дасягнуць іншай, канфліктнасць з традыцыйнымі нормама і ідэалама і інш.

Масавая культура – паняцце, якое характарызуе найбольш тыповыя спосабы бытавання культуры ў сучасным грамадстве. Уяўляе сабой новы тып, разнавіднасць культуры індустрыяльнага грамадства. Іншыя яе назвы – камерцыйная, спажывецкая, папулярная, агульнадаступная культура.

Народнасць – гэта супольнасць людзей этнічнага паходжання, заснаваная на агульнасці тэрыторыі, мовы, эканамічнага і культурнага жыцця, якая фарміруецца з узнікненнем прыватнаўласніцкіх адносін. Характэрна для рабаўладальніцкай і феадальнай фармацый, папярэднічае стварэнню нацыі.

Нацыя (лац. *natio* – народ) – устойлівая этнасацыяльная супольнасць людзей, якія пражываюць на адной тэрыторыі. Звязаны агульным эканамічным і сацыяльна-палітычным жыццём, маюць адзіную культуру, мову і самасвядомасць.

Нормы – прадпісанні, агульнакультурныя правілы, прынцыпы, узоры паводзін або дзеянняў індывідаў ці груп у грамадстве. Адлюстроўваюць пазітыўныя (прадпісанні) і негатыўныя (забарона) характарыстыкі дзеянняў. На аснове нормаў забяспечваюцца ўпарадкаванасць, рэгулятыўнасць сацыяльных узаемадзеянняў індывідаў і груп. Мараль і права – найбольш важныя сферы нарматыўнай рэгуляцыі паводзін і дзеянняў суб'ектаў грамадскіх адносін.

Палітыка (грэч. *politikē* – майстэрства кіравання дзяржавай) – арганізацыйная і рэгулятыўна-кантрольная сфера дзейнасці, звязаная з размеркаваннем і ажыццяўленнем улады, рэгуляваннем грамадскіх адносін. Як спецыфічны від дзейнасці ўзнікла разам з дзяржавай.

Права – сістэма агульнаабавязковых сацыяльных нормаў, якія ўстаноўлены або санкцыяніраваны дзяржавай і рэгулююць дзеянні, паводзіны і адносіны людзей, іх груповак, дзяржаўных і грамадскіх органаў, арганізацый і ўстаноў.

Прырода – у шырокім сэнсе ўсё, што існуе (матэрыяльны сусвет) і стаіць у адным шэрагу з паняццямі *быццё, матэрыя*; у больш вузкім сэнсе – аб'ект вывучэння прыродазнаўчымі навукамі. Разглядаецца таксама як сукупнасць прыродных умоў існавання чалавека з пункту гледжання месца і ролі прыроды ў сістэме адносін да яе чалавека і грамадства. Існуе незалежна ад чалавека, бясконца ў прасторы і часе, невычарпальная ў сваіх формах і іх уласцівасцях. Мае структуру і сістэмнасць, знаходзіцца ў стане вечнай змены і развіцця. Чалавек з'яўляецца арганічнай часткай прыроды, па-за якой ён не можа існаваць фізічна і духоўна. Рэальная аснова адносін чалавека да прыроды – яго практычная дзейнасць, акультурванне натуральнай прыроды.

Сацыялізацыя (лац. *socialis* – грамадскі) – працэс засваення чалавекам пэўнай сістэмы ведаў, нормаў і каштоўнасцей, якія дазваляюць яму функцыянаваць у якасці паўнапраўнага члена грамадства, уваходжання чалавека ў грамадскае жыццё. Уключае як сацыяльна кантраляваныя працэсы мэтанакіраванага ўздзеяння на асобу (выхаванне), так і стыхійныя, спантанныя працэсы, якія ўплываюць на яе фарміраванне.

Семіётыка (грэч. *sēmeiotikē* ад *sēmeion* – прымета) – навука, што вывучае ўласцівасці знакавых сістэм ці знакаў, кожнаму з якіх пэўным чынам надаецца пэўнае значэнне. Даследуе асноўныя характарыстыкі любых знакаў і іх спалучэнняў і сістэм знакаў. Яна ўзнікла як лагічная навука і паўплывала на развіццё не толькі мовазнаўства, але стала агульным метадам для шэрага даследаванняў у мастацтве, літаратуразнаўстве і агульнай тэорыі культуры. Універсальнасць семіятычнага падыходу заснавана на тым, што па сутнасці ўся інфармацыя, якую набывае чалавек на працягу жыцця і якая складае

асноўны змест яго разумення, уяўляе сабой адлюстравальна-знакавую сістэму.

Суб'ект культуры (лац. *subjectum*) – паняцце ў культуралогіі, якое ўжываецца для абазначэння розных носбітаў у сферы стварэння, спажывання, захавання і трансляцыі культурных дасягненняў, нормаў, адносін. Суб'ектамі культуры выступаюць асобныя індывіды або якія-небудзь супольнасці (сацыяльныя, нацыянальныя, рэлігійныя, полаўзроставыя і інш.).

Трансмiсія культурная – працэс, дзякуючы якому культура перадаецца ад папярэдніх пакаленняў да наступных найперш праз навучанне. На яе аснове фарміруюцца пераемнасць культуры, бесперапыннасць яе гістарычнага развіцця ў часе і прасторы.

Тыпалогія (грэч. *typos* – форма, узор + *logos* – веды, вучэнне) – навуковы метада, у аснове якога ляжыць сістэматызацыя працэсу або з'явы па найбольш агульных прыметах, якасцях.

Формы культуры – культуралагічнае паняцце; састаўны элемент структуры культуры. Яны не з'яўляюцца культурнымі універсаліямі, формы – элемент складанай культуры, якая мае развітую структуру. У залежнасці ад таго, хто стварае культуру і які яе ўзровень, вылучаюць розныя яе формы – элітарную, народную, масавую, этнічную, маральную, палітычную, прававую і інш.

Функцыя культуры (лац. *functio* – дзейнасць) – прызначэнне або значэнне, роля, якую пэўная культура выконвае ў жыццядзейнасці ўсяго грамадства і яго асобных індывідаў.

Чалавек – вышэйшая ступень эвалюцыі жывых арганізмаў на Зямлі, прадстаўнік біялагічнага віду, сацыяльная істота і суб'ект культуры. З жывёльнага свету чалавека вылучаюць свядомасць, здольнасць рабіць прылады працы і выкарыстоўваць іх для ўздзеяння на навакольнае асяроддзе. Генетычна звязаны з іншымі жывымі арганізмамі, чалавек адрозніваецца ад іх наяўнасцю свядомасці, абстрактнага мыслення і мовы, здольнасцю пранікаць у сутнасць навакольных прадметаў і самога сябе. Ён з'яўляецца суб'ектам грамадска-гістарычнага працэсу, творцам каштоўнасцей матэрыяльнай і духоўнай культуры, носбітам традыцый, якія змяшчаюць у сабе дасягненні цывілізацыі.

Эліта (франц. *elite* – лепшы, выбраны) – лепшыя прадстаўнікі грамадства ці якой-небудзь яго часткі. Эліта – вышэйшы слой (ці слаі) сацыяльнай структуры грамадства, які ажыццяўляе функцыі кіравання, развівае навуку і культуру.

Элітарная культура – спецыфічная форма культуры, якая ствараецца прывілеяванай часткай грамадства або па яе заказе высокапрафесійнымі творцамі, што валодаюць творчай адоранасцю і выключнай мастацкай успрымальнасцю. Уключае выяўленчае мастацтва, класічную музыку і літаратуру.

Этнос (грэч. *ethnos* – народ) – этнічная супольнасць людзей (племя, народнасць, нацыя). Сярод асноўных прымет этнасу – саманазва (этнонім), агульнасць і цэласнасць тэрыторыі, матэрыяльнай і духоўнай культуры, мовы. Тэрмін блізкі да паняцця “народ”.

Этнічная культура – сукупнасць створаных каштоўнасцей пэўнай этнічнай супольнасцю.

Этыка (лац. *ethica* ад грэч. *ethos* – характар) – філасофская навука, аб’ект вывучэння якой – мараль цалкам, маральнасць як адзін з бакоў жыццядзейнасці чалавека, спецыфічная з’ява грамадскага жыцця і форма грамадскай свядомасці.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

3. ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

3.1 Тэматыка семінарскіх заняткаў

Семінар як лабараторыя крэатыўнага мыслення

Семінар – лацінскае слова *Seminarium* – расаднік ведаў. Практыка выкладання культуралагічных дысцыплін дае нам падставы сцвярджаць, што, з аднаго боку, дадзены від заняткаў найбольш складаны, а з другога – з’яўляецца найбольш эфектыўнай формай, якая дазваляе замацаваць важнейшыя тэарэтычныя палажэнні, сфарміраваць навыкі і ўменні, неабходныя будучаму культуралагу-даследчыку і выкладчыку, садзейнічае развіццю мыслення, лагічанаму ізлажэнню сваіх думак і поглядаў на пэўныя з’явы і працэсы культуры. У працэсе падрыхтоўкі да семінарскіх заняткаў і падчас выступлення на іх студэнты засвойваюць навыкі складання плана і працы з тэкстам, падрыхтоўкі даклада, тэзісаў выступлення, прэзентацыі, методыку данясення да аўдыторыі сваіх меркаванняў. Семінар прывучае студэнта самастойна выбіраць тэму выступлення, знаходзіць неабходную літаратуру, дадатковыя крыніцы, фармуліраваць высновы.

Можна лічыць семінар своеасаблівай лабараторыяй творчага мыслення будучага спецыяліста сацыякультурнай сферы. Менавіта семінарскія заняткі ствараюць атмасферу творчасці і крэатыўнасці, асобнага падыхода да выяўлення асаблівасцей сацыякультурнага развіцця грамадства з улікам спецыфічных дэтэрмінантаў. Тут выпрацоўваюцца ўменні выкарыстоўваць культуралагічныя веды для вырашэння канкрэтных праблем у сферы культуры. Семінар прадстаўляе студэнту магчымасць непасрэдна мець зносіны з выкладчыкам, знаходзіцца ў стане супрацоўніцтва падчас пошуку ісціны. Супрацоўніцтва прадугледжвае таксама сумесную вучэбную дзейнасць усіх студэнтаў акадэмічнай групы.

Асноўнай *мэтай* семінараў па культуралогіі, на нашу думку, з’яўляецца выпрацоўка на аснове аналізу лекцыйнага матэрыяла і дадатковай літаратуры па тэорыі культуры ўласнага погляду на пастаўленую праблему і шляхоў яе вырашэння. Безумоўна, рэалізацыя гэтай мэты патрабуе ад выкладчыка і студэнтаў скурпулёзнай падрыхтоўкі да семінара, выкарыстання разнастайных формаў, метадаў і адукацыйных тэхналогій. Пры гэтым важна дабіцца, каб кожны студэнт пастаянна добрасумленна рыхтаваўся да семінара, каб на занятках ніхто не застаўся абыякавым да абмяркоўваемай праблемы.

Выкладчыкамі кафедры культуралогіі выкарыстоўваюцца разнастайныя *формы* правядзення семінарскіх заняткаў. Найбольш прыемлімымі, на наш погляд, з’яўляюцца: разгорнутая гутарка па пытаннях тэмы; круглыя сталы як падагульняючыя заняткі па пэўнаму раздзелу праграмы; дыскусія па абмяркоўваемым рэфератах, дакладах і паведамленнях; семінар-канферэнцыя; семінар-кантрольная работа з абмеркаваннем яе вынікаў; дзелавыя гульні; семінар-аратар. Безумоўна, у кожнай з пералічаных формаў маюцца свае пазітыўныя бакі, таму тая альбо

іншая з іх выкарыстоўваецца ў залежнасці ад характара вывучаемай праблемы і складу студэнтаў акадэмічнай групы. Пры правядзенні асобных семінараў адначасова могуць выкарыстоўвацца элементы розных формаў. Для таго каб студэнты на семінары змаглі глыбей разабрацца ў сутнасці асноўным тэорыі культуры, авлодаць навыкамі самастойнага аналіза феноменаў культуры, неабходна старанна падрыхтавацца да яго па правераману ў ходзе акадэмічнай практыкі алгарытму. Пры падрыхтоўцы да семінара неабходна:

1. Уважліва азнаёміцца з планам семінара, зразумець тэму, мэту і пытанні, якія пастаўлены ў плане.

2. Вызначыць неабходную літаратуру, своечасова падабраць неабходныя матэрыялы, спланаваць парадак работы.

3. Прааналізаваць канспект лекцыі па тэме, якая вынесена на семінарскія заняткі, дапрацаваць яе з улікам дадатковай літаратуры і падручніка.

4. Заканспекціраваць першакрыніцы, фрагменты тэкстаў навуковых прац вядомых беларускіх і замежных культуролагаў, у якіх разглядаюцца пытанні вывучаемай праблемы.

5. Дапоўніць сабраны матэрыял па тэме семінарскіх заняткаў матэрыяламі спецыяльных навукова-тэарэтычных часопісаў, газет, Інтэрнэта.

6. Пры неабходнасці падрыхтаваць прэзентацыю, якая ілюструе разглядаемыя на семінары пытанні. Магчыма таксама мець і рэферат па аднаму з пытанняў, якія вынесены на абмеркаванне на семінары.

Падрыхтоўка да семінара з'яўляецца вельмі працаемкай дзейнасцю. У сувязі з гэтым падрыхтоўку да яго пажадана весці на працягу 4-7 дзён. Напярэдадні заняткаў карысна ўважліва прачытаць падрыхтаваны канспект па тэме семінара, прадумаць сваё вуснае выступленне на семінары.

Тэма 1. Гістарычныя і сацыяльныя перадумовы станаўлення імпліцытных ведаў аб культуры.

Тэма 2. Пераасэнсаванне сутнасці культуры мысліцелямі Беларусі ў ХУІІ – ХУІІІ стст.

Тэма 3. Узнікненне новых навуковых галін даследавання беларускай культуры ў ХІХ – пач. ХХ ст.

Тэма 4. Фарміраванне экспліцытных культуралагічных ведаў у першай палове ХХ ст.

Тэма 5. Фундаментальныя даследаванні артэфактаў беларускай культуры ў апошняй чвэрці ХХ ст.

Тэма 6. Развіццё навуковага патэнцыялу сучаснай беларускай культуралагічнай школы.

Тэма 7. Станаўленне і развіццё сістэмы культуралагічнай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь.

4. РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЯ ВЕДАЎ

4.1 Пералік пытанняў па тэмах семінарскіх заняткаў

Тэма 1. Гістарычныя і сацыяльныя перадумовы станаўлення імпліцытных ведаў аб культуры (2 гадзіны)

1. Пранікненне маральнага пафаса хрысціянскага гуманізма ў светапогляд беларускіх мысліцелях Сярэдніх вякоў (Е. Полацкая, К. Тураўскі, А. Смаленскі, К. Смаляціч і інш.).

2. Натуралістычная інтэрпрэтацыя Ф. Скарынай і С. Будным традыцыйнай хрысціянскай дактрыны.

3. Талерантнасць і рацыяналізм В. Цяпінскага. Рэнесансава-ўтапічная канцэпцыя М. Гусоўскага.

4. Эксплікацыя сутнасці інкультурацыі Л. Зізаніем і М. Смятрыцкім.

Літаратура

Батвінік, М.Б. Цяпінскі (Амельяновіч) Васіль Мікалаявіч / М.Б. Батвінік // Мысліцелі і асветнікі Беларусі : Энцыкл. даведнік / Беларус. Энцыкл.; Гал. рэд. “Белас. Энцыкл.”: Б.І.Сачанка (гал. рэд.) і інш.; Маст. Э.Э.Жакевіч. – Мінск: БелЭн, 1995. – 671 с.: іл.

Смолік, А.І. Беларуская культуралогія: гісторыя і сучаснасць / А.І.Смолік; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 275 с.

Смолік, А.І. Гісторыя беларускай культуралагічнай думкі: вучэб.-метад. дапам. / А.І.Смолік, Л.К.Кухто; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 236 с.

Смолік, А.І. Беларуская культуралогія: гісторыя і сучаснасць / А.І.Смолік; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 275 с.

Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии: Избр. произ. ХУ1 – начало Х1Х в. – Минск: Изд-во АН БССР, 1962. – 524 с.

Падокшын, С.А. Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі. Ад Францыска Скарыны да Сімяона Полацкага / С.А. Падокшын. – Мінск:, 1990. – с.

Скарына, Францыск. Прадмовы і пасляслоўі / Францыск Скарына. – Мінск: “Навука і тэхніка”, 1969. – 237 с.

Смолік, А.І. Беларуская культуралогія: гісторыя і сучаснасць / А.І.Смолік; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 275 с.

Смолік, А.І. Гісторыя беларускай культуралагічнай думкі: вучэб.-метад. дапам. / А.І.Смолік, Л.К.Кухто; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 236 с.

Тэма 2. Пераасэнсаванне сутнасці культуры мысліцелямі Беларусі ў ХУІІ – ХУІІІ стст. (2 гадзіны)

1. Тэарэтычныя асновы навукі пра чалавека і яе гуманістычным ідэале ў спадчыне Лукі Залускага, Язэпа Даманеўскага, Андрэя Вішаватага і інш.

2. Гомацэнтрычны светапогляд Сімяона Полацкага і інтэрпрэтацыя ім хрысціянскіх духоўных каштоўнасцей.

3. Экуменістычныя погляды С. Полацкага. Трактоўка хрысціянскай сімволікі ў працах С. Полацкага (“Абед душэўны”, “Вячэра душэўная”).

4. Рэлігійна-хрысціянская эстэтычная канцэпцыя прыгожага і мастацтва С. Полацкага (“Слова да шчырага іконнага пісання”).

Літаратура

Бирало, А.А. Философия и общественная мысль в Беларуси и Литве в конце ХУІІ – середение ХУІІІ в. / А.А. Бирало. – Минск: Изд-во БГУ им. В.И.Ленина, 1971. – 180 с.

Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии: Избр. Произв. ХУІ—начала ХІХ в. – Минск: Изд-во АН БССР, 1962. – С.366-376.

Памятники философской мысли Белоруссии ХУІІ – первой половины ХУІІІ в. / В.В.Дубровский [и др.]; [сост. и подгот. текстов С.А.Подокшин]. – Минск: Навука і тэхніка, 1991. – С. 46-53.

Смолік, А.І. Беларуская культуралогія: гісторыя і сучаснасць / А.І.Смолік; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 275 с.

Смолік, А.І. Гісторыя беларускай культуралагічнай думкі: вучэб.-метад. дапам. /А.І.Смолік, Л.К.Кухто; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 236 с.

Тэма 3. Узнікненне новых навуковых галін даследавання беларускай культуры ў ХІХ – пач. ХХ ст. (2 гадзіны)

1. Змена арыенціраў пазнання: эмпірызм і рацыяналізм як аснова экспліцытных ведаў аб культуры. Ажыўленне навуковага і грамадска-палітычнага жыцця ў Беларусі ў першай палове ХІХ ст.

2. Увасабленне аб’ектаў беларускай народнай культуры ў творчасці Адама Міцкевіча, Я. Чачота, Т. Зана, Я. Баршчэўскага, Ф. Багушэвіча, В. Дуніна-Марцынкевіча.

3. Гуманізм, патрыятызм і свабода як фундаментальныя каштоўнасці беларускай культуры (паводле К. Каліноўскага і Ф. Савіча.

4. Комплекснае параўнальна-гістарычнае даследванне гісторыі беларускай мовы і літаратуры, дыялекталогіі, фальклора беларусаў П.В. Баброўскім, А.Я. Багдановічам, Я.Ф. Карскім, А.Г. К. Кіркорам, М.Я. Нікіфароўскім, П.В. Шэйнам і інш.

Літаратура

Багушэвіч, Ф. Творы: вершы, паэма, аповяданні, артыкулы, лісты / Уклад., прадм. Я. Янукевіча; камент. У.Содаля, Я. Янукевіча; Маст. Г. Хінка-Янушкевіч / Ф. Багушэвіч. – Мінск: Маст. літ., 1991. – 309 с.

Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии: Избр. произ. ХУ1 – начало Х1Х в. – Минск: Изд-во АН БССР, 1962. – 524 с.

Киркор, А.К. Просвещение и народное творчество в Литве / А.К. Киркор // Живописная Россия. Литовское и Белорусское Полесье. – Репр. воспроизведение изд. 1882 т. (Санкт-Петербург). – Минск, 1993. – С. 97-136.

Майхрович, А.С. Поиск истинного бытия и человека: Из истории философии и культуры / А.С.Майхрович. – Минск: Навука і тэхніка, 1992. – 245 с.

Никифоровский, Н.Я. Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах / Н.Я. Никифоровский. – Витебск: Тип. А. Кушкова, 1897. – 307 с. и 26 с. примеч.

Романов, Е.Р. Белорусский сборник 1-2: Песни, пословицы, загадки / Е.Р. Романов. – Киев: Тип. С.В. Кульженко, 1885. – 468 с.

Смолік, А.І. Беларуская культуралогія: гісторыя і сучаснасць / А.І.Смолік; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 275 с.

Смолік, А.І. Гісторыя беларускай культуралагічнай думкі: вучэб.-метад. дапам. / А.І.Смолік, Л.К.Кухто; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 236 с.

Цвірка, К. Дарогамі Т. Зана / К.Цвірка. // Польша. – 1992. – № 5 – С. 159-172; № 6. — С. 148-165.

Fedarowski, M. Lud białoruski na Rusi Litewskiej: materyaly do etnografii slowenskiej w latach 1877– 1893 / przez Michala Fedarowskego / M. Fedarowski. – Krakow: Wydawnictwo Komisii antropologicznej Akademii umiejtnosci, 1902. – 564 с.

Тэма 4. Фарміраванне экспліцытных культуралагічных ведаў у першай палове ХХ ст. (2 гадзіны)

1. Сацыкультурная канцэпцыя І.У. Канчэўскага (Абдзіраловіча) у філасофскім эсе “Адвечным шляхам: Даследзіны беларускага светапогляду”: адметнасці культурагенэза беларусаў; дзяржаўная незалежнасць як агульначалавечы ідэал; беларуская сацыяльна-эканамічная ідэя.

2. Распрацоўка М.Багдановічам шэрагу метадалагічных і культурна-гістарычных паняццяў, стасаваных да нацыянальна-культурнага развіцця у працы “Беларускае адраджэнне”.

3. Тэарэтычнае абгрунтаванне грамадскага прызначэння беларускай культуры М.І. Гарэцкім, Я. Коласам і Я. Купалам.

4. Роля Інстытута беларускай культуры ў станаўленні айчынай культуралагічнай думкі (1922-1929 гг.).

Літаратура

Абдзіраловіч, І. Адвечным шляхам: Даследзіны беларускага светапогляду / І. Абдзіраловіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 44 с.

Багушэвіч, Ф. Смык беларускі // Творы: Вершы, паэмы, апавяданні, артыкулы, лісты / Укл., прадм. Я. Янушкевіча; Камент. У. Содаля, Я. Янушкевіча; Маст. Г. Хінка-Янушкевіч / Ф. Багушэвіч. – Маст. літ., 1991. – С. 65-93.

Богданович, М. Белорусское возрождение / М. Богданович // Украинская жизнь. – 1915. – № 12. – С. 17-21.

Гарэцкі, М. Гісторыя беларускай літаратуры. Уклад. і падрыхт. тэксту Т.С. Голуб / М. Гарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1992. – 479 с. [16] л. іл.

Колас, Я. Збор твораў: у 14 т. Том 11. Публіцыстычныя і крытычныя артыкулы 1917-1946 гг. / Я. Колас. – Мінск: ” Маст. літ.”, 1976. – 424 с., 8 с. укл.

Колас, Я. Збор твораў: у 14 т. Том 12. Публіцыстычныя і крытычныя артыкулы 1947-1956 гг. / Я. Колас. – Мінск: ” Маст. літ.”, 1976. – 528 с. 8 с. укл.

Купала, Я. // Збор твораў у 7 т. Т. 7. Публіцыстычныя і крытычныя артыкулы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976. – С. 212-213.

Смолік, А.І. Беларуская культуралогія: гісторыя і сучаснасць / А.І.Смолік; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 275 с.

Смолік, А.І. Гісторыя беларускай культуралагічнай думкі: вучэб.-метад. дапам. / А.І.Смолік, Л.К.Кухто; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 236 с.

Тэма 5. Фундаментальныя даследаванні артэфектаў беларускай культуры ў апошняй чвэрці ХХ ст. (2 гадзіны)

1. Інтэрпрэтацыя паняцця “культура” як метакатэгорыі сучасных сацыяльна-гуманітарных навук беларускімі культуролагамі (Я.М. Бабосаў, Э.К. Дарашэвіч, М.І. Крукоўскі, У.М. Конан, М.А. Мажэйка, А.С. Майхровіч, С.А. Падокшын, В.С. Сцёпін і інш.).

2. Даследаванне глыбінных працэсаў пераемнасці, змен, узбагачэння духоўных асноў беларускага грамадства супрацоўнікамі акадэмічных інстытутаў (Інстытутам гісторыі, Інстытутам мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору, Інстытутам філасофіі НАН Рэспублікі і інш.).

3. Выяўленне сутнасці і зместу стылю культуры і сацыякультурных парадыгм у працах беларускіх культуролагаў.

Літаратура

Бабосов, Е. М. Структурные модели адаптации индивидов в трансформирующемся обществе / Е.М.Бабосов // Социология. — Мн.: Изд-во БГУ, 1999.— №4.— С.18—28.

Крукоўскі, М.І. Філасофія культуры: Уводзіны ў тэарэтычную

культуралогію: Вучэб. дапам. / Крукоўскі, М.І. Мінск: Універсітэцкае, 2000. – 192 с.

Можейко, М.А. Порядок дискурса / М.А. Можейко // Новейший философский словарь: 2-е изд., переработ. и дополн. – Мінск: Интерпрессервис; Книжный дом, 2001. – С. 771 – 774.

Смолік, А.І. Беларуская культуралогія: гісторыя і сучаснасць / А.І.Смолік; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 275 с.

Смолік, А.І. Гісторыя беларускай культуралагічнай думкі: вучэб.-метад. дапам. /А.І.Смолік, Л.К.Кухто; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 236 с.

Тэма 6. Развіццё навуковага патэнцыялу сучаснай беларускай культуралагічнай школы

1. Тэарэтыка-метадалагічныя праблемы культуры і іх аналіз у беларускай культуралогіі ХХ – пачатку ХХІ ст. Асэнсаванне праблем сацыядынамікі беларускай культуры як адзін з кірункаў айчынай культуралогіі ХХІ ст.

2. Вызначэнне канцэптуальных асноў камунікатыўнай практыкі, працэсаў інкультурацыі і сацыялізацыі асобы культуралагамі Рэспублікі Беларусь.

3. Культурная спадчына і тэксты мастацкай культуры Беларусі як аб'ект культуралагічных даследаванняў.

4. Выяўленне сацыякультурнай сутнасці музея ў працах айчынных культуралагаў.

Літаратура

Банцэвіч, П.К. Творчасць Уладзіміра Караткевіча ў кантэксце культуралогіі / П.К.Банцэвіч. – Гродна: ГДАУ, 2007. – 310 с.

Свечнікова, А.Ул. Архетыпічная структура тэксту / А.Ул.Свечнікова // Весці Беларус. дзярж. пед. ун-та. Сер. 2. Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуралогія. – 2009.– № 4. – С. 97-102.

Смолік, А.І. Беларуская культуралогія: гісторыя і сучаснасць / А.І.Смолік; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 275 с.

Смолік, А.І. Гісторыя беларускай культуралагічнай думкі: вучэб.-метад. дапам. /А.І.Смолік, Л.К.Кухто; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 236 с.

Сухоцкая, Т.Ф. Сімвалы беларускай антыўтопіі / Т.Ф. Сухоцкая. – // Праблемныя напрамкі развіцця мастацкай творчасці і вербальнай культуры нацыі: матэр. міжнар. навук. канф. Мінск, 20-21 лістап. 2003 г. /Бел. дзярж. пед. ун-т. – Мінск, 2004. – С. 167-169.

Таланцева, О.Ф. Костюм как художественный символ в

изобразительном искусстве / О.Ф.Таланцева // Мастацкая адукацыя і культура. – 2004. – № 4. – С. 27-

Тэма 7. Станаўленне і развіццё сістэмы культуралагічнай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь (2 гадзіны)

1. Фарміраванне навуковых цэнтраў у Беларусі па даследванні праблем тэорыі і гісторыі культуры, падрыхтоўкі культуралагічных кадраў: БДУ, БДУ культуры і мастацтваў, Беларускі інстытут праблем культуры, Гродзенскі ўніверсітэт імя Я. Купалы, Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы.

2. Развіццё вышэйшай культуралагічнай адукацыі ў Беларусі. Паслядыпломная культуралагічная адукацыя і яе формы: магістратура, аспірантура, дактарантура.

3. Беларуская манаграфічная і вучэбна-метадычная літаратура, перыядычныя выданні па праблемах тэорыі і гісторыі культуры.

Літаратура

Грыгаровіч, Я.Д. Прыкладная культуралогія: вучэб. дапам. для студэнтаў спецыяльнасці “Культуралогія” устаноў, якія забяспечваюць атрыманне выш. Адукацыі / Я.Д.Грыгаровіч, А.І.Смолік. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2005. – 216 с.: іл.

Казакова, И.В. История и теория мировой культуры: учеб.- метод. Пособие / И.В.Казакова (авт.-сост.). – Минск: Зорны Верасок, 2010. – 664 с.

Крукоўскі, М.І. Філасофія культуры: уводзіны ў тэарэтычную культуралогію / М.І.Крукоўскі. – Універсітэцкае, 2000. – 192 с.

Культурология: теория и история культуры: Учеб. пособие / И.Е.Ширшов и др.; Под общ. ред. И.Е.Ширшова. – Минск: БГЭУ, 2004. – 543 с., [16] л. цв. ил.

Левяш, И.Я. Культурология: Курс лекций / И.Я.Левяш.– Минск:НТООО «ТетраСистемс», 1998.– 544 с.

Мартынов, В.Ф. Культурология. Теория культуры: учебное пособие / В.Ф.Мартынов. – Минск: АСАР, 2008. – 848 с.

Смолік, А.І. Культуралогія: тэорыя культуры: вучэбна-метадычны комплекс/ А.І.Смолік, Л.К.Кухто, С. В. Шпарло – Мінск: Бел. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2017. –343 с.

Смолік, А.І. Культуралогія : гісторыя культуры : вучэбна-метадычны комплекс / А. І. Смолік, В. Сакалова, Л. К. Кухто ; М-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск :БДУКМ, 2019. – 352 с.

Чарняўская, Ю. Белорусы. От «тутэйшых» — к нации / Ю.Чернявская— Минск : ФУАинформ, 2010. - 512 с: ил.

Языковіч, В.Р. Культуралогія: учеб.-метод. Пособіе / В.Р. Языковіч. – Мінск: РИВШ, 2010.— 364 с.

4.2 Пытанні да заліку

1. Культурна-гістарычныя перадумовы фарміравання беларускай культуралагічнай думкі.
2. Імпліцытныя і экспліцытныя культуралагічныя веды і іх развіццё.
3. Рацыяналістычныя погляды мысліцеляў Сярэднявечча: гуманізм. Е. Полацкай, К. Смаляціча, К. Тураўскага, А. Смаленскага і інш.
4. Светапоглядныя ўяўлення Ефрасінні Полацкай.
5. Праблема чалавека ў творчай спадчыне Кірылы Тураўскага.
6. Ідэя антрапацэнтрычнасці Клімента Смаляціча.
7. Прапаведанне маральных прынцыпаў Аўраміем Смаленскім.
8. Летапісанне як крыніца ведаў аб культуры.
9. Аксіясфера творчай спадчыны Францыска Скарыны.
10. Наватарскія ідэі Сымона Буднага.
11. Талерантнасць і рацыяналізм Васіля Цяпінскага.
12. Рэнесансава-ўтапічная канцэпцыя Міколы Гусоўскага.
13. Эксплікацыя сутнасці інкультурацыі Лаўрэнціем Зізаніем (Тустаноўскім).
14. Культуралагічны дыскурс у творчасці Мялеція Сматрыцкага.
15. Культуралагічная накіраванасць прац беларускіх філосафаў (А. Волан, М. Літвін, С. Рысінскі і Я. Намыслоўскі).
16. Сацыякультурны ўтапізм Сцяпана Аскеркі.
17. Аксіёмы розуму Андрэя Вішаватага.
18. Разуменне дынамікі культурна-гістарычнага працэсу Каролем Вырвічам.
19. Метадалогія Бенядзікта Дабшэвіча.
20. Адлюстраванне культуры сацыяльных супольнасцей у творчасці Язэпа Даманеўскага.
21. Навука пра чалавека Лукі Залускага.
22. Канцэпцыя рэлігіі Казіміра Лышчынскага.
23. Этнакультурная інтэнцыянальнасць у творах Саламона Маймана.
24. Асэнсаванне кагнітыўнага элемента палітычнай культуры Казіміра Нарбутам.
25. Увасабленне каштоўнасцей барочнай культуры ў творчай спадчыне Сімяона Полацкага.
26. Філасофія розуму і адчуванняў Станіслава Шадурскага.
27. Самабытнасць беларускай народнай культуры у творчасці паэта і фалькларыста Яна А. Т. Чачота, Т. Зана.
28. Культуратворчасць паэта Адама Міцкевіча.
29. Ян Баршчэўскі як прадстаўнік ранняга беларускага рамантызму.
30. Адлюстраванне працэсу станаўлення нацыянальнай самастойнасці беларускага народу у творчасці Ф.Б. Багушэвіча, Янкі Лучыны, В. Дуніна Марцінкевіча.

31. Карціна свету Анела Доўгірда у рамках традыцыйнай філасофскай думкі.
32. Развіцце рэвалюцыйна-дэмакратычных і этчных ідэй ў дзейнасці К. Каліноўскага.
33. Ідэя міжкультурная камунікацыі ў філасофіі Францішка Савіча.
34. Філасофскія канцэпцыі і ідэі у творчасці Ю. Яжоўскага, М. Лавіцкага, А. Незабытоўскага.
35. Станаўленне айчыннай этнакультуралогіі ў працах братах К.П. і Я.П. Тышкевічаў.
36. Станаўленне айчыннай культуралагічнай думкі: А. І. Луцкевіч, І. І. Луцкевіч.
37. Выяўленне сэнсафарміруючай ролі беларускай мовы Язэпа Юр'евіча Лёсіка.
38. Культуралагічны дыскурс у творчасці Якуба Коласа (Канстанцін Міхайловіч Міцкевіч).
39. Культурна-антрапалагічная сутнасць мастацка-публіцыстычнай творчасці Янка Купала (Іван Дамінікавіч Луцэвіч).
40. Мадэль культурнай аўтаноміі Цішкі Гартнага (Зміцер Хведаровіч Жылуновіч).
41. Метафізічнае вымярэнне беларускага шляху Ігнатам Уладзіміравічам Канчэўскім (Абдзіраловічам).
42. Інтэрпрэтацыя канцэпцыі культурнай асіміляцыі А.І. Цвікевічам.
43. Філасофія культуры Мікалая Ануфрыевіча Лоскага.
44. Канцэпцыя культурна-гістарычнага развіцця Мітрафана Віктаравіча Доўнар-Запольскага.
45. Сучасная айчынная культуралогія: стан, перспектывы, праблемы.
46. Культуралагічная інтэнцыя ў духоўнай спадчыне М. Багдановіча, М. Гарэцкага.

5. ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ

5.1 Вучэбная праграма

Установа адукацыі
“Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў”

ЗАЦВЯРДЖАЮ

Першы прарэктар

БДУКМ

_____ А.А. Корбут

“ _____ ” _____ 2016 г.

Рэгістрацыйны № ВД-_____/вуч.

**Станаўленне і развіццё беларускай культуралогіі як навукі
і вучэбнай дысцыпліны**

Вучэбная праграма на спецыяльнасці

1-21 80 13 Культуралогія

Вучэбная праграма складзена на аснове Адукацыйнага стандарта ОСВО 1-21 80 13-2012 і вучэбнага плана па спецыяльнасці 1-21 80 13 Культуралогія.

Складальнік

А.І. Смолік, загадчык кафедры культуралогіі ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў”, доктар культуралогіі, прафесар.

Рэцэнзенты:

Бадунова Ірына Іосіфаўна, кандыдат культуралогіі, ст. выкладчык кафедры харэаграфіі ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў”.

Рэкамендавана да зацвярджэння:

кафедрай культуралогіі ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў” (пракакол № 11 ад 18.05.2016 г.);
прэзідыумам навукова-метадычнага савета ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў” (пракакол № 5 ад 18.06.16 г.).

Адказы за рэдакцыю:

Адказы за выпуск: *А.І. Смолік*

Тлумачальная запіска

Айчынная культуралогія як навука аб культуры толькі ў апошнім дзесяцігоддзі XX ст. набыла статус гуманітарнай дысцыпліны, але за тры дзесяцігоддзі дасягнула сталага ўзроўню развіцця і ўжо ўяўляе пэўную сістэмнасць, якая дазваляе прэтэндаваць на асэнсаванне шэрагу праблем, якія ў сумежных навуках да гэтага часу не атрымалі глыбокага асвятлення.

Сучасныя культуралагічныя даследаванні дазваляюць больш глыбока ўспрымаць уласную культуру і ўласцівы ёй тып чалавека, зразумець іх гістарычныя і культурныя межы. Цікаvasць да культуралогіі абумоўлена таксама зменай сацыяльных стымулаў на культурныя. Сацыяльныя змены ўсё больш атрымліваюць культурную матывацыю.

У XXI ст. назіраецца імклівае нарастанне тэарэтычных і прыкладных культуралагічных даследаванняў.

Прафесарамі і дацэнтамі беларускай вышэйшай школы апублікаваныя грунтоўныя манаграфіі, у якіх аналізуюцца ключавыя праблемы сацыядынамікі айчыннай і сусветнай культуры. У Беларусі навукоўцамі распрацавана і выдадзена пэўная колькасць вучэбна-метадычнай літаратуры па тэорыі і гісторыі культуры. Асобным вучэбна-метадычным дапаможнікам надзены грыф “Дапушчана Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь у якасці вучэбнага дапаможніка для студэнтаў ўстаноў, якія забяспечваюць атрыманне вышэйшай адукацыі”.

Мэтай вучэбнай дысцыпліны “Станаўленне і развіццё беларускай культуралогіі як навукі і вучэбнай дысцыпліны” з’яўляецца выяўленне культуралагічнага дыскурсу ў беларускіх літаратурных тэкстах, на падставе якога адбывалася станаўленне і развіццё айчыннай культуралогіі.

Падчас выкладання дадзенай вучэбнай дысцыпліны вырашаюцца наступныя задачы:

- абгрунтаванне тэзіса аб існаванні ў Рэспубліцы Беларусь самастойнай паўнаважнай навукі аб культуры;
- раскрыццё разнастайнасці трактовак цэнтральнага для культуралогіі паняцця “культура” на розных гістарычных этапах развіцця грамадскай думкі;
- выяўленне культуралагічных ідэй і канцэпцый, якія фарміраваліся ў працэсе рэфлексій прадстаўнікамі беларускіх грамадскіх навук;
- назапашванне магістрантамі тэарэтычных ведаў, неабходных для апісання культуралагічных інтэнцый у беларускай сацыягуманітарнай спадчыне.

У выніку засваення тэм вучэбнага курса магістранты павінны ведаць:

- змест і сутнасць навуковых падыходаў да тлумачэння таго, як і чаму адбывалася станаўленне і развіццё імпліцытных культуралагічных ведаў;
- асноўныя культуралагічныя канцэпцыі і парадыгмы, якія ўзніклі ў пэўны перыяд у беларускай гуманітарыстыцы;
- дэтэрмінанты фарміравання экспліцытных культуралагічных ведаў;

– персаналіі айчыннай культуралогіі і іх унёсак у развіццё беларускай культуралагічнай думкі;

– накірунку сучасных культуралагічных даследаванняў.

Магістрант павінен умець:

– аналізаваць знешнія і ўнутраныя фактары станаўлення і развіцця беларускай культуралагічнай думкі;

– выяўляць культуралагічны дыскурс ў разнастайнай сацыягуманітарнай спадчыне ;

– вызначаць культуралагічную сутнасць, змест і сэнс розных літаратурных тэкстаў

– даследаваць асноўныя тэарэтыка-метадалагічныя працы беларускіх культуралагаў;

– выкарыстоўваць метадалогію айчынных культуралагаў у сваёй навукова-даследчай дзейнасці.

Магістр павінен мець:

АК-4. Падрыхтавана сць да стварэння культурнага, сацыяльнага і педагагічнага праектавання сацыякультурнай дзейнасці.

АК-5. Навыкі і ўменні пабудовы найболей эфектыўных мадэлей вучэбна-выхаваўчага працэсу з мэтай самаактуалізацыі і самарэалізацыі суб'ектаў культуры.

Магістр павінен:

САК-3. Быць здольным да супрацоўніцтва і работы ў камандзе.

САК-8. Успрымаць і пераасэнсоўваць каштоўнасці, нормы, артэфакты культуры іншых супольнасцей.

Магістр павінен быць здольным:

ПК-2. Складаць планы і праграмы даследаванняў па асноўных праблемах сацыядынамікі культуры.

ПК-3. Збіраць, аналізаваць і сістэматызаваць тэарэтычны і эксперыментальны матэрыял.

ПК-4. Распрацоўваць методыку сацыялагічных даследаванняў, апрацоўваць матэрыялы і на іх аснове рабіць навукова абгрунтаваныя высновы.

ПК-5. Рыхтаваць навуковыя артыкулы ў рэцэнзуемыя часопісы, даклады на навуковыя канферэнцыі.

ПК-15. Рацыянальна выкарыстоўваць сучасныя прынцыпы, метады, формы, сродкі і механізмы кіравання сферай культуры.

ПК-17. Прагназаваць, планаваць і ажыццяўляць інавацыйна-метадычную і мастацка-творчую дзейнасць устаноў культуры і мастацтва.

Магістр павінен валодаць:

САК-4. Камунікатыўнымі здольнасцямі для работы ў міждысцыплінарным і міжнародным асяроддзі.

Вучэбным планам на вывучэнне вучэбнай дысцыпліны “Станаўленне і развіццё беларускай культуралогіі як навукі і вучэбнай дысцыпліны” усяго прадугледжваецца 66 гадзін, з якіх: 32 – аўдыторныя гадзіны, прыкладнае

размеркаванне якіх па відах заняткаў наступнае: 16 – лекцыйныя, 16 – практычныя заняткі. Рэкамендаваная форма кантроля – залік.

Змест вучэбнага матэрыялу

Уводзіны

Значэнне дысцыпліны “Станаўленне і развіццё беларускай культуралагіі як навукі і вучэбнай дысцыпліны” ў падрыхтоўцы культуралагічных кадраў. Прадмет, змест, мэта і задачы, структура вучэбнага курса. Міжпрадметныя сувязі дадзенай дысцыпліны. Віды вучэбных заняткаў. Крыніцы інфармацыі па праблематыцы вучэбнай дысцыпліны. Формы кантролю.

Характарыстыка асноўных катэгорый айчыннай культуралогіі як навукі аб культуры. Беларуская культура як сукупнасць матэрыяльных, духоўных і сацыяльных каштоўнасцей. Паняцці “імпліцытныя” і “экспліцытныя” культуралагічныя веды. Дыскурсіўны аналіз і яго сутнасць.

Тэма 1. Гістарычныя і сацыяльныя перадумовы станаўлення імпліцытных ведаў аб культуры

Культурны вопыт старажытнаславянскіх народаў як крыніца асэнсавання аб’ектыўнай ісціны ў галіне духоўнага асваення рэчаіснасці. Уплыў на працэс фарміравання імпліцытных культуралагічных ведаў антычных мысліцеляў. Пранікненне маральнага пафаса хрысціянскага гуманізма ў светапогляд беларускіх мысліцеляў Сярэдніх вякоў (Е. Полацкая, К. Тураўскі, А. Смаленскі, К. Смаляціч і інш.).

Інтэрпрэтацыя Ідэі гуманізму і гістарызму ў творчай спадчыне айчынных мысліцеляў эпохі Адраджэння. Філасофска-этычныя погляды Ф. Скарыны. Натуралістычная інтэрпрэтацыя С. Будным традыцыйнай хрысціянскай дактрыны. Талерантнасць і рацыяналізм В. Цяпінскага. Рэнесансава-ўтапічная канцэпцыя М. Гусоўскага. Эксплікацыя сутнасці інкультурацыі Л. Зізаніем і М. Смяціцкім.

Увасабленне ідэалу свабоды суб’екта культуры ў творах беларускіх філосафаў (А. Волан, М. Літвін, Я. Намыслоўскі, С. Рысінскі).

Тэма 2. Пераасэнсаванне сутнасці культуры мысліцелямі Беларусі ў ХVII – ХVIII стст.

Культурасофія прадстаўнікоў Асветніцтва як падмурак культуралагічных ведаў айчынных мысліцеляў. Абгрунтаванне ідэі навуковага гістарызму ў творах К. Вырвіча (“Паходжанне сучасных дзяржаў і народаў”). Лука Залускі аб прыярытэце навукі пра чалавека і гуманістычным ідэале навукі (“Агульная філасофія”, “Практычная філасофія”, “Тэарэтычная філасофія”). Тэарэтычныя асновы этыкі Язэпа Даманеўскага (“Жыццё сельскае і гарадское”, “Некаторыя эмблемы”). Лагічныя, метафізічныя і натуралістычныя аксіёмы розуму ў працах Андрэя

Вішаватага (“ Аб рэлігіі, згоднай з розумам”). Адлюстраванне рэнесансавых і асветніцкіх ідэалаў у трактаце Казіміра Лышчынскага “Аб неіснаванні Бога”.

Гомацэнтрчны светапогляд Сімяона Полацкага (казанне “Слова ў дзень Новага лета”). Інтэрпрэтацыя хрысціянскіх духоўных каштоўнасцей С. Полацкім. Экуменістычныя погляды С. Полацкага. Трактоўка хрысціянскай сімволікі ў працах С. Полацкага (“Абед душэўны”, “Вячэра душэўная”). Уклад С. Полацкага ў фарміраванне самабытнага ўсходняга тыпу барочнай культуры. Рэлігійна-хрысціянская эстэтычная канцэпцыя прыгожага і мастацтва С. Полацкага (“Слова да шчырага іконнага пісання”).

Тэма 3. Узнікненне новых навуковых галін даследавання беларускай культуры ў XIX – пач. XX ст.

Перадумовы складвання экспліцытных ведаў аб культуры. Змена арыенціраў пазнання: эмпірызм і рацыяналізм як аснова пазнання; рэабілітацыя разума І. Кантам; новая трактоўка культуры Ф. Гумбальдтам; этнаграфічнае паняцце культуры; лінейна-прагрэсіўная парадыгма культуры; рамантычна-паэтычная ўспрыняцця жыцця і інш. Ажыўленне навуковага і грамадска-палітычнага жыцця ў Беларусі ў першай палове XIX ст.

Увасабленне аб’ектаў беларускай народнай культуры ў творчасці Адама Міцкевіча, Я. Чачота, Т. Зана.

Глыбокі гуманізм, патрыятызм і свабода як фундаментальныя каштоўнасці беларускай культуры (паводле К. Каліноўскага). Абгрунтаванне ідэі талерантнасці Ф. Савічам (“Прынцыпы дэмакратызму”, “Успаміны”). Канцэпцыя паслядоўнага і паступовага развіцця цывілізацыі Мацвея Лавіцкага (“Погляд на хрысціянскі свет”, “Варыяцыі”).

Увасабленне ідэі гарманічных узаемасувязей у галіне культуры, маралі, нацыянальнага жыцця прадстаўнікамі культурна-асветніцкай плыні (В. Дунін_Марцынкевіч, Я. Лучына, Ф. Багушэвіч, Э. Пашкевіч, Я. Колас, Я. Купала і інш.).

Комплекснае параўнальна-гістарычнае даследаванне гісторыі беларускай мовы і літаратуры, дыялекталогіі, фальклора беларусаў Я.Ф. Карскім (“Беларусы”, тт. 1-3).

Адлюстраванне гістаграфічнай і этнаграфічнай асаблівасці суб’ектаў беларускай культуры ў працах П.В. Баброўскага (“Матэрыялы для геаграфіі і статыстыкі Расіі, сабраныя афіцэрамі Генеральнага штаба Гродзенскай губерні”), А.Я. Багдановіча (“Этнічны склад народаў славянскіх і рускіх”), А.Г. К. Кіркора (“Этнаграфічны погляд на Віленскую губерню”, “Беларускае Палессе”, “Літоўскае Палессе”), К.П. Тышкевіча (“Вілія і яе бераг”), Я.П. Тышкевіча (“Апісанне Барысаўскага павета: статыстычнае, гаспадарчае, прамыслова-гандлёвае”), М.Я. Нікіфароўскага (“Этнаграфічныя звесткі”) і інш.

Фальклорна-этнаграфічныя даследаванні П.А. Бяссонава (“Беларускія песні”), У.М. Дабравольскага (“Прыказка і загадка”), І.І. Насовіча (“Легенды, паданні, быліны, байкі, анекдоты”), А.К. Сержпутоўскага (“Прымхі і

забабоны беларусаў-паляшучоў”), М. Федароўскага (“Люд беларускі”), П.М. Шпілеўскага (“Беларускія народныя павер’і”), П.В. Шэйна (“Беларускія народныя песні”) і інш.

Тэма 4. Фарміраванне экспліцытных культуралагічных ведаў у першай палове XX ст.

Развіццё айчынай культуралагічнай думкі ідэолагамі нацыянальна-культурнага адраджэння. Сацыкультурная канцэпцыя І.У. Канчэўскага (Абдзіраловіча) у філасофскім эсе “Адвечным шляхам: Даследзіны беларускага светапогляду”: адметнасці культурагенэза беларусаў; дзяржаўная незалежнасць як агульначалавечы ідэал; беларуская сацыяльна-эканамічная ідэя. Праблемы нацыянальна-культурнага адраджэння ў працах А.І. Цвікевіча: адметнасці фарміравання грамадска-палітычнай думкі на Беларусі; станаўленне самасвядомасці і развіцця дзяржаўнасці беларускага народа. Распрацоўка М.Багдановічам шэрагу метадалагічных і культурна-гістарычных пытанняў спадчыны беларусаў. Вызначэнне ролі праваслаўнай, каталіцкай і ўніяцкай царквы ў духоўным жыцці беларускага народа. Абгрутаванне М. Багдановічам ключавых паняццяў, стасаваных да нацыянальна-культурнага развіцця у працы “Беларускае адраджэнне”: “беларуская культура”, “беларускі народ”, “беларуская нацыя”, “беларуская мова”, “нацыянальная свядомасць” і інш. Канцэпцыя адкрытасці беларускай культуры на сусветную цывілізацыю. Выяўленне ўплыву на дынаміку беларускай культуры знешніх дэтэрмінантаў.

Тэарэтычнае абгрутаванне грамадскага прызначэння беларускай культуры М.І. Гарэцкім (“Гісторыя беларускай літаратуры”). Акрэсленне праблем духоўнага сталення беларускай нацыі, глыбінных гісторыка-культурных патэнцый беларускага народа (“Развагі і думы”, “Наш тэатр”). Вызначэнне М. Гарэцкім звышзадачы беларускіх культурна-адраджэнчаскіх сіл. Культуратворчая дзейнасць М. Гарэцкага.

Ідэя няспыннага адухаўлення быцця ў філасофіі культуры М. А. Лоскага, Узаемаадносіны індывіда і культуры паводле канцэпцыі “рэальнага ідэалізму”. Крытычныя адносіны Лоскага да нацыянальна-культурнай самстойнасці беларусаў.

Асэнсаванне першавытокаў беларускай культуры, спасціжэнне яе самабытнага характара, сутнасці этнанацыянальнага духу, месца і ролі інтэлегенцыі і сялянства як суб’ектаў культуры ў грамадскім працэсе Я. Коласам і Я. Купалам (“Вера і нацыянальнасць”, “Справа незалежнасці за мінулы год” і інш.). Разуменне беларускай мовы як асноўнага выніка і сродка культуры, матэрыялізаванага думання, выяўлення ступені развіцця нацыі (“Методыка роднай мовы”, “Ці маем мы права выракацца роднай мовы”).

Роля Інстытута беларускай культуры ў станаўленні айчынай культуралагічнай думкі (1922-1929 гг.). Навуковая дзейнасць Я.Ю. Лёсіка, С.М. Некрашэвіча, М.М. Шчакаціхіна і інш.

Тэма 5. Фундаментальныя даследаванні артэфактаў беларускай культуры ў апошняй чвэрці XX ст.

Культуралогія – аснова гуманітарнага пазнання ў XX ст. Інтэрпрэтацыя паняцця “культура” як метакатэгорыі сучасных сацыяльна-гуманітарных навук беларускімі культуролагамі (Я.М. Бабосаў, Э.К. Дарашэвіч, М.І. Крукоўскі, У.М. Конан, М.А. Мажэйка, А.С. Майхровіч, С.А. Падокшын, В.С. Сцёпін і інш.). Вызначэнне ролі культуры ў фарміраванні і творчай самарэалізацыі асобы.

Даследаванне глыбінных працэсаў пераемнасці, змен, узбагачэння духоўных асноў беларускага грамадства супрацоўнікамі акадэмічных інстытутаў. Сістэмнае вывучэнне гісторыі культуры навукоўцамі Інстытута гісторыі АН БССР (У.Дз. Будзько, Э.М. Загарульскі, А.Г. Калечыц, П.Ф. Лысенка, А.Р. Мітрафанаў, К.М. Палікарповіч, Л.Д. Побаль і інш.).

Распрацоўка актуальных праблем тэорыі і гісторыі мастацкай культуры ў Інстытуце мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору (В.К. Бандарчык, Л.Н. Дробаў, З.Я. Мажэйка, М.С. Кацар, А.С. Фядосік, М.М. Яніцкая і інш.).

Інтэрпрэтацыя літаратурных тэкстаў як культурнай прасторы беларускімі літаратуразнаўцамі (У.В.Гніламедаў, В.П. Жураўлёў, В.А. Каваленка, А.І. Мальдзіс, М.М. Мушыньскі, М.А. Тычына, Т.І. Шамякіна і інш.).

Выяўленне ўзаемсувязі і ўзаемадзеяння беларускай мовы і культуры мовазнаўцамі (А.І. Падлужны, М.Р. Суднік, Ф.М. Янкоўскі, М.С. Яўневіч і інш.).

Тэма 6. Развіццё навуковага патэнцыялу сучаснай беларускай культуралагічнай школы

Тэарэтыка-метадалагічныя праблемы культуры і іх аналіз у беларускай культуралогіі (І.В.Марозаў, У.Ф. Мартынаў, А.А. Павільч, А.І. Смолік і інш.).

Асэнсаванне праблем сацыядынамікі беларускай культуры як адзін з кірункаў айчыннай культуралогіі XXI ст. (У.А. Жылко, В.У. Сашчэка, А.Э. Салікаў, У.П. Скараходаў і інш.).

Працэсы субкультуралізацыі беларускага грамадства і іх даследаванне айчыннымі культуролагамі (В.Л. Гуцько, С.У. Масленчанка, Т.Л. Ойстрах-Дзямідава, Т.М. Смолікава).

Аналіз дэтэрмінантаў крызісу культуры ў працах беларускіх культуролагаў (Л.К. Кухто, У.Ф. Мартынаў, Д.А. Смолік, Э.А. Усоўская і інш.).

Вызначэнне канцэптуальных асноў камунікатыўнай практыкі культуролагамі Рэспублікі Беларусь (В.У. Валашок, А.А. Спірына (Крыштаносава), С.У. Данскіх).

Культурная спадчына Беларусі як аб’ект культуралагічных даследаванняў (Л.С. Кажухоўская, В.В. Калацэй, С.К. Канановіч, С.А. Пацыенка, Ю.В. Чарняўская, Н.Я. Шалупенка і інш.).

Працэсы інкультурацыі і сацыялізацыі асобы і іх адлюстраванне ў айчыннай культуралогіі (І.М. Варановіч, С.Л. Вілейка, А.С. Зубра, Т.В. Карнажыцкая, А.А. Касперук, А.І. Сцепанцоў, Т.І. Якавук і інш.).

Узаемадзеянне рэлігіі і культуры – важнейшы аспект культуралагічных даследаванняў (Ю.В. Аленькова, Н.А. Валковіч, І.У. Вараб’ёва, А.А. Гарбацкі, І.Л. Коган, А.А. Суша, Г.С. Мартысевіч і інш.).

Тэарэтыка-культуралагічны аналіз тэкстаў мастацкай культуры айчыннымі даследчыкамі (П.К. Банцэвіч, А.У. Свечнікава, Т.Ф. Сухоцкая, В.Ф. Таланцава, І.М. Шумская і інш.).

Выяўленне сацыякультурнай сутнасці музея ў працах айчынных культуролагаў (Т.А. Джумантаева, Я.А. Кавалёў, Я.Л. Краснова, І.Г. Лупашка).

Тэма 7. Станаўленне і развіццё сістэмы культуралагічнай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь

Культуралогія як вучэбная дысцыпліна. Культуратворчая і навуковая дзейнасць навукоўцаў Беларускай дзяржаўнай кансерваторыі, Беларускага тэатральна-мастацкага інстытута і Мінскага інстытута культуры (Г.І. Барышаў, М.М. Грынчык, Р.Б. Смольскі, Ю.М. Чурко, В.Л. Яканюк і інш.).

Афармленне навуковых цэнтраў па даследаванню праблем тэорыі і гісторыі культуры падрыхтоўкі культуралагічных кадраў: БДУ, БДУ культуры і мастацтваў, Беларускі інстытут праблем культуры, Гродзенскі ўніверсітэт імя Я. Купалы, Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы.

Развіццё вышэйшай культуралагічнай адукацыі ў Беларусі. Паслядыпломная культуралагічная адукацыя і яе формы: магістратура, аспірантура, дактарантура.

Манаграфічная і вучэбна-метадычная літаратура, аўтарамі якой з’яўляюцца беларускія культуролагі.

Перыядычныя выданні па праблемах тэорыі і гісторыі культуры: часопісы, зборнікі навуковых матэрыялаў.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЫ

Нумар раздэла, тэмы	Назва раздэла, тэмы	Колькасць аўдыторных гадзін					Колькасць гадзін КСР	Форма кантроля ведаў
		Лекцыі	Практычныя заняткі	Семінарыя заняткі	Лабараторныя заняткі	Іншае		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
	Уводзіны	1		–				
1	Тэма 1. Гістарычныя і сацыяльныя перадумовы станаўлення імпліцытных ведаў аб культуры	2		2				
2	Тэма 2. Перааснаванне сутнасці культуры мысліцелямі Беларусі ў XVII-XVIII стст.	2		2				
3	Тэма 3. Узнікненне новых навуковых галін даследавання беларускай культуры ў XIX – пач. XX ст.	2		2				
4	Тэма 4. Фарміраванне экспліцытных культуралагічных ведаў у першай палове XX ст.	2		3				
5	Тэма 5. Фундаментальныя даследаванні артэфактаў беларускай культуры ў апошняй чвэрці XX ст.	2		3				
6	Тэма 6. Развіццё навуковага патэнцыялу сучаснай беларускай культуралагічнай школы	2		2				
7	Тэма 7. Станаўленне і развіццё сістэмы культуралагічнай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь	3		2				
	Разам	16		16				

Інфармацыйна-метадычная частка

Асноўная літаратура

1. Грыгаровіч, Я.Д. Прыкладная культуралогія: вучэб. дапам. для студэнтаў спецыяльнасці “культуралогія” ўстаноў, якія забяспечваюць атрыманне вышэйшай адукацыі / Я.Д. Грыгаровіч, А.І. Смолік. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2005. –
2. Конан, В.М. Проблемы искусства и эстетики в общественной мысли Белоруссии начала XX в. / В.М. Конан. – Мн.: , 1985. – с.
3. Крукоўскі, М.І. Філасофія культуры: уводзіны ў тэарэтычную культуралогію: Вучэб дапам. / М.І.Крукоўскі. – Мінск: Універсітэцкае, 2000. – 192 с.
4. Падокшын, С.А. Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі: Ад Францыска Скарыны да Сімяона Полацкага / С.А. Падокшын; навук. рэд. А.С. Майхровіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1990. – 283 с.
5. Смолік, А.І. Гісторыя беларускай культуралагічнай думкі: вучэб. дапам. / А.І.Смолік, Л.К.Кухто; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 236 с.
6. Смолік, А.І. Беларуская культуралогія: гісторыя і сучаснасць / А.І. Смолік; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск.: БДУКМ, 2014. – 276 с.

Дадатковая літаратура

1. Кравкин, В.И. Гносеология культуры (К постановке проблемы) / В.И. Кравкин // Искусство и культура . – 2011. – № 1. – С. 107-117.
2. Культурология: учебник для студ. учреждений высш. проф. образования / [К.Г. Антонян, Т.В. Артемьева, В.А. Белоус и др.]; под ред. Л.М. Мосоловой. – М.: Издательский центр “Академия”, 2013. – 352 с.
3. Смолик, А.И. Белорусская культурология как научная дисциплина: становление и развитие / А.И. Смолик // Искусство и культура. – 2011. – № 1. – С. 83-89.
4. Сцепанцоў, А.І. Сістэма бесперапыннай адукацыі ў галіне культуры / А.І. Сцепанцоў // Мастацкая адукацыя і культура. – 2004. – № 3. – С. 13-19.
5. Языкович, В.Р. Культурология: учеб.-метод. пособие / В.Р. Языкович. – РИВШ, 2010. – 364 с.

Метады і тэхналогіі навучання

Да эфектыўных педагагічных метадык і тэхналогій, якія садзейнічаюць далучэнню студэнтаў да пошуку і выкарыстанню ведаў, набыцця вопыта самастойнага вырашэння праблем сацыякультурнай практыкі адносяцца:

- тэхналогіі праблемна-модульнага навучання;
- тэхналогіі вучэбна-даследчай дзейнасці;
- праектныя тэхналогіі;
- камунікатыўныя тэхналогіі;
- гульнявыя тэхналогіі;
- метады аналізу канкрэтных сітуацый.

Для кіравання вучэбным працэсам і арганізацыі кантрольна-ацэначнай дзейнасці выкладчыкам рэкамендуецца выкарыстоўваць рэйтынгавыя, крэдытна-модульныя сістэмы ацэнкі вучэбнай і даследчай дзейнасці студэнтаў, варыятыўныя мадэлі кіруемай самастойнай працы, вучэбна-метадычныя комплексы.

У мэтах фарміравання неабходнай сацыяльна-асобаснай і сацыяльна-прафесійнай кампетэнтнасці выпускніка УВА ў практыку правядзення семінарскіх заняткаў мэтазгодна ўкараняць метадыкі актыўнага навучання, дыскусійныя формы.

Пэралік выкарыстоўваемых сродкаў дыягностыкі ў якасці аднаго з вынікаў вучэбнай дзейнасці выяўлення вучэбных дасягненняў магістра магчыма выкарыстоўваць крытэрыяльна-арыенціраваныя тэсты. Яны ўяўляюць сабой сукупнасць тэставых заданняў закрытай формы з адным альбо некалькімі варыянтамі правільных адказаў; заданняў на ўстанаўленне адпаведнасці паміж элементамі двух варыянтаў з адным альбо некалькімі суадносінамі і роўнымі альбо рознай колькасцю элементаў і варыянтаў; заданняў адкрытай формы з фармалізаваным адказам; заданняў на ўстанаўленне правільнай паслядоўнасці.

Для вызначэння адпаведнасці вучэбных дасягненняў студэнта па патрабаваннях адукацыйнага стандарта таксама магчыма выкарыстоўваць праблемныя, творчыя заданні, якія прадугледжваюць эўрыстычную дзейнасць і нефармалізаваны адказ.

5.2 Асноўная літаратура

1. Абдзіраловіч, І. Адвечным шляхам: Даследзіны беларускага светапогляду / І. Абдзіраловіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 44 с.
2. Батвінік, М.Б. Цяпінскі (Амельяновіч) Васіль Мікалаявіч / М.Б. Батвінік // Мысліцелі і асветнікі Беларусі : Энцыкл. даведнік / Беларус. Энцыкл.; Гал. рэд. “Белас. Энцыкл.”: Б.І.Сачанка (гал. рэд.) і інш.; Маст. Э.Э.Жакевіч. – Мінск: БелЭн, 1995. – 671 с.: іл.
3. Бирало, А.А. Философия и общественная мысль в Беларуси и Литве в конце ХУ11 – середение ХУ111 в. / А.А. Бирало. – Минск: Изд-во БГУ им. В.И.Ленина, 1971. – 180 с.

4. Богданович, М. Белорусское возрождение / М. Богданович // Украинская жизнь. – 1915. – № 12. – С. 17-21.
5. Бондарь, Ю.П. Культура как образование / Ю.П.Бондарь, А.И.Смолик; Мин-во культуры и искусств Респ. Беларусь, Беларус. гос. ун-т культуры и искусств; науч. ред. П.И.Бондарь. – Минск: БГУКИ, 2015. – 301 с.
6. Виппер, Р.Ю. История Средних веков: курс лекций / Р.Ю.Виппер. – СПб.: СМИОПресс; Мн.: Асар, 2001. – 381 с.
7. Гарэцкі, М. Гісторыя беларускай літаратуры. Уклад. і падрыхт. тэксту Т.С. Голуб / М. Гарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1992. – 479 с. [16] л. іл.
8. Гісторыя сярэдніх вякоў: у 2 ч./ В.А.Прохаў [і інш.]; пад рэд. В. А. Фядосіка, І.А.Еўтухова. – Мінск: Бел. дзярж. універсітэт, 2002. – 2 ч.
9. Грыгаровіч, Я.Д. Прыкладная культуралогія: вучэб. дапам. для студэнтаў спецыяльнасці “Культуралогія” устаноў, якія забяспечваюць атрыманне выш. Адукацыі / Я.Д.Грыгаровіч, А.І.Смолік. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2005. – 216 с.: іл.
10. Дюби, Жорж. Европа в Средние века / Ж.Дюби; пер. с фр. В.Колесникова. – Смоленск: Полиграмма; Мн.:Алфавит, 1994. – 319 с.
11. Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии: Избр. произ. ХУ1 – начало Х1Х в. – Минск: Изд-во АН БССР, 1962. – 524 с.
12. История Средних веков. Европа / А.Н.Бадак [и др.] – Мн.: Харвест, 2007. – 285 с.
13. Крукоўскі, М.І. Філасофія культуры: Уводзіны ў тэарэтычную культуралогію: Вучэб. дапам. / Крукоўскі, М.І. Мінск: Універсітэцкае, 2000. – 192 с.
14. Майхрович, А.С. Поиск истинного бытия и человека: Из истории философии и культуры / А.С.Майхрович. – Минск: Наука і тэхніка, 1992. – 245 с.
15. Падокшын, С.А. Беларуская думка ў кантэксце гісторыі культуры/ С.А.Падокшын [наук. рэд. А.С.Майхровіч]; Нац. акад. навук Беларусі. Ін-т філасофіі. – Мінск: Беларус. навука, 2003. – 315 с.
16. Смолік, А.І. Беларуская культуралогія: гісторыя і сучаснасць / А.І.Смолік; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 275 с.
17. Смолік, А.І. Гісторыя беларускай культуралагічнай думкі: вучэб.-метад. дапам. /А.І.Смолік, Л.К.Кухто; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 236 с.
18. Спирина, Е. А. Мультикультурализм как стратегия взаимодействия этнокультурных групп / Е. А. Спирина. – Минск : РИВШ, 2012. – 224 с.
19. Чернявская, Ю. В. Белору: штрихи к автопортрету. Этнический самообраз белоруса в сказках / Ю. В. Чернявская. – Минск : Четыре четверти, 2006. – 244 с.

5.3 Дадатковая літаратура

1. Багушэвіч, Ф. Творы: вершы, паэма, аповяданні, артыкулы, лісты / Уклад., прадм. Я. Янукевіча; камент. У.Содаля, Я. Янукевіча; Маст. Г. Хінка-Янушкевіч / Ф. Багушэвіч. – Мінск: Маст. літ., 1991. – 309 с.
2. Казакова, И.В. История и теория мировой культуры: учеб.- метод. Пособие / И.В.Казакова (авт.-сост.). – Минск: Зорны Верасок, 2010. – 664 с.
3. Банцэвіч, П.К. Творчасць Уладзіміра Караткевіча ў кантэксце культуралогіі / П.К.Банцэвіч. – Гродна: ГДАУ, 2007. – 310 с.
4. Дубянецкі, Э. С. Культуралогія : энцыкл. давед. / Э. С. Дубянецкі; маст. А. А. Глекаў. – Мінск : БелЭн, 2003. – 384 с.
5. Киркор, А.К. Просвещение и народное творчество в Литве / А.К. Киркор // Живописная Россия. Литовское и Белорусское Полесье. – Репр. воспроизведение изд. 1882 т. (Санкт-Петербург). – Минск, 1993. – С. 97-136.
6. Колас, Я. Збор твораў: у 14 т. Том 11. Публіцыстычныя і крытычныя артыкулы 1917-1946 гг. / Я. Колас. – Мінск: ” Маст. літ.”, 1976. – 424 с., 8 с. укл.
7. Колас, Я. Збор твораў: у 14 т. Том 12. Публіцыстычныя і крытычныя артыкулы 1947-1956 гг. / Я. Колас. – Мінск: ” Маст. літ.”, 1976. – 528 с. 8 с. укл.
8. Купала, Я. // Збор твораў у 7 т. Т. 7. Публіцыстычныя і крытычныя артыкулы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976. – С. 212-213.
9. Левяш, И.Я. Культурология: Курс лекций / И.Я.Левяш.– Минск:НТООО «ТетраСистемс», 1998.– 544 с.
10. Мартынов, В.Ф. Культурология. Теория культуры: учебное пособие / В.Ф.Мартынов. – Минск: АСАР, 2008. – 848 с.
11. Мысліцелі і асветнік Беларусі, X – XIX стагоддзі; энцыкл. давед. / склад. Г. А. Маслыка; гал. рэд. Б. І. Сачанка. – Мінск : БелЭн, 1995. – 671 с.
12. Никифоровский, Н.Я. Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах / Н.Я. Никифоровский. – Витебск: Тип. А. Кушкова, 1897. – 307 с. и 26 с. примеч.
13. Романов, Е.Р. Белорусский сборник 1-2: Песни, пословицы, загадки / Е.Р. Романов. – Киев: Тип. С.В. Кульженко, 1885. – 468 с.
14. Смолік, А. І. Культура Беларусі XI – XIX стст. / А. І. Смолік. – Мінск : Беларус. ун-т культуры, 1995. – 182 с.
15. Смолік, А. І. Культуралогія: тэорыя культуры: вучэбна-метадычны комплекс / А.І. Смолік, Л.К. Кухто, С.Л. Шпарло; Мін-во культуры Рэспублікі Беларусь; Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. –Мінск : БДУКМ, 2017. – 343 с.
16. Цвірка, К. Дарогамі Т. Зана / К.Цвірка. // Полымя. – 1992. – № 5 – С. 159-172; № 6.— С. 148-165.
17. Fedarowski, M. Lud białoruski na Rusi Litewskiej: materiały do etnografii słowenskiej w latach 1877– 1893 / przez Michała Fedarowskiego / M. Fedarowski. – Krakow: Wydawnictwo Komisii antropologicznej Akademii umiejetnisci, 1902. – 564 с.